

ΙΣΜΗΝΗ Α. ΚΡΙΑΡΗ

Δικηγόρος - Επιστημ. Βοηθός Παντείου Α.Σ.Π.Ε.

181111

**ΟΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ
ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΛΛΟΔΑΠΗ**

Διδακτορική Διατριβή

ΑΘΗΝΑ 1985

Στη Νονά μου
και στους Γονείς μου

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ευχαριστώ θερμά τον Καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών κ. Αθανάσιο Ράϊκο για τη διαρκή ενθάρρυνση, την πολύτιμη συμπαράσταση και την επιστημονική καθοδήγησή μου στη συγγραφή της παρούσης διατριβής.

Επίσης εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες στους Καθηγητές της Σχολής κ.κ. Δ. Κόρσο καί Γ. Σακκά, στην Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Ελ. Στεφάνου και στον Λέκτορα της Σχολής κ. Ηλία Νικολόπουλο για την ομόφωνη έγκρισή της.

Τούς Καθηγητές H. Schäffer του Πανεπιστημίου του Salzburg και H. Ridder του Πανεπιστημίου του Giessen ευχαριστώ για τις υποδείξεις τους κυρίως κατά την έρευνα του συγκριτικού δικαίου.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Αλ. Κατράνη για τις επανειλημμένες και κριτικές αναγνώσεις του κειμένου.

Ισμήνη Κριάρη
Αθήνα, Νοέμβριος 1985

Σ Υ Ν Τ Ο Μ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Ε Σ

AöR	Archiv des öffentlichen Rechts
BGBI	Bundesgesetzblatt
BVerfGE	Bundesverfassungsgericht, Entscheidungen
CE	Conseil d' État
DVB1	Deutsches Verwaltungsblatt
ΕΔΑΔ	Επιθεώρησης δημοσίου δικαίου και διοικητικού δικαίου
EEN	Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
GG	Grundgesetz
HDSW	Handwörterbuch der Sozialwissenschaften (1956).
JCP	Jurisclassateur périodique (Semaine juridique)
JÖR	Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart
JZ	Juristenzeitung
Ν.Δίκ.	Νέον Δίκαιον
NJW	Neue Juristische Wochenschrift
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
RD	Recueil Dalloz
Rdnr	Randnummer
RDP	Revue du Droit Public et de la Science Politique
SJZ	Schweizerische Juristen-Zeitung
ΤοΣ	"Το Σύνταγμα", τριμηνιαίο περιοδικό εκδιδόμενο από το έτος 1975, (Αντ. Ν. Σάκκουλας).
ZaÖRV	Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht
ZSR	Zeitschrift für Schweizerisches Recht

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κύριο αντικείμενο της παρούσης μελέτης αποτελεί η ερμηνεία του άρθρου 48 του ελληνικού Συντάγματος του 1975 και η έρευνα των αντιστοιχών θεσμών αντιμετώπισης κρατικών κρίσεων ορισμένων ευρωπαϊκών χωρών.

Ως κρίση εννοείται "μία κατάσταση, η οποία εμπεριέχει κινδύνους για το Κράτος ή το πολιτικό σύστημα"(1). Στην πρώτη περίπτωση υπάρχουν οι κίνδυνοι, οι οποίοι απειλούν την ανεξαρτησία ή την εδαφική ακεραιότητα του κράτους. Στη δεύτερη, η οποία χαρακτηρίζεται από την αμφισβήτηση του υπάρχοντος πολιτεύματος και τη θέληση εγκαθίδρυσης ενός διαφορετικού θεσμικού συστήματος, η εξέγερση και η επανάσταση. Στο γερμανόφωνο χώρο χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι οι όροι "εξαιρετική κατάσταση" ή "κρατική κατάσταση ανάγκης" (Ausnahmezustand, Staatsnotstand), η οποία υφίσταται όταν μία σοβαρή απειλή κατά του Κράτους (συνεπεία κυρίως πολέμου ή εσωτερικών ταραχών αλλά και οικονομικών κρίσεων ή φυσικών καταστροφών) δεν είναι δυνατό να αντιμετωπισθεί με τα συνήθη συνταγ-

(1) Βλ. P. L e r o y, L' organisation constitutionnelle et les crises, Paris, LGDJ, 1966, σ. 9, 13 επ. - Ανάλογο ορισμό βλ. και σε Cl. R o s s i t e r, Constitutional Dictatorship, New York 1948, Β' Έκδοση 1963, σ.6. = Πρβλ. και Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, Εξέλιξεις και εξαναγκασμός εις τό σύγχρονον κράτος, Αθήναι, Ε.Κ.Κ.Ε., 1973, σ.64: "Κρίσις είναι η όξυνσις ή επιδείνωσις ωρισμένης συγκρούσεως, ήτις προκαλείται από την αδυναμίαν θεσμικής λύσεως και εκδηλούται διά της ασκήσεως βίας. Η κρίσις κατά την θεωρίαν αυτήν είναι έννοια ευρύτερα του πολέμου ή της επαναστάσεως και περιλαμβάνει και άλλα είδη βιαίων συγκρούσεων, που δεν δύνανται να καλυφθούν από τας στενωτέρας αυτάς εννοίας".

ματικά μέσα και απαιτείται προσωρινή επέμβαση στα ατομικά δικαιώματα, μεταβολή της συνήθους νομοθετικής διαδικασίας και μερική ή ολική εγκατάλειψη της αρχής της διακρίσεως των εξουσιών (2).

Ιστορικό πρόδρομο όλων των συνταγματικά ή νομοθετικά προβλεπομένων ρυθμίσεων για την αντιμετώπιση των κρατικών κρίσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται κυρίως από την προσωρινή συγκέντρωση της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας σε ένα όργανο, απετέλεσε η ρωμαϊκή *dictatura* (3): με το νόμο *de dictatore creando*, ο οποίος εκδόθηκε δέκα χρόνια μετά την κατάργηση της βασιλείας, προβλεπόταν ότι σε περίπτωση πολέμου (*rei gerundae causa*) ή εσωτερικών ταραχών (*seditiones sedendae causa*) οι δύο *Consules* και αργότερα τα *Comitia Centuriata*, όριζαν μία προσωπικότητα σαν *D i c t a t o r*, με σκοπό να χρησιμοποιήσει τις ουσιαστικά απεριόριστες εξουσίες για ορισμένο χρονικό διάστημα, το οποίο δεν μπορούσε να παραταθεί περισσότερο από έξι μήνες, για να καταπολεμήσει τους

(2) Βλ. E. F o r s t h o f f, *Ausnahmezustand* εις J. R i t t e r (Εκδ.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 1, Basel-Stuttgart, 1971, σ. 669 επ.· K. H e s s e, *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, 6 Erg. Aufl., C.F. M ü l l e r, 1973, σ. 281· Fr. K o j a, *Der Staatsnotstand als Rechtsbegriff*, Pustet Verlag, Salzburg, 1979, σ. 18· Th. M a u n z, *Deutsches Staatsrecht*, 19. Aufl., C.H. Beck, München, σ. 203 επ.· H. O b e r r e u t e r, *Notstand u. Demokratie*, München, 1978, σ. 14 επ.· J. T w e n h ö v e n, *Die Stellung der Legislative im Staatsnotstand*, Diss. Münster, 1972, σ. 9.- Κριτική ανάλυση βλ. σε H. R i d d e r, *Notstand*, *Handwörterbuch der Rechtsgeschichte*, 1982, Sp. 1072.

(3) Βλ. U.v. L ü b t o w, *Die römische Diktatur* εις E.F r a e n k e l (Εκδ.), *Der Staatsnotstand*, Berlin, 1965, σ. 91-137· C. S c h m i t t, *Die Diktatur*, 2. Aufl., Berlin, Walter de Gruyter, 1927, σ. 1 επ.· Cl. R o s s i t e r, *op. cit.* σ. 15 επ.

κινδύνους που απειλούσαν τη ρωμαϊκή πολιτεία και να επαναφέρει το status quo ante bellum.

Παρά τις κατά καιρούς διατυπωμένες αντιρρήσεις κατά της συνταγματικά προβλεπόμενης αντιμετώπισης των κρίσεων (4), τα περισσότερα Συντάγματα περιέχουν σχετικές διατάξεις, δεδομένου ότι η προσφυγή στο υπερ-συνταγματικό "δίκαιο της ανάγκης" (Staatsnotrecht) θεωρείται ότι περικλείει πολύ περισσότερους κινδύνους από την ενδεχόμενη καταστρατήγηση συνταγματικών ρυθμίσεων (5). Υπέρ της συνταγματικής πρόβλεψης έχει

-
- (4) Βλ. P. L e r o y, op. cit. σ.36: "Κυρίως φοβάται κανείς ότι η θεσμοποίηση των εξουσιών κρίσεως συντελεί, στην πραγματικότητα, στη δημιουργία πλαισίου ετοιμού για δικτατορία". Στο ίδιο έργο γίνεται αναφορά στις αντίστοιχες παρατηρήσεις του B. M i r k i n e - G u e t z e - v i t c h, Les Constitutions des Nations americains, 1932, Essai synthétique, XCV. Βλ. και Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 294· R. Z i h l m a n n, Legitimität u. Legalität des Notrechts, 1950, σ.79· St. V e r o s t a, Das Staatsnotrecht, εις Zeitschrift für Öffentl.Recht, IX, 1958-1959, σ. 500.
- (5) Βλ. G. A n s c h ü t z, Lehrbuch des deutschen Staatsrechts, 6. Neudruck d. 3. Aufl., Darmstadt, 1959, σ.708 Anm. 17· A. A r n d t, Notstandsgesetze-aber wie? Köln, 1962, σ.13· B a r t h é l e m y-D u e z, Traité de Droit Constitutionnel, 1933, σ.240 επ.: "το υπερθετικό δίκαιο της ανάγκης είναι μία πολιτική θεωρία, την οποία θα μπορεί να επικαλεσθεί η Κυβέρνηση στη Βουλή για να εξηγήσει τις παρανομίες της και να τις δικαιολογήσει πολιτικά" Z. G i a c o m e t t i, Rechtsstaat und Notrecht εις Sch. Zentralblatt für Staats - und Gemeindeverwaltung, 1950, 51 Jg. σ. 218· κυρίως βλ. G. J e l l i n e k, Allgemeine Staatslehre, 6 Neudruck d. 3. Aufl., Darmstadt 1959, σ.359: "Η κατηγορία του δικαίου της ανάγκης χρησιμοποιείται για να εξωραΐσει χονδροειδείς παραβιάσεις της κρατικής τάξης και εκφράζει απλώς με διαφορετικό τρόπο ότι η δύναμη προπορεύεται του δικαίου" και H. K e l s e n, Allgemeine Staatslehre, Berlin, 1925, σ. 156 επ.: "Πίσω από την ειλικρινή διαβεβαίωση ότι το Κράτος πρέπει "να

ταχθεί στο σύνολο των γερμανών, κυρίως, συγγραφέων οι οποίοι υποστηρίζουν ότι αυτή επιβάλλεται σαν απόρροια της αρχής του Κράτους Δικαίου: Το κράτος πρέπει να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τους κινδύνους, οι οποίοι απειλούν την ύπαρξή του, μέσα στα πλαίσια της δικαιοϊκήs τάξης. Ίσως μεταξύ των αναγκαίων μέτρων να περιλαμβάνεται η αναστολή συνταγματικών διατάξεων, η συγκέντρωση εξουσιών σε ένα όργανο, η απλούστευση της νομοθετικής διαδικασίας κ.λ.π. Αυτές οι αποκλίσεις της αρχής του Κράτους Δικαίου πρέπει να ρυθμίζονται συνταγματικά, ώστε η κατάσταση κρατικής ανάγκης να μην ταυτίζεται με την έλλειψη δικαίου και Συντάγματος (6). Όπως αναφέρει ο

ζήσει" κρύβεται συνήθως η χωρίς φραγμό θέληση ότι το Κράτος πρέπει να ζήσει έτσι, όπως το θεωρούν σωστό εκείνοι, οι οποίοι χρησιμοποιούν τη δικαιολογία του δικαίου της ανάγκης".- Για το ανεπίτρεπτο της επίκλησης του δικαίου της ανάγκης, ειδικά ως προς τα αυστηρά Συντάγματα βλ. Α. Σ β ώ λ ο υ, Συνταγματικόν Δίκαιον, Αθήναι, Πυρσός, 1934, τ. Α' σ. 94: "Δεν επιτρέπεται, τουτέστιν, σιωπώντος του Συντάγματος, ν' αναγνωρισθεί ίδιον υπερκείμενον του Συντάγματος "Δίκαιον της ανάγκης", δυνάμει του οποίου όργανα του Κράτους δικαιούνται να αποστούν της υποταγής εις το Σύνταγμα, υπείκοντα εις υπέρτερον κανόνα ("salus populi suprema lex"). Διότι τοιούτος κανών του δικαίου δεν νοείται προκειμένου περί αυστηρού Συντάγματος, εφαρμόζεται δε μόνον εις όσην έκτασιν αυτό το Σύνταγμα τον καθιεροί. Διό και πράξεις διά των οποίων όργανα του Κράτους αφίστανται της υποταγής εις το Σύνταγμα, άνευ ειδικής διατάξεως αυτού, δεν υπόκεινται εις νομικήν κρίσιν, άλλως αποτελούν ρήξεις του Δικαίου και είναι κατ' αρχήν άκυροι, οσονδήποτε και αν είναι πολιτικώς δικαιολογημένοι ή επιβεβλημένοι. Επειδή δε η αυστηρότης δύναται ν' αποτελέση εμπόδιον εις την αντιμετώπισιν εξαιρετικών περιστάσεων, υπό των οργάνων του Κράτους, είναι ορθότερον να προβλέπωνται αύται εις το Σύνταγμα".

- (6) Βλ. H.-E. F o l z, Staatsnotstand und Notstandsrecht, Köln-Berlin, 1962, σ. 156 επ.· Fr. K o j a, op. cit. σ. 14· H. Oberreuter, op. cit. σ. 114· J. T w e n h ö v e n, op. cit. σελ. 32 με εκτενή βιβλιογραφία.

Κ. Η e s s e: "Το Σύνταγμα, το οποίο δεν μπορεί να τηρηθεί σε περιόδους κρίσεων, χάνει το νόημά του. Γι' αυτό πρέπει να θεσμοθετηθούν ρυθμίσεις, με τις οποίες τα αρμόδια όργανα θα μπορούν να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους κατά του Κράτους μέσα στα πλαίσια του δικαίου, ρυθμίσεις οι οποίες, παρά το εύρος των εξουσιοδοτήσεων που θα παρέχουν, θα εξασφαλίζουν την τήρηση της δικαιϊκής δέσμευσης" (7).

Η ύπαρξη ακριβούς θετικής ρύθμισης σχετικά με τους λόγους, οι οποίοι δικαιολογούν την εφαρμογή εκτάκτων μέτρων και τις επιδράσεις αυτών των μέτρων στα ατομικά δικαιώματα και τους κρατικούς θεσμούς, είναι ιδιαίτερα σημαντική σε χώρες με όχι μακροχρόνια εμπεδωμένες δημοκρατικές παραδόσεις. Κύριες επιδιώξεις αυτής της ρύθμισης είναι αφ' ενός η ικανότητα άμεσης και αποτελεσματικής κινητοποίησης όλων των απαραίτητων για την απόκρουση του κινδύνου μέσων και αφ' ετέρου η ταυτόχρονη διατήρηση των εγγυήσεων του κράτους δικαίου κατά ενδεχόμενης κατάρχεισης (8). Οι πιθανότητες κατάχρησης των εκτάκτων εξουσιών αφορούν:

- 1) Στην προσφυγή στα έκτακτα μέτρα χωρίς να υφίστανται, πράγματι οι απαιτούμενες προϋποθέσεις.
- 2) Στη διατήρησή τους και μετά την αποσόβηση του κινδύνου.

(7) Grundfragen einer verfassungsmässigen Normierung des Ausnahmezustandes εις JZ, Tübingen, 1960, 15 Jg. N.4. σ.108.- Πρβλ. και P. D u b o i s - R i c h a r d, L' organisation technique de l' État, 1930, σ. 186: "Τα Συντάγματα ανταποκρίνονται μόνο μερικά στους στόχους τους, όταν ρυθμίζουν την οργάνωση των εξουσιών με γνώμονα τις ομαλές περιόδους".

(8) Βλ. E. B e n d a, Die Notstandsverfassung, München-Wien, Olzog Verlag, 1966, σ. 12' Fr. K o j a, op. cit. σ. 15-16.

- 3) Στη μη τήρηση της αρχής της αναλογικότητας κατά την εφαρμογή τους και
- 4) στην εξασθένηση του ρόλου του Κοινοβουλίου, σαν ελεγκτικού οργάνου της Κυβέρνησης (9).

Τα κύρια προβλήματα, στα οποία καλούνται να δώσουν λύσεις τα διάφορα συστήματα αντιμετώπισης των κρίσεων είναι:

- α. Σε ποιο κρατικό όργανο θα πρέπει να ανατεθεί η απόφαση για την ύπαρξη της κατάστασης κρατικής ανάγκης και με ποια κριτήρια, δηλαδή σε όργανο της νομοθετικής εξουσίας (Βουλή ή μία ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή) ή σε όργανο της εκτελεστικής εξουσίας (αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας ή Κυβέρνηση). Είναι δυνατόν όμως να υπάρξει και "μικτή" ρύθμιση, ανάλογα με την ύπαρξη ή όχι επείγοντος δηλαδή να προβλέπεται κατ' αρχήν αρμοδιότητα της Βουλής, και σε περίπτωση αμέσου κινδύνου αρμοδιότητα της Κυβέρνησης. Εάν ορίζεται ότι η απόφαση λαμβάνεται από τη Βουλή, τότε ενδέχεται να υπάρχει διάκριση όσον αφορά τις απαιτούμενες πλειοψηφίες: ν' απαιτείται κατ' αρχήν πλειοψηφία των δύο τρίτων, ώστε να εξασφαλίζεται όσο το δυνατόν ευρύτερη συναίνεση και σε περίπτωση αμέσου κινδύνου απλή πλειοψηφία.
- β. Σε ποιο κρατικό όργανο θα ανατεθούν εξαιρετικές εξουσίες, ώστε να είναι σε θέση να λάβει εγκαίρως τα απαραίτητα μέτρα. Το όργανο αυτό θα πρέπει να διαθέτει την κατάλληλη οργάνωση, η οποία θα επιτρέπει την άμεση εκτέλεση των σχετικών αποφάσεων. Τέτοιο όργανο μπορεί να είναι μόνο η Κυβέρνηση και/ή ο αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας.

(9) Βλ. H.-U. E v e r s, Die perfekte Notstandsverfassung, AÖR 91 (1966), σ. 5.

- γ. Πως είναι δυνατό να ελεγχθεί το όργανο αυτό κατά την άσκηση των εξουσιών του. Ο έλεγχος αυτός μπορεί να ασκηθεί από το Κοινοβούλιο και τα δικαστήρια. Ιδιαίτερη σημασία για το θέμα αυτό έχουν οι ρυθμίσεις, με τις οποίες εξασφαλίζεται, κατά την κρίσιμη περίοδο, η δυνατότητα λειτουργίας της Βουλής, σαν νομοθετικού οργάνου και κυρίως σαν ελεγκτικού οργάνου της Κυβέρνησης, και η δυνατότητα λειτουργίας των δικαστηρίων.
- δ. Ποια είναι η δικαιοϊκή φύση των μέτρων, η χρονική διάρκεια της ισχύος τους, ο σκοπός και οι συνέπειες της άσκησής τους (10).

Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων τόσο η απόφαση για την ύπαρξη του κινδύνου όσο και η ευθύνη για την αντιμετώπισή του ανατίθεται στα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας (Πρόεδρο/Κυβέρνηση) (11) ή απ' ευθείας από το Σύνταγμα ή με νομοθετική εξουσιοδότηση. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτών των τάσεων είναι, αντίστοιχα, το άρθρο 16 του γαλλικού Συντάγματος και οι αγγλικοί εξουσιοδοτικοί νόμοι περί των εκτάκτων εξουσιών. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υποστηρίχθηκε κυρίως από αμερικανούς πολιτειολόγους ότι δεν επιτρέπεται να αποφασίζει για την ύπαρξη του κινδύνου το ίδιο όργανο, το οποίο, συγκεντρώνοντας εξαιρετικές εξουσίες, επιφορτίζεται με την αντιμετώπισή τους, με σκοπό να περιορισθεί σημαντικά ο κίνδυνος κατάχρησης. Σε μία δημοκρατικά οργανωμένη

(10) Βλ. E.-W. B ö c k e n f ö r d e, Der verdrängte Ausnahmezustand, NJW, 1978, Heft 38, σ. 1889· Fr. K o j a, op. cit. σ.45 επ.

(11) P. L e r o y, op. cit. σ. 31 επ.: "Η προεξάρχουσα θέση της εκτελεστικής εξουσίας κατά την περίοδο των κρίσεων, είναι φυσική". Επίσης St. V e r o s t a, op. cit. σ. 503.

συνταγματική τάξη αρμόδιο όργανο να αποφασίσει για την ύπαρξη των κρατικών κινδύνων πρέπει να είναι η νομοθετική αντιπροσωπεία (12). Η τάση αυτή αποκρυσταλλώνεται εν μέρει στο 17ο Νόμο, Συμπληρωματικό του θεμελιώδους Νόμου, της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και στο Σουηδικό Σύνταγμα του 1975, όπου η απόφαση για την ύπαρξη κινδύνου λαμβάνεται από τη Βουλή.

Στο πρώτο μέρος της μελέτης εξετάζονται διεξοδικά οι αγγλικοί, γαλλικοί, γερμανικοί και ελβετικοί θεσμοί, ενώ οι ρυθμίσεις του Βελγίου, της Ιταλίας, Ολλανδίας, Δανίας, Ιρλανδίας και Σουηδίας απλώς μνημονεύονται. Επίσης γίνεται επισκόπηση του δικαίου των κρατών της ανατολικής Ευρώπης, των αμερικανικών, αφρικανικών και ασιατικών κρατών. Στο δεύτερο μέρος αναλύονται οι διατάξεις των ελληνικών Συνταγμάτων, οι

(12) Βλ. Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 299. F.M. W a t k i n s, The problem of Constitutional Dictatorship εις C. Friedrich/E. Mason (Εκδ.), Public Policy, A Yearbook of the Graduated School of Public Administration, Harvard University, Cambridge, (Mass.), 1941 σ. 344. Οι συγγραφείς αυτοί χρησιμοποιούν τον όρο "Constitutional Dictatorship" για να χαρακτηρίσουν όλους τους θεσμούς αντιμετώπισης των κρίσεων, οι οποίοι προβλέπονται από συνταγματικά ή νομοθετικά κείμενα.- Την ίδια άποψη σχετικά με το ρόλο της Βουλής βλ. και σε E.-W. B ö c k e n f ö r d e, op. cit σ. 1889. Βλ. επίσης τη δήλωση του γερμανού Ομοσπονδιακού Υπουργού και εμπνευστή του πρώτου σχεδίου για τη ρύθμιση του δικαίου της κρατικής κατάστασης ανάγκης S c h r ö d e r στην Ομοσπονδιακή Βουλή στις 28.8.1960: "Το Κοινοβούλιο παραμένει κύριος της διαδικασίας ... Το Κοινοβούλιο αποφασίζει για την ύπαρξη της κατάστασης ανάγκης και μπορεί οποτεδήποτε να άρει και αυτήν και τα ήδη ληφθέντα μέτρα". Αναφέρεται από τον J. S e i f e r t, Der Notstandsausschuss, EVA, res novae, Frankfurt / Main, 1968, σ. 101.

οποίες αναφέρονται στον τρόπο αντιμετώπισης των κρατικών κρίσεων και κυρίως οι διατάξεις του Συντάγματος του 1975. Στο μέρος αυτό ερμηνεύεται επίσης ο ισχύων ελληνικός νόμος περί "της καταστάσεως πολιορκίας".

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

ΘΕΣΜΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ
ΣΤΗΝ ΑΛΛΟΔΑΠΗ

§1.- ΤΟ ΑΓΓΛΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Οι θεσμοί οι οποίοι αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των κρατικών κρίσεων στη Μ. Βρεταννία διαφοροποιούνται από τους αντίστοιχους της ηπειρωτικής Ευρώπης τόσο ως προς τη δικαιοσύνη τους αξιολόγηση, όσο και ως προς τις εξουσίες των διαφόρων οργάνων. Οι διαφορές αυτές οφείλονται στις ιδιαιτερότητες του βρεταννικού συντάγματος, των συνταγματικών-πολιτικών αντιλήψεων και της ιστορικής εξέλιξης.

Ι. Ο ι συνταγματικές αρχές της κυριαρχίας του Κοινοβουλίου και του κράτους του νόμου (1)

Η εξέταση των αρχών αυτών είναι απαραίτητη, επειδή ρυθμίζουν κυρίως τις σχέσεις μεταξύ Βουλής και Κυβέρνησης και λόγω της γενικής αναγνώρισής τους έχουν στη βρεταννική συνταγματική πράξη ισχύ όμοια με εκείνη των θεμελιωδών αρχών των ηπειρωτικών συνταγμάτων.

(1) Βλ. W. B a g e h o t, The English Constitution, London, Oxford University Press, εκδ. 14, 1974· A. V. D i c e y, Introduction to the study of the Law of the Constitution, 9η έκδ. με εισαγωγή W a d e, 1948· D. L. K e i r - F. H. L a w s o n, Cases in Constitutional Law, 5η έκδ., Oxford, At the Clarendon Press, 1967· H. W. R. W a d e, Administrative Law, 4η έκδ., At the Clarendon Press, Oxford, 1977· W a d e - P h i l l i p s, Constitutional Law, 8η έκδ. 1950· D. C. M. Y a r d l e y, Introduction to British Constitutional Law, Butterworths, 1959.

α. Η αρχή της κυριαρχίας του
Κοινοβουλίου
(Sovereignty of Parliament)

Η Βουλή είναι το ανώτατο νομοθετικό όργανο στο βρετανικό συνταγματικό δίκαιο. Για την έκδοση ενός νόμου απαιτείται η σύμπραξη και των δύο Βουλών και η έγκριση του Στέμματος. Στην πραγματικότητα όμως αποφασίζει μόνο η Βουλή των Κοινοτήτων, εφ' όσον η Βουλή των Λόρδων, μετά την έκδοση των Parliament Act του 1911 και Parliament Act του 1949 διαθέτει μόνο αναβλητικό veto (και αυτό όχι σε οικονομικής φύσεως νομοσχέδια) (2), το δε Στέμμα μετά το 1707 ουδέποτε αρνήθηκε να κυρώσει νόμο, ο οποίος είχε ψηφισθεί κανονικά από τη Βουλή. Συνέπειες της αρχής της κυριαρχίας του Κοινοβουλίου είναι:

- 1) Η παντοδυναμία του Κοινοβουλίου. Το Κοινοβούλιο δεν υπο-
κειται σε κανέναν περιορισμό, όσον αφορά το περιεχόμενο
των νόμων που ψηφίζει, δεδομένου ότι η Χώρα αυτή δεν έχει
αυστηρό Σύνταγμα. Συνεπώς μπορεί να τροποποιήσει ή καταρ-
γήσει οποιαδήποτε δικαιοϋική ρύθμιση της Μ. Βρεταννίας, α-
νεξάρτητα από την προέλευση ή το περιεχόμενό της, με απλή
απόφαση της πλειοψηφίας στη Βουλή των Κοινοτήτων (3), να

(2) Βλ. τη σχετική διάταξη του Parliament Act του 1911, όπως τροποποιήθηκε από τον Parliament Act του 1949 εις G. J a e n i c k e, Das Staatsnotrecht in Grossbritannien εις H. B a l l r e i c h κ.α. (Εκδ.), Das Staatsnotrecht, Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, Heft 31, Köln-Berlin 1955, σ. 61 σημ. 3 και 4.

(3) Βλ. Α. V. D i c e y, op. cit. σ. 91· Δ. Κ υ ρ ι α ζ ή -
Γ ο υ β έ λ η, Συγκροτητικόν Συνταγματικόν Δίκαιον, Εκδ.

περιορίσει την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων, να εκδόσει νόμους με αναδρομική ισχύ και να κυρώσει εκ των υστέρων μέτρα της Κυβέρνησης μη σύμφωνα με νόμο, με τους Indemnity Acts (απαλλακτικούς νόμους).

- 2) Η αδυναμία της Κυβέρνησης να νομοθετεί. Η Κυβέρνηση μπορεί να ασκεί νομοθετική εξουσία μόνο δυνάμει κοινοβουλευτικής εξουσιοδότησης ή βάσει των δικαιωμάτων που πηγάζουν από τα προνόμια του Στέμματος (prerogative) ή από το Εθιμικό (Κοινό) Δίκαιο (Common Law) (4). Στην περίπτωση αυτή δεν επιτρέπεται να αναστείλει ή τροποποιήσει διάταξη νόμου, εκτός αν έχει ρητή εξουσιοδότηση από το Κοινοβούλιο (5), το οποίο, κατά την παραχώρηση των νομοθετικών του αρμοδιοτήτων στην Κυβέρνηση (delegation), διατηρεί το δικαίωμα ελέγχου της άσκησης τους, υποχρεώνοντας την

Αναστασίου, Αθήναι, 1980, σ. 111-112 σημ. 18.- Η διάκριση των Συνταγμάτων σε ήπια και αυστηρά οφείλεται στον J. B r y c e, Flexible and rigid Constitution εις "Studies in History and Jurisprudence" I (Oxford, 1901). Βλ. σχετικά και: Α. Μά ν ε σ η, Συνταγματικό Δίκαιο, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας 1980, σ. 148 επ.· Α. Ρ α τ σ ο υ, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. 9η, Αθήναι, 1980, σ. 15 επ.· Α. Σ β ώ λ ο υ, op. cit. τ. Α', σ. 91 επ.· Δ. Τ σ ά τ σ ο υ, Συνταγματικό Δίκαιο, Επιτομή, Τόμ. Α', Εκδ. Σάκκουλας, 1981, σ. 28-29.

- (4) Ο όρος Common Law αρχίζει να χρησιμοποιείται κατά τη βασιλεία του Εδουάρδου Α' (1272-1307). "Κοινό Δίκαιο" σημαίνει Γενικό Δίκαιο, δηλαδή το Δίκαιο που ίσχυε σε όλη την επικράτεια του βασιλείου και διακρινόταν από τα τοπικά έθιμα. Βλ. Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή op. cit., σ. 109 σημ. 1· Ε. Κ ρ ί σ π η - Ν ι κ ο λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, Το σύστημα του αγγλικού δικαίου και η δικαιοπλαστική εξουσία του άγγλου δικαστού εις ΘΕΜΙΔΑ (ΝΘ') σ. 522 επ. - Οι "προνόμεις" του βασιλέως θεωρείται ότι αποτελούν τμήμα του Εθιμικού Δικαίου. Βλ. H a l s b u r y, The laws of England, τ. 7 (3η έκδ.) 1954, σ. 221.
- (5) Α. V. D i c e y, op. cit. σ. 39-40.

Κυβέρνηση να υποβάλει στη Βουλή για έγκριση όλα τα διατάγματα που εξέδωσε, προτού τεθούν σε ισχύ (6). Ο εξουσιοδοτικός νόμος συνήθως ορίζει ότι τα διάφορα διατάγματα μπορούν να καταργηθούν σε τακτή προθεσμία, με απόφαση της Βουλής των Λόρδων ή της Βουλής των Κοινοτήτων και σπανιότερα με απόφαση και των δύο Βουλών. Εάν δεν δοθεί η έγκριση στην τακτή προθεσμία, τότε τα διατάγματα παύουν να ισχύουν αυτοδίκαια (7).

- 3) Τα δικαστήρια δεν επιτρέπεται να κηρύξουν αντισυνταγματικό ένα νόμο, ο οποίος έχει ψηφισθεί έγκυρα από το Κοινοβούλιο (8).

Οι περισσότεροι νόμοι προέρχονται από τη νομοθετική πρωτοβουλία της Κυβέρνησης, η οποία μπορεί, εφ' όσον διαθέτει την πλειοψηφία στη Βουλή των Κοινοτήτων, να προκαλέσει την έκδοση των αναγκαίων νόμων για την εκπλήρωση των πολιτικών στόχων της. Δεν ανήκει στα πλαίσια της μελέτης αυτής η ανάλυση του σχηματισμού της πολιτικής βούλησης στη Μ. Βρεταννία. Αρκεί μόνο να σημειωθεί ότι, σε περίπτωση κρίσης, η βρεταννική κυβέρνηση μπορεί να λάβει τα αναγκαία μέτρα με τη συνήθη νομοθετική οδό, δηλ. με εξουσιοδοτικό νόμο, ο οποίος εκδίδεται με απλή πλειοψηφία, χωρίς η Βουλή να περιορίζεται από δεσμεύσεις οποιασδήποτε φύσεως. Οι εξουσιοδοτήσεις αυτές

(6) Αν η Κυβέρνηση κρίνει, ότι τα υπό κρίση διατάγματα πρέπει να εφαρμοσθούν αμέσως, πρέπει να ανακοινώσει και να το δικαιολογήσει στη Βουλή (Sec. 4(1) Statutory Instruments Act, 1946). Για την delegated legislation βλ. κυρίως D. C. M. Y a r d l e y, op. cit. σ. 107 επ.

(7) Βλ. G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 64 σημ. 16.

(8) Βλ. K e i r - L a w s o n, op. cit. σ. 1.- Κριτική της αρχής της κυριαρχίας του Κοινοβουλίου και παρουσίαση των προβλημάτων ερμηνείας των νόμων από τα δικαστήρια βλ. εις K u ρ ι α ζ ή - Γ ο υ β έ λ η, op. cit. σ. 121.

ή αφορούν συγκεκριμένο θέμα και είναι περιορισμένης χρονικής ισχύος ή αναφέρονται σε ευρύ κύκλο θεμάτων και παρέχουν ελευθερία χειρισμών στην Κυβέρνηση (9).

β. Η αρχή του κράτους του νόμου
(R u l e o f l a w)

Σύμφωνα με την αρχή αυτή ο νόμος αποτελεί το θεμέλιο όλων των κυβερνητικών πράξεων, αποκλεισμένης της αυθαιρεσίας. Τόσο η κυβέρνηση όσο και οι διοικητικές αρχές ευθύνονται για τις πράξεις τους ενώπιον των κοινών δικαστηρίων, όπως και ο κάθε πολίτης (10). Συνέπεια της αρχής αυτής είναι ότι κάθε πράξη της κυβέρνησης ή των υποκειμένων της διοικητικών αρχών πρέπει να βασίζεται ή σε νομοθετική εξουσιοδότηση του Κοινοβουλίου ή σε ανεγνωρισμένο θεσμό του Εθιμικού Δικαίου. Η επίκληση κρατικών συμφερόντων δεν αποτελεί δικαιολογητικό λόγο της παράνομης άσκησης κρατικών λειτουργιών (11). Ο δικαστικός έλεγχος των μέτρων της Κυβέρνησης και των μέτρων των

(9) G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 65-66· P. L e r o y, op. cit. σ. 53 επ.· H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 129 επ.· Γ. Φ α ρ δ ή, Η νομοθετική εξουσιοδότησις και τα νομοθετήματα εκτάκτου ανάγκης κατά το αγγλικόν συνταγματικόν δίκαιον, ΕΔΔΔ, 1957, σ. 246.

(10) A. V. D i c e y, op. cit. σ. 202· G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 67-68· D. C. M. J a r d l e y, op. cit. σ. 61 επ.

(11) Βλ. την απόφαση Entick v. Carrington (1765), αναφερομένη από τον G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 68 σημ. 28: "And with respect to the argument of state necessity or a distinction that has been aimed at between state offences and others, the Common Law does not understand that kind of reasoning, nor do our books take notice of any such distinctions".

υποκειμένων της αρχών (μέτρων φύσεως νομοθετικής, διοικητικής ή δικαστικής) είναι δυνατόν να αφορά την ύπαρξη της επικαλούμενης εξουσιοδότησης ή τον περιορισμό τους εντός των ορίων της ή την ύπαρξη ενός ανεγνωρισμένου θερμού του Common Law (12). Εάν δεν υπάρχει εξουσιοδότηση ή δεν καλύπτει όλη την έκταση του σχετικού διατάγματος, τότε το δικαστήριο το κηρύσσει νομικά ανίσχυρο (*ultra vires*). Ο έλεγχος ασκείται από τα κοινά δικαστήρια, επειδή σύμφωνα με την αντίληψη περί ισοσύτητας, η οποία θεωρείται συμφυής με την αρχή της rule of law, αποκλείεται η ύπαρξη διοικητικών ή άλλων δικαστηρίων (13).

Η Κυβέρνηση, συνεπώς, για την αντιμετώπιση μιας κρίσης, μπορεί να προκαλέσει την έκδοση εξουσιοδοτικού νόμου (14), ο οποίος ανεξάρτητα από το περιεχόμενο και την έκταση των πα-

(12) Εξαίρεση αποτελούν οι Acts of State, δηλ. η κήρυξη πολέμου, η αναγνώριση ξένων κρατών και κυβερνήσεων, η σύναψη συνθήκης του δημοσίου διεθνούς δικαίου κλπ. Εδώ τα δικαστήρια εξετάζουν μόνο αν πρόκειται για πράξη, η οποία ανήκει στις προνομίες του Στέμματος, δεν θεωρούν όμως ότι είναι αρμόδια να ελέγξουν τον τρόπο άσκησης αυτών των εξουσιών του Στέμματος. Βλ. W a d e, Acts of State in English Law, British Yearbook of International Law, τ. 15, σ. 98 επ., 103, αναφερόμενο από τον G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 69 σημ. 29.

(13) A. V. D i c e y, op. cit. σ. 203: "The rule of law in this sense excludes the idea of any exception of officials or others from the duty of obedience to the law, which governs the citizens, or from the jurisdiction of the ordinary tribunals". Βλ. επίσης G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 70.

(14) Η Βουλή των Κοινοτήτων μπορεί να ψηφίσει νόμο με 40 μένο παρόντα μέλη. Ο Emergency Powers Act του 1940 ψηφίσθηκε από τις 2 Βουλές, κυρώθηκε από το Στέμμα και τέθηκε σε εφαρμογή την ίδια ημέρα. Βλ. H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 131 σημ. 16.

ραχωρούμενων εξουσιών, θα θεωρείται συνταγματικός. Τα δικαστήρια μπορούν να ελέγξουν μόνον αν τα μέτρα της Κυβέρνησης ευρίσκονται μέσα στα όρια του εξουσιοδοτικού νόμου (15). Και στην περίπτωση αυτή, όμως, το Κοινοβούλιο εκδίδει εκ των υστέρων ένα Indemnity Act, ο οποίος απαλλάσσει την Κυβέρνηση από κάθε ποινική ή αστική ευθύνη (16).

-
- (15) Βλ. G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 71-72 σημ. 36. Ο Emergency Powers (Defence) Act του 1939 εξουσιοδοτούσε την Κυβέρνηση να εκδίδει νομοθετικά διατάγματα οποτεδήποτε "εκείνη" έκρινε απαραίτητο, για την άμυνά της χώρας, τη δημόσια τάξη κ.λ.π. Η εξουσιοδότηση αυτή, όπως δέχτηκαν τα δικαστήρια έδωσε στην Κυβέρνηση πλήρη ελευθερία ενεργειών κατά υποκειμενική κρίση και εκτίμηση, αποκλειομένου ακόμη και του ελέγχου της αναγκαιότητας και αποτελεσματικότητας των εκδοθέντων διαταγμάτων.
- (16) Βλ. A. V. D i c e y, op. cit. σ. 412 επ.: "There are times of tumult and invasion, when for the sake of legality itself the rules of law must be broken. The course which the government must then take is clear. The Ministry must break the law and trust for protection to an Act of Indemnity". Βλ. το κείμενο του Indemnity Act του 1920 εις G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 78, σημ. 57 και 58.- Σχετικά με τη φύση και τη λειτουργία των απαλλακτικών νόμων βλ. A. V. D i c e y, op.cit. σ. 558-559, όπου η έκδοση αυτών των νόμων θεωρείται σαν τρόπος νομιμοποίησης μιας παράνομης ενέργειας και δεν επηρεάζει πράξεις, οι οποίες είναι ήδη νόμιμες. Κατά τον H. L a s k i, A Grammar of Politics, London, 1925, σ.558-559, οι Απαλλακτικοί Νόμοι πρέπει να ψηφίζονται με αυξημένη πλειοψηφία, ώστε να "αναγκάζουν" τις διοικητικές αρχές να είναι προσεκτικές στην άσκηση των εξουσιών τους. Επίσης κατά τον Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 144, η σημασία τους έγκειται στο ότι αποτελούν ένα τρόπο άσκησης κοινοβουλευτικού ελέγχου στις εξαιρετικές αρμοδιότητες της εκτελεστικής εξουσίας. Βλ. και την ανάλυση του W. K ä g i, Die Verfassung als rechtliche Grundordnung des Staates, Zürich, 1971 (επανεκδ. του 1945), σ. 99."An die Stelle der justizförmigen Überprüfung oder der "Rechtskontrolle" i.w.S. tritt hier die laufende politische Kontrolle durch das Parlament und

Αν η έκδοση του εξουσιοδοτικού νόμου δεν είναι δυνατή, η Κυβέρνηση μπορεί να λάβει μέτρα αντιμετώπισης των κρίσεων βάσει των θεσμών του Common Law (17), (18).

Το αγγλικό Κοινοβούλιο από την εποχή του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου παραχωρούσε στην Κυβέρνηση, με εξουσιοδοτικούς νόμους, ευρύτατες αρμοδιότητες για τη λήψη των αναγκαίων μέτρων.

II. Η νομοθετική ρύθμιση της αντιμετώπισης των κρίσεων

Το βρεταννικό συνταγματικό δίκαιο διακρίνει τρεις τύ-

die nachträgliche "Genehmigung", der "Act of Indemnity". Die "Normkontrolle" wird ersetzt durch die "flexible Situationskontrolle". Ανάλογη και η άποψη του Fr. K o j a, op. cit. σ.17.

(17) Ο H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 132 θεωρεί ότι η αντιμετώπιση των κρίσεων στη Μ. Βρεταννία επιτυγχάνεται με ένα σύστημα "αποθεμάτων νομιμότητας" (Legalitätsreserven), δεδομένου ότι αν δεν είναι δυνατή η έκδοση εξουσιοδοτικού νόμου, επιτρέπεται η λήψη μέτρων βάσει του Common Law.

(18) Για την ιστορική εξέλιξη των θεσμών των εκτάκτων μέτρων στην Μ. Βρεταννία βλ. Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, op. cit. σ. 2-3 επ., 110 επ., με διεξοδική αναφορά στις συνθήκες γενέσεως και εφαρμογής του Martial Law "του πρώτου γνωστού τύπου εκτάκτων μέτρων στην Ευρώπη" και στο ρόλο που έπαιξε στη διαδικασία του πολιτικού εκσυγχρονισμού του Κράτους. Επειδή όμως από το 1628 (Petition of Rights) ο Martial Law ουδέποτε εφαρμόσθηκε στο μητροπολιτικό έδαφος αλλά μόνο στις αποικίες, δεν θα ασχοληθούμε με τα προβλήματα της εφαρμογής του στα πλαίσια αυτής της μελέτης· βλ. E. F r a e n k e l, Martial Law und Staatsnotstand in England und USA εις E. F r a e n k e l (Εκδ.), Der Staatsnotstand, σ.138-164· Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 133 επ.

πους κρίσεων: Την κατάσταση ανάγκης, την κατάσταση εσωτερικής κρίσης και την κατάσταση άμυνας.

α. Η κατάσταση απρόβλεπτης
ανάγκης

Το 1920 το Κοινοβούλιο ψήφισε το νόμο περί της κατάστασης απρόβλεπτης ανάγκης (Emergency Powers Act), ο οποίος εξουσιοδοτούσε την Κυβέρνηση να την κηρύσσει "οποτεδήποτε έκρινε ότι έχει αναληφθεί ή άμεσα απειλείται από άτομα ή ομάδες ατόμων οποιαδήποτε ενέργεια τέτοιας φύσεως και σε τόση έκταση ώστε, παρεμποδίζοντας την προμήθεια και διανομή τροφίμων, ύδατος, καυσίμων, φωτός ή τα μέσα συγκοινωνίας, να αποβλέπει στην αποστέρηση όλης της κοινότητας ή σημαντικού μέρους της των προς το ζην αναγκών" (19).

Η κατάσταση απρόβλεπτης ανάγκης διαρκεί ένα μήνα: πριν την εκπνοή αυτής της προθεσμίας μπορεί να παραταθεί με διάταγμα, εάν δεν υπάρχει ήδη αντίθετη απόφαση της Βουλής. Είναι δυνατό όμως να αρθεί ενωρίτερα ή να παραταθεί. Μετά την κήρυξη της η Κυβέρνηση μπορεί να εκδώσει διατάξεις (regulations) για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης, τη διασφάλιση των προς το ζην αναγκών κλπ. Οι εξουσίες αυτές μπορούν να "μεταβιβασθούν" και σε κατώτερα διοικητικά όργανα. Οι διατάξεις αυτές πρέπει να εγκριθούν από το Κοινοβούλιο σε 7 ημέρες από την έναρξη της ισχύος τους. Οι παραβάτες τιμωρούνται από δικαστήρια με συνοπτική διαδικασία. Ο νόμος απαγορεύει την επίταξη εργασίας και ορίζει ότι η συμμετοχή σε απεργία

(19) Βλ. το κείμενο του νόμου εις G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 97-98, σημ. 127, 128, 129.-Πρβλ. επίσης τον Public Safety Conservation Act του 1932 (An Act to make provisions for the protection of the Community in cases of Emergency) της Ν. Ζηλανδίας με ανάλογο περιεχόμενο, εις B l a u s t e i n - F l a n z, Constitutions of the Nations of the World, Oceana Publications, N.Y., 1983.

δεν μπορεί να θεωρηθεί αδίκημα (20). Η εξουσιοδότηση είναι τόσο ευρεία, ώστε ο κίνδυνος να ενεργήσει η Κυβέρνηση *ultra vires* είναι περίπου ανύπαρκτος δεδομένου ότι επιτρέπεται και επέμβαση των ενόπλων δυνάμεων (21). Ο Emergency Powers Act τροποποιήθηκε το 1964 για να είναι δυνατή η εφαρμογή του και στην περίπτωση των φυσικών καταστροφών ή των καταστάσεων ανάγκης, οι οποίες προκαλούνται από ανώτερη βία και όχι μόνο από την ανθρώπινη δράση. Χρησιμοποιήθηκε όμως κυρίως για να αντιμετωπισθούν οι συνέπειες των απεργιακών κινητοποιήσεων (22).

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και μέχρι το 1972 εφαρμόσθηκε 8 φορές από τις οποίες τέσσερις φορές ήταν από την Κυβέρνηση Χηθ μεταξύ 1970 και 1972 για τις απεργίες λιμενεργατών, ανθρακωρύχων και εργατών των επιχειρήσεων ηλεκτρισμού. Επειδή όμως δεν δημιουργήθηκαν ιδιαίτερες ταραχές, δεν χρειάσθηκε η επέμβαση του στρατού και της αστυνομίας και δεν επηρεάσθηκε αισθητά η ζωή των υπολοίπων κατοίκων (23).

(20) Βλ. G. J a e n i c k e, op. cit. σ.97 επ. · P. L e r o y op. cit. σ.53 επ. · H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 137 επ.

(21) H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 138.

(22) Βλ. Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, op.cit. σ. 268 επ., όπου και διεξοδική αναφορά των λόγων ψήφισης του νόμου, των συνεπειών της εφαρμογής του και του ρόλου που έπαιξε κατά τη διάρκεια των απεργιακών κινητοποιήσεων. Την ήττα των απεργών ακολούθησαν διαρκή εξαναγκαστικά μέτρα, όπως η απαγόρευση των απεργιών αλληλεγγύης, η οποία ήρθε όταν το Εργατικό Κόμμα κατέλαβε την εξουσία, 20 έτη αργότερα. Το 1924, όμως, μόλις σχημάτισε την πρώτη του Κυβέρνηση, αντιμετώπισε τις συνέπειες των απεργιών με τον ίδιο Emergency Powers Act, τον οποίο αποκαλούσε "επίθεση κατά του εργατικού κινήματος" όταν ήταν αντιπολίτευση.

(23) Βλ. H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ.138· H. W. R. W a d e, op. cit. σ.702-703.

β. Η εσωτερική κρίση

Η εσωτερική κρίση με τη μορφή της εξέγερσης ή της ανατρεπτικής κίνησης αντιμετωπίζεται προληπτικά με τους θεσμούς του Common Law και τον Public Order Act του 1936 και κατασταλτικά με τους θεσμούς του Common Law και τον Riot Act του 1714.

Τα δικαστήρια αναγνωρίζουν ότι η Κυβέρνηση και τα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας δικαιούνται να επεμβαίνουν προληπτικά στην άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, για να αποτρέψουν διαταραχές της δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Οι περισσότερες αποφάσεις αφορούν προληπτικά μέτρα κατά συγκεντρώσεων, οι οποίες δεν ήταν παράνομες, αλλά λόγω του διεκδικητικού τους χαρακτήρα θα ήταν δυνατό να καταλήξουν σε ταραχές. Εξετάζεται εάν το όργανο της Διοίκησης ενήργησε με καλή πίστη (*bona fide*) και όχι αν πράγματι υφίστατο ο σχετικός κίνδυνος (24).

Ένα τμήμα των εξουσιών, που η δικαστηριακή πρακτική είχε αναγνωρίσει στην Κυβέρνηση και τα εκτελεστικά της όργανα για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας περιέχεται στον Public Order Act του 1936. Συνεπώς, για ορισμένα προληπτικά μέτρα όπως η απαγόρευση των διαδηλώσεων, η Κυβέρνηση δεν χρειάζεται να επικαλείται το Common Law (25). Όσον αφορά τη δυνατότητα λήψης κατασταλτικών μέτρων η νομολογία έχει αναγνωρίσει στα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας - και

(24) Βλ. G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 88 σημ. 94, 95.

(25) G. J a e n i c k e, op. cit. σ.89 επ.· H. O b e r r e u - t e r, op. cit. σ.138-139.

σε κάθε πολίτη - το δικαίωμα να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε μέσο (συμπεριλαμβανομένης και της επέμβασης του στρατού) για να καταστείλουν ανατρεπτικές κινήσεις, υπό την προϋπόθεση ότι τα μέσα θα είναι αναγκαία και ανάλογα ως προς τον κίνδυνο (26). Ακόμα αυστηρότερες ποινές προβλέπει ο Riot Act του 1714, σύμφωνα με τον οποίο απαλλάσσονται από κάθε ποινική και αστική ευθύνη τα εκτελεστικά όργανα, τα οποία μετέχουν στην καταστολή μιας εξέγερσης (27).

γ. Η κατάσταση άμυνας

Στην περίπτωση της εξωτερικής κρίσης, της οποίας σοβαρότερη μορφή είναι ο πόλεμος, το Κοινοβούλιο εξουσιοδοτεί την Κυβέρνηση να λάβει εξαιρετικά μέτρα, βάσει των οποίων ο πληθυσμός τίθεται υπό πλήρη στρατιωτικό έλεγχο. Ο νόμος "περί της άμυνας του Βασιλείου" (Defence of the Realm Act) του 1914, ο οποίος ψηφίσθηκε χωρίς να προηγηθεί συζήτηση, αποτέλεσε τη νομική βάση για την έκδοση πολυάριθμων Κανονισμών Άμυνας (Defence Regulations), με τους οποίους καθορίσθηκε ο

(26) Βλ. Charge to the Bristol Grand Jury (1832) "In the first place, by the Common Law, every private person may lawfully endeavour of his own authority, and without any warrant or sanction of the magistrate, to suppress a riot by every means in his powers... If the occasion demands immediate action and no opportunity is given for procuring the advice or sanction of the magistrate, it is the duty of every subject to act for himself and upon his own responsibility in suppressing a riotous and tumultuous assembly". Παρατίθεται από τον G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 83 σημ. 79.

(27) Βλ. G. J a e n i c k e, op. cit. σ. 85-86 σημ. 88, 90, 91. K e i r - L a w s o n, op. cit. σ. 210.

τρόπος ελέγχου (28). Ο Νόμος Άμυνας προέβλεπε ότι η Κυβέρνηση κατά τη διάρκεια του πολέμου θα μπορούσε "να εκδίδει Κανονισμούς ως προς τις εξουσίες και τα καθήκοντα του Ναυαρχείου, του Στρατιωτικού Συμβουλίου, των μελών των Ενόπλων Δυνάμεων και άλλων προσώπων, που ενεργούν κατ' εντολήν της" για να εξασφαλίσουν τη δημόσια ασφάλεια και την άμυνα του Βασιλείου" (:"for securing the public safety and the defence of the Realm"). Με τους Κανονισμούς αυτούς προβλεπόταν και η ίδρυση εκκλάτων στρατοδικείων (29). Για όσα θέματα η Κυβέρνηση ενήργησε πέραν των ορίων της εξουσιοδότησης, ο Indemnity Act του 1920 απάλλαξε τους υπεύθυνους από κάθε ποινική και αστική ευθύνη.

Ο Νόμος "περί των εξουσιών άμυνας" του 1939 (Emergency Powers (Defence) Act (30) εκδόθηκε μια εβδομάδα πριν από

(28) Βλ. το κείμενο του νόμου εις The Public General Acts, τ. 1914. σ. 80, 378.

(29) Βλ. την υπόθεση Attorney General v. De Keyser's Royal Hotel εις K e i r - L a w s o n, op. cit. σ. 118 επ.- Επίσης για το θέμα Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, op.cit. σ. 256 επ.: Ν.Ν. Σ α ρ ι π ό λ ο υ, Περί της νομοθετικής εξουσιοδοτήσεως κατά τον πόλεμο, Εκδ. Α. Ραφτάνη, Αθήναι, 1918, σ. 6-7· Γ. Φ α ρ δ ή, op. cit. σ. 250· H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 139.-Ακόμα ευρύτερες εξουσίες παρεχωρούντο στην Κυβέρνηση με τον Defence of the Realm Consolidation Act της 27ης Νοεμβρίου 1914, ο οποίος έρχουσε σ'όλη τη διάρκεια του πολέμου και όριζε ότι η Κυβέρνηση μπορούσε να λάβει οποιοδήποτε μέτρο, για να εξασφαλίσει τη δημόσια τάξη και την άμυνα του Βασιλείου. Βάσει αυτού εκδόθηκε το κανονιστικό διάταγμα της 10ης Ιουνίου 1915, το οποίο κατήργησε όλες τις εγγυήσεις υπέρ της προσωπικής ελευθερίας και προέβλεπε ότι κάθε άτομο ήταν δυνατό να τεθεί υπό περιορισμό ή να φυλακισθεί "λόγω της εθνικής καταγωγής του ή των σχέσεών του". Βλ. P. L e r o y, op. cit. σ. 72.

(30) Βλ. το κείμενο εις The Public General Acts, τ. 1939, σ. 1009 επ.

την κήρυξη του πολέμου και εξουσιοδοτούσε την Κυβέρνηση (τον Βασιλέα εν Συμβουλίῳ) να εκδώσει Κανονισμούς Ἄμυνας για να λάβει τα απαραίτητα μέτρα, εφ' όσον τα θεωρούσε αναγκαία ή σκόπιμα "για να εξασφαλισθεί η δημόσια ασφάλεια, η άμυνα του Βασιλείου, η διατήρηση της δημόσιας τάξης, για να διεξαχθεί με επιτυχία οποιοσδήποτε πόλεμος, στον οποίο η Α.Μ. επρόκειτο να εμπλακεί ή για να εξασφαλισθούν οι αναγκαίες για τη ζωή της κοινότητας προμήθειες ή υπηρεσίες". Με τον τρόπο αυτό η Κυβέρνηση εξουσιοδοτείτο να επιβάλει με διάταγμα φόρους και χρηματικές επιβαρύνσεις, αναγκαίους για τους σκοπούς της διεξαγωγής του πολέμου, κατά παρέκκλιση από την πατροπαράδοτη συνταγματική αρχή της Magna Charta κατά την οποία μόνο το Κοινοβούλιο δικαιούται να επιβάλει φόρους και χρηματικές επιβαρύνσεις (31). Ο Υπουργός Εσωτερικών μπορούσε να διατάσσει την προληπτική κράτηση προσώπων, εάν το έκρινε σκόπιμο "για το συμφέρον της δημόσιας ασφάλειας ή την άμυνα του βασιλείου", να παραβιάζει το άσυλο της κατοικίας, να διαλύει οργανώσεις ύποπτες "για σκοπούς επιζήμιους για τη δημόσια ασφάλεια", να κλείνει εφημερίδες με υλικό κατά την κρίση του "κατάλληλο να υποθάψει αντίθεση στη διεξαγωγή του πολέμου", να επιβάλλει περιουσίες και να ελέγχει επιχειρήσεις, ρυθμίζοντας ή απαγορεύοντας την παραγωγή, επεξεργασία, αποθήκευση, διακίνηση, μεταφορά, διανομή, διάθεση, χρήση ή κατανάλωση κάθε είδους προϊόντων. Ακόμη και τα ορυχεία, η γεωργία και η αλιεία τέθηκαν υπό έλεγχο" (32).

Τέλος προβλεπόταν ότι αυτά τα κατ' εξουσιοδότηση δια-

(31) Γ. Φ ἄ ρ δ ή, op.cit. σ. 251.

(32) Βλ. Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, op.cit.σ.272· K e l l e r - L a w - s o n, op. cit. σ. 36· P. L e r o y, op. cit.σ.73· H. W. R. W a d e, op. cit. σ. 376

τάγματα θα μπορούσαν να συμπληρώνουν, αναστέλλουν ή καταργούν διατάξεις νόμων, με αντίθετο περιεχόμενο. Απαγορευόταν μόνο η επίταξη εργασίας και η δίκη πολιτών ενώπιον των στρατοδικείων. Οι κατ' εξουσιοδότηση εξουσίες της Κυβέρνησης ήταν δυνατό να μεταβιβασθούν σε κατώτερα διοικητικά όργανα (33).

Η διάρκεια ισχύος της εξουσιοδότησης ήταν ένα έτος, με απόφαση όμως του Κοινοβουλίου μπορούσε να παραταθεί. Οι κανονισμοί που εκδόθηκαν με βάση την εξουσιοδότηση εξακολούθησαν να ισχύουν, εφ' όσον δεν είχαν ήδη τροποποιηθεί ή καταργηθεί με διάταγμα μέσα στην προθεσμία αυτή, και μετά την εκπνοή της, οπότε μπορούσαν να τροποποιηθούν ή καταργηθούν μόνο με νόμο (34). Στις 22 Μαρτίου 1940 ψηφίσθηκε ο δεύτερος νόμος περί των "εξουσιών άμυνας", ο οποίος επίσης εξουσιοδότησε την Κυβέρνηση να εκδίδει "κανονισμούς άμυνας", και όριζε "την υποχρέωση των πολιτών να θέτουν εαυτούς, τις υπηρεσίες τους και τις περιουσίες τους στη διάθεση της Α.Μ., εφ' όσον "εκείνη" θα το έκρινε απαραίτητο ή χρησιμο για να διαφυλαχθεί η δημόσια ασφάλεια ή η άμυνα του βασιλείου". Με το νόμο αυτό, καταργήθηκαν οι περιορισμοί του εδ. 5 του "νόμου άμυνας" του 1939, το οποίο απαγόρευε την επιβολή καταναγκαστικής στρατιωτικής υπηρεσίας. Αργότερα, στις 1.8.1940 το Κοινοβούλιο εξουσιοδότησε την Κυβέρνηση να συστήσει, με απόφαση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης, "ειδικά δικαστήρια" σε περιοχές που θα χαρακτηρίζονταν, λόγω υφισταμένων ή απειλουμένων πολεμικών ενεργειών "πολεμικές ζώνες". Αυτά τα δικαστή-

(33) G. J a e n i c k e, op. cit. σ.105' P. L e r o y, op. cit. σ.77' H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ.141' Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 186 επ.

(34) Βλ. Γ. Φ α ρ δ ή, op. cit. σ. 251.

ρια ουδέποτε συνεστήθησαν (35). Με τους δύο αυτούς νόμους η Κυβέρνηση απέκτησε ευρύτατες εξουσίες, που της επέτρεπαν να προχωρήσει σε πλήρη αναστολή των ατομικών ελευθεριών. Τις εξουσίες αυτές άσκησε στα πλαίσια των αρχών της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας (36).

Ο νόμος "εκτάκτων εξουσιών" του 1940 διαφέρει από τον αντίστοιχο του 1914 ως προς την πρόβλεψη κοινοβουλευτικού ελέγχου: τα "διατάγματα άμυνας" έπρεπε να υποβληθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα στο Κοινοβούλιο για έγκριση, όπου ήταν δυνατό να ακυρωθούν με απόφαση της μιας μόνο Βουλής. Το Κοινοβούλιο, απογυμνωμένο από τις νομοθετικές του αρμοδιότητες περιορίστηκε στο ρόλο του κριτή των πράξεων της Κυβέρνησης (parliamentary Watchdog) (37) .

(35) Βλ. Μ. Δελερή, op.cit. σ. 272-273· G. J a e n i c k e, op. cit. σ.92· P. L e r o y, op. cit. σ. 74· H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 141.

(36) Πρβλ. τη δήλωση του Υπουργού Εσωτερικών κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, H. M o r r i s o n: "οι εξουσίες που παρείχαν τα διατάγματα αυτά θα μπορούσαν να έχουν επικίνδυνες συνέπειες, αν ήταν σε επιπόλαια χέρια". Παρατίθεται από τον H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 142, σημ. 48. Επίσης Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 205: "Οι Κυβερνήτες της Μ. Βρεταννίας το 1940 είχαν περισσότερη εξουσία και από τους ίδιους τους Τυδώρ... Αποκλειστικός λόγος ύπαρξης αυτής της εξουσίας όμως, ήταν και θα είναι η διατήρηση της ελευθερίας και της δημοκρατίας της Μ. Βρεταννίας".

(37) Όταν η Κυβέρνηση υπέβαλε στη Βουλή για έγκριση τα πρώτα διατάγματα άμυνας η αντίδραση των βουλευτών στους δραστηκούς περιορισμούς των ατομικών ελευθεριών ήταν τόσο έντονη, ώστε αναγκάστηκε να τα αποσύρει. Βλ. σχετικά, G. J a e n i c k e, op. cit. σ.108-109 σημ.176· H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 142-143.

§ 2.- Τ Ο Γ Α Λ Λ Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο

Ο θεσμός της κατάστασης πολιορκίας όπως εξελίχθηκε στη Γαλλία ήδη από τον 18ο αι. παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όχι μόνο για την εξαντλητική θεωρητική και νομολογιακή του επεξεργασία, αλλά και επειδή πολλά στοιχεία του χρησιμοποιήθηκαν σαν πρότυπο αντιστοίχων διατάξεων των ελληνικών συνταγμάτων.

Σταθμούς στην εξέλιξη (1) της σχετικής νομοθεσίας αποτέλεσαν οι νόμοι της 9/11 Αυγούστου 1849 και 3 Απριλίου 1878 "sur l' état de siège", ο νόμος "sur l' état d' urgence" του 1955 και, τελευταία, το άρθρο 16 του Συντάγματος του 1958, το οποίο δεν αναφέρεται στην κατάσταση πολιορκίας, αλλά στις εξουσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας σε περίπτωση εθνικής κρίσης.

I. Ο θεσμός της κατάστασης πολιορκίας (é t a t d e s i è g e)

Ο θεσμός της κατάστασης πολιορκίας αρχικά είχε αυστηρά στρατιωτικό χαρακτήρα: βάσει του νόμου της 8ης Ιουλίου 1791 μπορούσε να κηρυχθεί από το στρατιωτικό διοικητή πολιορκουμένου φρουρίου ή οχυρής τοποθεσίας (places de guerre et po-

(1) Για την ιστορική εξέλιξη των θεσμών του loi martiale και της état de siège και για το ρόλο τους στη διαδικασία εκσυγχρονισμού του Κράτους βλ. Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, op.cit. σ. 99 επ., 181 επ., 193 επ. C.S c h m i t t, op. cit. σ. 179 επ.

stes militaires). Αμέσως μετά την κήρυξη της κάθε εξουσία, την οποία το Σύνταγμα είχε αναθέσει στις πολιτικές αρχές σχετικά με τη διατήρηση της τάξης και την εσωτερική αστυνομία, μεταβιβαζόταν στο στρατιωτικό διοικητή, ο οποίος την ασκούσε υπό την προσωπική του ευθύνη (*état de siège réel*)(2).

Ήδη από το 1797 με το νόμο του Διευθυντηρίου της 19 Fructidor V (5 Σεπτεμβρίου 1797) ο θεσμός της κατάστασης πολιορκίας μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να αντιμετωπισθούν εσωτερικές κρίσεις (*état de siège politique* ή *fictif*) (3).

Με το ναπολεόντειο διάταγμα της 24ης Δεκεμβρίου 1811 η κατάσταση πολιορκίας καθίσταται πάλι κατ' εξοχήν σύστημα στρατιωτικών μέτρων: κηρύσσεται με αυτοκρατορικό διάταγμα στις πολεμικές θέσεις (*places de guerre*), δηλ. κατοικημένους τόπους πολεμικής σημασίας, σε περίπτωση πολιορκίας, επίθεσης ή αιφνιδιασμού και εσωτερικής στάσης (4).

Η κατάσταση πολιορκίας εμφανίζεται σε συνταγματικό κεί-

(2) Βλ. Μ. Δεκλέρή, *op.cit.* σ. 192· C. S c h m i t t , *op. cit.* σ. 183.

(3) Βλ. Μ. Δεκλέρή, *op. cit.* σ.198· C. S c h m i t t , *op. cit.* σ. 186 επ.: "Ο όρος αποκτά πολιτικό νόημα, η στρατιωτικοτεχνική διαδικασία υπηρετεί την εσωτερική πολιτική... Εμφανίζεται η έννοια του "εσωτερικού εχθρού".

(4) Το διάταγμα όριζε ότι ο στρατιωτικός διοικητής μπορούσε να λάβει πάσης φύσεως μέτρα για τη διατήρηση της τάξης, δεσμευόμενος μόνο "από τις οδηγίες, οι οποίες του έχουν δοθεί, τις κινήσεις του εχθρού και τις ενέργειες των πολιορκητών". Βλ. Μ. Δεκλέρή, *op. cit.* σ.201· C. S c h m i t t , *op. cit.* σ. 188.- Η εφαρμογή της κατάστασης πολιορκίας στο εσωτερικό ήταν περιττή, επειδή ήδη το Σύνταγμα της 22 Frimaire VIII (13 Δεκεμβρίου 1799) προέβλεπε στο άρθρο 92 την αναστολή της ισχύος του με νόμο σε περίπτωση ένοπλης εξέγερσης ή ταραχών, οι οποίες απειλούσαν την ασφάλεια του Κράτους. Το άρθρο αυτό ουδέποτε εφαρμόστηκε.

μενο μόλις το 1815. Το άρθρο 16 της Συμπληρωματικής Πράξης της 22ας Απριλίου 1815, που περιλήφθηκε στον τίτλο VI περί "των Δικαιωμάτων των Πολιτών", όριζε ότι η Χώρα ή τμήμα της μπορεί να κηρύσσεται σε κατάσταση πολιορκίας, μόνο σε περίπτωση εισβολής ξένης δύναμης ή εσωτερικών ταραχών (*troubles civils*) (5). Νόμος για την κατάσταση πολιορκίας εκδόθηκε πολύ αργότερα, κατ' εφαρμογή του άρθρου 106, Κεφ. IX, του Συντάγματος του 1848, το οποίο ανέθετε στο νόμο να καθορίσει τις περιπτώσεις, κατά τις οποίες μπορούσε να κηρυχθεί η κατάσταση πολιορκίας και να ρυθμίσει τις συνέπειες του μέτρου (6). Το άρθρο 1 του νόμου της 9/11 Αυγούστου 1849 "sur

-
- (5) "Καμμία θέση, κανένα τμήμα της Επικρατείας δεν μπορεί να κηρύσσεται σε κατάσταση πολιορκίας παρά μόνο στην περίπτωση εισβολής ξένης δύναμης ή εσωτερικών ταραχών.- Στην πρώτη περίπτωση η κήρυξη γίνεται με κυβερνητική πράξη. Στη δεύτερη περίπτωση αυτή γίνεται μόνο με νόμο. Εντούτοις, όταν οι Βουλές δεν συνεδριάζουν, η κυβερνητική πράξη, που κηρύσσει την κατάσταση πολιορκίας, πρέπει να μετατρέπεται σε μία πρόταση νόμου μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από τη σύγκληση της Βουλής".- Βλ. C. S c h m i t t, *op. cit.* σ. 191.
- (6) Όπως αναφέρεται στην Εισηγητική Έκθεση του νόμου (*Rapport Boudet*): "Η κατάσταση πολιορκίας... ήτις έχει ιδρυθεί προς υπεράσπισιν του Κράτους εναντίον των εξωτερικών εχθρών και διά την εξασφάλισιν της τάξεως και της εκτελέσεως των νόμων εις το εσωτερικόν, είναι προφανώς μέτρον τείνον εις τον αυτόν σκοπόν. Είναι εξαιρετικόν μέτρον. Όταν η ισχύς των νόμων, εκτελουμένων διά των τακτικών οργάνων του, δεν αρκεί διά να εξασφαλίση την δημοσίαν ειρήνην και τον σεβασμόν όλων των δικαιωμάτων, όταν η Κυβέρνησις και η Κοινωνία υφίστανται επίθεσιν και μία ενεργητική άμυνα είναι αναγκαία δια να τας σώση, αι κοινωνικά εξουσία, τα δικαιώματα και αι εγγυήσεις του πολίτου αναστέλλονται προς στιγμήν. Η διοίκησις και η στρατιωτική δύναμις, η οποία μόνη δέον να ενεργή εις αυτὰς υπερίστας στιγμάς, συγκεντρύνεται εις τας αυτὰς χείρας". Παρατίθεται από τον Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή,

l' état le siège" προέβλεπε την κήρυξή της σε περίπτωση "επικειμένου κινδύνου για την εσωτερική ή εξωτερική ασφάλεια". Η διατύπωση αυτή προκρίθηκε για να καλύψει και άλλες μορφές διατάραξης της δημόσιας τάξης, εκτός από την επανάσταση, οι οποίες αναφέρονται επίσης στην εισηγητική έκθεση, όπως καταστροφές μηχανών, εργατικές ταραχές κ.λ.π. (7). Αρμόδιο όργανο για την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας είναι η Εθνοσυνέλευση (8). Κατά τις διοκοπές όμως της Εθνοσυνέλευσης η αρμοδιότητα αυτή περιερχόταν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (μετά από σύμφωνη γνώμη του Υπουργικού Συμβουλίου), ο οποίος όφειλε να ειδοποιήσει αμέσως τη μόνιμη κοινοβουλευτική Επιτροπή ή ανάλογα με τη σοβαρότητα των περιστάσεων, να συγκαλέσει και τη Συνέλευση, στην οποία ανήκε η τελική απόφαση. Η Συνέλευση έπρεπε να συνέλθει αυτοδίκαια, εάν κηρυσσόταν σε κατάσταση πολιορκίας η πρωτεύουσα (9).

Μετά την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας οι εξουσίες της πολιτικής αρχής για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης με-

op.cit.σ.212-213 και σημ. 1, όπου και εντελεχής ανάλυση "της εδραιώσεως της καταστάσεως πολιορκίας κατά την κρίση του εκβιομηχανισμού". Επίσης βλ. C. S c h m i t t, op. cit. σ. 194 επ.

(7) Βλ. Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, op.cit.σ.215' H. B a l l r e i c h Das Staatsnotrecht in Frankreich εις Ballreich (Εκδ.) Das Staatsnotrecht in Belgien, Frankreich, Grossbritannien, Italien..., σ.33 επ' G. Z i e b u r a, Der Staatsnotstand in Frankreich εις Fraenkel (Εκδ.) Der Staatsnotstand, σ. 172.

(8) Όπως αναφέρεται στην Εισηγητική Έκθεση "... το δικαίωμα αναστολής της ισχύος των νόμων πρέπει να ανήκει στην εξουσία, η οποία τους εκδίδει"-Βλ. Z i e b u r a, op.cit. σ. 172.

(9) Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, op. cit. σ. 215' Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 81 επ. Το κείμενο του νόμου βλ. εις Bull. des Lois (1849), sec. 2, σ. 146.

ταβιβάζονταν στη στρατιωτική αρχή, η οποία επίσης μπορούσε να προβεί σε ορισμένους περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων, όπως απαγόρευση του τύπου και των συγκεντρώσεων και παρεμβίαση του ασύλου της κατοικίας. Η δικαιοδοσία των στρατοδικείων επεκτεινόταν και στους πολίτες. Τα αδικήματα, τα οποία ανεξάρτητα από την ιδιότητα του δράστη, υπάγονταν στη δικαιοδοσία των στρατοδικείων, στρέφονταν κατά της ασφάλειας της Δημοκρατίας, του Συντάγματος και της δημόσιας τάξης και ηουχίας. Συνεπώς οι προληπτικές και κατασταλτικές λειτουργίες του κράτους για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης μεταβιβάζονταν προσωρινά στο στρατό και στα στρατοδικεία (10).

Αρμόδιο όργανο να κηρύξει την άρση της κατάστασης πολιτορκίας ήταν η Εθνοσυνέλευση ή ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Και μετά την άρση όμως τα Στρατοδικεία μπορούσαν να συνεχίσουν και να ολοκληρώσουν την εκδίκαση των ενώπιόν τους εκκρεμών υποθέσεων (11).

Μετά το κραξικόπημα του Ναπολέοντα του Γ' το 1851 και την καταστολή της εξέγερσης της παρισινής Κομμούνας το 1871, η δημοκρατική πλειοψηφία, η οποία προήλθε από τις εκλογές

(10) Βλ. Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, *op.cit.* σ. 616 επ., όπου υποστηρίζεται ότι με την ενσωμάτωση του θεσμού της καταστάσεως πολιτορκίας στο Σύνταγμα η συνταγματική Δημοκρατία του 1848 ανεγνώριζε επίσημα ότι δεν μπορούσε να λειτουργήσει σε ορισμένες μάλλον ασαφώς καθοριζόμενες περιστάσεις κρίσης. Το σύστημα, όμως, που εισήγε ο θεσμός της κατάστασης πολιτορκίας, ανσθέτοντας εν λευκώ στο στρατό την επιβολή της τάξης και καταργώντας προσωρινά τα δικαιώματα των πολιτών αποτελούσε θεσμοθέτηση μεθόδων του μοναρχικού κράτους. H. B a l l r e i c h, *op. cit.* σ.36 επ.· C. S c h m i t t, *op. cit.* σ.198 επ' G. Z i e b u r g a, *op. cit.* σ. 171 επ., όπου η ρύθμιση του νόμου του 1849 αναφέρεται σαν "Verrechtlichung des Ausnahmezustandes".

(11) Βλ. Μ. Δ ε κ λ ε ρ ή, *op. cit.*, σ. 217.

του 1877 επεδίωξε να τροποποιήσει το νόμο "περί της κατάστασης πολιορκίας", περιορίζοντας τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας (12). Με το νόμο της 3/4 Απριλίου 1878 "relative à l'état de siège" η κατάσταση πολιορκίας κηρύσσεται όταν υπάρχει επικείμενος κίνδυνος, προερχόμενος από εξωτερικό πόλεμο ή ένοπλη εξέγερση. Σαν εγγύηση της προσωρινής διάρκειας του μέτρου ορίσθηκε, ότι ο νόμος που την κηρύσσει πρέπει ταυτόχρονα να αναφέρει τη διάρκεια της ισχύος της, μετά τη λήξη της οποίας αίρεται αυτοδίκαια. Ο Πρόεδρος μπορεί να την κηρύσσει κατά τις διακοπές της Συνέλευσης, η οποία συνέρχεται, σ' αυτή την περίπτωση, αυτοδίκαια μετά διήμερο. Αν η Συνέλευση έχει διαλυθεί, τότε η Κατάσταση Πολιορκίας δεν μπορεί να κηρυχθεί ούτε προσωρινά από τον Πρόεδρο. Μόνο στην περίπτωση του εξωτερικού πολέμου μπορεί να την κηρύξει στις απειλούμενες περιοχές, συγκαλώντας το ταχύτερο το εκλογικό σώμα και τη Συνέλευση, η οποία θα προέλθει από τις εκλογές. Η Συνέλευση θα αποφασίσει, όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις, για τη διατήρηση ή την άρση της κατάστασης πολιορκίας. Με τον τρόπο αυτό αντιμετωπιζόταν το ενδεχόμενο εκτροπής από τη συνταγματική τάξη, ενώ κατά τα λοικά θέματα ίσχυαν οι ρυθμίσεις του νόμου του 1849 (13).

Οι νόμοι του 1849 και του 1878 ισχύουν και σήμερα, δε-

(12) Οι κίνδυνοι, που περιέκλειε η ρύθμιση του 1849 είχαν γίνει αντιληπτοί ήδη με το πραξικόπημα του 1851. Βλ. τη δήλωση του Υπουργού Δικαιοσύνης: "Η κατάσταση πολιορκίας είναι ένα μέτρο κάποτε αναγκαίο, αλλά επικίνδυνο: είναι μια δικτατορία", αναφερόμενη από τον Μ. Δελέρ ή, *op. cit.* σ. 220, σημ. 2.

(13) Βλ. Μ. Δελέρ ή, *op. cit.* σ. 221' Η. Βαλλρεϊχ, *op. cit.* σ. 37' Cl. Ροσσίτερ, *op. cit.* σ. 83 επ.' G. Ζιέβουρα, *op. cit.* σ. 173.

δομένου ότι το Σύνταγμα του 1958 περιέλαβε το θεσμό της κατάστασης εκτάκτου στο άρθρο 36 (14).

II Ο θεσμός της κατάστασης
επείγουσας ανάγκης
(*état d'urgence*)

Η κατάσταση επείγουσας ανάγκης θεσμοθετήθηκε το 1955, υπό την πίεση των γεγονότων της Αλγερινής Επανάστασης. Σύμφωνα με το άρθρο 1 του ν. 55-385 "instituant un état d'urgence et en déclarant l'application en Algérie", η κατάσταση επείγουσας ανάγκης μπορεί να κηρυχθεί "είτε σε περίπτωση επικείμενου κινδύνου, λόγω σοβαρών διαταραχών της δημόσιας τάξης είτε συνεπεία γεγονότων, τα οποία παρουσιάζουν λόγω της φύσεως ή της σοβαρότητός τους το χαρακτήρα της δημόσιας καταστροφής". Θεωρήθηκε όμως ότι ο νόμος απέβλεπε αποκλειστικά στον έλεγχο εσωτερικών κρίσεων-συνεπειών πολιτικών συγκρούσεων (15).

Αρχικά η κατάσταση επείγουσας ανάγκης μπορούσε να κηρυχθεί μόνο με νόμο. Με την Ordonnance όμως της 15ης Απριλίου 1960 επιτρέπεται στην Κυβέρνηση να την κηρύσσει με διάταγμα· νόμος απαιτείται για την παράταση της ισχύος της πέραν των δώδεκα ημερών (16). Στο διάταγμα της κήρυξης πρέπει να ορί-

(14) Βλ. άρθρο 36 του Συντάγματος του 1958: "L'état de siège est décrété en Conseil des Ministres. Sa prorogation au delà de douze jours ne peut être autorisée que par le Parlement".

(15) Βλ. Μ. Δελερή, *op. cit.* σ. 275· F o l z, *op. cit.* σ. 61.

(16) Μετά από αίτηση της Κυβέρνησης Pflimlin το Κοινοβούλιο φήφισε νόμο για την κήρυξη της κατάστασης επείγουσας α-

ζονται λεπτομερώς οι περιοχές εφαρμογής της (17). Συνέπειες της κήρυξης είναι: Ο Υπουργός Εσωτερικών σε ολόκληρη την Επικράτεια και ο Νομάρχης στον αντίστοιχο νομό αποκτούν τα εξής δικαιώματα:

- 1.- Να απαγορεύουν τη διέλευση ατόμων και οχημάτων για συγκεκριμένο τόπο και χρόνο (άρθρο 5 διατ. 1),
- 2.- να απαιτούν ιδιαίτερες προϋποθέσεις για την παραμονή σε ορισμένες περιοχές (άρθρο 5, διατ. 2),
- 3.- να απαγορεύουν τη διαμονή ατόμων, τα οποία με οποιονδήποτε τρόπο απειλούν τη λειτουργία των δημοσίων εξουσιών (άρθρο 5 διατ. 3),
- 4.- να διατάσσουν κλείσιμο θεάτρων, κέντρων διασκέδασης και αιθουσών συγκεντρώσεων και να απαγορεύουν συγκεντρώσεις, οι οποίες ενδεχομένως θα προκαλέσουν διασάλευση της δημόσιας τάξης (άρθρο 8),
- 5.- να διατάσσουν παραβίαση του αούλου της κατοικίας (άρθρ. 11 διατ. 1),
- 6.- να λαμβάνουν μέτρα ελέγχου του τύπου, του ραδιοφώνου, του κινηματογράφου και του θεάτρου.

Τα δύο τελευταία μέτρα πρέπει να αναφέρονται ρητά στο διάταγμα κήρυξης της κατάστασης επείγουσας ανάγκης. Ο Υπουργός των Εσωτερικών επιτρέπεται να διατάξει την εκτόπιση ατόμων, των οποίων η δραστηριότητα θεωρείται επικίνδυνη για τη δημόσια τάξη και την κρατική ασφάλεια.

Η δημιουργία στρατοπέδων συγκεντρώσεως απαγορεύεται (άρθρο 6 διατ. 1,2). Με διάταγμα είναι δυνατό να ανατεθεί η

νάγκης σε ολόκληρη τη Γαλλία συνεπεία πάλι της αλγερινής κρίσεως, στις 17.5.1958. Βλ. F o l z, op. cit. σ.61 σημ. 168.
(17) G. Z i e b u r a, op. cit. σ. 177 σημ. 34.

εκδίκαση υποθέσεων της δικαιοδοσίας των ποινικών δικαστηρίων στα στρατοδικεία (άρθρο 12) (18).

Στην περίπτωση αυθαιρέτων ενεργειών της διοίκησης η δυνατότητα παροχής δικαστικής προστασίας είναι περιορισμένη, επειδή ο δικαστής δεν επιτρέπεται να κρίνει εάν οι συνθήκες δικαιολογούν την κήρυξη της *état d'urgence*.

III. Το άρθρο 16 του Συντάγματος του 1958

Οι κύριοι συντάκτες του Συντάγματος του 1958 ήταν ο Στρατηγός De Gaulle και ο M. Debré (19). Το άρθρο 16 θεωρείται ότι εκφράζει πιστά την αντίληψη του De Gaulle για το ρόλο του Προέδρου της Δημοκρατίας σε περιόδους κρίσεων, κατά την οποία "ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας πρέπει να αποφασίζει μόνος του, υπό την ιδιότητά του του εγγυητού της ενότητας και της εθνικής ανεξαρτησίας" (20). Κατά το άρθρο 16: "Οσάκις οι θεσμοί της Δημοκρατίας, η ανεξαρτησία του Έθνους, η ακεραιότητα του εδάφους του ή η εκτέλεση των διεθνών υποχρεώσεών του απειλούνται σοβαρά και άμεσα, έχει δε διακοπεί η κανονική λειτουργία των συνταγματικών δημοσίων εξουσιών, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας λαμβάνει τα μέτρα που απαιτούνται από αυτές τις περιστάσεις, αφού συμβουλευθεί επίσημα τον Πρωθυπουργό, τους Προέδρους των Βουλών και το Συνταγματικό

(18) Βλ. M. Δελερή, *op.cit.* σ.275· H. B a l l r e i c h, *op. cit.* σ.42-43· F o l z, *op. cit.* σ.63· G. Z i e b u r a, *op. cit.* σ. 177-178.

(19) Βλ. M. V o i s s e t, L' article 16 de la Constitution du 4 Octobre 1968, LGDJ, Paris, 1969, σ. 5.

(20) Βλ. P. L e r o y, *op. cit.* σ. 181.

Συμβούλιο. Πληροφορεί σχετικά το Έθνος με διάγγελμα. Αυτά τα μέτρα πρέπει να εμπνέονται από τη θέληση να εξασφαλίσουν το ταχύτερο στις συνταγματικές δημόσιες εξουσίες τα μέσα εκπληρώσεως της αποστολής τους. Σχετικά λαμβάνεται η γνώμη του Συνταγματικού Συμβουλίου. Το Κοινοβούλιο συνέχεται αυτοδίκαια. Η Εθνοσυνέλευση δεν δύναται να διαλυθεί κατά την άσκηση των εκτάκτων εξουσιών".

α. Ο υ σ ι α σ τ ι κ έ ς κ α ι τ υ π ι κ έ ς
π ρ ο ὕ π ο θ έ σ ε ι ς ε φ α ρ μ ο γ ή ς
τ ο υ ά ρ θ ρ ο υ 16

1. Ο υ σ ι α σ τ ι κ έ ς π ρ ο ὕ π ο θ έ σ ε ι ς

Για να τεθεί σε εφαρμογή το άρθρο 16 πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά και οι δύο ουσιαστικές προϋποθέσεις, τις οποίες προβλέπει: αφ' ενός να απειλούνται οι θεσμοί της δημοκρατίας, η ανεξαρτησία του έθνους, η ακεραιότητα του εδάφους του ή η εκτέλεση των διεθνών υποχρεώσεών του και αφ' ετέρου να έχει διακοπεί η κανονική λειτουργία των συνταγματικών δημοσίων εξουσιών. Οι προϋποθέσεις αυτές θεωρούνται ασαφείς και επικίνδυνες, επειδή παρέχεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας η δυνατότητα να αποφασίσει μόνος του για την υπέρξη της άμεσης και σοβαρής απειλής και συνεπώς υφίσταται η δυνατότητα αυθαίρετης εκτίμησης (21).

Ο Στρατηγός De Gaulle επεδίωκε με το άρθρο 16 να δώσει

(21) Βλ. M. D u v e r g e r, Institutions Politiques et Droit Constitutionnel, PUF 15η Έκδ. τ. Β', Paris, 1980, σ. 217.

ένα αποτελεσματικό όπλο στην εκτελεστική εξουσία για να αντιμετωπίζει κρίσεις, όμοιες με εκείνες που αντιμετώπισε η Γαλλία το 1940. Η τελική διατύπωση, όμως, του άρθρου 16 επιτρέπει την εφαρμογή του τόσο στις περιπτώσεις επίδοσης τελεσίγραφου από τρίτο κράτος, πολέμου και κατοχής όσο και στις περιπτώσεις γενικής εξέγερσης και πραξικοπήματος (22).

Η προϋπόθεση της διακοπής της κανονικής λειτουργίας των συνταγματικών δημόσιων εξουσιών είχε προταθεί από τη Συμβουλευτική Συνταγματική Επιτροπή και είχε γίνει δεκτή από τον De Gaulle (23). Αμφίβολο όμως είναι ποτέ θεωρείται ότι έχει διακοπεί η κανονική λειτουργία των Συνταγματικών δημοσίων εξουσιών: μετά το πραξικόπημα των στρατηγών στην Αλγερία οι δημόσιες εξουσίες στο μητροπολιτικό έδαφος λειτουργούσαν κανονικά: η Κυβέρνηση εξέδιδε μέτρα και η Βουλή νόμους, οι οποίοι όμως δεν εφαρμόζονταν σε ένα τμήμα της επικράτειας, στην Αλγερία (24). Ο G. Vedel θεωρεί ότι διακοπή υπάρχει μόνον όταν η Βουλή και/ή η Κυβέρνηση δεν είναι σε θέση να εκπληρώσουν τις συνήθεις λειτουργίες, που τους έχει αναθέσει το Σύνταγμα (25).

Ο G. Morange (26) υποστηρίζει ότι είναι δυνατό να υφί-

(22) Βλ. Παν. Θωτέα, ο Γαλλισμός και η Πέμπτη Γαλλική Δημοκρατία, Διδαντ. Διατριβή, Αθήναι, 1974, σ. 140 επ.· M. V o i s s e t, op. cit. σ. 14 επ.

(23) Βλ. L. H a m o n, La defense de l'ordre constitutionnel: l'article 16 et L. Hamon/H. Delecros (Εκδ.): Une République Présidentielle? Bordas Coll. Etudes, Paris, 1975-1977, σ. 301.

(24) Βλ. M. V o i s s e t, op. cit. σ. 33 επ.· H.- E. F o l z, op. cit. σ. 56-57· G. Z i e b u r a, op. cit. σ. 178.

(25) Βλ. G. V e d e l, Cours de Droit Constitutionnel, Paris 1960-1961, σ. 859.

(26) Le contrôle des décisions prises au titre de l'article 16 et Recueil Dalloz 1962, Chron., σ. 109 επ.

σταται αδυναμία της Βουλής ή της Κυβέρνησης να συνεδριάσουν ή να καταλήξουν σε απόφαση ή αδυναμία των δημοσίων αρχών να ασκήσουν την εξουσία τους σ' ένα τμήμα της Επικρατείας. Ο Μ. Duverger (27) θεωρεί σαν "δημόσιες συνταγματικές εξουσίες" τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τη Βουλή και την Κυβέρνηση και δέχεται ότι υπάρχει διακοπή της λειτουργίας των εξουσιών αυτών όχι μόνον όταν δεν είναι δυνατό να ληφθούν αποφάσεις, αλλά και όταν οι αποφάσεις αυτές δεν είναι δυνατό να εκτελεσθούν. Ο Ρ. Leroy (28) ερμηνεύει διασταλτικά την έννοια των δημοσίων εξουσιών και υποστηρίζει ότι η σχετική διάταξη αφορά στη διακοπή της ομαλής λειτουργίας των σημαντικωτέρων δημοσίων υπηρεσιών. Τέλος, για τον Πρόεδρο De Gaulle, όπως προκύπτει από την έλλειψη αναφοράς στη διακοπή της λειτουργίας των δημοσίων εξουσιών στα διαγγέλματα της 24ης Απριλίου 1961 προς το γαλλικό λαό και της 25ης Απριλίου προς τη Βουλή η απειλή "εναντίον της πατρίδας και της δημοκρατίας" καθ' εαυτήν ενέχει την έννοια της διακοπής της λειτουργίας των δημοσίων εξουσιών (29).

2. Τυπικές Προϋποθέσεις

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας οφείλει να συμβουλευθεί τον Πρωθυπουργό, τους Προέδρους της Βουλής και της Γερουσίας και το Συνταγματικό Συμβούλιο, η αιτιολογημένη γνώμη του οποίου, αν και δεν είναι δεσμευτική, πρέπει να δημοσιευτεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Επίσης οφείλει να ενημερώσει το Έ-

(27) L' article 16 et ses limites εις Le Monde της 5.5.1961.

(28) Op. cit. σ. 186-187.

(29) Ρ. L e r o y, op. cit. σ.188' Μ. V o i s s e t, op.cit. σ. 34 επ.

θνος για την απόφασή του να προσφύγει στο άρθρο 16 με διάγγελμα. Κατά την κρίση της Αλγερίας, το 1961, ο De Gaulle απηύθυνε διάγγελμα στο Έθνος μετά την προσφυγή στο άρθρο 16 και τη λήψη μέτρων βάσει αυτού. Επίσης απηύθυνε διάγγελμα και στη Βουλή, αν και το Σύνταγμα δεν περιέχει σχετική υποχρέωση, όπου αναφερόταν στις σχέσεις μεταξύ Βουλής και Κυβερνήσεως κατά τη διάρκεια εφαρμογής του άρθρου 16 (30).

β. Έκταση των προεδρικών εξουσιών
βάσει του άρθρου 16.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να ρυθμίζει θέματα νομοθετικής, κανονιστικής ή κυβερνητικής φύσεως, να εκδίδει διατάγματα καταργητικά νόμων ή αντίθετα προς το Σύνταγμα(31) και να περιορίζει τη δικαιοδοσία των τακτικών δικαστηρίων υπέρ των εξαιρετικών. Επίσης μπορεί να ασκήσει προσωρινά τα καθήκοντα του Πρωθυπουργού ή των βασικών Υπουργών (π.χ. Υπουργού Άμυνας ή Εσωτερικών) και να επέμβει στην άσκηση των αρμοδιοτήτων ή δραστηριοτήτων όλων των Υπουργείων. Προτού

(30) A. H a u r i o u - J. G i q u e l, Droit Constitutionnel et Institutions Politiques, Montchrestien, 1980, σ.988 επ. P. L e r o y, op. cit. σ.190 επ. J. R i v e r o, Les libertés publiques, P.U.F. Paris, 1968, σ. 285 επ. M. V o i s s e t, op. cit. σ. 34 επ. ο M. D u v e r g e r Institutions Politiques, τ. Β', σ. 218, θεωρεί το διάγγελμα σαν ένα μέσο επηρεασμού της κοινής γνώμης και δικαιολόγησης των μέτρων βάσει του άρθρου 16. Με την ίδια άποψη βλ. και G. Z i e b u r a, op. cit. σ. 181-182.

(31) Η απόφαση του De Gaulle της 26.4.1961 "περί της άρσης του αμεταθέτου των δικαστών της Αλγερίας" ήταν αντίθετη προς το άρθρο 64 του Συντάγματος, το οποίο κατοχυρώνει το αμετάθετο των δικαστικών λειτουργιών.

λάβει οποιοδήποτε μέτρο ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας οφείλει να συμβουλευθεί το Συνταγματικό Συμβούλιο, η γνώμη του οποίου δεν είναι δεσμευτική (32).

Το άρθρο 16 θεωρείται ότι παρέχει περισσότερες αρμοδιότητες στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και από το άρθρο 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης, επειδή δεν περιέχει περιορισμούς ως προς τις διατάξεις περί ατομικών δικαιωμάτων, οι οποίες είναι δυνατό να ανασταλούν (33).

Τα μέτρα που λαμβάνει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υποκρίνονται μόνο σε ορισμένους έμμεσους περιορισμούς:

α.: Πρέπει να είναι ανάλογα των περιστάσεων, οι οποίες προκάλεσαν την προσφυγή στο άρθρο 16 και

β.: Πρέπει να εμπνέονται από τη θέληση να εξασφαλίσουν στις συνταγματικές δημόσιες εξουσίες τα μέσα εκπλήρωσης της αποστολής τους κατά το συντομότερο χρόνο (παρ. γ του άρθρου 16) (34).

Η τελευταία αυτή παράγραφος προσδίδει στο άρθρο 16 το χαρακτήρα της *Kommissarische Diktatur*, όπως την έννοούσε ο

(32) Βλ. H. H a m o n, op. cit. σ.304· M. V o i s s e t, op. cit. σ. 79 επ., όπου και παράθεση των συμφώνων απόψεων, ως προς την έκταση των προεδρικών εξουσιών, των G. V e d e l και M. Q u e r m o n n e.

(33) Βλ. M. D u v e r g e r, op. cit. σ. 218· H.-E. F o l z, op. cit. σ. 54· J. R i v e r o, op. cit. σ. 286· M. V o i s s e t, op. cit. σ. 61-62· G. Z i e b u r a, op. cit. σ. 182.

(34) Βλ. P.L e r o y, op. cit. σ. 213· M. V o i s s e t, op. cit. σ. 63· G. Z i e b u r a, op. cit. σ. 182. Ο M. D u v e r g e r, L'article 16..., αναφέρει ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν μπορεί να τροποποιήσει το φορολογικό δίκαιο, να αναδιοργανώσει το Πανεπιστήμιο ή να εθνικοποιήσει την παραγωγή, επειδή τα θέματα αυτά δεν έχουν σχέση με το πραξικόπημα της Αλγερίας.

C. Schmitt (35), της δυνατότητας, δηλαδή, λήψως από το δικτάτορα όλων των απαραίτητων μέτρων, με αποκλειστικό σκοπό την επαναφορά στην φυσική συνταγματική τάξη (36). Οι ενέργειες, συνεπώς, του Προέδρου της Δημοκρατίας, οι οποίες δεν θα επιδιώκουν την επαναλειτουργία των δημοσίων εξουσιών, θα θεωρείται ότι καταστρατηγούν το Σύνταγμα.

Ο μόνος άμεσος περιορισμός των εξουσιών του Προέδρου προκύπτει από τις παραγράφους δ' και ε' του άρθρου 16, οι οποίες προβλέπουν την αυτοδίκαιη σύγκληση του Κοινοβουλίου και απαγορεύουν τη διάλυση της Εθνοσυνέλευσης. Επίσης, από τη χρήση του όρου "συνταγματικές δημόσιες εξουσίες" της παρ. γ' συνάγεται ότι οι δημόσιες εξουσίες πρέπει να λειτουργούν μέσα στα συνταγματικά πλαίσια, τα οποία δεν επιτρέπεται να παραβιαστούν. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει, συνεπώς, πλήρη διακριτική ευχέρεια να λάβει οποιοδήποτε μέτρο θεωρεί χρήσιμο για την καταπολέμηση της κρίσης (37). Απαγορεύεται όμως η αναθεώρηση του Συντάγματος με πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας βάσει του άρθρου 16.

γ. Έλεγχος της άσκησης των προεδρικών εξουσιών

Ο έλεγχος της άσκησης των προεδρικών εξουσιών συνίσταται: α) στην υποχρέωση του Προέδρου της Δημοκρατίας να συμ-

(35) Die Diktatur, σ. 136 επ.

(36) Βλ. και G. Z i e b u r a, op. cit. σ. 179.

(37) M. V o i s s e t, op. cit. σ. 64, ο M. D u n e r g e r, op. cit., αναφέρει ότι το Σύνταγμα απαιτεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας απλώς να έχει "καλές προθέσεις" του ιδίου, Institutions Politiques et Droit Constitutionnel, τ. Β', σ. 219.

βουλευεται το Συνταγματικό Συμβούλιο σχετικά με όλα τα μέτρα, τα οποία πρόκειται να λάβει βάσει του άρθρου 16, αν και η γνώμη του Συνταγματικού Συμβουλίου δεν είναι δεσμευτική, και β) στην αυτεθύκλιτη σύγκληση της Βουλής, της οποίας η ειδική αυτή σύνοδος διαρκεί όλο το χρονικό διάστημα άσκησης των εντάκτων εξουσιών και στην αδυναμία διάλυσης της Εθνοσυνέλευσης κατά τη διάρκειά τους (άρθρο 16 παρ. ε').

Από τη διάταξη αυτή συναγεται έιμμεσα ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας οφείλει κατ' αρχήν να χρησιμοποιήσει τις εξαιρετικές του εξουσίες για να διευκολύνει τη σύγκληση της Βουλής, εόν παρεμβάλλονται υλικής φύσεως εμπόδια.

Η Βουλή έχει τη δυνατότητα να παραπέμψει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας στο Ανώτατο Δικαστήριο, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας (άρθρα 67 και 68 του Συντάγματος) εάν καταχρασθεί τις εξουσίες, τις οποίες του παρέχει το άρθρο 16 (38).

δ. Η π ρ ο σ φ υ γ ή σ τ ο ά ρ θ ρ ο 1 6 τ ο 1 9 6 1

1. Τ α μ έ τ ρ α τ ο υ Σ τ ρ α τ η γ ο ύ
D e G a u l l i e

Μετά την έκρηξη του στρατιωτικού πραξικοπήματος στην

(38) Βλ. M. D u v e r g e r, op. cit. σ. 220· M. V o i s - s e t, op. cit. σ. 239· G. Z i e b u r a, op. cit. σ. 182. Ο P. L e r o y, op. cit. σ. 196, υποστηρίζει ότι στην πραγματικότητα η Βουλή δε διαθέτει κανένα μέσο ελέγχου, επειδή ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, εάν έχει την πρόθεση να επιβάλει δικτατορία, θα έχει ήδη φροντίσει να αναστείλει την ισχύ του άρθρου 68 του Συντάγματος, το οποίο αναφέρεται στη διαδικασία παραπομπής σε δική του Προέδρου της Δημοκρατίας για εσχάτη προδοσία.

Αλγερία στις 21 Απριλίου 1961 ο Στρατηγός De Gaulle αποφάσι-
σε να προσφύγει στο άρθρο 16. Η συγκίνηση, την οποία προεκά-
λεσε στην κοινή γνώμη το πραξικόπημα, είχε σαν αποτέλεσμα να
μη συνοδευθεί η προσφυγή αυτή από οηγκαντικές αντιδράσεις: οι
περισσότεροι σχολιαστές συμφωνούν ότι στις 23.4.1961 υφί-
σταντο οι προϋποθέσεις εφαρμογής του θέσμου: ένας υπουργός
ήταν αιχμάλωτος των πραξικοπηματιών, ο πρωθυπουργός M. De-
verge υπέθυνε έκκληση στο λαό για βοήθεια εναντίον μιας ενδε-
χόμενης απόβασης αλεξιπλωτιστών, τμήμα των ενόπλων δυνάμεων
είχε συμπαταχθεί με τους στασιαστές (39). Στις 23.4.1961
δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως δύο διατάγματα
του Προέδρου De Gaulle, με την υπογραφή του Πρωθυπουρ-
γού, με τα οποία κηρύσσεται η κατάσταση επείγουσας ανάγκης.
Το βράδυ της ίδιας μέρας ο De Gaulle απευθύνει διάγγελμα στο
Έθνος, με το οποίο δηλώνει την πρόθεσή του να εφαρμόσει το
άρθρο 16 (40). Στις 24.4.1961 δημοσιεύονται στην Εφημερίδα
της Κυβερνήσεως το διάγγελμα του De Gaulle και οι τέσσερις
πρώτες αποφάσεις (Décisions), οι οποίες βασίζονται στο άρθρο
16: για την παράταση της διάρκειας της κατάστασης επείγουσας
ανάγκης μέχρι νεωτέρας αποφάσεως (41), για τον περιορισμό

(39) Βλ. M. D u v e r g e r, op. cit. σ. 233. Τη γνώμη του
Συνταγματικού Συμβουλίου της 23.4.1961 εις L. H a m o n
op. cit. σ. 302.

(40) Βλ. εις La Documentation Française, Documents d' Études,
no 107, όλα τα επίσημα κείμενα σχετικά με το άρ-
θρο 16 και την εφαρμογή του το 1961 από τον Πρόεδρο De
Gaulle.

(41) Σύμφωνα με το νόμο, όμως, της 3ης Απριλίου 1955 "sur l'
état d'urgence" η κατάσταση επείγουσας ανάγκης μπορεί
να παραταθεί μόνο με νόμο, μετά την 12η ημέρα εφαρμογής
της. Βλ. P L e r o y, op. cit. σ. 216 M. V o i s s e t,
op. cit. σ. 144.

ορισμένων ατομικών ελευθεριών, για την απλοποίηση της διαδικασίας πειθαρχικής δίωξης των πολιτικών υπαλλήλων και στρατιωτικών, οι οποίοι μετέχουν στην ανατρεπτική κίνηση και για την παράταση της διάρκειας της προφυλάκισης από 5 σε 15 ημέρες (42).

Άλλα μέτρα, τα οποία έλαβε σταδιακά ο De Gaulle αφορούσαν: στην άρση του αμεταθέτου των δικαστών της Αλγερίας (26.4.1961), στη σύσταση Ανωτάτου Στρατοδικείου (27.4.1961), στην απαγόρευση της κυκλοφορίας ορισμένων εντύπων (27.4.1961), στην τροποποίηση διατάξεων της ποινικής δικονομίας (4.5.1961), στη θέση σε διαθεσιμότητα αξιωματικών (7.6.1961) και στη θέση σε διαθεσιμότητα αξιωματούχων των υπηρεσιών εθνικής ασφάλειας (43). Σε εφαρμογή των αποφάσεων αυτών εμδόθησαν άλλες αποφάσεις, οι οποίες αναφέρονταν στις συνέπειες του πραξικοπήματος της Αλγερίας (44).

Προβλήματα προκάλεσε η εφαρμογή του άρθρου 16 μέχρι και τις 30 Σεπτεμβρίου 1961 και η παράταση της ισχύος πολλών μέτρων μέχρι το καλοκαίρι του 1962, ενώ το πραξικόπημα είχε τεθεί υπό έλεγχο ήδη στις 26 Απριλίου 1961 και η κανονική λειτουργία των δημοσίων εξουσιών είχε αποκατασταθεί. Υφίστατο μεν η απειλή άλλων πραξικοπημάτων, όχι όμως και η διακοπή της λειτουργίας των δημοσίων συνταγματικών εξουσιών, την ο-

(42) Βλ. M. C h e v a l l i e r, L' article 16 de la Constitution Française, Mythe et Réalité εις Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Bd 22/1962, σ. 212-213.

(43) Βλ. M. C h e v a l l i e r, op. cit. σ. 217-218· M. V o i s s e t, op. cit. σ. 144 επ.

(44) M. C h e v a l l i e r, op. cit σ. 218· L. H a m o n, op. cit. σ. 305.

ποία προβλέπει το άρθρο 16 (45). Ούτε η Βουλή όμως, ούτε η Γερουσία πρόβαλαν σοβαρές αντιρρήσεις σχετικά με τη διατήρηση της ισχύος των εκτάκτων μέτρων (46).

Σε ορισμένες από τις αποφάσεις αυτές αναφερόταν ο χρόνος λήξεως της ισχύος τους (π.χ. η απόφαση της 26.4.1961 σχετικά με την άρση του αμεταθέτου των δικαστών της Αλγερίας έληγε την 1η Μαΐου 1962, η απόφαση σχετικά με την κατ' εξαίρεση προαγωγή αξιωματικών της 7.5.1961 έληγε την 1.6.1962). Οι τρεις αποφάσεις της 24.4.1961 (για τη διατήρηση της κατάστασης επείγουσας ανάγκης, για τον περιορισμό των ατομικών ελευθεριών και για την παράταση του χρόνου προφυλάκισης) διατηρήθηκαν μέχρι τις 15 Απριλίου 1962 με την απόφαση της 29 Σεπτεμβρίου 1961, με την οποία κηρύσσεται η λήξη της εφαρμογής του άρθρου 16, όπως και οι αποφάσεις για την απαγόρευση ορισμένων εντύπων και την τροποποίηση της διαδικασίας άσκησης κοινικής δίωξης (47).

Οι περισσότεροι συγγραφείς δέχονται ότι αφού του καύει να υφίσταται η κατάσταση, η οποία προκάλεσε την προσφυγή στο άρθρο 16, πρέπει να άρονται και τα μέτρα, τα οποία είχαν ληφθεί για την αντιμετώπισή της. Η διατήρησή τους είναι αντίθετη προς την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, κατά την οποία μόνον τα αρμόδια όργανα επιτρέπεται να εκδίδουν νομικούς κανόνες σε ομαλές περιόδους (48).

(45) Βλ. M. C h e v a l l i e r, op. cit. σ. 230· M. D u - v e r g e r, op. cit. σ. 233-234.

(46) Βλ. L. H a m o n, op. cit. σ. 304· P. L e r c y, op. cit. σ. 206-207.

(47) Βλ. P. L e r o y, op. cit. σ. 234.

(48) Βλ. L. H a m o n, op. cit. σ. 310· P. L e r o y, op. cit. σ. 232 με εκτενή βιβλιογραφία· M. V o i s s e t, op. cit. σ. 212 επ. O J. C h a t e l a i n εις F. Luchaire-

Κατά γενική ομολογία πάντως οι Γάλλοι, εκτός από τους άμεσα αναμεμιγμένους στο πραξικόπημα, ελάχιστα "ενοχλήθηκαν" από την εφαρμογή του άρθρου 16. Ο De Gaulle ακολούθησε απέναντι στους πραξικοπηματίες πολύ προσεκτική τακτική, για να ηρεμήσει το εσωτερικό πολιτικό κλίμα και να προετοιμάσει την επαναφορά του στρατού στο εθνικό σύνολο (49).

2. Ο ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 16

Το Συμβούλιο της Επικρατείας στην απόφαση Rubin de Servens της 2ας Μαρτίου 1962 έκρινε ότι η αρχική απόφαση προσφυγής στο άρθρο 16 παρουσιάζει το χαρακτήρα κυβερνητικής

G. Conac (Εκδ.), *Constitution de la République Française*, Paris, 1980, σ. 341, υποστηρίζει ότι πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στα γενικά και απρόσωπα μέτρα, τα οποία πρέπει να εξαφανισθούν με την άρση της κρίσιμης κατάστασης και στα ειδικά και ατομικά, τα οποία μπορούν να διατηρηθούν και μετά την τροποποίηση ή την κατάργηση της νομοθετικής διαδικασίας, υπό το καθεστώς της οποίας εκδόθηκαν. Ο M. Chénallier, *op. cit.*, σ. 232, θεωρεί ότι είναι απαράδεκτη η παράταση των αποφάσεων σχετικά με τους περιορισμούς των ατομικών ελευθεριών, την απαγόρευση ορισμένων εντύπων και την τροποποίηση της ποινικής δικονομίας, επειδή τα μέτρα αυτά αποτελούν συστατικά στοιχεία της κρίσης και η παράτασή τους μπορεί να επιτευχθεί, σε περίοδο κανονικής εφαρμογής του Συντάγματος, μόνο με νόμο.

- (49) Ο M. Duvenger, *op. cit.* σ. 234, αναφέρει ότι μερικά από τα μέτρα αυτά δεν επιβλήθηκαν εναντίον των πραξικοπηματιών ή των συνενόχων τους, αλλά εναντίον εκκείνων, οι οποίοι υπερασπίστηκαν τη δημοκρατία και τους θεσμούς της εναντίον των συνομωτών, γεγονός που συνιστά καταστρατήγηση των εξουσιών του άρθρου 16 και παραβίαση του Συντάγματος. Την ίδια άποψη βλ. και σε G. Ziebbur, *op. cit.* σ. 185.

πράξης, της οποίας δε δικαιούται να κρίνει τη νομιμότητα ή τη διάρκεια της εφαρμογής της (50). Όπως προκύπτει από τη νομολογία του γαλλικού Ανωτατού (αποφάσεις της 21.8.1961 και 10.5.1962 της Cour de Cassation) είναι δυνατός ο έλεγχος μόνον της εξωτερικής νομιμότητας, δηλ. ο έλεγχος της διαδικασίας προσφυγής στο άρθρο 16, ενώ αποκλείεται η δυνατότητα ελέγχου της νομιμότητας των μέτρων, τα οποία ελήφθησαν βάσει του άρθρου 16, εφόσον τηρήθηκαν οι προβλεπόμενες από το Σύνταγμα προϋποθέσεις έκδοσής τους (51). Σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας οι αποφάσεις, οι οποίες εκδίδονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας βάσει του άρθρου 16, ή είναι νομοθετικού περιεχομένου, (όπως αυτό προσδιορίζεται στο άρθρο 34 του Συντάγματος) ή έχουν διοικητικό χαρακτήρα (άρθρο 37 του Συντάγματος). Τα νομοθετικής φύσεως μέτρα δεν υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο, επειδή στην περίπτωση αυτή ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ασκεί εξουσίες του Κοινοβουλίου, του οποίου οι πράξεις δεν υπόκεινται στον έλεγχο της διοικητικής δικαιοσύνης. Μόνον αν ο Πρόεδρος ορίσει εκ των προτέρων τη διάρκεια της ισχύος των νομοθετικής φύσεως μέτρων μπορεί το Κοινοβούλιο, μετά την αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης, να τα καταργήσει ή να τα τροποποιήσει. Τα διοικητικής φύσεως όμως μέτρα, και ιδίως οι ατομικές πρά-

(50) Βλ. την απόφαση C.E. 2 Mars 1962, Rubin de Servens et autres εις R.D.P., 1962, σ. 314· επίσης P. L e r o y, op. cit. σ. 197.

(51) "La conformité à la Constitution ne saurait être contestée devant l' autorité judiciaire", αναφέρεται στην απόφαση Cass.crim., 21 Août 1961, εις Bull. crim. 1961, σ. 695. Την απόφαση Cass.crim., 10 Mai 1962 βλ. εις J. C.P. 1962, II., 12. 736. Ανάλυση των αποφάσεων βλ. εις P. L e r o y, op. cit.σ. 246 επ.

ξεις, υπόκεινται στη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων (52).

3. Ο ρόλος της Βουλής κατά τη διάρκεια εφαρμογής του άρθρου 16

Ο ρόλος της Βουλής κατά τη διάρκεια της ισχύος του άρθρου 16 καθορίσθηκε από τον ίδιο το Στρατηγό De Gaulle στο διάγγελμα που της απηύθυνε στις 25.4.1961: "Υπό τις παρούσες συνθήκες έχω τη γνώμη ότι η προσφυγή στο άρθρο 16 δεν πρέπει να επιφέρει καμμία μεταβολή στις δραστηριότητες της Βουλής: τη νομοθεσία και τον κοινοβουλευτικό έλεγχο. Συνεπώς οι σχέσεις Κυβερνήσεως και Βουλής πρέπει να συνεχισθούν κανονικά, εφ' όσον δεν πρόκειται για μέτρα τα οποία έχουν ληφθεί ή θα ληφθούν βάσει του άρθρου 16" (53).

Με το διάγγελμα αυτό ο De Gaulle επεφύλασσε στον εαυτό του το ρόλο του εγγυητή της εθνικής ακεραιότητας, ενώ τα υπόλοιπα όργανα του Κράτους όφειλαν να ασχοληθούν με τις τρέχουσες (δευτερεύουσες) υποθέσεις (54).

Η Βουλή διέκοψε τις εργασίες της από τις 19.5.1961 έως την 12.6.1961, για να δοθεί η δυνατότητα στους βουλευτές να συμμετάσχουν στον προεκλογικό αγώνα των δημοτικών εκλογών. Η

(52) Βλ. Π. Κ. Βυθούλκα, Η θεωρία των εξαιρετικών περιστάσεων και το ελληνικό διοικητικό δίκαιο, Εκδ. Α. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1980, σ. 63-64. L. H a m o n, op. cit. σ. 309-310. P. L e r o y, op. cit. σ. 227 επ., 246 επ. J. R i v e r o, op.cit.σ. 288. M. V o i s s e t op. cit. σ. 273 επ.

(53) Βλ. το κείμενο του διαγγέλματος εις Documents d' Études, σ. 24.

(54) Βλ. G. Z i e b u r a, op. cit. σ. 184.

δεύτερη σύνοδος διήρκησε κανονικά μέχρι τις 22.7.1961. Βάσει του άρθρου 16 η Βουλή έπρεπε να συνέλθει από τις 22.7.1961 έως την πρώτη Δευτέρα του μηνός Οκτωβρίου (55). Μέχρι το τέλος Ιουλίου δεν είχε γίνει καμμία πρόταση ελέγχου του τρόπου εφαρμογής του άρθρου 16. Από το τέλος Αυγούστου, όμως, οι σχέσεις μεταξύ Βουλής και Κυβέρνησης επιδεινώθηκαν, όχι μόνο λόγω της - για πολλούς βουλευτές αντισυνταγματικής - διατήρησης εν ισχύ των εξουσιών του άρθρου 16 αλλά και συνεπεία της γενικότερης οικονομικής κρίσεως. Μετά από πρόταση Βουλευτών και Γερουσιαστών τα δύο σώματα συγκαλούνται από τους Προέδρους τους στις αρχές Σεπτεμβρίου, για να υποβάλουν προτάσεις νόμων για την αντιμετώπιση προβλημάτων αγροτικής πολιτικής. Ο De Gaulle σε γράμμα του της 31ης Αυγούστου 1961 προς τον Πρωθυπουργό δηλώνει ότι "τηρώντας ακριβώς το γράμμα του Συντάγματος δεν προβάλλω κανένα εμπόδιο στη σύγκληση της Βουλής ή στη συζήτηση και προβολή απόψεων από τους βουλευτές σε θέματα αγροτικής φύσεως ... θα θεωρούσα, όμως, ότι αντίκειται στο Σύνταγμα να καταλήξει η αναγγεληθείσα σύγκληση σε ψήφιση νομοθετικών μέτρων" (56).

Μετά από αυτό 72 μέλη της Εθνοσυνέλευσης δηλώνουν την πρόθεσή τους να καταθέσουν πρόταση δυσπιστίας κατά της Κυβέρνησης Debré, στην πραγματικότητα όμως στόχος τους είναι να αποδοκιμάσουν τον De Gaulle. Ο Πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης ζήτησε κατ' αρχήν τη γνώμη του Συνταγματικού Συμβουλίου, το οποίο απάντησε ότι είναι αναρμόδιο να κρίνει εάν μία πρόταση δυσπιστίας επιτρέπεται να κατατεθεί κατά την περίοδο ε-

(55) Βλ. J. C h a t e l a i n, op. cit. σ. 342.

(56) Βλ. το κείμενο της επιστολής εις Document d' Etudes, σ. 24.

φαρμογής του άρθρου 16. Η λύση την οποία, μετά την άρνηση του Συνταγματικού Συμβουλίου, έδωσε ο Πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης Chaban-Delmas βασίζεται σε μία μηχανιστική αντίληψη του αμοιβαίου ελέγχου μεταξύ των εξουσιών: η πρόταση δυσπιστίας είναι η αντίρροπη δύναμη (contrepoin) ως προς τη δυνατότητα της Κυβέρνησης να διαλύει την Εθνοσυνέλευση. Εφ' όσον βάσει του άρθρου 16 η Εθνοσυνέλευση δεν επιτρέπεται να διαλυθεί, δεν είναι δυνατό να της παρασχεθεί η δυνατότητα να ανατρέψει την Κυβέρνηση: "όπως προκύπτει από τις ανωτέρω σκέψεις η κατάθεση πρότασης δυσπιστίας εκτός των τακτικών συνόδων, υπό τις παρούσες συνθήκες, δε γίνεται δεκτή" (57).

Σύμφωνα με την άποψη αυτή η Βουλή δεν μπορεί να έχει καμμία αυτόνομη δραστηριότητα κατά την περίοδο εφαρμογής του άρθρου 16 και ο ρόλος της περιορίζεται στην "επαγρύπνηση" και στην ενδεχόμενη κινητοποίηση της κοινής γνώμης, εάν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καταχρασθεί τις εξουσίες του άρθρου 16 (58).

(57) Βλ. την απόφαση του Chaban-Delmas εις Documents, σ. 28. - Κριτική της αντιμετώπισης αυτής του ρόλου του Κοινοβουλίου βλ. εις J. Chate lain, op. cit. σ. 343 επ. L. Hamon, op. cit. σ. 307-308. M. Voisset op. cit. σ. 106, 114 επ. G. Ziebur a, op. cit. σ. 187-188. O M. D u v e r g e r, op. cit. σ. 234 υποστηρίζει ότι, εφ' όσον κατά το Σύνταγμα η Βουλή συνέρχεται αυτοδίκαια, κανείς περιορισμός των δραστηριοτήτων της δεν μπορεί να γίνει δεκτός. Οι H a u r i o u - G i - q u e l, op. cit. σ. 989 υποστηρίζουν ότι αυτοί οι περιορισμοί των εξουσιών του Κοινοβουλίου αποτελούν "faus- sements de la Constitution".

(58) Βλ. M. C h e v a l l i e r, op. cit. σ. 234-235, με σύμφωνο γνώμη προς την ερμηνεία του Chaban-Delmas. Κατά το συγγραφέα αυτό η μόνη δυνατότητα του Κοινοβουλίου είναι να προσφέρει στην Κυβέρνηση κάθε δυνατή βοήθεια για να αντιμετωπίσει την κρίση.

4. Ο Ι Α Π Ο Ψ Ε Ι Σ Τ Η Σ Θ Ε Ω Ρ Ι Α Σ

Η θεωρία αντιμετώπισε με δυσπιστία το άρθρο 16, θεωρώντας ότι παρέχει τη δυνατότητα στον εκάστοτε Πρόεδρο Δημοκρατίας να εγκαθιδρύσει μία "νόμιμη" δικτατορία (59). Ο G. V e d e l (60) το είχε χαρακτηρίσει σαν "une prérogative mystérieuse et redoutable". Ο M. D u v e r g e r (61) υποστηρίζει ότι επιτρέπει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας "να περιβάλει ένα πραξικόπημα με το μανδύα της νομιμότητας, να εξαφανίσει όλα τα νομικά εμπόδια, τα οποία θα το εμπόδιζαν να επιτύχει". Ο J. C h a t e l a i n, αναφερόμενος στην εφαρμογή του το 1961 υποστηρίζει ότι ήταν αναγκαία, κυρίως για λόγους ψυχολογικούς: τα ίδια μέτρα θα ήταν δυνατό να ληφθούν και με λιγότερο δραματικό τρόπο. Θεωρεί όμως το άρθρο 16 επικίνδυνο, επειδή επιτρέπει στον εκάστοτε Πρόεδρο να επιβάλει τη δική του "αντίληψη περί του Κράτους και των εξουσιών του". η οποία θα συνεχίσει να επικρατεί και μετά την άρση της ισχύος του. Επιπλέον το άρθρο 16 είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο για την αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων, όπως αρχικά προβλεπόταν, αλλά και για την αντιμετώπιση εσωτερικών κρίσεων (62).

Ανάλογη κριτική έχουν ασκήσει οι A. και F. D e m i - c h e l / M. P i q u e m a l (63) υποστηρίζοντας ότι από πλευ-

(59) Βλ. P. L e r o y, op. cit. σ. 164.

(60) Βλ. L' Express της 31.7.1958, αναφερόμενο από την M. V o i s s e t, op. cit. σ. 2.

(61) Droit Constitutionnel, 4η έκδ. σ. 538, αναφερόμενο από τον P. L e r o y, op. cit. σ. 165.

(62) J. C h a t e l a i n, op. cit. σ. 344-345.

(63) Institutions et pouvoir en France, es, Paris, 1975, σ. 80-81.

ράς πολιτικής σύλληψης το άρθρο 16 βασίζεται σε μια λανθασμένη ιδέα: ότι σε περίπτωση κινδύνου το Έθνος θα σωθεί από τις αποφάσεις ενός και μόνο ανθρώπου, ο οποίος θα διαθέτει το απαραίτητο προσωπικό θάρρος και τη συνταγματική εξουσία για να αναλάβει το έργο του σωτήρα. Η οποιαδήποτε όμως συμβολή ενός ατόμου δε θα αποδώσει, εάν το Έθνος δεν μπορέσει να βρει μόνο του τη δύναμη να αντιμετωπίσει την κρίση. Και η κινητοποίηση της δύναμης αυτής θα είναι αποτελεσματικότερη με τη συντονισμένη προσπάθεια του λαού και εκείνων, οι οποίοι τον αντιπροσωπεύουν. Αφ' ετέρου οι ασαφείς όροι προσφυγής στο άρθρο 16 επιτρέπουν στην αστική τάξη να το χρησιμοποιήσει σαν όπλο κατά του "εσωτερικού εχθρού", με το επιχείρημα ότι η δημοκρατικά εκφρασμένη θέληση του λαού αποτελεί απαρχή εξέγερσης και εθνικού κινδύνου. Από πλευράς συνταγματικής η υποκατάσταση του Προέδρου της Δημοκρατίας στο σύνολο των κρατικών εξουσιών είναι επικίνδυνη, επειδή ενέχει τον κίνδυνο της αυθαίρετης εκτίμησης τόσο ως προς την ύπαρξη του κινδύνου όσο και ως προς τα μέσα αντιμετώπισής του, τα οποία στην πλειοψηφία τους δεν υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο. Αντίθετα ο M. C h e v a l l i e r, υποστηρίζει ότι ο De Gaulle το 1961 ενήργησε σαν *restaurator rei publicae*, σίγουρος για την προς αυτόν εμπιστοσύνη του Έθνους, επειδή ήταν ο *optimus* (64).

Τέλος η M. V o i s s e t, η οποία έχει παρουσιάσει και την πιο ολοκληρωμένη μελέτη σχετικά με το άρθρο 16, θεωρεί ότι η σημασία του έχει μειωθεί μετά την απομάκρυνση του Στρατηγού De Gaulle από την εξουσία το 1969, ενώ μέχρι τότε η αναθεώρησή του αποτελούσε ένα μόνιμο σημείο αναφοράς των

(64) M. C h e v a l l i e r, op. cit. σ. 238.

προεκλογικών αγώνων. Επειδή, ακριβώς, αποτελεί έκφραση της αντίληψης του De Gaulle για την αποστολή του Αρχηγού του Κράτους και η ιστορία του είναι τόσο στενά συνυφασμένη με την ιστορία και την πολιτική του εμπνευστή του η ενασχόληση με τα προβλήματα και τους κινδύνους του σήμερα θεωρείται σαν "archaeologie constitutionnelle" (65).

Θεωρούμε ότι οι επιφυλάξεις των M. Duverger και Demichiel/Piquemal είναι δικαιολογημένες: η παρουσία ατόμων υψηλού πολιτικού ήθους στο ανώτατο αξίωμα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επαρκής εγγύηση κατά του ενδεχομένου κινδύνου κατάχρησης εξουσίας, τον οποίο το άρθρο 16 δυνάμει εμπεριέχει, δεδομένου ότι κατά τη διάρκεια εφαρμογής του ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να ασκήσει τις εξαιρετικές εξουσίες του (μεταξύ των οποίων ιδιαίτερα σημαντική είναι η δυνατότητα αναστολής συνταγματικών διατάξεων) χωρίς ουσιαστικά κανένα πολιτικό ή δικαστικό έλεγχο.

(65) M. V o i s s e t, Une formule originale de pouvoirs de crise: l' article 16 εις Pouvoirs, No 19, 1979, σ. 105 επ.

§ 3.- ΤΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. ΤΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ πριν από το 1919

Το γερμανικό Σύνταγμα του 1849 (Paulskirchenverfassung) περιελάμβανε σειρά διατάξεων, οι οποίες καθόριζαν τον τρόπο προστασίας του κράτους και διαφύλαξης της δημόσιας τάξης και ασφάλειας από εσωτερικούς ή εξωτερικούς κινδύνους. Ειδικότερα το άρθρο IV § 197 του Κεφαλαίου VII ορίζει: "Σε περίπτωση πολέμου ή ανταρσίας η Κυβέρνηση της Επικρατείας ή εκάστης Χώρας μπορεί να προβεί σε προσωρινή άρση της ισχύος των συνταγματικών διατάξεων σχετικά με τη σύλληψη, την κατ' οίκο έρευνα και το δικαίωμα του συνέρχεσθαι, αφού προηγουμένως λάβει την έγκριση της Βουλής της Επικρατείας ή της Βουλής της Χώρας" (1).

Σημαντικό σταθμό στην εξέλιξη του θεσμού αντιμετώπισης των κρίσεων αποτέλεσε ο πρωσικός νόμος "περί καταστάσεως πολιορκίας" της 4ης Ιουνίου 1851, εκτελεστικός του άρθρου 111 του Πρωσικού Συντάγματος του 1850. Ο νόμος προέβλεπε ότι ο Υπουργός Εσωτερικών σε περίπτωση πολέμου ή ανταρσίας

(1) Βλ. και § 54 του άρθρου XII, Κεφ. II του Συντάγματος του 1849: "Η προστασία της ειρήνης ανατίθεται στη Διοίκηση της Επικρατείας. Αυτή πρέπει να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα για τη διατήρηση της εσωτερικής ασφάλειας και τάξης". Επίσης §§ 82 και 83 του άρθρου III, Κεφ. III: "Η προστασία της ειρήνης της Επικρατείας ανατίθεται στον Κάιζερ" και "Ο Κάιζερ είναι αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων".- Τα Γερμανικά Συν/τα του 1841 και του 1871 βλ. στη συλλογή Deutsche Verfassungen, 14 Aufl., Goldmann Gesetze, München, 1981, σ. 29 επ.

μπορούσε να αναστείλει τα ατομικά δικαιώματα, να συστήσει Στρατοδικαία και να κηρύξει την κατάσταση πολιορκίας, οπότε η εξουσία των πολιτικών αρχών μεταβιβαζόταν στις στρατιωτικές, ο στρατιωτικός διοικητής είχε δικαίωμα αναστολής ατομικών δικαιωμάτων και προβλεπόταν βαρύτερη ποινή για ορισμένες κατηγορίες εγκλημάτων.

Αργότερα, με το άρθρο 68 του Ομοσπονδιακού Συντάγματος του 1871 ο Κάιζερ είχε το δικαίωμα να κηρύσσει την "κατάσταση πολέμου" όταν απειλείτο η δημόσια τάξη στο ομοσπονδιακό έδαφος. Επειδή όμως ο προβλεπόμενος εκτελεστικός νόμος ουδέποτε εκδόθηκε, συνεχίσθηκε η εφαρμογή του προσωπικού νόμου του 1851 (2).

II. Το άρθρο 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης του 1919

Το δημοκρατικό πολίτευμα εγναθιδρύθηκε για πρώτη φορά

(2) Βλ. E v e r s στο Bonner Kommentar, Art. 91, Rdnr. 2-4· H. K r e u t z e r, Ausnahmezustand εις Der Staatsnotstand, (Εκδ. E. Fraenkel), Berlin, 1965 σ. 23 επ.· J. T w o n h ö v e n, op. cit. σ. 208 επ. -Για την εξέλιξη του θεσμού της κρατικής κατάστασης ανάγκης βλ. τις κριτικές παρατηρήσεις του H. B o l d t, Der Ausnahmezustand in historischer Perspektive εις Der Staat, Heft 4, 1967, σ. 414: "Der nunmehr exekutierte Ausnahmezustand richtete sich gegen den Radikalismus, gegen Demokraten, Kommunisten und Anarchisten. Er diente zum Schutz der eben errichteten Verfassungsordnung, des Besitzstandes, der heiligsten Güter der Nation, des "ordre établi" des bürgerlichen Rechtsstaates, wie es in den Begründungen der Ausnahmezustandsverhängungen jener Zeit und der nachfolgenden Gesetzgebung hiess".

στη Γερμανία με το Σύνταγμα της Βαϊμάρης της 11.8.1919 (3). Οι διατάξεις του Συντάγματος αυτού περί των ατομικών δικαιωμάτων θεωρήθηκαν πρωτοποριακές για την εποχή τους. Ταυτόχρονα όμως το άρθρο 48 παραχωρούσε τεράστια εξουσία στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (Reichspräsident) με σκοπό να εξοπλίζει την Κυβέρνηση με τα κατάλληλα μέσα για την πρόληψη και την καταστολή ενδεχομένου νέου εμφυλίου πολέμου, αναλόγου με εκείνον του Νοεμβρίου του 1918 (4).

α. Η συνταγματική ρύθμιση του θεσμού

Το άρθρο 48 παρ. 2 του Συντάγματος της Βαϊμάρης (5) όριζε: "Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται, όταν διαταράσσε-

-
- (3) O G. S c h u l z, Zwischen Demokratie und Diktatur, τ.1, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1963, σ. 21, χαρακτηρίζει το πολίτευμα της Βαϊμάρης σαν "improvisierte Demokratie". "Die politischen Kräfte und Interessen ... wurden mit diesem Dokument auf ein normatives Ordnungssystem verpflichtet, das keineswegs in allen Stücken Institution geworden, sondern teilweise ein Manifest von Gesinnung geblieben ist und ein Programm für kommende Jahre und Jahrzehnte". Βλ. επίσης W. A b e n d r o t h, Verfassungsrecht und Verfassungswirklichkeit in der Weimarer Republik εις Verfassungsrecht, Bad Wildunger Beiträge zur Gemeinschaftskunde, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1975, σ.33 επ.
- (4) Βλ. κυρίως την ανάλυση του K.-D. B r a c h e r, Die Auflösung der Weimarer Republik, 4η έκδ., Ring-Verlag, Villingen/Schwarzwald, 1964, σ. 52: "Diese Einfügung der Ausnahme - und Notverordnungsgewalt des Reichspräsidenten war deutlich auf die Gestalt Eberts zugeschnitten und keineswegs als Mittel zur Transzendierung sondern vielmehr zur ungeschmälerten Erhaltung der Verfassung... in Krisentagen gemeint war".
- (5) Βλ. το Σύνταγμα της Βαϊμάρης εις Deutsche Verfassungen, σ. 108 επ.

ται ή απειλείται σοβαρά στο Γερμανικό Κράτος η δημόσια τάξη και ασφάλεια, να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για την αποκατάστασή τους, και εν ανάγκη να χρησιμοποιήσει τις ένοπλες δυνάμεις και να αναστείλει προσωρινά εν όλω ή εν μέρει τα ατομικά δικαιώματα, τα οποία κατοχυρώνονται στα άρθρα 114, 115, 117, 118, 123, 124 και 153" (6).

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ήταν υποχρεωμένος να ενημερώσει αμέσως το Κοινοβούλιο για τα ληφθέντα μέτρα. Το Κοινοβούλιο μπορούσε να ζητήσει την ανάκλησή τους (άρθρο 48 § 3). Ο εκτελεστικός νόμος, ο οποίος προβλεπόταν από την πέμπτη παράγραφο του άρθρου 48 δεν εκδόθηκε ποτέ.

Η εφαρμογή της β' παραγράφου του άρθρου 48 υπερέβη κάθε όριο διασταλτικής ερμηνείας. Προϋποθέσεις προσφυγής σ' αυτήν θεωρήθηκαν, με τη σύμφωνη γνώμη της νομολογίας και της θεωρίας, όχι μόνο η απειλή κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας (με τη συνήθη έννοια των όρων αυτών στο αστυνομικό δίκαιο), αλλά και άλλες καταστάσεις, ανεξάρτητα από το αν αποτελούσαν διασάλευση της δημόσιας τάξης, όπως, π.χ. η ανεργία, η φυγόδευση κεφαλαίων στο εξωτερικό, η αδυναμία πληρωμής των δημοσίων ταμείων, η εμφάνιση διαταραχών στη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και η αδυναμία λειτουργίας του κοινοβουλευτικού συστήματος.

Ταυτόχρονα η νομολογία των δικαστηρίων δεχόταν ότι η κρίση για την ύπαρξη των προϋποθέσεων άσκησης των εκτάκτων

(6) Τα ατομικά δικαιώματα των άρθρων αυτών ήταν: της προσωπικής ελευθερίας (114), του ασύλου της κατοικίας (115), του ακορρήτου της αλληλογραφίας (117), της ελευθερίας εκδηλώσεως των στοχασμών με οποιόδήποτε μέσο (118), του συνέρχεσθαι (123), του συνεταιρίζεσθαι (124) και της προστασίας της ατομικής ιδιοκτησίας (153).

εξουσιών, τη σκοπιμότητα και την καταλληλότητα των μέτρων ανήκε στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Προέδρου της Επικρατείας και σαν μόνον δυνατό έλεγχο αναγνώριζε, έμμεσα, τον κοινοβουλευτικό (7).

β. Η πρακτική εφαρμογή του θεσμού

Μεταξύ των ετών 1919-1925 ο Πρόεδρος Fr. E b e r t είχε εκδώσει 136 διατάγματα βάσει του άρθρου 48 παρ. 2, τα οποία δεν ρύθμιζαν μόνον αστυνομική φύσεως θέματα αλλά αναφέρονταν και στην αύξηση ή μείωση των φόρων, στην κυκλοφορία του συναλλάγματος κ.λ.π. (8).

Ο Ομοσπονδιακός Δικαστής Schiffer είχε αναφέρει χαρακτηριστικά στην Εθνοσυνέλευση στις 3.3.1920: "Δεν προβλέπεται κανείς περιορισμός όσον αφορά αυτά τα μέτρα, τα οποία ενδέχεται να είναι νομοθετικά ή διοικητικά: αποκλείονται μόνο τα μέτρα, τα οποία αφορούν το Σύνταγμα" (9). Η σταθεροποίηση της οικονομικής κατάστασης μετά το 1925 κατέστησε περιττή την προσφυγή στο άρθρο 48. Μετά την οικονομική κρίση όμως του 1929 και την αδυναμία του Κοινοβουλίου να αντιμετωπίσει τα νέα προβλήματα, ο Πρόεδρος v. H i n d e m - b u r g προσέφυγε πάλι στις δικτατορικές εξουσίες του αρ-

(7) Βλ. Α. Μά ν ε σ η, op.cit. σ.23 επ. Cl. R o s s i t e r op. cit. σ.70 επ. J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 224., σημ. 209, 210.

(8) Βλ. G. A n s c h ü t z, Die Verfassung des deutschen Reichs, 14η έκδ., Berlin, 1933, σ. 278-279, σημ.8. C. S c h m i t t, Der Hüter der Verfassung, Tübingen, Mohr. 1931, σ. 119 σημ. 2.

(9) Βλ. H. K r e u t z e r, Der Ausnahmezustand im deutschen Verfassungsrecht eis Der Staatsnotstand... σ. 26 επ.

θρου 48 παρ. 2. Η αντιμετώπιση της κρίσεως έγινε αποκλειστικά με διατάγματα ανάγκης (10).

Ήδη η Κυβέρνηση του Καγκελάριου Dr. Brüning αναγκάστηκε να προσφύγει στα διατάγματα ανάγκης, επειδή δεν ήταν δυνατό να σχηματισθεί η απαραίτητη για την ψήφιση του Προϋπολογισμού κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Μόλις το Κοινοβούλιο ζήτησε ανάκληση των διαταγμάτων ο v. Hindenburg το διέλυσε, βάσει του δικαιώματος διαλύσεως που του παρέίχε το άρθρο 25 του Συντάγματος (10α) και αργότερα εξέδωσε διατάγματα με το ίδιο περιεχόμενο (11).

(10) G. A n s c h ü t z, op. cit. σ. 280.- Το χαρακτηρισμό των εξουσιών του άρθρου 48 σαν Diktaturgewalt επέβαλε κυρίως ο R. G r a u, Die Diktaturgewalt des Reichspräsidenten εις Anschütz/Thoma (Ed.), Handbuch des deutschen Staatsrechts, τ.2., Tübingen, 1932, σ. 274-295, ο οποίος τις θεωρεί ξένο στοιχείο της δικαιοκρατικής δομής του Συντάγματος της Βαϊμάρης.- Βλ. επίσης J. H e c k e l, Diktatur, Notverordnungsrecht, Verfassungsnotstand εις AöR, τ.22, Tübingen 1932, σ. 257-338. Ο συγγραφέας αυτός χαρακτηρίζει σαν Verfassungstötung την αδυναμία λειτουργίας ενός συνταγματικού οργάνου, (π.χ. αδυναμία του Κοινοβουλίου να σχηματίσει τις απαραίτητες για τη λήψη αποφάσεων πλειοψηφίες), σκρορρίπτει όμως την προσφυγή στο άρθρο 48 για την αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης, επειδή η αδυναμία λειτουργίας ενός συνταγματικού οργάνου δεν αποτελεί διαταραχή της δημόσιας τάξης και ασφάλειας (op. cit. σ. 275-276).

(10α) Το άρθρο 25 του Συντάγματος της Βαϊμάρης όριζε: "Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να διαλύει τη Βουλή μία μόνο φορά για την ίδια αιτία. Οι εκλογές λαμβάνουν χώρα το αργότερο εξήντα ημέρες μετά τη διάλυση".

(11) Η αδυναμία του Κοινοβουλίου να σχηματίσει ισχυρές πλειοψηφίες κατέληξε στην απογύμνωσή του από τις εξουσίες του και στην άμεση εξάρτηση της Κυβέρνησης από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Οι συγγραφείς της περιόδου αναφέρονται στην Selbstausschaltung (αυτοκατάργηση) του Κοινοβουλίου. Βλ. σχετικά K. H e s s e, op.cit. σ. 28.

Μετά την πτώση της Κυβέρνησης Brüning οι διάδοχοί του v. Papen και Schleicher συνέχισαν την τακτική των διαταγμάτων ανάγκης, η οποία κατέληξε στην καταστρατήγηση του Συντάγματος της Βαϊμάρης και στην εγκαθίδρυση του Γ' Ράιχ (12). Το 1931 εκδόθηκαν 34 νόμοι και 42 διατάγματα ανάγκης, το 1932 εκδόθηκαν 5 νόμοι και 60 διατάγματα (13).

Στις 30 Ιανουαρίου 1933 σχηματίσθηκε η πρώτη Κυβέρνηση Χίτλερ, η οποία συνέχισε την τακτική της έκδοσης διαταγμάτων ανάγκης (εξέδωσε 20 μέχρι τις 24 Μαρτίου), με τα οποία και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την τελική κατάληψη της εξουσίας. Μετά τον εμπρησμό του κτιρίου του Ράιχσταγ, ο v. Hindenburg εξέδωσε στις 28.3.1933 το διάταγμα "περί της προστασίας του λαού και του Κράτους", που θεωρήθηκε σαν "το συνταγματικό πιστοποιητικό του Γ' Ράιχ" (14). Με το διάταγμα αυτό ανεστάλη η ισχύς των ατομικών δικαιωμάτων που αναφέρονται στο άρθρο 48 "μέχρι της εκδόσεως νεωτέρου διατάγματος". Η αναστολή αυτή διήρκησε μέχρι το 1945. Στις 24.3.1933 το Κοινοβούλιο ψήφισε, με πλειοψηφία των 2/3, τον "εξουσιοδοτικό νόμο" (Ermächtigungsgesetz), αρχικά τετραετούς ισχύος, ο οποίος όμως παρατάθη το 1937, το 1939 και τέλος το 1943 με μια "ηγετική απόφαση" (Führererlass) του Χίτλερ. Με το "νόμο" αυτό επιτρεπόταν η έκδοση νόμων χωρίς τη σύμπραξη του

(12) Για την πολιτική του v. Hindenburg και των Κυβερνήσεων μεταξύ 1930 και 1933, βλ. Klaus R e v e r m a n n, Die stufenweise Durchbrechung der Weimarer Republik in den Jahren 1930 bis 1933, Münster, 1959 και G. S c h u l z, Der Artikel 48 in politisch-historischer Sicht eis Der Staatsnotstand..., σ. 39-71. Επίσης H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 57-60, 69 επ.

(13) Βλ. J. F w e n h ö v e n, op. cit. σ. 228.

(14) Βλ. E. F r a e n k e l, Der Doppelstaat, 1η αγγλική έκδ. 1941, γερμ. μετάφραση 1974, σ. 26.

Κοινοβουλίου. Τελικά η Βουλή διατηρούσε τη νομοθετική εξουσία, την οποία όμως μπορούσε να ασκήσει μόνο με έγκριση του Χίτλερ.

Τέλος, με το νόμο της 1.8.1934 συνενώνονταν στο πρόσωπο του Χίτλερ τα αξιώματα του Καγκελλάρου και του Προέδρου της Δημοκρατίας και επεβάλλετο, ουσιαστικά "διερκής κατάσταση ανώγειας" (15). Οριστική κατάλυση κάθε προστασίας των απομικτών δικαιωμάτων επέφεραν η "απόφαση της Βουλής" της 26.4.1942 και η "ηγετική απόφαση" της 10.5.1943 (16).

γ. Η θεωρία του Carl Schmitt

Κύριος ερευνητής του φαινομένου της δικτατορίας υπήρξε ο Carl Schmitt, οι απόψεις του οποίου επηρέασαν τη θεωρητική συζήτηση σχετικά με το άρθρο 48 καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Ο C. Schmitt διακρίνει μεταξύ της Kommissarische και της Souveräne Diktatur. Η πρώτη προβλέπεται από το Σύνταγμα, όσον αφορά στις προϋποθέσεις κήρυξης της και στις εξουσίες του δικτάτορα και αποκλειστικός λόγος επιβολής της είναι η ευκολότερη αντιμετώπιση μιας κρίσης και η επαναφορά της ομαλής συνταγματικής τάξης. Η δεύτερη επιδιώκει να αντικαταστήσει την υπάρχουσα τάξη με μια άλλη, την οποία ο Δικτάτορας θεωρεί καλύτερη, χωρίς να δεσμεύεται από περιορισμούς, σχετικά με τη διαδικασία και την έκταση της νομοθετι-

(15) H. B u c h h e i m, Ausnahmezustand und totalitäre Diktatur εις Der Staatsnotstand..., σ. 73 επ.

(16) Βλ. την υποδειγματική ανάλυση της περιόδου των K.-D. B r a c h e r - W. S a u e r - G. S c h u l z, Die nationalsozialistische Machtergreifung, Westdeutscher Verlag, Köln u. Opladen, 1960 σ. 52 επ.* επίσης J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 230-231.

κής εξουσίας του Δικτάτορα. Η ρύθμιση του άρθρου 48 παρ. 2 έχει τα στοιχεία της *Kommissarische Diktatur* (17).

Σταδιακά όμως ο C. Schmitt απομακρύνεται από αυτή την άποψη. Ήδη το επόμενο βιβλίο του (18), αρχίζει με το αξίωμα: "Κυρίαρχος είναι εκείνος ο οποίος αποφασίζει για την εξαιρετική κατάσταση". Η δυνατότητα απόφασης σχετική με την ύπαρξη της κρατικής κατάστασης ανάγκης, και την εφαρμογή των εκτάκτων εξουσιών ανάγεται σε αποκλειστικό στοιχείο της έννοιας της κυριαρχίας. Η διατήρηση της τάξης προβάλλεται σαν προέχων στόχος.

Με το άρθρο 48 παρ. 2 μπορεί να πραγματοποιηθεί η μετάβαση από το υπάρχον παρωχημένο σύστημα οικονομικού και πολιτικού πλουραλισμού, το οποίο δεν επιτρέπει την ομαλή λειτουργία του κράτους, σε μια νέα τάξη πραγμάτων, τη λειτουργία της οποίας μπορεί να εξασφαλίσει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, υπό την ιδιότητά του ως "Προστάτη του Συντάγματος" και ως *pouvoir neutre*, δηλ. ουδέτερης και ανεξάρτητης εξουσίας (19). Στην περίπτωση αυτή αναγνωρίζεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας απόλυτη ελευθερία επέμβασης σε ολόκληρο το υπάρχον δικαιοτικό σύστημα: επιτρέπεται η αναστολή της ισχύος άρθρων, τα οποία δεν περιλαμβάνονται στην β' παράγραφο του άρθρου 48, όπως και η λήψη εκ νέου μέτρων, την άρση των οποίων έχει ζητήσει το Κοινοβούλιο, η δημιουργία τετελεσμένων γεγονότων και η έκδοση πράξεων οιασδήποτε μορφής. Εφ' όσον αποδείχτηκε ότι η κοινοβουλευτική αντιπροσωπευτική δημοκρα-

(17) Βλ. C. S c h m i t t, *Die Diktatur*, op. cit. σ. 235 επ.

(18) του α υ τ ο ύ, *Politische Theologie*, München & Leipzig 1922, σ. 13: "Die Existenz des Staates bewährt hier eine zweifellose Überlegenheit über die Geltung der Rechtsnorm... Die Ordnung muss hergestellt werden, damit die Rechtsordnung einen Sinn hat".

(19) του α υ τ ο ύ, *Der Hüter der Verfassung*, σ. 158 επ.

τίς δεν μπορεί να εκτιμήσει και να προστατεύσει το Σύνταγμα, μόνος θεματοφύλακας της κρατικής ύπαρξης και συνέχειας, ακόμα και σε περιόδους κρίσεων, είναι ο άμεσα εκλεγμένος Πρόεδρος. Η δικτατορία αυτή, όμως, έχει πλέον όλα τα στοιχεία της *Souveräne Diktatur* (20), (21).

δ. Κριτική του άρθρου 48

Η θεωρία σήμερα δέχεται ότι η πρακτική της έκδοσης των διαταγμάτων ανάγκης ήταν αντίθετη προς το πνεύμα του Συντάγματος της Βαϊμάρης (22). Οι κυριώτερες αιτιάσεις κατά του άρθρου 48 αφορούν:

1. Στην έλλειψη σαφών νομικών όρων και τη χρησιμοποίηση του ασαφούς όρου "μέτρα".
2. Στην εφαρμογή του και κατά τη διάρκεια της βουλευτικής συνόδου.

(20) Τ ο υ α υ τ ο ύ, *Legalität u. Legitimität*, 1932, σ. 72 ε

(21) Στους αντίποδες της σκέψης του C. S c h m i t t είναι οι απόψεις των H. H e i l l e r και O. K i r c h h e i m e r.

Βλ. H. H e i l l e r, *Rechtsstaat oder Diktatur?* εἰς M e h d l i T o h i d i p u r (Έκδ.) *Der bürgerliche Rechtsstaat*, τ. 1ος. Suhrkamp, 1978, σ. 165 εκ. όπου η δικτατορία θεωρείται έκφραση της κοινωνικής αναρχίας και O t t o K i r c h h e i m e r, *Weimar-und was dann? Analyse einer Verfassung* εἰς O t t o K i r c h h e i m e r, *Politik und Verfassung*, Suhrkamp, 1981, σ. 18 εκ., όπου το φαινόμενο της δικτατορίας αναλύεται σε συνδυασμό με τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και υποστηρίζεται ότι η διακυβέρνηση στο αστικό κράτος μπορεί να ασκείται με δημοκρατικό ή δικτατορικό τρόπο, αναλόγως του τι συμφέρει περισσότερο στη διατήρηση του *status quo*.

(22) Βλ. τη δήλωση του H u g o P r e u s s "Das Notverordnungsrecht ist absichtlich... herausgelassen worden" αναφερόμένη από τον J. T w e n h i s s e n, *op. cit.* σ. 227.

3. Στην αδυναμία αντίδρασης του Κοινοβουλίου στα μέτρα του Προέδρου της Δημοκρατίας. Το δικαίωμα του Προέδρου να διαλύει τη Βουλή (άρθρο 25 του Συντάγματος) και να διορίζει και παύει τους Υπουργούς (άρθρο 53 του Συντάγματος) στερούσε το Κοινοβούλιο από κάθε δυνατότητα ελέγχου των μέτρων του άρθρου 48 παρ. 2. Έχει υποστηριχθεί ότι ο συνδυασμός αυτός των αυξημένων εξουσιών εμπεριείχε τον εγγενή κίνδυνο εγκαθίδρυσης "Προεδρικών Κυβερνήσεων".
4. Στον κίνδυνο παράταξης της ισχύος των διαταγμάτων ανάγκης, και μετά την απομάκρυνση του κινδύνου.
5. Στη συγκέντρωση ουσιαστικά απεριόριστων εξουσιών στα χέρια του άμεσα εκλεγμένου Προέδρου. Η δυνατότητα άσκησης των εξουσιών αυτών θεωρήθηκε ότι υπενόμεινε την ιδέα του Κοινοβουλευτισμού (23).

Δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των ιστορικών σχετικά με το ρόλο του άρθρου 48 στην κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος της Βαϊμάρης. Ίσως η τροπή των πολιτικών εξελίξεων να ήταν η ίδια και χωρίς αυτό. Τα αίτια της χρεωκοπίας της δημοκρατίας πρέπει να αναζητηθούν σε ολόκληρο το πλέγμα της πολιτικής, ιδεολογικής και οικονομικής κρίσης που αντιμετώπισε η Γερμανία μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών (24).

(23) Βλ. H. K r e u t z e r, op. cit. σ. 34. H. O b e r - r e u t e r, op. cit. σ. 61 επ. J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 225.

(24) O. W. A b e n d r o t h, Der Notstand der Demokratie, εις Abendroth/Kogon (Εκδ.), Der totale Notstandsstaat, Stimme - Verlag, Frankfurt/Main, 1965, σ. 12, υποστηρίζει ότι με το άρθρο 48 ήταν τεχνικά δυνατή η μετάβαση από τη Δημοκρατία σε ένα άλλο, αυταρχικό πολίτευμα, χωρίς ο λαός να είναι σε θέση να αντιληφθεί όλα τα στάδια αυτής της μετατροπής, επειδή ακριβώς η προσφυγή στο άρθρο 48 της προσέδιδε μία επίφαση νομιμότητας. Βλ. ε-

III. Το δίκαιο της κρατικής
κατάστασης ανάγκης της
Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας
της Γερμανίας

Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας απέκτησε λεπτομερή ρύθμιση του δικαίου της ανάγκης μετά από δεκαετείς προπαρασκευαστικές εργασίες με τον 17ο νόμο της 24.6. 1968 (25), τροποποιητικό του θεμελιώδους Νόμου, ο οποίος αναφέρεται από τους συγγραφείς σαν Notstandsverfassung ή Notstandsgesetzgebung (26). Με το νόμο αυτό προστέθηκε ένα ολό-

νίου K. R e v e r m a n n, op. cit. σ. 34 επ. Cl. K o n s i t e r, op. cit. σ. 61 επ. G. S c h u l z, op. cit. σ. 58 J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 226, 227.

(25) βλ. εις BGBl I σ. 709 το 17 Gesetz zur Änderung des GG vom 24.6.1968.

(26) Για το ιστορικό φημίσεως του 17ου νόμου και τις ρυθμίσεις των προηγθέντων σταδίων: Schröder-Entwurf του 1960, Höcherl-Entwurf του 1962 και Lücke-Entwurf του 1967 βλ. K.-A. B e t t e r m a n n, Die Notstandsentwürfe der Bundesregierung εις Der Staatsnotstand..., σ. 192 επ. D. S t e r z e l, Die Entstehungsgeschichte der Notstandsgesetze εις Die Kritik der Notstandsgesetze (Εκδ. D. Sterzel), Suhrkamp SV 1968, σ. 7 επ. Για την αντιπαράθεση απόψεων, η οποία προηγήθηκε της φημίσεως του νόμου βλ. A. A r n d t/M. F r e u n d, Notstandsgesetze-aber wie? Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1962 E. B e n d a, Die Notstandsverfassung, München - Wien, Olzog-Verlag, 1966 W. H o f m a n n / H. M a u s (Εκδ.), Notstandsordnung und Gesellschaft in der Bundesrepublik,rororo, Reinbeck bei Hamburg, 1967 Notstandsgesetze, Das Ende von Demokratie und Sicherheit, Nationalrat der Nationalen Front des demokratischen Deutschlands, Internationale Pressekonferenz am 2 Mai 1966, Berlin H. R i d d e r, (Εκδ.) Notstand

κληρο κεφάλαιο στο θεμελιώδη Νόμο (το Χα, άρθρα 115a-1151), ενώ άλλα άρθρα τροποποιήθηκαν ή καταργήθηκαν. Τη ρύθμιση συμπληρώνουν οι λεγόμενοι "απλοί νόμοι της ανάγκης" του 1965 και 1968 (die einfachen Notstandsgesetze), οι οποίοι ψηφίστηκαν με συνήθη πλειοψηφία.

Η νέα ρύθμιση περιλαμβάνει τέσσερις περιπτώσεις κρατικής κατάστασης ανάγκης: την κατάσταση άμυνας (27) (Verteidigungsfall), την κατάσταση εντάσεως (Spannungsfall), την εσωτερική κατάσταση ανάγκης (Innerer Notstand) και την κατάσταση φυσικών καταστροφών (Katastrophenzustand). Για την παρούσα μελέτη ενδιαφέρον παρουσιάζει η ρύθμιση των τριών πρώτων περιπτώσεων.

α. Η κατάσταση άμυνας

Η κατάσταση άμυνας ρυθμίζεται διεξοδικά στο κεφάλαιο Χα του θεμελιώδους Νόμου. Κύρια φροντίδα του νομοθέτη ήταν η διατήρηση της αρχής της διακρίσεως των εξουσιών: στην εκτελεστική εξουσία δεν αναγνωρίσθηκε δικαίωμα έκδοσης διαταγμάτων ανάγκης και κατοχυρώθηκε η συνέχεια της λειτουργίας της νομοθετικής και της δικαστικής εξουσίας.

der Demokratie, EVA, Sammlung "res novae", τ. 54, Referate, Diskussionsbeiträge u. Materialien vom Kongress am 30. Oktober 1966, Frankfurt/Main του α.υ.τ.ο.ύ, 1933 findet nicht statt εις P. L ü c k e (Εκδ.), Vorbereitung auf den Notstand, Fischer Bücherei, Frankfurt/Main, 1967. J. S e i f e r t, Gefahr im Verzuge, Zur Problematik der Notstandsgesetzgebung, EVA, Sammlung "res novae", 18, Frankfurt/Main, 1963.

- (27) Με τον όρο αυτό υποδηλώνεται η πίστη στη συνταγματική επιταγή του άρθρου 26 παρ. 1, το οποίο απαγορεύει τη διεξαγωγή επιθετικού πολέμου.

1. Προϋποθέσεις κήρυξης της
κατάστασης άμυνας

Κατάσταση άμυνας υφίσταται όταν το ομοσπονδιακό έδαφος βέχεται ένοπλη επίθεση ή όταν απειλείται άμεσα με επίθεση (άρθρο 115α παρ. 1 διατ. I) (28). Εάν ένοπλη επίθεση νοείται η διάβαση των ομοσπονδιακών συνόρων από ένοπλες δυνάμεις άλλου κράτους ή η επίθεση υπεράνω των ομοσπονδιακών συνόρων, με τη χρήση μονάδων πυροβολικού, χωρίς ταυτόχρονη διάβαση των συνόρων από ένοπλες δυνάμεις. Η επίθεση κατά τρίτου κράτους-μέλους του ΝΑΤΟ δεν συνιστά επίθεση κατά του ομοσπονδιακού εδάφους και δεν θεωρείται ότι αποτελεί κήρυξη πολέμου και προς τα άλλα κράτη-μέλη της Συμφάκτας, κατά την ερμηνεία του άρθρου 5I του Συμφώνου του ΝΑΤΟ (29).

Η απόφαση για την ύπαρξη κατάστασως άμυνας λαμβάνεται από την Ομοσπονδιακή Βουλή (Bundestag) με συναίνεση του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου (30) (Bundesrat) μετά από αίτηση της Ομοσπονδιακής Κυβερνήσεως και χρειάζεται πλειοψηφία των δύο τρίτων των ψηφισάντων, τουλάχιστο, δε πλειοψηφία των μελών της Ομοσπονδιακής Βουλής (άρθρο 115α παρ. 1). Εάν η κατάσταση απαιτεί άμεση δράση και εάν ανυπέρβλητα εμπόδια κωλύουν την έγκαιρη σύγκληση της Ομοσπονδιακής Βουλής ή εάν δεν επι-

(28) Βλ. μετάφραση του θεμελιώδους Νόμου εις Κ. Μ α υ ρ ι ά - Α. Π α ν τ ε λ ή, ορ. cit. σ. 451 επ.

(29) Βλ. H e r z o g εις Maunz-Dürig-Herzog, Kommentar zum Bonner Grundgesetz, 115a Rdnr 23 επ., 85 επ. σημ. 1' επίσης M e n z e l εις Bonner Kommentar (Neubearb.), Art 115a Rdnr 82.

(30) Για τους θεσμούς της Ομοσπ. Δημοκρατίας της Γερμανίας βλ. Χ. Κ ο ρ υ ζ ή, Η πολιτική ζωή εις την Ομοσπονδιακήν Δημοκρατίαν της Γερμανίας, Αθήναι, 1972, σ. 27 επ.

τυγχάνεται απαρτία, στη διαπίστωση για την ύπαρξη καταστάσεως άμυνας προβαίνει η Κοινή Επιτροπή με πλειοψηφία των δύο τρίτων των ψηφισάντων, τουλάχιστον δε με πλειοψηφία των μελών της (άρθρο 115α παρ. 2). Η διαπίστωση αυτή δημοσιεύεται, σύμφωνα με το άρθρο 82, από τον Ομοσπονδιακό Πρόεδρο στην Ομοσπονδιακή Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (31). Εάν αυτό δεν καταστεί εγκαίρως δυνατό η δημοσίευση γίνεται με άλλο τρόπο, στην Ομοσπονδιακή Εφημερίδα της Κυβερνήσεως δε, μόλις το επιτρέψουν οι περιστάσεις (άρθρο 115α παρ. 3).

Η τέταρτη παράγραφος του άρθρου 115α αναφέρεται στην υποχρέωση κάθε διοικητή μονάδας και κάθε δημόσιας αρχής να αποφασίζουν, αφ' ενός εάν υφίστανται οι προϋποθέσεις κηρύξεως της καταστάσεως άμυνας του άρθρου 115α παρ. 1, διατ. Ι και αφ' ετέρου εάν είναι ανέφικτη η λειτουργία της Ομοσπονδιακής Βουλής, του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου και της Κοινής Επιτροπής, οπότε οφείλουν να λάβουν όλα τα προς αποτροπή του κινδύνου πρόσφορα μέτρα (32).

2. Η Κοινή Επιτροπή

Η πρόβλεψη της σύστασης της Κοινής Επιτροπής του άρθρου 53α του θεμελιώδους Νόμου αποτέλεσε βασικό και αμφιλεγόμενο

(31) Στον Ομοσπονδιακό Πρόεδρο αναγνωρίζεται το δικαίωμα ελέγχου της συνταγματικότητας των αποφάσεων της Βουλής ή της Κοινής Επιτροπής. Βλ. Herzog, op. cit. Art. 115a Rdnr 53: "Der Bundespräsident besitzt nicht nur ein formelles, sondern auch ein materielles d.h. zur Überprüfung der Verfassungsmässigkeit des betreffenden Staatsaktes, Prüfungsrecht".

(32) Για τους κινδύνους αυτής της ρυθμίσεως, ειδικά σε περίπτωση εσφαλμένης πληροφόρησης, βλ. Herzog, op. cit. Art. 115α παρ. 4, Rdnr 80 εκ.

νευτερισμό. Με τη δημιουργία της επιδιωκόταν να δοθεί σε περί-
πτη οδυνηρή της Ομοσπονδιακής Βουλής, η δυνατότητα διαπίστωσης
της κατάστασης όληνης σε ένα αντιπροσωπευτικό σώμα, το ο-
ποίο θα είχε αρμοδιότητα λήψης άμεσων αποφάσεων (33).

Η Κοινή Επιτροπή απαρτίζεται από 22 βουλευτές της Ομο-
σπονδιακής Βουλής (ένας εκ των οποίων είναι και ο Πρόεδρος
και Πρόεδρος της Κοινής Επιτροπής) και από 11 μέλη του Ομο-
σπονδιακού Συμβουλίου. Οι βουλευτές διορίζονται από την Ο-
μοσπονδιακή Βουλή κατά την αναλογία των κοινοβουλευτικών ο-
μάδων, δεν πρέπει δε να είναι μέλη της Ομοσπονδιακής Κυβερ-
νήσεως. Κάθε Ομόσπονδη Χώρα διορίζει ένα μέλος του Ομοσπον-
διακού Συμβουλίου ως εκπρόσωπό της τα μέλη δεν δεσμεύονται
από τις οδηγίες των Χωρών (άρθρο 53α παρ. 1 του θεμελιώδους
Νόμου σε συνδυασμό με το Κεφ. I παρ. 1,2 και 7 του Κανονι-
σμού της Κοινής Επιτροπής της 23.7.1969) (34). Οι συνεδριά-

(33) J. S e i f e r t, Der Notstandsausschuss σ. 38 εκ. 'ε-
πίσης ο Cl. R o s s i t e r, Constitutional Dictator-
ship in the Atomic Age εις The Review of Politics, έ-
τος II, 1949, σ. 395-418, υποστηρίζει ότι κατά την ε-
πεχή του ατομικού πολέμου "μία επιτροπή από 15-20 μέλη
και των 2 Ιωμάτων (Κογκρέσσου και Γερουσίας) προσερχομέ-
νων και από τα δύο κύρια κόμματα θα πρέπει να έχει την
εξουσία να κηρύσσει ή να αίρει την κατάσταση ανάγκης
και να ασκεί κοιτική στην Κυβέρνηση, έως ότου η Σύγκλη-
ση του Κοινοβουλίου θα είναι εκ νέου δυνατή". Contra
βλ. H. R i d d e r εις Hofmann/Maus, Notstandsordnung
und Gesellschaft, σ. 27: "Ουδείς υποστηρίζει στην Αγ-
γλία πρακτικά την κατέργηση του Κοινοβουλίου μέσω της
δημιουργίας μιας Επιτροπής. Οι νόμοι για την αντιμε-
τώπιση των κρίσεων ψηφίζονται με τη συνήθη κοινοβου-
λευτική οδό, μετά από οξύτατες εσωτερικές πολιτικές
αντιπαραθέσεις".

(34) Βλ. τον Κανονισμό της Κοινής Επιτροπής εις BGBl /1969 I
σ. 1102.

σεις της Κοινής Επιτροπής δεν είναι δημόσιες (35) (Κεφ. II παρ. 10 του Κανονισμού).

Για την ύπαρξη απαρτίας πρέπει να είναι παρόντα περισσότερα από τα μισά μέλη· οι αποφάσεις λαμβάνονται με πλειοψηφία των ψηφισάντων, εκτός αν ο θεμελιώδης Νόμος προβλέπει διαφορετική ρύθμιση (Κεφ. II παρ. 1^ο, 13 του Κανονισμού). Η Κοινή Επιτροπή μπορεί να ψηφίζει Ομοσπονδιακούς νόμους (σύμφωνα με το άρθρο 76 επ. του θεμελιώδους Νόμου), να ασκεί κοινοβουλευτικό έλεγχο, να εκλέγει νέο Καγκελάριο με πλειοψηφία των μελών της (άρθρο 115h παρ. 2).

Κριτική έχει ασκηθεί κυρίως κατά της παρ. 2 του άρθρου 115 α (36): υποστηρίχτηκε ότι μία Κυβέρνηση μπορεί να διαπράξει ένα νομιμοφανές πραξικόπημα με τη βοήθεια της Κοινής Επιτροπής, αφού θα έχει αδρανοποιήσει την Ομοσπονδιακή Βουλή και το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο. Ο κίνδυνος αυτός δεν μειώνει-

(35) Βλ. την κριτική των: H.H. E m m e l l u s, Der Gemeinsame Ausschuss des D. Sterzel (Εκδ.), Die Kritik der Notstandsgesetze, σ. 138 επ., ο οποίος υποστηρίζει ότι η ρύθμιση της παρ. 10 του Κανονισμού είναι αντίθετη με τη θεμελιώδη συνταγματική αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων και θεωρεί ότι στο λαό, σαν ανώτατο όργανο, οφείλεται πλήρης ενημέρωση· επίσης ο H.U. E n e r z Die perfekte Notstandsverfassung, AöR 91 (1966), σ. 11-12 "Στα πλαίσια των εργασιών της Κοινής Επιτροπής εξασθενεί το δικαίωμα της αντιπολίτευσης στην κοινοβουλευτική Δημοκρατία, επειδή της απαγορεύεται η πρόσφυγή στη δημοσιότητα και στο εκλογικό σώμα και επειδή-με τη συμμετοχή στη γνώση σημαντικών κρατικών μυστικών-αναλαμβάνει ευθύνες, ανεξάρτητα από το αν είναι έτοιμη ή όχι γι' αυτό". Ο H e r z o g, op. cit. Art. 53a Rdnr 48, θεωρεί ότι το άρθρο 53α αποτελεί ειδική διάταξη ως προς τα άρθρα 42 παρ. I και 52 παρ. III του θεμελιώδους Νόμου, τα οποία κατοχυρώνουν την αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων του Κοινοβουλίου.

(36) Βλ. H e r z o g, op. cit. Art. 53a Rdnr 4, 42^ο Art. 115e Rdnr 41 επ.

ται ούτε με την εφαρμογή της παρ. 2 διατ. I του άρθρου 115 I, (37) επειδή ήδη κατά την πρώτη φάση του πραξικοπήματος τα μέλη της Ομοσπονδιακής Βουλής και του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου μπορεί να έχουν τεθεί εκτός (38).

Στην περίπτωση αυτή η διακρίσιμη για την ύπαρξη της καταστάσεως άμυνας είναι αντικειμενική και συνεπώς άκυρη: ο Ομοσπονδιακός Πρόεδρος πρέπει να αρνηθεί τη δημοσίευσή της στην Ομοσπονδιακή Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, του οποίου η λειτουργία κατοχυρώνεται και κατά τη διάρκεια της καταστάσεως άμυνας, πρέπει να την κηρύξει άκυρη (39).

(37) Άρθρο 115 I παρ. 2 διατ. I: "Η Ομοσπονδιακή Βουλή δύναται με σύμφωνη γνώμη του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου να κηρύσσει πάντοτε τη λήξη της καταστάσεως άμυνας, με απόφαση που εκδίδει ο Ομοσπονδιακός Πρόεδρος", βλ. και J. P e r e l s, Die Beendigung des Notstandsfalles, εις D. Sterzel (Εκδ.), Die Kritik der Notstandsgesetze, σ. 184 επ.

(38) Βλ. H e r z o g, op. cit. 115 σ. Rdnr 61 επ.

(39) Το άρθρο 115g ("Νομικό καθεστώς του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου") ορίζει ότι: "Το Συνταγματικό καθεστώς και η εκπλήρωση των συνταγματικών λειτουργιών του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου και των δικαστών του δεν πρέπει να παραβλάπτονται. Ο νόμος περί του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν δύναται να τροποποιηθεί από νόμο της Κοινής Επιτροπής, παρό εφόσον και κατά τη γνώμη του ίδιου του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου αυτό είναι απαραίτητο για τη διατήρηση της δυνατότητας λειτουργίας του...." Για το ρόλο του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου σαν "Προστάτη του Συντάγματος" βλ. Δ. Κ υ ρ ι α ζ ή -Γ ο υ β έ λ η, op. cit. σ. 127 επ.· επίσης H. S p a n n e r, Das Bundesverfassungsgericht, Goldmann-Verlag, München 1972.

Παρόμοιοι φόβοι εκφράζονται και κατά την ανάλυση του άρθρου 115 ε παρ. 1 (40).

Η Κοινή Επιτροπή υπεισέρχεται στη θέση της Ομοσπονδιακής Βουλής και του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου στις εξής περιπτώσεις:

- α. Όταν η διαπίστωση για την ύπαρξη καταστάσεως άμυνας έχει γίνει από την Ομοσπονδιακή Βουλή, με τη συναίνεση του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου, υφίσταται όμως αδυναμία περαιτέρω σύγκλησης της Ομοσπονδιακής Βουλής ή αδυναμία σχηματισμού απαρτίας (άρθρο 115 α παρ. 1 σε συνδυασμό προς το άρθρο 115ε παρ.1).
- β. Στην περίπτωση του άρθρου 115 παρ. 4 (όταν λόγω αδυναμίας των αρμοδίων ομοσπονδιακών οργάνων να προβούν στη σχετική διαπίστωση κατά την παρ. 1 εδ. 1, η διαπίστωση θεωρείται ότι γίνεται και δημοσιεύεται κατά τη στιγμή που άρχισε η επίθεση).
- γ. Όταν και η διαπίστωση για την ύπαρξη της καταστάσεως άμυνας έχει γίνει από την Κοινή Επιτροπή. (άρθρο 115α παρ. 2 σε συνδυασμό προς το άρθρο 115 ε παρ. 1).

Με τον τρόπο αυτό, ένα και το αυτό όργανο αποφασίζει εάν συντρέχουν οι προϋποθέσεις, οι οποίες δικαιολογούν και επιβάλλουν τη λειτουργία του. Εκφράζεται κυρίως ο φόβος ότι εάν η Κοινή Επιτροπή σκοπεύει να επιχειρήσει πραξικόπημα, μπορεί

(40) Άρθρο 115 ε (θέση και δικαιώματα της Κοινής Επιτροπής): "1. Εάν η Κοινή Επιτροπή διαπιστώσει κατά τη διάρκεια της καταστάσεως άμυνας με πλειοψηφία των δύο τρίτων των ψηφισάντων, τουλάχιστο δε με πλειοψηφία των μελών της, ότι εμπόδια ανυπέρβλητα κωλύουν την έγκαιρη σύγκληση της Ομοσπονδιακής Βουλής ή ότι δεν επιτυγχάνεται απαρτία, η Κοινή Επιτροπή υπεισέρχεται στη θέση της Ομοσπονδιακής Βουλής και του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου και ασκεί ενιαία τα δικαιώματά τους".

να επιτύχει μία "κατ' επίφαση νομιμότητα" (Scheinlegalität) των ενεργειών της (41). Στην περίπτωση αυτή απομένει μόνο η δυνατότητα ελέγχου του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου *a posteriori* και η άσκηση του δικαιώματος αντιστάσεως του άρθρου 20 παρ. 4 του θεμελιώδους Νόμου (42).

3. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΗΡΥΞΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΑΜΥΝΑΣ

Αμέσως μετά την κήρυξη της καταστάσεως άμυνας ο Ομοσπονδιακός Καγκελάριος αναλαμβάνει την εξουσία διαταγής και διοικήσεως των ενόπλων δυνάμεων (άρθρο 115 β) (43).

Οι ένοπλες δυνάμεις είναι δυνατό να επιφορτισθούν με την προστασία "αντικειμένων πολιτικής φύσεως" (zivile Objekte),

(41) Βλ. τις παρατηρήσεις επί του άρθρου 115ε παρ. 1 του H e r z o g, op. cit. Art. 115e Rdnr 13, 14, 15 και κυρίως 16, 17, 18' επίσης H. S c h ä f e r, Die lückenhafte Notstandsverfassung, AöR 93 (1968), σ. 45 επ. 59 επ. Για την όλη προβληματική του θεσμού και της λειτουργίας της Κοινής Επιτροπής βλ. J. S e i f e r t, Der Notstandsausschuss - J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 121 επ.

(42) Η παράγραφος 4 του άρθρου 20, η οποία προσετέθη στο θεμελιώδη Νόμο με τον 17ο Νόμο του 1968 (Notstandsverfassung) ορίζει: "Ελλείψει άλλου εννόμου μέσου, όλοι οι Γερμανοί έχουν το δικαίωμα να ανθίστανται καθ' οιουδήποτε θα επιχειρούσε κατάλυση του συνταγματικού αυτού καθεστώτος". Για την ερμηνεία της παρ. 4 βλ. ιδίως M. K r e n z l e r, An den Grenzen der Notstandsverfassung, Berlin, Duncker & Humblot, 1974' επίσης K. H e s s e, op.cit. σ. 294-295' O.-E. K e m p e n, Widerstandsrecht, εις Sterzel, Die Kritik., σ. 65 επ.* E. S t e i n, Staatsrecht, 8. Auflage, J.C.R. M o h r (Paul Siebeck), Tübingen, 1982, σ. 82-83.

(43) Βλ. H.-J. R u n g w e b e r, Die Kompetenzverschiebung im Bereich der Exekutive im Rahmen der Notstandsverfassung, Diss. Bochum, 1979, σ. 170 επ.

(π.χ. βιομηχανικών εγκαταστάσεων, εργοστασίων ηλεκτροισμού, υδραγωγείων) και να αναλάβουν τη ρύθμιση της κυκλοφορίας, εφ' όσον αυτό απαιτείται για την εκπλήρωση της αμυντικής τους αποστολής. Επίσης είναι δυνατό να τους ανατεθεί η προστασία αντικειμένων πολιτικής φύσεως προς ενίσχυση των αστυνομικών μέτρων (άρθρο 87α παρ. 3 του θεμ. Νόμου).

Κατά τη διάρκεια της καταστάσεως άμυνας και εφ' όσον το απαιτούν οι περιστάσεις η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση μπορεί:

1. Να κινητοποιήσει τους μεθοριακούς φρουρούς σε ολόκληρο το ομοσπονδιακό έδαφος,
2. να δώσει οδηγίες τόσο στην Ομοσπονδιακή Διοίκηση όσο και στις Κυβερνήσεις των Χωρών και εάν θεωρεί ότι υπάρχει περίπτωση κατεπείγοντος, στις Αρχές των Χωρών, μεταβιβάζοντας αρμοδιότητές της σε μέλη των Ομοσπονδιακών Κυβερνήσεων, που ορίζει η ίδια (άρθρο 115f παρ. 1) (44).

Η Ομοσπονδιακή Βουλή, το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο και η Κοινή Επιτροπή πρέπει να ενημερώνονται αμέσως για τα μέτρα αυτά (άρθρο 115f παρ. 2). Επίσης κατά τη διάρκεια της καταστάσεως άμυνας το Ομοσπονδιακό Κράτος έχει δικαίωμα συντρέχουσας νομοθετικής αρμοδιότητας πάνω σε θέματα που ανήκουν στη νομοθετική αρμοδιότητα των χωρών. Οι νόμοι αυτοί χρειάζονται τη συναίνεση του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου (άρθρο 115c παρ. 1). Εφ' όσον το απαιτούν οι περιστάσεις ομοσπονδιακός νόμος δύναται να παρατείνει στερήσεις της ελευθερίας πέρα από το όριο που προβλέπεται στο άρθρο 104 παρ. 2, εδ. 3 και παρ. 3 εδ. 1 χωρίς να υπερβαίνει όμως την προθεσμία των τεσσάρων ημερών, στην περίπτωση που ο δικαστής δε θα μπορούσε να επέμ-

(44) Βλ. κυρίως H.-J. R u n g w e b e r, op. cit. σ. 179 επ.
H. S c h ä f f e r, op. cit. σ. 48 επ.

δει μέσα στις προθεσμίες που προβλέπονται υπό ομαλές συνθήκες (άρθρο 115 c παρ. 2 εδ. 2) (45).

Η νομοθετική διαδικασία απλοποιείται (άρθρο 115d παρ. 1-3). Η αναθεώρηση συνταγματικών διατάξεων με τη διαδικασία του άρθρου 115 δεν είναι δυνατή (46).

Η περίοδος της Ομοσπονδιακής Βουλής ή της Λαϊκής Αντιπροσωπείας των Χωρών, η θητεία του Ομοσπονδιακού Προέδρου καθώς και η άσκηση των καθηκόντων του από τον Πρόεδρο του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου, σε περίπτωση πρόωρης λήξεως της θητείας του, λήγει 9 μήνες μετά το πέρας της καταστάσεως άμυνας: η θητεία μέλους του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου λήγει εξήντα μήνες μετά (άρθρο 115c παρ. 1).

Το Ομοσπονδιακό Κράτος μπορεί να ιδρύσει στρατιωτικά ποινικά δικαστήρια, σαν ομοσπονδιακά δικαστήρια για τις ένοπλες δυνάμεις (τα οποία μπορεί να ασκούν την ποινική τους δικαιοδοσία μόνο σε περιπτώσεις άμυνας (άρθρο 96 παρ. 2 του θεμ. Κ.)).

Το δικαίωμα του απορρήτου των επιστολών και των τηλεπικοινωνιών μπορεί να υποβληθεί σε περιορισμούς (47) (άρθρο 10 παρ. 2 του θεμ. Ν.), όπως επίσης και το δικαίωμα των Γερμα-

(45) Βλ. και τις διατάξεις του άρθρου 115c παρ. 2 εδ. 1 και 3.

(46) Βλ. H e r z o g, op. cit. Art. 115 d Rdnr 34.

(47) Βάσει του άρθρου αυτού εξεδόθη ο νόμος "περί περιορισμού του απορρήτου των επιστολών και των τηλεπικοινωνιών" BGBl. I/1968 σ. 949. Κριτική και των δύο βλ. εις D. S t e r z e l, Beschränkung des Brief-Post-und Fernmeldegeheimnisses εις D. Sterzel (Εκδ.), Die Kritik der Notstandsgesetze, σ. 24 επ. επίσης βλ. K.-H. H a l l, Notstandsverfassung und Grundrechtseinschränkungen, JZ/1968, Nr 5/6 του α υ τ ο ύ, Ausgewählte Probleme des geltenden Notstandsrechts, JZ/1970 σ. 353 επ.

νών να αρνούνται την άσκηση επαγγέλματος ή να εγκαταλείπουν τον τόπο εργασίας τους, προκειμένου να εξασφαλισθεί η κάλυψη αναγνών σε εργατικά χέρια σε ορισμένες υπηρεσίες (άρθρο 12α παρ. 6 σε συνδυασμό προς το άρθρο 12 παρ. 3 του θεμ.Ν.)(48).

Επίσης γυναίκες ηλικίας 18 έως 55 ετών είναι δυνατό να τοποθετηθούν σε πολιτικά υγειονομικά ιδρύματα και σε μόνιμα εγκαταστημένα στρατιωτικά νοσοκομεία, εάν οι ανάγκες για πολιτικές υπηρεσίες δεν καλύπτονται με τις εθελοντικές υπηρεσίες (άρθρο 12α παρ. 4).

Εκτός από τους περιορισμούς αυτούς οι οποίοι επιβάλλονται με νόμο ή σύμφωνα με νόμο, δεν επιτρέπεται να ληφθούν άλλα μέτρα αναστολής των ατομικών ελευθεριών (49).

β. Η κατάσταση εντάσεως

Η κατάσταση εντάσεως ρυθμίζεται από το άρθρο 80α^ο του θεμελιώδους Νόμου, το οποίο όμως δεν καθορίζει ούτε περιγράφει τα στοιχεία, τα οποία την χαρακτηρίζουν.

Με τον όρο "κατάσταση εντάσεως" εννοείται μια διεθνής ή ευρείας κλίμακος κρίση, η οποία προηγείται της καταστάσεως άμυνας, της οποίας αποτελεί "προστάδιο" (Vorstufe) και α-

(48) Βλ. R. W a h s n e r, Dienstpflicht, Arbeitszwang, Arbeitskampf (Art. 12a und 9 Abs.3S.3) eis D. Sterzel (Εκδ.) Die Kritik der Notstandsgesetze, σ. 46 επ.· D. W i l k e, Notstandsverfassung und Verordnungsrecht, DVbl, Heft 23, 1969.

(49) Βλ. H e r z o g, op. cit. Art 115a Rdnr 17· K. H e s s e, op. cit. σ. 287 επ.· Th. M a u n z, Deutsches Staatsrecht, σ. 207 επ., J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 248 επ..

παιτεί τη λήψη ορισμένων μέτρων, τα οποία θα διευκολύνουν την προετοιμασία για την άμυνα της χώρας (50).

Η διαπίστωση της καταστάσεως εντάσεως γίνεται από μόνη την Ομοσπονδιακή Βουλή με πλειοψηφία δύο τρίτων των ψηφισάντων (άρθρο 80α παρ. 1 του θεμ. Ν.) (51). Η διαπίστωση της καταστάσεως εντάσεως και η έγκριση εφαρμογής των κανονιστικών διατάξεων του άρθρου 80α πρέπει να δημοσιεύονται από τον Ομοσπονδιακό Πρόεδρο, προσυπογραφόμενα από τον Ομοσπονδιακό Καγκελλάριο, στην Ομοσπονδιακή Εφημερίδα της Κυβερνήσεως κατ'αναλογία της διαδικασίας του άρθρου 115α παρ. 3 (52).

Οι κανονιστικές διατάξεις σχετικά με την άμυνα και την προστασία του αμάχου πληθυσμού, για τις οποίες ο θεμελιώδης Νόμος ή ομοσπονδιακός νόμος ορίζει ότι δεν δύναται να εφαρμοζονται παρά μόνο σύμφωνα με το άρθρο 80α παρ. 1 του θεμελιώδους Νόμου αφορούν:

(50) Βλ. G. H a h n e n f e l d, Die Sicherstellung von Arbeitsleistungen im Spannungs- und Verteidigungsfall, NJW, 1969, σ. 1328: "η κατάσταση εντάσεως ισοδυναμεί με γενική επιστράτευση": επίσης H e r z o g, op. cit. Art. 80a Rdnr 6 και 16. Th. M a u n z, op. cit. σ. 208. K.-J. R u n g w e b e r, op. cit. σ. 101 επ. Πρβλ. και την άποψη του P. K a r p i n s k i, Öffentlich-rechtliche Grundsätze für den Einsatz der Streitkräfte im Staatsnotstand εις Schriften zum öffentlichen Recht, τ. 242, 1974, σ. 46, όπου υποστηρίζεται ότι οι διατάξεις του άρθρου 80α είναι δυνατό να εφαρμοστούν και για να αποτραπεί ο κίνδυνος μιας εσωτερικής κρίσης.

(51) H e r z o g, op.cit. Art. 80a Rdnr 70. M a n g o l d t-K l e i n, Kommentar, Art. 80a σ. 1980. J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 252. Γίνεται δεκτό ότι τη λήξη της καταστάσεως εντάσεως μπορεί να κηρύσσει η Ομοσπονδιακή Βουλή κατ' αναλογία της ρύθμισης της καταστάσεως άμυνας του 1151 του θεμ. Ν.

(52) Βλ. H e r z o g, op. cit. Art. 80a Rdnr 49.

α. Το άρθρο 12α παρ. 5 διατ. 1 του θεμ. Ν., το οποίο ρυθμίζει την τοποθέτηση των υποχρέων στρατιωτικής θητείας σε πολιτικές υπηρεσίες, σε συνδυασμό προς το άρθρο 12α παρ. 3. θεμ. Ν.

β. Το άρθρο 87α παρ. 3 του θεμ. Ν., το οποίο ρυθμίζει την εξουσία των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση εντάσεως: 1. Να προστατεύουν πολιτικής φύσεως αντικείμενα και να αναλαμβάνουν τη ρύθμιση της κυκλοφορίας, εφ' όσον αυτό απαιτείται για την εκπλήρωση της αμυντικής τους αποστολής, 2. να προστατεύουν πολιτικής φύσεως αντικείμενα προς ενίσχυση των αστυνομικών μέτρων. Την εξουσία διαταγής και διοικήσεως των Ενόπλων Δυνάμεων έχει ο Ομοσπονδιακός Υπουργός Αμύνης (άρθρο 65 α του θεμ. Ν.) και όχι ο Ομοσπονδιακός Καγκελλάριος, όπως στην περίπτωση της καταστάσεως άμυνας (53).

γ. Τους απλούς νόμους της καταστάσεως ανάγκης (die einfachen Notstandsgesetze), οι οποίοι ρυθμίζουν διαφόρους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής και εξουσιοδοτούν την εκτελεστική εξουσία να εκδώσει τα ανάλογα διατάγματα (54) (55).

(53) Βλ. R u n g w e b e r, op. cit. σ. 161.

(54) Βλ. H e r z o g, op. cit. Art. 80a Rdnr 14 v. M a n - g o l d t - K l e i n, GG, Art. 80a, σ. 1977 J. T w e n - h ö v e n, op. cit. σ. 253.

(55) Βλ. το Wirtschaftssicherstellungsgesetz i.d.V. vom 9. Juli 1968 BGBl I, σ. 780 (νόμος εξασφαλιστικός της λειτουργίας της οικονομίας) Ernährungssicherstellungsgesetz i.d.V. vom 9. Juli 1968 BGBl I, σ. 782 (νόμος εξασφαλιστικός της διατροφής) Verkehrssicherstellungsgesetz, i.d.V. von 9. Juli 1968 BGBl σ. 784 (νόμος εξασφαλιστικός της λειτουργίας της συγκοινωνίας). Κριτική των Notstandsgesetze βλ. εις H. R i d d e r / E. S t e i n, Der permanente Notstand, 2 Aufl., Schriften der Verei-

Η τρίτη παράγραφος του άρθρου 80α ορίζει ότι οι κανονιστικές διατάξεις της πρώτης παραγράφου είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν βάσει και δυνάμει αποφάσεως που έχει ληφθεί από διεθνές όργανο στα πλαίσια συνθήκης συμμαχίας, με τη συναίνεση της Ομοσπονδιακής Κυβερνήσεως (Bündnisfall). Τα μέτρα αυτά πρέπει να αίρονται, εάν το ζητήσει με πλειοψηφία των μελών της η Ομοσπονδιακή Βουλή (56).

Αν και η διαπίστωση από τη Βουλή της καταστάσεως εντάσεως θεωρήθηκε σαν ένα μέσο αποκλεισμού της κυβερνητικής αυθαιρεσίας, ο H e r z o g (57) υποστηρίζει ότι η ρύθμιση του άρθρου 80α χαρακτηρίζει την "ώρα της εκτελεστικής εξουσίας" (die Stunde der Exekutive), επειδή η Βουλή δεν έχει δικαίωμα αποφάσεως των μέτρων της Κυβερνήσεως αλλά μόνο τη δυνατότητα να ζητήσει την άρση τους. Εάν η Κυβέρνηση δεν ανταποκριθεί στο αίτημα αυτό της Βουλής, τότε μένει μόνο η δυνατότητα καταγγελίας της Κυβερνήσεως.

γ. Εσωτερική κατάσταση ανάγκης (58)

Τις προϋποθέσεις εμφάνισης, τα στοιχεία και τον τρόπο

nigung Deutscher Wissenschaftler e.V., Heft. 1 Verlag E.S. Mittler & Sohn, Frankfurt/Main, 1963.

(56) Βλ. H e r z o g, op. cit. Art. 80a Rdnr 56, 57: "Σήμερα σαν τέτοιου είδους συμμαχία μπορεί να θεωρηθεί μόνο το NATO και σαν διεθνές όργανο μόνο το Συμβούλιο των Κρατών - Μελών του NATO". Για τις προϋποθέσεις ισχύος αυτής της αποφάσεως διεθνούς οργάνου και την κριτική της διατάξεως βλ. op. cit. Art. 80a Rdnr 59, 65.

(57) Op. cit. Art. 80a Rdnr 66, 67, 68. Βλ. και v. M a n g o l d t - K l e i n, op. cit. Art. 80 a σ. 1980-1981.

(58) Ο όρος "εσωτερική κατάσταση ανάγκης" (innerer Notstand)

αντιμετώπισης της εσωτερικής κατάστασως ανάγκης ρυθμίζουν τα άρθρα 87α παρ. 4 και 91 του θεμελιώδους Νόμου.

Η εσωτερική κατάσταση ανάγκης υφίσταται όταν κινδυνεύει η ύπαρξη ή η ελεύθερη δημοκρατική πολιτειακή τάξη του Ομοσπονδιακού Κράτους ή μιας Χώρας (59). "Κίνδυνος" για την ύπαρξη του Κράτους ή της Χώρας θεωρείται εκείνος, ο οποίος απειλεί το έδαφος, το λαό ή τη δυνατότητα των κρατικών οργάνων ν' ασκούν εξουσία.

Ο όρος "ελεύθερη δημοκρατική πολιτειακή τάξη" έχει ερμηνευθεί από το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο σαν "μία τάξη η οποία, αποκλείοντας οποιαδήποτε αυθαιρεσία και τυραννία, βασίζεται στην αρχή του αυτοκαθορισμού του λαού, σύμφωνα με τη γνώμη της εκάστοτε πλειοψηφίας και στις αρχές της ελευθερίας και της ισοπληξίας". Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο δέχεται (60) ότι βασικά στοιχεία αυτής της

αναφερόταν στο άρθρο 143 του θεμ. Ν., το οποίο καταργήθηκε το 1968. Οι σχολιαστές όμως εξακολουθούν να τον χρησιμοποιούν για να υποδηλώσουν την προέλευση του κινδύνου, ο οποίος σε αντίθεση με την κατάσταση άμυνας οφείλεται στην αντίθετη προς το Σύνταγμα δράση εσωτερικών πολιτικών δυνάμεων. Βλ. D ü r r i g εις M-D-H, Art. 87a Rdnr 99 E v e r s εις Bonner Kommentar, Art. 91, Rdnr. 17 επ., 21 K.-H. H a l l, Artikel 91 GG (Innerer Notstand) εις Gewerkschaftliche Monatshefte 1968, σ. 143-154.

(59) Την εσωτερική κατάσταση ανάγκης εξαιτίας κυρίως της διαταραχής της δημόσιας τάξης και ασφάλειας προβλέπουν πολλά Συντάγματα των Ομοσπονδιακών Χωρών: Του Αμβούργου (άρθρο 31 παρ. II, διατ. 3), της Βάδης-Βυρτεμβέργης (άρθρο 62), της Βαυαρίας (άρθρο 48), της Βρέμης (άρθρο 101 παρ. II), της Έσσης (άρθρα 110, 125), της Κάτω Σαξωνίας (άρθρο 35), της Βορείας Ρηνανίας - Βεστφαλίας (άρθρα 60, 68 παρ. III), της Ρηνανίας-Παλατινάτου (άρθρα 111, 112).

(60) Βλ. τις αποφάσεις BVerfGE 2, 1 (Its. 2 σ. 12 επ.).

τάξης είναι "ο σεβασμός των ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία κατοχυρώνει ο θεμελιώδης Νόμος και ιδίως της προστασίας της προσωπικότητας, η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, η κοινοβουλευτική ευθύνη της Κυβέρνησης, η νομοτυπή άσκηση διοίκησης, η ανεξαρτησία των δικαστηρίων, η αρχή του πολυκομματισμού και της παροχής ίσων ευκαιριών στα κόμματα και το δικαίωμα της σύμφωνα με το νόμο ασκήσεως αντιπολιτεύσεως".

Για την αντιμετώπιση του κινδύνου, η οποία ανήκει καθ' ύλη στις αρμοδιότητες της Αστυνομίας, κινητοποιούνται κατ' αρχήν αστυνομικές δυνάμεις και οι μονάδες προστασίας των συνόρων. Εάν η απειλούμενη χώρα δεν είναι έτοιμη ή σε θέση να καταπολεμήσει τον κίνδυνο η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση μπορεί να θέσει υπό τις οδηγίες της τις αστυνομικές δυνάμεις της χώρας αυτής, τις αστυνομικές δυνάμεις άλλων χωρών και τις μονάδες των δυνάμεων προστασίας των συνόρων (άρθρο 91 παρ. 2 του θεμ. Ν.). Εάν οι δυνάμεις αυτές δεν επαρκούν, η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση μπορεί να κινητοποιήσει τις ένοπλες δυνάμεις για την ενίσχυση της αστυνομίας και των μεθοριακών φρουρών κατά τη φρούρηση των πολιτικής φύσεως αντικειμένων και την απόκρουση οργανωμένων και στρατιωτικά εξοπλισμένων επαναστατών (άρθρο 87α παρ. 4 του θεμ. Ν.) (61).

BVerf.GE.5,85 (140) (KPD-Urteil). Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο έχει ερμηνεύσει την έννοια της "ελεύθερης πολιτειακής δημοκρατικής τάξεως" στα πλαίσια του άρθρου 21 του θεμελιώδους Νόμου, γίνεται δε δεκτό ότι η ερμηνεία αυτή ισχύει και για τα άρθρα 87α και 91. Βλ. K. I p ' s e n, Bonner Kommentar, Art. 87a § 4, RdNr 142-143.

(61) Ως "ένοπλες δυνάμεις" εννοούνται μόνο οι στρατιωτικές δυνάμεις του Ομοσπονδιακού στρατού και όχι τα εσταθμευμένα τμήματα συμμαχικών δυνάμεων, Βλ. P. K ä r p i n -

Η προσφυγή, συνεπώς, στις ένοπλες δυνάμεις αποτελεί την ultima ratio του συστήματος αντιμετώπισης εσωτερικών κινδύνων και επιτρέπεται επικουρικά, σε περίπτωση αποτυχίας των άλλων μέσων, εφ' όσον συντρέχουν σωρευτικά οι όροι των άρθρων 91 παρ. 2 και 87α παρ. 4. Αποκλειστικός σκοπός της κινητοποίησης τους είναι η απόρριψη του κινδύνου (62).

Η δράση των αστυνομικών δυνάμεων υπόκειται στους περιορισμούς της συνήθους διοικητικής δραστηριότητας: δηλαδή οφείλει να τηρεί τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας (Erforderlichkeits- und Verhältnismässigkeitsprinzip), οι οποίες επιβάλλουν τη λήψη μόνο του απαραίτητου, αναγκαίου και αναλόγου προς τον κίνδυνο μέτρου. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο δύναται να ελέγξει εάν τα συγκεκριμένα μέτρα ελήφθησαν κατά παράβαση των αρχών αυτών (63). Η αστυνομία επιτρέπεται να χρησιμοποιεί ελαφρά όπλα, με σκοπό να καταστήσει τον αντίπαλο ανίκανο προς επίθεση ή απόδρα-

s k i, op. cit. σ. 13.- Προστατευόμενα αντικείμενα πολιτικής φύσεως είναι εκείνα, των οποίων η λειτουργία είναι απαραίτητη για το κοινωνικό σύνολο (υδροηλεκτρικά έργα, ταχυδρομεία, συγκοινωνιακές εγκαταστάσεις, μέσα τηλεπικοινωνίας κλπ.) Βλ. K. I p s e n, op. cit. Art. 87a Rdnr 166. P. K a r p i n s k i, op. cit. σ. 74.

(62) Βλ. D ü r i g, op. cit. Art. 87a Rdnr 106, 107. K. I p s e n, op. cit. Art. 87a Rdnr 155. P. K a r p i n s k i, op. cit. σ. 24. v. M a n g o l d t - K l e i n, op. cit. Art. 87a, σ. 2332. Βλ. επίσης K. I p s e n, Der Einsatz der Streitkräfte im Inneren, DVBl (1969) σ. 396 επ. R. K r e u t z e r, Der Begriff der "Streitkräfte" im Grundgesetz, DVBl (1969) σ. 399 επ.

(63) Βλ. D. K e i d e l, Polizei und Polizeigewalt im Notstandsfall, Diss. München, 1971, σ. 238 επ. R. S c h i k o w s k i, Rechtsfragen der Abwehr einer drohenden Gefahr für den Bestand oder die freiheitliche demokratische Grundordnung des Bundes oder eines Landes, Diss. Würzburg, 1972, σ. 80-81 και 97.

ση (angriffs- oder fluchtfähig). Ο στρατός επίσης, όταν κινητοποιείται για να επιτελέσει αστυνομικής φύσεως έργο, δηλ. "ενίσχυση της αστυνομίας και του σώματος των μεθοριακών φρουρών κλπ.", δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιήσει βαρύ οπλισμό και οι ενέργειές του πρέπει να διέπονται από τις αρχές του αστυνομικού δικαίου (64). Το άρθρο 87α παρ. 4 όμως αναφέρεται και στην περίπτωση αντιμετώπισης "οργανωμένων και στρατιωτικά εξοπλισμένων επαναστατών", δηλ. στην περίπτωση εμφυλίου πολέμου. Η στρατιωτική επέμβαση στην περίπτωση αυτή επιτρέπεται όταν συντρέχουν σωρευτικά δύο προϋποθέσεις: οργάνωση των επαναστατών κατά τρόπο ανάλογο με εκείνο του τακτικού στρατού (δηλ. ύπαρξη εμφανούς ιεραρχίας κλπ.) και εξοπλισμός με όπλα ανάλογα εκείνων του τακτικού στρατού (65). Η πλειοψηφία των σχολιαστών δέχεται ότι σε περίπτωση επίθε-

(64) D ü r i g , op. cit. Art. 87a Rdnr 118, 126; D. K e i -
d e l, op. cit. σ. 206. H.-J. K u n g w e b e r, op.
cit. σ. 82.

(65) D ü r i g , op. cit. Art. 87a Rdnr 120 επ. και κυρίως
123, όπου αναφέρονται δύο θεωρητικές πιθανότητες: ή να
οργανωθεί πραξικόπημα από μονάδες του ομοσπονδιακού
στρατού ή να οργανωθούν και εξοπλισθούν "στρατιωτικά"
μεγάλα τμήματα του λαού με σκοπό να ανατρέψουν την υ-
πάρχουσα "ελεύθερη πολιτειακή δημοκρατική τάξη". Υπό
τις παρούσες συνθήκες πολιτικής ζωής της Ομοσπονδιακής
Δημοκρατίας της Γερμανίας και με βάση την ιστορική εμ-
πειρία, ο D ü r i g θεωρεί ότι ένα "πραξικόπημα εις των άνω"
(Staatsstreich von oben) με σύμπραξη τμήματος του στρα-
τού είναι πιθανότερο από μια ένοπλη εξέγερση του πληθυ-
σμού, δεδομένου ότι το Κράτος διαθέτει και το "μονοπό-
λιο όπλων" (Waffenmonopol). Την αυτή άποψη υποστηρίζει
ο R. H o f f m a n n, Innerer Notstand, Naturkatastro-
phen und Einsatz der Bundeswehr εις D. Sterzel (Εκδ.)
Kritik der Notstandsgesetze, σ. 108, "ein bewaffneter
Aufstand ausserhalb der Bundeswehr... ist ausgeschlos-
sen und irreall". Βλ. επίσης τις ανάλογες απόψεις των:

σης στρατιωτικά οργανωμένων και εξοπλισμένων επαναστατών κατά αντικειμένων πολιτικής φύσεως και στην περίπτωση εμφυλίου πολέμου οι ένοπλες δυνάμεις μπορούν να δρουν σύμφωνα με τις αρχές του δικαίου του πολέμου (Kriegsvoelkenrecht), υποκειμένες μόνο στους περιορισμούς, οι οποίοι καθιερώνονται από τις αρχές αυτές και από τη συνταγματική επιταγή της "απαγόρευσης της υπερβολής" (Übermassverbot)(66).

Η απόφαση για τη λήψη των μέτρων των άρθρων 91 παρ. 2 και 87α παρ. 4 λαμβάνεται από την Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση, η οποία ενεργεί σαν συλλογικό όργανο (Ομοσπονδιακοί Υπουργοί και Ομοσπονδιακός Καγκελλάριος). Η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση επίσης αποφασίζει για την έκταση των στρατιωτικών κινητοποιήσεων, μπορεί όμως να αναθέσει την εκτέλεση της απόφασης του Ομοσπονδιακού Υπουργού Άμυνας (67).

Η κινητοποίηση των ενόπλων δυνάμεων πρέπει να παύει, οποτεδήποτε το ζητήσει η Ομοσπονδιακή Βουλή ή το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο (άρθρο 87α παρ. 4 εδάφιο 2). Οι αντίστοιχες αποφά-

K. I p s e n, op. cit. Art. 87 a Rdnr 168-170 επ. P. K a r p i n s k i, op. cit. σ. 20-21 R. S c h i k o w s k i, op. cit. σ. 75.

(66) Βλ. άρθρο 3 της Συμβάσεως της Γενεύης της 12.8.1949, "Περί της μεταχειρίσεως των αιχμαλώτων πολέμου".- Επίσης βλ. I p s e n, op. cit. Art. 87a § 4 Rdnr 175, 177 v. M a n g o l d t - K l e i n, op. cit. Art. 87a σ. 2337 P. K a r p i n s k i, op. cit. σ. 36 επ., 78 H. -J. R u n g w e b e r, op. cit. σ. 83-84 R. S c h i k o w s k i, op. cit. σ. 64. Contra ο D ü r i g, op. cit. Art. 87a § 4 Rdnr 125, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι δραστηριότητες του στρατού πρέπει να είναι μόνο αστυνομικής φύσεως.

(67) Βλ. D ü r i g, op. cit. Art. 87a § 4 Rdnr 116-118, όπου και κριτική κατά του αποκλεισμού του Κοινοβουλίου από τη διαδικασία διαπίστωσης της εσωτερικής καταστάσεως ανάγκης και λήψης των αναλόγων μέτρων. Επίσης βλ. v. M a n g o l d t - K l e i n, op. cit. Art. 87a § 4 σ. 2337.

§ 4. - Τ Ο Ι Τ Α Λ Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο

Το ιταλικό Σύνταγμα του 1948 δεν περιλαμβάνει ρύθμιση ανάλογη με αυτήν του άρθρου 48 του ελληνικού Συντάγματος. Το άρθρο 77 παρ. 2 και 3 (1) είναι συναφές, όσον αφορά στις ουσιαστικές προϋποθέσεις και στην τηρητέα διαδικασία με το άρθρο 44 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος (2). Η αντιμετώπιση τόσο των εξωτερικών κινδύνων (π.χ. πόλεμος) όσο και των εσωτερικών κρίσεων προβλέπεται από δύο προπολεμικά νομοθετήματα, τα οποία ισχύουν εφόσον δεν περιέχουν διατάξεις αντίθετες προς το Σύνταγμα του 1948: Το Β.Δ. υπ' αριθμ. 1415 της 8ης Ιουλίου 1938, με το οποίο κυρούται ο νόμος περί του πολέμου και ο νόμος περί της ουδετερότητας και ο Ενιαίος Νόμος

(1) Κατά το άρθρο 77 παρ. 2: "Οσάκις, σε έκτακτες περιπτώσεις ανάγκης και κατεπείγοντος η Κυβέρνηση λαμβάνει, με δική της ευθύνη, προσωρινά μέτρα με τυπική ισχύ νόμου, οφείλει αυθημερόν να τα υποβάλει, για να περιβληθούν τυπική ισχύ νόμου, στις βουλές, οι οποίες, και αν έχουν διαλυθεί συγκαλούνται γι' αυτό το σκοπό και συνέρχονται μέσα σε πέντε ημέρες". Παρ. 3 "Τα διατάγματα καθίστανται από την έγκρισή τους ανενεργά, εάν δεν περιβληθούν την τυπική ισχύ νόμου μέσα σε 60 ημέρες από τη δημοσίευσή τους. Οι βουλές δύναται πάντοτε να ρυθμίζουν με νόμο τις έννομες σχέσεις που γεννήθηκαν βάσει των διαταγμάτων που δεν επικυρώθηκαν".

(2) Βλ. την ανάλυση του άρθρου 77 παρ. 2 και 3 και εκτενή βιβλιογραφία εις Π. Παρά, Αι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του Προέδρου της Δημοκρατίας, Εκδ. Α. Σάκουλα, Αθήναι, 1981, σ. 10 επ.· Α.-Γ. Μεταξά, Το Δίκαιον της ανάγκης και η διάστασις της νομολογίας Συμβουλίου της Επικρατείας και Αρείου Πάγου, Αθήναι, 1970, σ. 92 επ.

περί της δημοσίας ασφαλείας, ο οποίος κυρώθηκε με το Β.Δ. υπ' αριθμ. 773 της 18ης Ιουνίου 1938 (3).

Η εφαρμογή του νόμου "περί πολέμου" (*legge di guerra*) σε ολόκληρη την επικράτεια ή σε τμήμα της κηρύσσεται με διάταγμα (4), όταν το ιταλικό κράτος είναι σε πόλεμο με άλλο κράτος (5). Με το ίδιο διάταγμα, με το οποίο κηρύσσεται η εφαρμογή των διατάξεων του "νόμου περί πολέμου" ή με ξεχωριστή πράξη είναι δυνατό να κηρυχθεί σε "κατάσταση πολέμου" (*stato di guerra*) όλη η επικράτεια ή τμήμα της. Η κήρυξη μιας περιοχής σε "κατάσταση πολέμου" έχει σαν συνέπεια την υπαγωγή των πολιτών σε διατάξεις ειδικής νομοθεσίας, π.χ. του στρατιωτικού ποινικού νόμου (6).

Ο ανώτατος στρατιωτικός διοικητής μπορεί να καθορίσει ότι τμήμα της περιοχής η οποία έχει κηρυχθεί σε "κατάσταση πολέμου", αποτελεί "ζώνη επιχειρήσεων" (*zona delle operazioni*) (7). Εντός της ζώνης των επιχειρήσεων ο ανώτατος στρατιωτικός διοικητής δύναται να ασκεί και τις εξουσίες των πολιτικών αρχών και δικαιούται να εκδίδει διατάγματα με ισχύ

(3) Βλ. Η.-Ε. F o l z, *op. cit.* σ. 44 σημ. 99 και σ. 63 σημ. 186. Τα κείμενα των νόμων και εκτενής αναφορά στην ιταλική βιβλιογραφία βλ. εις H. S t r e b e l, *Das Staatsnotrecht in Italien* εις H. Ballreich (Εκδ.), *Das Staatsnotrecht*, σ. 132, 124.

(4) Βλ. τα άρθρα 78 και 87 παρ. 9 του Συντάγματος του 1948. Άρθρο 78: "Οι βουλές αποφασίζουν την κήρυξη κατάστασης πολέμου, και παραχωρούν στην Κυβέρνηση τις αναγκαίες εξουσίες". Άρθρο 87 παρ. 9. "Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διοικεί τις ένοπλες δυνάμεις, προεδρεύει στο Ανώτατο Συμβούλιο Άμυνας, που συγκροτείται σύμφωνα με νόμο, κηρύσσει την κατάσταση πολέμου μετά από απόφαση των Βουλών".

(5) Άρθρο 2 του νόμου "περί του πολέμου".

(6) Άρθρο 11 του νόμου "περί του πολέμου".

(7) Άρθρο 15 " " " " " "

νόμου. Το δικαίωμα αυτό μπορούν να ασκήσουν, μετά από εξουσιοδότηση, οι διοικητές μεγάλων μονάδων του πεζικού, του ναυτικού και της αεροπορίας και οι διοικητές των οχυρωμένων θέσεων (8). Οι διατάξεις του Συντάγματος του 1948 σχετικά με την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων δεν είναι δυνατό να αναταλούν λόγω της εφαρμογής του νόμου "περί του πολέμου" (9).

Με την legge di guerra είναι δυνατόν να αντιμετωπισθούν και εσωτερικές κρίσεις: η εφαρμογή της μπορεί να κηρυχθεί και σκοπεύεται να κριθεί ότι το απαιτεί το συμφέρον του κράτους "σκόμμα και αν το ιταλικό κράτος δεν είναι σε πόλεμο με άλλο κράτος" (10).

Ειδικότερα, όμως, η αντιμετώπιση εσωτερικών ταραχών ή κρίσεων προβλέπεται από τον Ενιαίο Νόμο, ο οποίος διακρίνει δύο μορφές εσωτερικής κρίσης: την κατάσταση δημοσίου κινδύνου (Stato di pericolo pubblico) και την - αμιγώς εσωτερικής φύσεως - κατάσταση πολέμου (11).

Η "κατάσταση δημοσίου κινδύνου" μπορεί να κηρυχθεί με

(8) Άρθρα 15 και 17 παρ. I και II του νόμου "περί του πολέμου". Βλ. και H.-E. F o l z, op. cit. σ. 39 σημ. 68' H. S t r e b e l, op. cit. σ. 124.

(9) Βλ. H.-E. F o l z, op.cit. σ. 37, σημ.52' S t r e b e l op. cit. σ. 124-125 σημ. 22 με εκτενή παρουσίαση της ιταλικής βιβλιογραφίας.

(10) Άρθρο 3 του νόμου: "L' applicazione, in tutto o in parte, della legge di guerra può essere ordinata... si è ritenuto necessario nell' interesse dello stato, ancorche lo stato italiano non sia in guerra con un altro stato". Βλ. H.-E. F o l z, op. cit. σ. 60 σημ.162, 163' H. S t r e b e l, op. cit. σ. 124.

(11) Βλ. την επικεφαλίδα του 9ου τίτλου του Ενιαίου Νόμου: "Titolo IX: Dello stato di pericolo pubblico e dello stato di guerra".

διάταγμα του Υπουργού των Εσωτερικών, μετά από σύμφωνη γνώμη του Πρωθυπουργού ή, μετά από παροχή σχετικής εξουσιοδοτήσεως, με διάταγμα του Νομάρχη, όταν απειλείται διασάλευση της δημόσιας τάξης (12). Συνέπειες της κήρυξης της κατάστασης δημοσίου κινδύνου είναι: α. ο νομάρχης ή οι επαρχιακές αρχές ασφαλείας μπορούν, εάν είναι απαραίτητο για τη διατήρηση ή την αποκατάσταση της δημόσιας τάξης, να συλλαμβάνουν ή να διατάσσουν τη φυλάκιση οποιουδήποτε ατόμου (13). β. ο νομάρχης μπορεί, σε περίπτωση επείγοντος ή σοβαρού δημοσίου κινδύνου να εκδίδει τα απαραίτητα διατάγματα για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Αφ' ης στιγμής, όμως, κηρυχθεί η "κατάσταση δημοσίου κινδύνου" ορίζεται ότι κάθε ενέργεια, η οποία αντίκειται στις διατάξεις των διαταγμάτων του Νομάρχη τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους (14). γ. εάν όλη η επικράτεια κηρυχθεί σε "κατάσταση δημοσίου κινδύνου" ο Υπουργός των Εσωτερικών μπορεί να εκδώσει διατάγματα ανάγκης χωρίς να δεσμεύεται από την ισχύουσα νομοθεσία (15).

Η - εσωτερικής φύσεως - "κατάσταση πολέμου" κηρύσσεται με διάταγμα του Υπουργού Εσωτερικών, με τη συγκατάθεση του Πρωθυπουργού ή μετά από παροχή εξουσιοδοτήσεως με διάταγμα του Νομάρχη, εάν θεωρηθεί απαραίτητο να ανατεθεί η προστασία

(12) Άρθρο 214 του Ενιαίου Νόμου: "... nel caso di pericolo di disordini ".

(13) Άρθρο 215 του Ενιαίου Νόμου.

(14) Άρθρο 2 σε συνδυασμό προς το άρθρο 216 παρ. II του Ενιαίου Νόμου.

(15) Άρθρο 216 παρ. I. του Ενιαίου Νόμου. Βλ. επίσης Η.-Ε. F o l z, op. cit. σ. 64. H. S t r e b e l, op. cit. σ. 118-120.

της δημόσιας τάξης στις ένοπλες δυνάμεις (16).

Για την αντιμετώπιση της κρίσης λαμβάνονται τα ίδια μέτρα, όπως και στην περίπτωση της "κατάστασης δημοσίου κινδύνου", διατάγματα ανάγκης δικαιούνται όμως να εκδώσει ο στρατιωτικός διοικητής και όχι ο Υπουργός Εσωτερικών (17). Οι πολιτικές αρχές, πάντως, εξακολουθούν να ασκούν όλες τις αρμοδιότητες, οι οποίες δεν είναι σύναφείς με τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας (18).

(16) Άρθρο 217 παρ. I του Ενιαίου Νόμου.

(17) " " " II " " "

(18) " 218 " I " " " Βλ. H.-E. F o l z, op. cit. σ. 64· H. S t r e b e l, op. cit. 121.

§ 5.- Τ Ο Ο Λ Λ Α Ν Δ Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο

Το Σύνταγμα της Ολλανδίας του 1287 μέχρι και την προτελευταία αναθεώρησή του το 1972 περιελάμβανε διάταξη σχετικά με την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας (άρθρο 202) (1). Το τελευταίο όμως συνταγματικό κείμενο της 17ης Φεβρουαρίου 1983 παρουσιάζει σοβαρές καινοτομίες, σε σύγκριση με τα προηγούμενα, όσον αφορά στην αντιμετώπιση κρίσιμων καταστάσεων: ο όρος "κατάσταση πολιορκίας" έχει αντικατασταθεί από τον όρο "εξαιρετική κατάσταση" (Ausnahmezustand)* προβλέπεται η δυνατότητα παρέκκλισης από ορισμένες συνταγματικές διατάξεις όχι όμως και η υπαγωγή των πολιτικών αρχών στη στρατιωτική εξουσία. Σύμφωνα με το άρθρο 103 του Συντάγματος του 1983 (2): "1. Νόμος ορίζει σε ποιές περιπτώσεις, για τη διατήρηση της εξωτερικής και εσωτερικής ασφάλειας μπορεί να κηρυχθεί με Β.Δ. εξαιρετική κατάσταση, τα στοιχεία και οι συνέπειες της οποίας θα καθορισθούν με νόμο.

2. Είναι δυνατό να επιτραπούν παρεκκλίσεις από τις συνταγματικές διατάξεις περί των εξουσιών των διοικητικών οργάνων των Επαρχιών, των Κοινοτήτων και των Ενώσεων Ύδατος και περί των θεμελιωδών δικαιωμάτων του άρθρου 6, εφ' όσον πρόκει-

(1) Για την εξέλιξη του θεσμού της κατάστασης πολιορκίας στην Ολλανδία βλ. H.-E. F o l z, op. cit. σ. 34 επ. E. S c h m i t z, Der Ausnahmezustand in den Niederlanden εις Das Recht des Ausnahmezustandes im Ausland, Heft 9 των Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, Berlin u. Leipzig, 1928 G. W e i s s, Das Staatsnotrecht in den Niederlanden εις H. Ballreich (Εκδ), Das Staatsnotrecht, op. cit. σ. 139 επ.

(2) Βλ. τη γερμανική μετάφραση του Ολλανδικού Συντάγματος του 1983 εις JöR, NF Bd 32 (1983), σ. 277 επ.

ται για την άσκηση του δικαιώματος εκτός κτιρίου και κλειστών χώρων, και των άρθρων 7, 8, 9, 12 παρ. 2, 13, 113, παρ. 1 και 3 (3).

3. Αμέσως μετά την κήρυξη της εξαιρετικής κατάστασης, και οποιαδήποτε άλλοτε το θεωρήσουν απαραίτητο - εφ' όσον η εξαιρετική κατάσταση δεν έχει ήδη αρθεί με Β.Δ. - συνέρχονται οι Βουλές και αποφασίζουν για τη διατήρησή της σε κοινή συνεδρίαση" (4).

Ιδιαίτερα σημαντικά όσον αφορά στην κήρυξη πολέμου είναι τα άρθρα: 201 παρ. 4 του Συντάγματος του 1972, το οποίο ισχύει ακόμη προσωρινά και τα άρθρα 96 και 98 παρ. 2 του Συντάγματος του 1983.

Κατά το άρθρο 201 παρ. 4: "Ο Βασιλεύς αποφασίζει εάν υφίσταται κίνδυνος πολέμου, υπό την έννοια των νόμων του κράτους"· τα άρθρα 96 και 98 παρ. 2 του Συντάγματος του 1983 ρυθμίζουν τα της κηρύξεως πολέμου. Άρθρο 96: "1. Μόνο μετά την προηγούμενη σύμφωνη γνώμη των Βουλών είναι δυνατό να κηρυχθεί το Βασίλειο σε πόλεμο με άλλο κράτος. 2. Η ύπαρξη σύμφωνης γνώμης δεν είναι απαραίτητη, όταν λόγω

(3) Το άρθρο 6 κατοχυρώνει την ελευθερία ασκήσεως της λατρείας, το άρθρο 7 την ελευθερία του τύπου και την απαγόρευση της λογοκρισίας, το άρθρο 8 το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, το άρθρο 9 το δικαίωμα του συνέρχεσθαι, το άρθρο 12 παρ. 2 το άσυλο της κατοικίας, το άρθρο 13 το απόρρητο της αλληλογραφίας, το άρθρο 113 παρ. 1 και 3 ορίζει ότι "τα ποινικά δικαστήρια αποτελούν τμήμα της δικαστικής εξουσίας" και "ποινή στερητική της ελευθερίας μπορεί να επιβληθεί αποκλειστικά από την δικαστική εξουσία".

(4) Πρόκειται για την Πρώτη και τη Δεύτερη Βουλή, ο τρόπος εκλογής και οι αρμοδιότητες των οποίων ρυθμίζονται από τα άρθρα 50-72 του Συντάγματος του 1983.

της ήδη υφισταμένης εμπολέμου καταστάσεως οι διασκέψεις με τις Βουλές είναι ανέφικτες.

3. Οι Βουλές συνέρχονται και αποφασίζουν επί του θέματος σε κοινή συνεδρίαση.

4. Οι διατάξεις των παραγράφων 1 και 3 ισχύουν αναλόγως και για την κήρυξη της λήξεως του πολέμου.

Άρθρο 98 παρ. 2: "Η Κυβέρνηση έχει την ανωτάτη εξουσία των ενόπλων δυνάμεων".

§ 6.- Τ Ο Β Ε Λ Γ Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο

Το Βελγικό Σύνταγμα του 1831 (όπως αναθεωρήθηκε το 1970) δεν περιλαμβάνει ρύθμιση αντιμετώπισης των κρατικών κρίσεων. Το άρθρο 130 ορίζει ότι το Σύνταγμα δεν επιτρέπεται να ανασταλεί εν όλω ή εν μέρει· η αναθεώρηση είναι δυνατή μόνο κατά τη διαδικασία του άρθρου 131 (1).

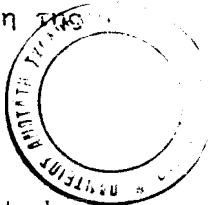
Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων του πρώτου παγκοσμίου πολέμου εξεδόθη ο εξουσιοδοτικός νόμος της 4 Αυγούστου 1914, με τον οποίο όμως δεν επιτρεπόταν η τροποποίηση παλαιότερων νόμων. Εξουσιοδοτικοί νόμοι εξεδύθησαν κυρίως αργότερα, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, για να καταπολεμηθεί η οικονομική κρίση. Τέλος, με τον εξουσιοδοτικό νόμο της 7 Σεπτεμβρίου 1939 πασαχωρήθηκαν στην Κυβέρνηση εξαιρετικές εξουσίες (*pouvoirs extraordinaires*) για όλη την περίοδο του πολέμου. Ο Βασιλεύς μπορούσε να εκδίδει *arrêlés-lois* με ισχύ νόμου, τα οποία δεν χρειαζόταν να υποβληθούν στην έγκριση του Κοινοβουλίου, τα δε Δικαστήρια μπορούσαν να ελέγχουν μόνο αν βρισκόταν μέσα στα πλαίσια του εξουσιοδοτικού νόμου και αν είχαν τηρηθεί κατά την έκδοσή τους οι προβλεπόμενες προϋποθέσεις (2).

Για τη διατήρηση της εσωτερικής ασφάλειας και τάξης είναι

(1) Κατά το άρθρο 131 bis δεν επιτρέπεται να αρχίσει ή να συνεχισθεί η διαδικασία της αναθεώρησης κατά τη διάρκεια της εμπόλεμης περιόδου ή της αδυναμίας συγκλήσεως των Βουλών.

(2) Βλ. H. B a l l r e i c h, Das Staatsnotrecht in Belgien εις Bailreich (Εκδ.), Das Staatsnotrecht σ. 9 επ.· H.-E. P o l z, op. cit. σ.43· P. L e r o y, op. cit. σ. 57,79, 108.

δυνατό να χρησιμοποιηθούν οι ένοπλες δυνάμεις, οι οποίες αποτελούνται από το στρατό και τη χωροφυλακή (άρθρα 118-120 του V Τίτλου του Συντάγματος), μετά από απόφαση των πολιτικών αρχών, όπως ορίζεται στο νόμο της 15 Ιουνίου - 10 Ιουλίου 1791, ο οποίος ισχύει από την εποχή της γαλλικής κυριαρχίας στο Βέλγιο (3). Προϋπόθεση της εκεμβάσεως του στρατού είναι η κήρυξη της καταστάσεως πολιορκίας, η οποία είναι δυνατή και στην περίπτωση πολέμου και στην περίπτωση εσωτερικών ταραχών, στάσεων κλπ., μετά από προηγούμενη κήρυξη της "εμπόλεμης περιόδου" (temps de guerre) (4).

(3) Βλ. το άρθρο 2 του νόμου: "La force publique... est destinée à défendre la Constitution, assurer l'exécution des lois et le maintien de l'ordre intérieur sur la réquisition des magistrats et officiers publics à qui la Constitution en a attribué la fonction, et à défendre et garantir l'Etat contre les attaques extérieures" (sic Ballerion, op. cit. σ. 16).

(4) Ο όρος "εμπόλεμη περίοδος" δεν πρέπει να συγχέεται με τον όρο "εμπόλεμη κατάσταση" (état de guerre), ο οποίος αναφέρεται στο Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο. Η "εμπόλεμη κατάσταση" είναι δυνατό να ισχύει ενώ η "εμπόλεμη περίοδος" έχει λήξει και αντίστροφα είναι δυνατό να κηρυχθεί "εμπόλεμη περίοδος" κατά το εσωτερικό δίκαιο, χωρίς να υφίσταται "εμπόλεμη κατάσταση" κατά το Δημόσιο Διεθνές. Την κήρυξη της "εμπόλεμης περιόδου" ορίζει το άρθρο 58 του νόμου της 15 Ιουνίου 1899: "Le temps de guerre commence au jour fixé par arrêté-royal pour la mobilisation de l'armée. Il prend fin au jour fixé par l'arrêté royal pour la remise de l'armée sur pied de paix".- Ο arrêté-loi της 11 Οκτωβρίου 1916, ο οποίος είναι ακόμη ισχύον δίκαιο ορίζει τις μεταβολές που επιφέρει η κήρυξη της εμπόλεμης περιόδου στη λειτουργία της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας: ο βασιλεύς συγκεντρώνει την αστυνομική εξουσία, μπορεί να επιβάλει την απομάκρυνση ατόμων από ορισμένες περιοχές ή από το Κράτος, να ορίσει κατ' οίκο και σωματική έρευνα κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύκτας, να απαγορεύσει συγκεντώσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να προκαλέσουν διαταραχή της δη-

Η κατάσταση πολιορκίας κηρύσσεται με Β.Δ., με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, στο οποίο πρέπει να περιλαμβάνεται η περιοχή της ισχύος της (5). Οι συνέπειες της κηρύξεώς της είναι ανάλογες με εκείνες της κηρύξεως της "εμπολέμου περιόδου". Τις αστυνομικές εξουσίες συγκεντρώνει τώρα ο Υπουργός Αμύνης, ο οποίος μπορεί να τις "μεταβιβάσει" σε κατώτερα όργανα, αναφερόμενα στο διάταγμα. Στο τρίτο κεφάλαιο του *arrêté-loi* του 1916 αναφέρονται τα δικαιώματα της εκτελεστικής εξουσίας, σε περίπτωση κηρύξεως της "εμπόλεμης περιόδου και της καταστάσεως πολιορκίας" (6): δυνατότητα να απαγορεύει την έκδοση και τη διανομή εντύπων, τα οποία μπορούν να υπονομεύσουν το φρόνημα του πληθυσμού, λήψη των αναγκαίων μέτρων, για τον εφοδιασμό της χώρας με είδη πρώτης ανάγκης, δυνατότητα επιτάξεως προσώπων και υπηρεσιών, υπαγωγή πολιτών για ορισμένα ποινικά αδικήματα στα στρατοδικεία (7).

Τα μέτρα αυτά είναι διοικητικές πράξεις και πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 4 του *arrêté-loi* του 1916 να αποσκοπούν "στην εθνική άμυνα και την ασφάλεια του στρατού"· τα δικα-

μόσιας τάξης, να διατάξει όρη του απορρήτου της αλληλογραφίας. Τις εξουσίες αυτές μπορεί να τις "παρχωρήσει" σε κατώτερα διοικητικά όργανα. Βλ. H. B a l l r e i c h, *op. cit.* σ. 17-18· H.-E. F o l z, *op. cit.* σ. 40.

(5) Βλ. άρθρο 2 επ. του δευτέρου Κεφαλαίου του *arrêté-loi* της 11 Οκτωβρίου 1916, *relatif à l' état de guerre et à l' état de siège*, εις Ballreich, *op. cit.* σ. 19.

(6) Η ανάληψη της εξουσίας από τους στρατιωτικούς πρέπει να ανακοινώνεται στις πολιτικές αρχές με χωριστό διάταγμα, βλ. B a l l r e i c h, *op. cit.* σ. 19.

(7) Πρόκειται για αδικήματα κατά της στρατιωτικής ασφαλείας (άρθρο 16 του *Code de procédure pénale militaire*). Βλ. F o l z, *op. cit.* σ. 39 σημ. 66.

στήρια δύνανται να ελέγχουν εάν οι επεμβάσεις στις ατομικές ελευθερίες αποσκοπούν στην εκπλήρωση αυτών των στόχων (8).

(8) Βλ. H. B a l l r e i c h, op. cit. σ. 19-20.

§ 7. - Τ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο Τ Η Σ Δ Α Ν Ι Α Σ Κ Α Ι Τ Η Σ Ι Ρ Α Ν Δ Ι Α Σ

Το Σύνταγμα της Δανίας της 5ης Ιουνίου 1953 περιλαμβάνει μόνο διατάξεις οι οποίες αναφέρονται στον τρόπο αντιμετώπισης εξωτερικών κινδύνων. Σύμφωνα με το άρθρο 19:

"1.- Ο Βασιλεύς ενεργεί εν ονόματι του Βασιλείου στις διεθνείς υποθέσεις. Χωρίς τη συναίνεση της Βουλής (Folketing) (1) ο Βασιλεύς δεν δύναται να προβεί σε καμμία ενέργεια με την οποία αυξάνεται ή μειώνεται το έδαφος του Βασιλείου ή να αναλάβει υποχρεώσεις, για την εκπλήρωση των οποίων απαιτείται η σύμπραξη της Βουλής ή έχουν ευρύτερη σημασία· επίσης ο Βασιλεύς δεν μπορεί να καταγγείλει χωρίς τη συναίνεση της Βουλής, διεθνείς συνθήκες οι οποίες έχουν συναφθεί με τη συναίνεσή της.

2.- Εξαιρουμένης της άμυνας κατά ένοπλης επίθεσης εναντίον του Βασιλείου ή των δανικών δυνάμεων, ο Βασιλεύς δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει στρατιωτικές δυνάμεις κατά ξένου κράτους, χωρίς την άδεια της Βουλής. Μέτρα, τα οποία λαμβάνει ο Βασιλεύς δυνάμει αυτής της διατάξεως, πρέπει να υποβληθούν αμέσως στη Βουλή, η οποία, εάν δεν ευρίσκεται σε σύνοδο, πρέπει να συγκληθεί αμέσως.

3.- Η Βουλή θα εκλέγει μεταξύ των μελών της μία Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων προ της λήψεως αποφάσεων γενικότερης σημασίας για την Εξωτερική Πολιτική. Νόμος θα καθορίσει τον τρόπο λειτουργίας της Επιτροπής".

(1) Βλ. τα άρθρα 28 εκ. του IV Τμήματος του Συντάγματος σχετικά με τη σύνθεση και τις αρμοδιότητες της Βουλής.

Στον τρόπο αντιμετώπισης κρατικών κρίσεων αναφέρεται το άρθρο 28 του *Ιρλανδικού Συντάγματος* του 1937, Άρθρο 28:

1.- Η κήρυξη πολέμου και η συμμετοχή του Κράτους σε πόλεμο επιτρέπεται μόνο με την έγκριση του *Dáil Éireann* (1).

2.- Σε περίπτωση πραγματικής επιθέσεως η Κυβέρνηση μπορεί να λάβει οποιαδήποτε μέτρα θεωρήσει απαραίτητα για την προστασία του Κράτους και εάν το *Dáil Éireann* δεν ευρίσκεται σε σύνοδο, το συγκαλεί το ταχύτερο δυνατό.

3.- Δεν μπορεί κανείς να επικαλεσθεί διατάξεις αυτού του Συντάγματος για να κηρυχθεί άκυρος νόμος, ο οποίος έχει ψηφισθεί από το Εθνικό Κοινοβούλιο με σκοπό να εξασφαλισθεί η δημόσια ασφάλεια και η διατήρηση του Κράτους σε περίοδο πολέμου ή ένοπλης εξέγερσης ή για να καταργηθεί πράξη, η οποία εκδόθηκε σε περίοδο πολέμου ή ένοπλης εξέγερσης σε (πραγματική ή υποτιθέμενη) εκτέλεση ενός τέτοιου νόμου. Στην υποπαράγραφο αυτή ο όρος "περίοδος πολέμου" περιλαμβάνει επίσης την περίοδο, κατά την οποία λαμβάνει χώρα ένοπλη σύρραξη, στην οποία δεν συμμετέχει το Κράτος, αλλά σε σχέση με την οποία οι δύο Βουλές έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι υφίσταται κρατική κατάσταση ανάγκης, η οποία επηρεάζει τα ζωτικά κρατικά συμφέροντα· ο όρος "περίοδος πολέμου ή ένοπλης εξέγερσης" περιλαμβάνει την περίοδο μετά το πέρας του πολέμου ή της ένοπλης σύρραξης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ή της ένοπλης εξέγερσης, η οποία διαρκεί μέχρις ότου και οι δύο Βουλές κρίνουν ότι έπαψε να υφίσταται κατάσταση κρατικής ανάγκης, η οποία έχει προκληθεί από τον πόλεμο, την ένοπλη σύρραξη ή την ένοπλη εξέγερση".

(1) Το Εθνικό Κοινοβούλιο, το οποίο ονομάζεται *Óireachtas*, αποτελείται από τον Πρόεδρο και δύο Βουλές: τη Βουλή των Αντιπροσώπων (*Dáil Éireann*) και τη Σύγκλητο (*Seanad Éireann*). Βλ. τα άρθρα 15 επ. του Συντάγματος.

§ 8.- ΤΟ ΕΛΒΕΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η ελβετική ρύθμιση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1874 ο λαός μετέχει άμεσα, στη μεν οναθεωρητική διαδικασία με τους θεσμούς του υποχρεωτικού δημοψηφίσματος και της λαϊκής πρωτοβουλίας (obligatorisches Referendum και Volksinitiative), στη δε νομοθετική διαδικασία με το θεσμό του προαιρετικού δημοψηφίσματος (fakultativen Referendum). Η νομοθετική εξουσία ασκείται από την Ομοσπονδιακή Συνέλευση, η οποία ψηφίζει τους ομοσπονδιακούς νόμους και τις ομοσπονδιακές αποφάσεις γενικής ισχύος (Bundesgesetze και allgemeinverbindliche Bundesbeschlüsse Art. 1).

I. Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΟΔΟΤΙΚΩΝ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Αν και η ουδετερότητα της Ελβετίας είχε αναγνωρισθεί ήδη από τον 15ο αι., πάντοτε προέκυπταν προβλήματα συνεπεία των κολέμων των γειτονικών κρατών. Επειδή το ελβετικό Σύνταγμα θεωρείται ότι αποτελεί "ρύθμιση ειρήνης" (Friedensordnung) (2) και μέχρι το 1949 δεν περιελάμβανε διάταξη, η ο-

(1) Ανάλυση των σχετικών διατάξεων των άρθρων βλ. εις F l e i n e r - U i a c o m e t t i, Schweizerisches Bundesstaatsrecht, Zürich, 1949, σ. 700 επ.-Μετάφραση αποσπασμάτων του ελβετικού Συντάγματος βλ. εις Κ. Μ α υ ρ ι ά - Α. Π α ν τ ε λ ή, op. cit. σ. 440 επ.

(2) Βλ. A. M a r t i, Der Vollmachtenbeschluss vom 30.8.1939, Zürich, 1944 σ. 34.

ποία να ρυθμίζει τον τρόπο αντιμετώπισης των κρισμών περιστάσεων η Ομοσπονδιακή Συνέλευση εξουσιοδοτούσε το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο (3) να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπιση της κρίσεως. Η πρακτική αυτή εφαρμόσθηκε το 1856 (Neuchâberger-Konflikt), το 1859 (πόλεμος της Άνω Ιταλίας), το 1860 (θέμα Σαβοΐας) και κατά το γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870 (4). Αργότερα, στις 3.8.1914 εκδόθηκε η ομοσπονδιακή απόφαση γενικής ισχύος, με την οποία παραχωρήθηκε στο Ομοσπονδιακό Συμβούλιο "απεριόριστη εξουσία" (pouvoir illimité, Vollmachten), για να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για τη διατήρηση της ασφάλειας, της ανεξαρτησίας και της ουδετερότητας της Ελβετίας και για την εξασφάλιση της πίστης και των οικονομικών συμφερόντων και ιδίως του επισιτισμού της χώρας. Το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο όφειλε να λογοδοτεί στην Ομοσπονδιακή Συνέλευση για τον τρόπο άσκησης της απεριόριστης εξουσίας, η οποία του παραχωρήθηκε (άρθρα 3-5).

Με την απόφαση αυτή, ομόφωνα χαρακτηριζόμενη σαν αντισυνταγματική, η Ομοσπονδιακή Συνέλευση παραχώρησε στο Ομοσπονδιακό Συμβούλιο και νομοθετική εξουσία, την οποία μπορεί να ασκεί και με συμμετοχή του λαού και συντακτική εξουσία, η οποία ασκείται πάντοτε με συμμετοχή του λαού (5). Βάσει της

(3) Η Ομοσπονδιακή Συνέλευση αποτελείται από το Εθνικό Συμβούλιο και από το Συμβούλιο των Κρατών (Κ α ν τ ο ν έ - ω ν) (άρθρο 71 του Ομοσπονδιακού Συντάγματος). Η ανώτατη εκτελεστική εξουσία είναι συλλογική και ασκείται από το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, το οποίο απαρτίζεται από 7 μέλη (άρθρο 95). Βλ. Α. Ρ α β κ ο υ, Παραδόσεις Γενικής Πολιτειολογίας, Αθήναι, Εκδ. 9η, 1980, σ. 78 επ., όπου και άλλη βιβλιογραφία.

(4) Βλ. J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 174.

(5) Βλ. Α. Μ ά ν ε σ η, Περί Αναγκαστικών Νόμων, Αθήναι 1953, σ. 40 επ.· Π. Πα ρ α ρ ά, op. cit. σ. 23 επ.· Ν.Ν. Σ α -

Απόφασης αυτής ενδόθηκε, αντισυνταγματική, το διάταγμα της 18.9.1916, με το οποίο επιβλήθηκε άμεσος ομοσπονδιακός φόρος στα κέρδη του πολέμου, ενώ το Σύνταγμα (άρθρα 28 επ. και ιδίως το άρθρο 42) ορίζει ότι το Ομοσπονδιακό Κράτος δεν μπορεί να επιβάλει άμεσους φόρους, αλλά μόνον τα Καντόνια. Τόσο η Απόφαση, όσο και τα βάσει αυτής εκδοθέντα διατάγματα δικαιολογήθηκαν με την επίκληση του δικαίου της ανάγκης (6).

Τον Αύγουστο του 1939 το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, για να αντιμετωπίσει τους κινδύνους του επικείμενου πολέμου, ζήτησε να του χορηγηθούν με Ομοσπονδιακή Απόφαση εκ νέου "οπεριόριστες εξουσίες", για να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα "για την προστασία της χώρας και τη διατήρηση της ασφάλειας, ουδετερότητας κλπ., της Ελβετίας". Η διατύπωση της Απόφασης ήταν περισσότερο προσεκτική σε σύγκριση με την Απόφαση του 1914, οι εξουσίες του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου όμως ήταν εξίσου ευρείες. Αν και η Ελβετία δεν μετείχε ενεργά στον πόλε-

6) Βλ. π.χ. δ' ο υ, Περί της νομοθετικής εξουσιοδότησης κατά τον πόλεμον, Εκδ. Ροφτιάνη, Αθήναι, 1961, σ. 9 επ.· H. B a l l e r e i c h, Das Staatsnotrecht in der Schweiz εις Des-Staatsnotrecht... σ.193 επ.· H.-E. F o l z, op. cit. σ. 93· K.- J. M a n g o l d, Staatsnotstand und Pressefreiheit im Schweizerischen Recht, Diss., Heidelberg, 1972, σ. 7επ.· J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 175 επ.

(6) Βλ. την απόφαση του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της 14.12.1915 εις Ν.Ν. Σ α ρ ι π ό λ ο υ, op. cit. σ. 12-13, όπου και τα σχόλιά του: "... πάντων σχεδόν δικαιολογούντων πολιτικώς τα αντισυνταγματικά μέτρα, μη επιζητούντων νομικήν δικαιολογίαν διά πράξεις, ως αναγνωρίζουσιν ως παρانونίμους". Οι εξαιρετικές εξουσίες περιορίσθηκαν με την Απόφαση της 3.4.1919 και καταργήθηκαν με την Απόφαση της 19.10.1921. Για την αντιμετώπιση των αναγκών του πολέμου το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο εξέδωσε περίπου 1000 δ/τα. Βλ. P. L e r o y, op. cit. σ. 70-71, σημ. 40· J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 171.

μο, το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο έκανε συνεχή χρήση των δικαιωμάτων, τα οποία του παραχωρήθηκαν και ανέστειλε την ισχύ διατάξεων του Συντάγματος και των νόμων με διατάγματα ανάγκης (7). Οι εξουσίες αυτές περιορίστηκαν με την Απόφαση του 1946 (8).

Αν και το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο δικαιολόγησε τα μέτρα του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου με το "δίκαιο της ανάγκης", η θεωρία υποστηρίζει ότι με τα μέτρα του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου είναι δυνατή μόνο η προσωρινή αναστολή και όχι η κατάργηση ή αναθεώρηση των συνταγματικών διατάξεων. Επίσης, τα μέτρα πρέπει να βασίζονται στην εξουσιοδοτική ομοσπονδιακή απόφαση εξ ολοκλήρου και να επιδιώκουν μόνο την επίτευξη των στόχων της (9).

Κατά τη διάρκεια ισχύος των αποφάσεων αυτών η Ομοσπον-

(7) Από το 1939 έως το 1945 εκδόθηκαν 1850 διατάγματα ανάγκης, έναντι 100 ομοσπονδιακών νόμων. Βλ. την άποψη του Καθ. H u b e r, παρατιθέμενη από τον J. T. W e n h e n, op. cit. σ. 176: "Η Κυβέρνηση και η Διοίκηση είχαν συνηθίσει στην εύκολη μέθοδο νομοθεσίας χωρίς δημοψήφισμα και με πολύ κόπο εγκατέλειψαν την πρακτική της έκδοσης διαταγμάτων ανάγκης". Επίσης, την άποψη του Z. G i a c o m e t t i, Das Vollmachtenregime der Eidgenossenschaft, Zürich, 1945, σ. 26, παρατιθέμενη από τον H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 159 σημ. 103: "Es entstand eine ausserordentliche Bundesverfassung". Βλ. και την απόφαση του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου BGE 41 I 552 "Le Conseil fédéral est chargé de prendre toutes mesures exceptionnelles nécessaires pour le bien public menacé, il ne saurait être lié par la Constitution dans cette oeuvre indispensable" αναφερομένη από τον H. B a l l r e i c h, op. cit. σ. 196 σημ. 28.

(8) H. B a l l r e i c h, op. cit. σ. 193. P. L e r o y, op. cit. σ. 72. H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 157-158.

(9) Βλ. H. B a l l r e i c h, op. cit. σ. 196. H. E. F o l z, op. cit. σ. 51.

διακή Συνέλευση λειτουργεί κυρίως σαν όργανο ελέγχου της Κυβέρνησης (Kontrollorgan). Σύμφωνα με τη ρύθμιση του 1914 η Συνέλευση έπρεπε να ενημερώνεται ως προς τα ληφθέντα μέτρα· οι εξουσίες της αυξάνονται με το άρθρο 5 της Αποφάσεως του 1939, το οποίο επιτάσσει στο Ομοσπονδιακό Συμβούλιο να παρουσιάζει τα ληφθέντα μέτρα στην Ομοσπονδιακή Συνέλευση για έγκριση (10). Επιπλέον το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο όφειλε να υποβάλει στις "Επιτροπές Εξουσιοδότησης" (Vollmachtenkommissionen) των δύο Συνελεύσεων ανακοινώσεις (Berichte) σχετικά με τα μέτρα, για να ελεγχθεί η νομιμότητα (Rechtmässigkeit) και η σκοπιμότητά τους (Zweckmässigkeit) και να ζητήσει γνωμοδοτήσεις τους πριν από την έκδοση ιδιαίτερα σοβαρών μέτρων. Οι Επιτροπές αυτές εισηγούνται στις αντίστοιχες Συνελεύσεις την αποδοχή ή την απόρριψη αυτών των μέτρων (άρθρο 6) (11). Η ισχύς των μέτρων έκαμε εάν η Ομοσπονδιακή Συνέ-

(10) "Το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο οφείλει να ανακοινώνει στην Ομοσπονδιακή Συνέλευση, στις συνόδους του Ιουνίου και του Δεκεμβρίου τα μέτρα, τα οποία έλαβε, για την εκτέλεση της Ομοσπονδιακής Απόφασης" (άρθρο 5 παρ. 1). "Η Ομοσπονδιακή Συνέλευση αποφασίζει, εάν τα μέτρα αυτά θα παραμείνουν εν ισχύι" (άρθρο 5 παρ. 2). Βλ. H. B a l l r e i c h, op. cit. σ. 197, σημ. 30. H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 151. J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 185-86. R. Z i h l m a n n, op. cit. σ. 80 επ.

(11) Οι Επιτροπές αυτές ήταν μία μικρογραφία του Κοινοβουλίου: τις αποτελούσαν μέλη των Κοιμιμάτων, των Καντονίων, και των Εθνικών Γλωσσών με την ίδια αναλογία. Σε περίπτωξη εισόδου της Ελβετίας στον πόλεμο είχε προβλεφθεί οι Επιτροπές να λειτουργούν σαν Rumpfparlament. (Την Επιτροπή της Εθνικής Συνέλευσης αποτελούσαν από το 1939 25 μέλη και από το 1943 27 μέλη. Η Επιτροπή της Συνέλευσης των Κρατιών αποτελούντο από 13 μέλη. Οι συνεδριάσεις δεν ήταν δημόσιες). Βλ. την άποψη του H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 151, για τη σημασία των Επιτροπών αυτών σαν προδρόμων της γερμανικής Κοινής Επι-

νέλευση θεωρούσε ότι τα μέτρα δεν ήταν κατάλληλα ή σύμφωνα με την εξουσιοδοτική απόφαση ή εάν η μια μόνο Συνέλευση δεν τα ενέκρινε.

Το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο έκρινε ότι δεν είχε δικαίωμα να εξειλάσει τη συνταγματικότητα της Ομοσπονδιακής Απόφασης, με την οποία παραχωρείται "απεριόριστη εξουσία", για τον ίδιο λόγο, για τον οποίο δεν μπορεί να εξετάσει τη συνταγματικότητα των ομοσπονδιακών νόμων και των ομοσπονδιακών αποφάσεων γενικής ισχύος (άρθρο 113 § 3 του Ομοσπονδιακού Συντάγματος). Επίσης έκρινε ότι δεν δικαιούται να ελέγξει εάν τα διατάγματα, τα οποία εκδίδει το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, ανταποκρίνονται προς τις χορηγηθείσες σ' αυτό εξαιρετικές αρμοδιότητες, αρνείται δε να εκτιμήσει την αναγκαιότητα ή τη σκοπιμότητα των συγκεκριμένων εξαιρετικών μέτρων τού Ομοσπονδιακού Συμβουλίου (12). Το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο θεωρεί ότι είναι αρμόδιο να ελέγξει εάν το Ομοσπονδιακό Συμβού-

τροπής. Όπως υποστηρίζουν πολλοί συγγραφείς η ύπαρξη και λειτουργία των Επιτροπών αυτών συνετέλεσε στη διατήρηση της πολιτικής συναίνεσης και στη νομιμοποίηση του καθεστώτος των εξουσιοδοτήσεων. Βλ. την άποψη του M. H e f f t i, Rechtsstellung und Tätigkeit der Vollmachtenkommissionen der eidgenössischen Räte im zweiten Weltkrieg und in der Nachkriegszeit, Diss., Zürich, 1951 σ. 170, παρατιθέμενη από τον H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 162: "Das Vertrauensverhältnis zwischen Parlament und Regierung schuf in der Öffentlichkeit die Überzeugung "dass mit dem Volk zusammen regiert werde". Επίσης R. Z i h l m a n n, op. cit. σ. 83 "Die Hauptaufgabe der Vollmachtenkommissionen bestand nur darin ... die Prärogativen des Parlaments gegenüber dem Bundersat zu wahren".

(12) Βλ. Α. Μάνεση, op. cit. σ. 74 Ν. Ν. Σαριπλόου, op. cit. σ. 14, σημ. 1 R. Z i h l m a n n, op. cit. σ. 84-85 σημ. 2.

λίο έχει υποβάλει εγχαίτως στην Ομοσπονδιακή Συνέλευση τα διατάγματα ανάγκης για έγκριση. Εάν τα διατάγματα κριθούν ακατάλληλα, τότε το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο μπορεί να ελέγξει εάν οι ήδη δημιουργημένες δικαιοτικές σχέσεις εναρμονίζονται με τους στόχους της Ομοσπονδιακής Απόφασης (13). Η πρακτική των εξουσιοδοτήσεων είχε προκαλέσει ιδιαίτερα έντονες θεωρητικές συζητήσεις: ο *Z. G i a c o m e t t i*, χαρακτήρισε την Ελβετία "αυταρχικό κράτος με ολοκληρωτικές τάσεις" (14), ενώ ο *D. S c h i n d l e r* (15) αντιτάσσει ότι "παρά το καθεστώς των εξουσιοδοτήσεων η Ελβετία είναι πόντα η πιο δημοκρατική χώρα στον κόσμο". Οι περισσότεροι συγγραφείς αρνούνται οποιαδήποτε νομική θεμελίωση του θεσμού των εξουσιοδοτήσεων και δέχονται μόνο την ηθική-πολιτική θεμελίωσή του (16), (16α).

(13) *H. B a l l r e i c h*, op. cit. σ. 198-199· *J. T w e n h ö v e n*, op. cit. σ. 182.

(14) "Die Abwertung des schweizerischen Verfassungsbegriffs" εις *Basler Nachrichten* της 15.11.1942. Παρατίθεται από τον *J. T w e n h ö v e n*, op. cit. σ. 191.

(15) "Zur Diskussion über das Notrecht", *N Z Z* της 6.12.1942 αναφερόμενο από τον *J. T w e n h ö v e n*, op. cit. σ. 178-179, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

(16) Βλ. τις απόψεις των *G i a c o m e t t i*, *B u r c k h a r d t*, *T ö n d u r y*, *S p e i s e r*, *R e b e r* εις *J. T w e n h ö v e n*, op. cit. σ. 179, επίσης *R. Z i h l m a n n*, op. cit. σ. 73.

(16α) Περὶ των εν λόγω εξουσιοδοτήσεων γενικά βλ. και *J. Fr. A u b e r t*, *Traité de Droit Constitutionnel Suisse*, 1967, τ. II, σ. 552 ετ.

II. Τ ο ἄ ρ θ ρ ο 89 δ ι ε ς

Το άρθρο 89 δις το οποίο αντικατέστησε την τρίτη παράγραφο του άρθρου 89, προστέθηκε στο ομοσπονδιακό Σύνταγμα το 1949 με τη διαδικασία του δημοψηφίσματος (17). Με τη νέα ρύθμιση επιδιωκόταν η ενσωμάτωση του "δικαίου της ανάγκης" στο Σύνταγμα, ώστε να εξασφαλισθεί η συμμετοχή του λαού και των Καντονιών στον έλεγχο της νομοθετικής διαδικασίας και κατά τη διάρκεια των κρίσιμων καταστάσεων. Σύμφωνα με τη νέα ρύθμιση:

1. Οι Ομοσπονδιακές αποφάσεις γενικής ισχύος, οι οποίες βασίζονται στο Σύνταγμα, είναι δυνατόν να υποβληθούν σε προαιρετικό δημοψήφισμα *a posteriori*. Εάν ο λαός ή τα Καντόνια

(17) Για το ιστορικό ψηφίσσεως του βλ. H. B a l l r e i c h , op. cit. σ. 204. K.-J. M a n g o l d, op. cit. σ. 40 επ. J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 193 επ.

(18) Το άρθρο 89 δις ορίζει: "Οι ομοσπονδιακές αποφάσεις γενικής εφαρμογής, των οποίων η έναρξη ισχύος δεν επιδέχεται καθυστέρηση, δύνανται να τεθούν αμέσως σε ισχύ με απόφαση, που λαμβάνεται με απόλυτη πλειοψηφία όλων των μελών καθενός από τα δύο συμβούλια ή διάρκεια εφαρμογής τους πρέπει να είναι περιορισμένη.- Οσάκις το δημοψήφισμα ζητείται από 30.000 ενεργούς πολίτες ή από 8 καντόνια, οι ομοσπονδιακές αποφάσεις, που έχουν τεθεί σε ισχύ κατεπειγόντως, αποβάλλουν την ισχύ τους ένα χρόνο μετά την ψήφισή τους από την ομοσπονδιακή συνέλευση, εάν δεν εγκριθούν από το λαό μέσα σ' αυτή την προθεσμία σ' αυτήν την περίπτωση δεν δύνανται να ανανεωθούν. Οι Ομοσπονδιακές αποφάσεις, οι οποίες έχουν τεθεί σε ισχύ κατεπειγόντως και παρεκκλίνουν από το Σύνταγμα, πρέπει να επικυρωθούν από το λαό και τα καντόνια μέσα στο έτος, που ακολουθεί την ψήφισή τους από την ομοσπονδιακή Συνέλευση. Ελλείψει επικυρώσεως, αποβάλλουν την ισχύ τους μετά την εκπνοή αυτής της προθεσμίας και δεν δύνανται να ανανεωθούν".

δεν ζητήσουν τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος ή εάν το δημοψήφισμα τις επικυρώσει, τότε ισχύουν για το χρονικό διάστημα, για το οποίο εκδόθηκαν. Εάν δεν επικυρωθούν αποβάλλουν την ισχύ τους ένα χρόνο μετά την ψήφισή τους από την Ομοσπονδιακή Συνέλευση.

2. Οι ομοσπονδιακές αποφάσεις, οι οποίες δεν βασίζονται στο Σύνταγμα, πρέπει να επικυρωθούν με δημοψήφισμα από το λαό και τα Καντόνια *a posteriori*. Εάν δεν εγκριθούν εντός έτους από της ψηφίσεώς τους αποβάλλουν την ισχύ τους μετά την εκπονή αυτής της προθεσμίας.

Οι ομοσπονδιακές αποφάσεις, οι οποίες έχουν αποβάλει την ισχύ τους σύμφωνα με τις παραγράφους 2 και 3 δεν μπορούν να ανανεωθούν (19). Ο κυριώτερος νεωτερισμός αφορά στη διάκριση μεταξύ ομοσπονδιακών αποφάσεων, οι οποίες είναι σύμφωνες με το ομοσπονδιακό Σύνταγμα (*verfassungskonforme Bundesbeschlüsse*), της παρ. 2 και αποφάσεων, οι οποίες δεν στηρίζονται στο Σύνταγμα (*Bundesbeschlüsse, die sich nicht auf die Verfassung stützen*) της παρ. 3 (20).

(19) Βλ. A. M a n g o l d, op. cit. σ. 29· K.-J. M a n g o l d op. cit. σ. 47· H. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 163· J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 163.

(20) O. Z. G i a c o m e t t i, Rechtsstaat und Notrecht, Zürich, 1950, σ. 12, θεωρεί ότι πρόκειται για *extrakonstitutionnelle Bundesbeschlüsse*· ο K.-J. M a n g o l d, op. cit. σ. 44 σημειώνει αναφέρει σαν *contrakonstitutionnelle Bundesbeschlüsse*, επειδή προβλέπονται από το Σύνταγμα. Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο F o l z, op. cit. σ. 186: "die schweizerische BV sieht in Art. 89 bis Abs. III ausdrücklich eine verfassungsüberchreitende Rechtsetzung vor". Αντίθετα ο H. M a r t i, Dringlichkeit und Notrecht in Zeitschrift für schweizerisches Recht, Basel, 1950 σ. 188 και 191 συμπεραίνει ότι "το ομοσπονδιακό Σύνταγμα δεν επιτρέπει στην ομοσπονδιακή Συνέλευση κατά τη διάρκεια εκτάκτων περιστάσεων να πα-

Οι περισσότεροι σχολιαστές του άρθρου 89 δις θεωρούν ότι δεν αποτελεί πλήρη ρύθμιση της κατάστασης ανάγκης του κράτους και δέχονται ότι θα ήταν αποτελεσματικό κυρίως για την αντιμετώπιση οικονομικών κρίσεων. Συνεπώς, όταν δεν θα είναι δυνατό να τηρηθούν οι τυπικές προϋποθέσεις του άρθρου 89 δις (σύγκληση της Συνελεύσεως, πλειοψηφία κ.λ.π.) το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο και η Ομοσπονδιακή Συνέλευση θα είναι αναγκασμένοι να καταφύγουν στο άρθρο "δίκαιο της ανάγκης"(21).

III. Άλλες δυνατότητες αντιμετώπισης της κρατικής κατάστασης ανάγκης

α. Η Ομοσπονδιακή Επέμβαση

Για την αντιμετώπιση των εσωτερικών κρίσεων είναι κατ' αρχήν υπεύθυνα τα Καντόνια. Η κεντρική ομοσπονδιακή Κυβέρνηση μπορεί να επέμβει για να αποκαταστήσει τη δημόσια τάξη και ασφάλεια μόνον εάν τα Καντόνια δεν μπορούν ή αρνούνται να αντιμετωπίσουν εσωτερικές ταραχές (άρθρο 16 του Ομοσπον-

ρεκκλίνει από το Σύνταγμα". Βλ. και την άποψη του H. Oberreuter, op. cit. σ. 164: "ein verfassungsmässig geregeltes Recht zur situationsbedingten Suspendierung einzelner Verfassungsbestimmungen ist nach rechtssystematischer Logik kein über-oder extrakonstitutionnelles Recht mehr; es ist verfassungsmässiges Notstandsrecht".

(21) B. K.-J. Mangold, op. cit. σ. 53 επ., 56, όπου και εκτενής βιβλιογραφία. H. Marti, op. cit. σ. 187. J. - T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 200 επ. και ιδίως 203.

δικαίου Συντάγματος). Το δικαίωμα αυτό της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης χαρακτηρίζεται σαν "δικαίωμα επέμβασης" (Interventionsrecht ή eidgenössische Intervention). Βάσει αυτού του επικουρικού δικαιώματος επέμβασης η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση μπορεί να ασκεί προσωρινά την εξουσία των Καντονίων, να αναστέλλει συνταγματικές διατάξεις, να περιορίζει την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων και να χρησιμοποιεί στρατό για την εκτέλεση αστυνομικών καθηκόντων. Η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση έχει ασκήσει το δικαίωμα αυτό 12 φορές κυρίως κατά τον 19ο αιώνα στα ρωμανικά Καντόνια (22).

Η απόφαση για την ομοσπονδιακή επέμβαση ανήκει στις αρμοδιότητες της Ομοσπονδιακής Συνέλευσης (23). Το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο προβαίνει στη λήψη των απαραίτητων μέτρων. Σύμφωνα με την μέχρι τώρα πρακτική διορίζει ένα Πολιτικό Επίτροπο (Zivilkommissar), τον οποίο επιφορτίζει με την αποκατάσταση της τάξης. Εάν πρέπει να χρησιμοποιηθεί στρατός ή αστυνομία ο Πολιτικός Επίτροπος είναι συγχρόνως ο ανώτερος διοικητής τους (24).

(22) Βλ. F l e i n e r - G i a c o m m e t t i, op. cit. σ.148 εκ. K.-J. M a n g o l d, op. cit. σ.72 εκ. J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 203.

(23) F l e i n e r - G i a c o m m e t t i, op. cit.σ.153. Βλ. και το άρθρο 85 παρ. 7 του Ομοσπονδιακού Συντάγματος: "Τα θέματα της αρμοδιότητας των δύο Συμβουλίων είναι ιδίως τα ακόλουθα: ... Η εγγύηση των Συνταγμάτων και του εδάφους των Καντονίων· η επέμβαση δυνάμει αυτής της εγγύησης. Τα μέτρα για την εσωτερική ασφάλεια της Ελβετίας, για τη διατήρηση της γαλήνης και της τάξεως· η αμνηστεία και το δικαίωμα χάριτος".

(24) Βλ. K.-J. M a n g o l d, op. cit. σ. 74-75.

β. Το δικαίωμα έκδοσης διαταγμάτων
ανάγκης βάσει του άρθρου 102
στοιχ. 9 και 10 του Ομοσπονδιακού
Συντάγματος.

Το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο μπορεί να εκδώσει διατάγματα
ανάγκης όχι μόνο βάσει των εξουσιοδοτικών ομοσπονδιακών απο-
φάσεων αλλά και βάσει του άρθρου 102 παρ. 9 και 10 του Συν-
τάγματος (25). Τα διατάγματα αυτά είναι κυρώως αστυνομικής
φύσεως (26). Το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει στο
Ομοσπονδιακό Συμβούλιο το δικαίωμα έκδοσης διαταγμάτων ανάγ-
κης, όταν η Ομοσπονδιακή Συνέλευση δεν μπορεί να λάβει εγ-
καίρως μέτρα για την αντιμετώπιση μιας κρίσης (27). Την άπο-
ψη αυτή συμμερίζεται μεγάλη μερίδα ελβετών θεωρητικών (28).

(25) Άρθρο 102 παρ. 9: "Οι αρμοδιότητες και οι υποχρεώσεις
του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου, εντός των ορίων του πα-
ρόντος Συντάγματος είναι ιδίως οι ακόλουθες: επαγρυπνεί
για την εξωτερική ασφάλεια της Ελβετίας, τη διατήρηση
της ανεξαρτησίας και της ουδετερότητάς της" παρ. 10 "Ε-
παγρυπνεί για την εσωτερική ασφάλεια της Συνομοσπονδίας,
τη διατήρηση της γαλήνης και της τάξης".

(26) Βλ. K.-J. M a n g o l d, op. cit. σ. 56 J. T w e n h ö-
v e n, op. cit. σ. 204-205.

(27) K.-J. M a n g o l d, op. cit. σ. 61.

(28) M a r t i, Notverordnungsrecht, σ. 111 επ. R. P e -
s t a l o z z i, Die Notgesetzgebung, Diss. Zürich, 1944,
αναφερόμενοι από τον K.-J. M a n g o l d, op. cit. σ.
62-63. Contra Fleiner-Giacometti, op. cit. σ. 790 επ.

§ 9.- ΤΟ ΣΟΥΗΔΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Το σουηδικό Σύνταγμα περιέλαβε για πρώτη φορά το 1965 διατάξεις, οι οποίες προέβλεπαν τον τρόπο αντιμετώπισης πολεμικής απειλής. Οι διατάξεις αυτές, καρίπου αμετάβλητες, αποτέλεσαν το 13ο Κεφάλαιο του Συντάγματος του 1975, με τίτλο: Πόλεμος και Κίνδυνος Πολέμου (1). Επιδίωξη της ρύθμισης αυτής είναι να διατηρηθεί ο κυρίαρχος ρόλος του Κοινοβουλίου και κατά τη διάρκεια του πολέμου (2).

Εάν η Βουλή δεν ευρίσκεται σε σύνοδο όταν το Κράτος απειλείται με ή εμπλέκεται σε πόλεμο (3), τότε πρέπει να συγκαληθεί από την Κυβέρνηση ή από τον Πρόεδρο της Βουλής στην απρατεύουσα ή σε άλλο κατάλληλο τμήμα της χώρας (4).

Σε περίπτωση πολέμου ή επικειμένου πολέμου, εάν το απαιτούν οι περιστάσεις, υπεισέρχεται στη θέση της Βουλής μία

(1) Βλ. Kils S t j e r n q u i s t, Konstitutionelle Krisenbereitschaft und konstitutionelles Notstandsrecht, εις Die moderne Demokratie und ihr Recht, Festschrift für Gerhard Leibholz, 1966, σ. 923 επ. τ ο υ α υ τ ο ύ, Die Entwicklung des öffentlichen Rechts Schwedens in den Jahren 1954-1969 εις JÖR, NF Bd 18 (1969) σ. 275, 292-293 τ ο υ α υ τ ο ύ, Die schwedische Verfassung von 1975 εις JÖR, NF Bd 26 (1977), σ. 364-366.

(2) Ο Η. O b e r r e u t e r, op. cit. σ. 151 χρησιμοποιεί τον όρο Parlamentarisierung des Notstands, για να χαρακτηρίσει τη σουηδική ρύθμιση.

(3) Η κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολέμου εκτός από την περίπτωση της ένοπλης επίθεσης εναντίον της, επιτρέπεται μόνο μετά από έγκριση της Βουλής. Βλ. Ν. S t j e r n q u i s t, Die schwedische Verfassung, op. cit. σ. 356.

(4) Κεφ. 13 του Συν/τος, παρ. 1. Βλ. τη γερμανική μετάφραση του σουηδικού Συν/τος του 1975 εις JÖR NF Bd 26 (1977), σ. 369 επ.

"Επιτροπή Πολέμου", η οποία αποτελείται από βουλευτές. Την υποκατάσταση της "Επιτροπής Πολέμου" στη θέση της Βουλής αποφασίζουν, σε περίπτωση πολέμου τα μέλη της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων (5); μετά από προηγούμενη συνεννόηση με τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, εάν είναι δυνατό. Εάν τα μέλη της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων, λόγω των πολυμικών γεγονότων, δεν μπορούν να συνεδριάσουν, τότε το σχετικό διάταγμα εκδίδεται από την Κυβέρνηση. Στην περίπτωση επικείμενου πολέμου το διάταγμα εκδίδεται από την Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων και τον Πρωθυπουργό. Για την έκδοση του διατάγματος πρέπει να είναι της αυτής γνώμης ο Πρωθυπουργός και έξι μέλη της Επιτροπής. Η "Επιτροπή Πολέμου" και η Κυβέρνηση μπορούν μαζί ή χωριστά να αποφασίσουν, ότι η Βουλή οφείλει να αναλάβει εκ νέου τα καθήκοντά της (6).

Η σύνθεση της "Επιτροπής Πολέμου" καθορίζεται από τον Κανονισμό της Βουλής. Αποτελείται από 50 μέλη, κατ' αναλογία της δυνάμεως των κομμάτων και έχει ως Πρόεδρο τον Πρόεδρο της Βουλής (7).

Η "Επιτροπή Πολέμου" υποκαθίσταται σε όλα τα δικαιώματα και τις αρμοδιότητες της Βουλής (8), ούτως ώστε να είναι δυνατή η λειτουργία της λαϊκής Αντιπροσωπείας και να αποφεύγε-

(5) Βλ. τη σύνθεση και τις αρμοδιότητες της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων εις Κεφ. 10 παρ. 7 του Συν/τος.

(6) Κεφ. 13 παρ. 2 του Συν/τος.

(7) Κεφ. 8 παρ. 9 και 12 του Κανονισμού της Βουλής. Βλ. N. S t j e r n q u i s t, op. cit. σ. 365.

(8) Κεφ. 13 παρ. 3 του Συν/τος.- Η "Επιτροπή Πολέμου", όμως δεν μπορεί να αποφασίσει για τη διενέργεια εκλογών κατά τη διάρκεια του πολέμου ή της πολεμικής απειλής.

ται, η τακτική της παροχής γενικών εξουσιοδοτήσεων στην Κυβέρνηση για τη λήψη των απαραίτητων μέτρων (9).

Εάν η Κυβέρνηση συνεπεία του πολέμου, δεν είναι σε θέση να εκτελέσει τα καθήκοντά της, τότε η Βουλή μπορεί να αποφασίσει σχετικά με τη δημιουργία Κυβέρνησης και τον τρόπο εργασίας της (10). Εάν, συνεπεία του πολέμου, ούτε η Βουλή ούτε η "Εκτροπή Πολέμου" μπορούν να λειτουργήσουν, τότε η Κυβέρνηση μπορεί να αναλάβει την εκτέλεση του έργου της Βουλής, με σκοπό να επιτύχει την προστασία του Κράτους και τον τερματισμό του πολέμου. Η Κυβέρνηση δεν μπορεί να αναστείλει ή τροποποιήσει το Σύνταγμα, τον Κανονισμό της Βουλής ή το νόμο περί των βουλευτικών εκλογών (11). Σε περίπτωση πολέμου ή επικείμενου πολέμου είναι δυνατό να εξουσιοδοτηθεί η Κυβέρνηση να ρυθμίσει με διατάγματα θέματα, για τα οποία βάσει του Συντάγματος κανονικά απαιτείται νόμος. Στον εξουσιοδοτικό νόμο πρέπει να αναφέρονται επακριβώς οι προϋποθέσεις της παροχής εξουσιοδότησης. Εάν το απαιτούν ιδιαίτεροι λόγοι άμυνας η Κυβέρνηση μπορεί να εξουσιοδοτηθεί να ρυθμίσει με διάταγμα το χρόνο έναρξης ή παύσης της ισχύος νομοθετικών διατάξεων σχετικά με την επίταξη. Η εξουσιοδότηση δεν επιτρέπεται να αφορά στην αναστολή ή τροποποίηση του Συντάγματος, του Κανονισμού της Βουλής ή του νόμου περί βουλευτικών εκλογών (12).

Η Κυβέρνηση μπορεί να προβεί σε συμφωνία κατάπαυσης του

(9) Βλ. H. O b e r r e u t e r, op.cit. σ.150·N.S t j e r n-
q u i s t, Konstitutionelle Krisenbereitschaft u. kon-
stitutionelles Notstandsrecht, op. cit. σ. 936.

(10) Κεφ. 13 παρ. 4 του Συν/τος.

(11) Κεφ. 13 παρ. 5 του Συν/τος.

(12) Κεφ. 13 παρ. 6 του Συν/τος.

πυρός χωρίς να ζητήσει την έγκριση της Βουλής και χωρίς να συσχεφθεί με την Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων, εάν κρίνει ότι η καθυστέρηση της συμφωνίας θα ήταν επιβλαβής για το κράτος (13).

Ο Ανώτατος Άρχων, σε περίπτωση πολέμου οφείλει να ακολουθήσει την Κυβέρνηση. Εάν ευρίσκεται σε άλλο τόπο, από εκείνον όπου ευρίσκεται η Κυβέρνηση θεωρείται ότι κωλύεται κατά την άσκηση των καθηκόντων του (14).

Κατά τη διάρκεια του πολέμου εκλογές είναι δυνατό να διεξαχθούν μόνο μετά από απόφαση της Βουλής. Εάν υφίσταται απειλή πολέμου κατά το χρονικό διάστημα που πρέπει να διεξαχθούν εκλογές, η Βουλή μπορεί να αποφασίσει την αναβολή τους. Για τη λήψη των σχετικών αποφάσεων απαιτείται σύμφωνη γνώμη τουλάχιστο των τριών τετάρτων των μελών της Βουλής (15)(16).

(13) Κεφ. 13 παρ. 8 του Συν/τος.

(14) Κεφ. 13 παρ. 10 του Συν/τος.

(15) Κεφ. 13 παρ. 11 του Συν/τος.

(16) Κριτική ανάλυση των διατάξεων του σουηδικού Συντάγματος
βλ. εις F. K o j a, op. cit. σ. 37-38 J. T w e n h ö -
v e n, op. cit. σ. 114-120 N. S t j e r n q u i s t,
Die schwedische Verfassung, op. cit. σ. 635.

§ 10.- ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΩΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΩΝ
ΚΡΑΤΩΝ

Κατά την εξέταση των θεσμών για την αντιμετώπιση των κρατικών κρίσεων στα σοσιαλιστικά κράτη πρέπει να ληφθεί υπ' όψη:

1. ο ηγετικός ρόλος του κομμουνιστικού κόμματος, ρόλος οργάνου το οποίο καθοδηγεί και κατευθύνει την κρατική εξουσία (2).

-
- (1) Η έρευνα του θεσμού της κατάστασης πολιορκίας στα κράτη της ανατολικής Ευρώπης συνάπτεται αναγκαία με την ανάλυση των κυριωτέρων θεσμών του πολιτεύματός τους. Αυτή η ανάλυση όμως θα υπερέβαινε τους στόχους της παρούσας μελέτης. Θεώρηση του θέματος με εκτενή βιβλιογραφία και στις οικείες γλώσσες βλ. εις Α. Παϊκού, *op. cit.* σ. 82 επ.· G. Brunner und K. Westen, *Notstandsregelungen im kommunistischen Machtbereich*, Archiv des öffentl. Rechts, Bd 92/Heft 2/1967, σ. 180, επ.· W. Fischer, *Vorsorge in Rot-Zivilverteidigung im Osten*, München, 1966· M. Rexin, *Die Notstandsgesetzgebung der DDR* εις Liberal, Heft 6, Jg. 6, 1966, σ. 446-451· H. Schmitz, *Notstandsverfassung und Notstandsrecht der DDR*, Köln, Verlag Wissenschaft u. Politik, Abhandlungen zum Ostrecht, 1971.
 - (2) Βλ. Brunner-Westen, *op. cit.* σ. 181: "die kommunistische Partei ist im Besitz des Erkenntnis- und Führungsmonopols auf allen Gebieten des gesellschaftlichen Lebens".

2. η άσκηση νομοθετικής εξουσίας κυρίως από το Συμβούλιο του Κράτους (3) και το Υπουργικό Συμβούλιο (4).
3. η έλλειψη προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων κατά των προυβολών των πράξεων της εκτελεστικής εξουσίας (5).

Αν και οι ρυθμίσεις των διαφόρων Συνταγμάτων εμφανίζουν ερισμένες διαφοροποιήσεις, κοινό χαρακτηριστικό είναι η πρόβλεψη της "εξωτερικής κατάστασης ανάγκης", η οποία αναφέρεται σαν "κατάσταση πολέμου" ή "κατάσταση άμυνας".

Συγκεκριμένα: το Σύνταγμα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Α λ β α ν ί α ς του 1976 προβλέπει ότι η κήρυξη "γενικής ή μερικής επιστράτευσης, της κατάστασης επείγουσας ανάγκης ως και της κατάστασης πολέμου σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης κατά της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας ή εάν είναι απαραί-

(3) Η Βουλή συνέρχεται δύο φορές το χρόνο και κατά τη διάρκεια των συνόδων της (η οποία ανέρχεται σε 2-4 ημέρες) ψηφίζεται ένας μικρός αριθμός νόμων (5-10 ετησίως). Κατά το διάστημα μεταξύ των συνόδων η νομοθετική εξουσία ασκείται από το Συμβούλιο του Κράτους ή Προεδρείο της Εθνοσυνέλευσης, το οποίο αποτελείται από 15-35 μέλη εκλεγόμενα μεταξύ των βουλευτών και το οποίο μπορεί να ασκεί όλες τις αρμοδιότητες της Βουλής. Βλ. B r u n n e r - W e s t e n, op. cit. σ. 182.

(4) Η νομοθετική εξουσία της Κυβέρνησης είναι ουσιαστικά α-περιόριστη: τα διατάγματα ιεραρχικά έπονται των νομοθετικών πράξεων του Κοινοβουλίου ή του Συμβουλίου του Κράτους και δεν επιτρέπεται να ευρίσκονται σε αντίθεση μαζί τους. Δεδομένου, όμως, ότι ελάχιστα θέματα ρυθμίζονται με νόμους, και αυτά κατά τρόπο τελείως γενικό, τα περιθώρια νομοθετικής δράσης της Κυβέρνησης είναι ιδιαίτερα ευρεία. Βλ. B r u n n e r - W e s t e n, op. cit. σ.182.

(5) B r u n n e r - W e s t e n, op. cit. σ. 183, όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι συνεπεία αυτών των λόγων τα Συντάγματα των κομμουνιστικών κρατών είναι ούτως ή άλλως "Συντάγματα της Κατάστασης ανάγκης του Κράτους" (Notstandsverfassungen). Την άποψη αυτή δέχεται και ο H. S c h m i t z, op. cit. σ. 12° επίσης ο J. T w e n - h ö v e n, op. cit. σ. 242.

την για την εκπλήρωση υποχρεώσεων, οι οποίες απορρέουν από διεθνείς συνθήκες" ανήκει στις αρμοδιότητες της Βουλής (άρθρο 57 παρ.4)(6). Τις αρμοδιότητες αυτές μπορεί να τις ασκήσει κατά το διάστημα μεταξύ των συνεδίων της Βουλής το Προεδρείο της Βουλής, εάν η σύγκληση της Βουλής είναι αδύνατη. Διευκρινίζεται ότι στην περίπτωση αυτή το Προεδρείο της Βουλής δεν μπορεί να τροποποιήσει το Σύνταγμα (άρθρο 78) (7).

Ανάλογη είναι η διάταξη του άρθρου 94 παρ. 8 και 10 του Συντάγματος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας του 1971: "Το Συμβούλιο του Κράτους (8) κατά το μεταξύ των συνεδίων της Βουλής διάστημα: παρ. 8: κηρύσσει γενική ή μερική επιστράτευση, το στρατιωτικό νόμο ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση επείγουσας ανάγκης· παρ. 10: κηρύσσει την κατάσταση πολέμου σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης κατά της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας ή προς εκπλήρωση διεθνούς υποχρέωσης αμοιβαίας άμυνας. Το Συμβούλιο του Κράτους συγκαλεί τη Βουλή για να αποφανθεί επί των ανωτέρω αποφάσεων".

Εάν η σύγκληση της Βουλής, στην περίπτωση πολέμου, είναι αδύνατη, τότε το Συμβούλιο του Κράτους μπορεί να εκδώσει διατάγματα τα οποία τροποποιούν ή καταργούν νόμους ή διευθετούν έκτακτη θέματα, τα οποία υποχρεούνται να υποβάλει στη Βουλή για έγκριση κατά την προσεχή σύνοδο. Επίσης μπορεί να

(6) Κατά το άρθρο 68 η σύνοδος της Βουλής παρατείνεται "σε περίπτωση πολέμου ή ανάλογης κατάστασης επείγουσας ανάγκης μέχρι πύρατος αυτών".

(7) "Το Προεδρείο (Presidium) της Βουλής είναι ένα ανώτερο όργανο κρατικής εξουσίας με διαρκή δραστηριότητα. Το Προεδρείο αποτελείται από τον Πρόεδρο, τρεις αντιπροέδρους, ένα γραμματέα και δέκα μέλη" (άρθρο 75).

(8) Τα της εκλογής του Συμβουλίου του Κράτους από τη Βουλή ρυθμίζονται από το άρθρο 92 του Συντάγματος.

ψηφίζει τα προγράμματα κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης και τον προϋπολογισμό, να ειλεξει και να απαλλάξει από τα καθήκοντά τους τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, του Ανωτάτου Δικαστηρίου και τον Εισαγγελέα του (άρθρο 95) (9).

Το Σύνταγμα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Ουγγαρίας του 1949 προβλέπει ότι η Βουλή σε περίπτωση πολέμου ή άλλης επείγουσας ανάγκης μπορεί να παρατείνει μόνη της τη διάρκεια της εντολής της (Mandat) επί ορισμένο χρόνο (§ 28 διατ. 2). Η ήδη διαλυθείσα βουλή συγκαλείται, σε περίπτωση πολέμου ή άλλης επείγουσας ανάγκης, από το Προεδρικό Συμβούλιο (10) της Λαϊκής Δημοκρατίας της Ουγγαρίας. Η συγκαληθείσα Βουλή αποφασίζει, για την παράταση της εντολής της (§ 28 διατ. 3).

Για την αντιμετώπιση του κινδύνου το Προεδρικό Συμβούλιο μπορεί να ιδρύσει το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας, το οποίο περιβάλλεται με εξαιρετικές εξουσίες (§ 31 διατ. 1). Το Προεδρικό Συμβούλιο επίσης κηρύσσει την ύπαρξη κινδύνου, ο οποίος απειλεί την ασφάλεια του Κράτους, και την καταπολέμηση του (§ 31 διατ. 2) (11).

Το Σύνταγμα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Πολωνίας του 1952 αναθέτει "την απόφαση σχετικά με την κήρυξη της κατάστασης πολέμου, σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης κατά της Λαϊκής Δημοκρατίας της Πολωνίας ή εάν απαιτείται ηνωμένη άμυνα

(9) Για τη ρύθμιση του προηγούμενου βουλγαρικού Συντάγματος του 1962 βλ. B r u n n e r - W e s t e n , op. cit. σ. 185.

(10) Τα της εκλογής του Προεδρικού Συμβουλίου από τη Βουλή ρυθμίζει το άρθρο 29.

(11) Για τον τρόπο αντιμετώπισης των γεγονότων του 1956-1957 στην Ουγγαρία βλ. B r u n n e r - W e s t e n , op. cit. σ. 190.

κατά επίθεσης στην περίπτωση εκδήλωσης διεθνών συμφωνιών" στη Διάταξη (Βουλή) ή, κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ των συνεδίων της, στο Συμβούλιο του Κράτους (άρθρο 33 παρ.1) (12).

Το Συμβούλιο του Κράτους μπορεί να κηρύξει: το στρατιωτικό νόμο, σε όλη την Επικράτεια της Λαϊκής Δημοκρατίας της Πολωνίας ή σε τμήμα της, εάν το απαιτούν λόγοι άμυνας ή ασφάλειας του κράτους, ή γενική ή μερική επιστράτευση (άρθρο 33 παρ. 2) (13).

Το Σύνταγμα της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Ρο υ - μ α ν ί α ς του 1955 (όπως έχει αναθεωρηθεί), διακρίνει δύο περιπτώσεις εθνικών κρίσεων: την "κατάσταση επείγουσας ανάγκης" και την "κατάσταση πολέμου", οι οποίες κηρύσσονται από τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, η πρώτη όταν το απαιτούν λόγοι άμυνας της χώρας, δημόσιας τάξης ή ασφάλειας του Κράτους (άρθρο 43 παρ. 21) και η δεύτερη σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης κατά της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Ρουμανίας ή κατ' άλλου κράτους, με το οποίο η Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Ρουμανίας έχει αμοιβαίες υποχρεώσεις άμυνας, οι οποίες απορρέουν από διεθνείς συνθήκες (άρθρο 43 παρ. 23). Την "κατάσταση επείγουσας ανάγκης" μπορεί να την κηρύξει και ο Πρόεδρος της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Ρουμανίας (άρθρο 75 παρ. 13). Το δικαίωμα αυτό του Προέδρου αναφέρεται σαν προνόμιο και

(12) Για της συγκροτήσεως του Συμβουλίου του Κράτους ρυθμίζει το άρθρο 29.

(13) Για την παλαιότερη νομοθεσία της Πολωνίας σχετικά με το θέμα βλ. B r u n n e r - W e s t e n, op. cit. σ. 199 επ. - Για την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου στις 13.12. 1981 από το Στρατιωτικό Συμβούλιο Εθνικής Σωτηρίας βλ. (εκτός από την αρθρογραφία του ημερησίου και περιοδικού τύπου) και: Ν. Φ ο ρ α γ κ ά κ η, Ο στρατιωτικός νόμος στην Πολωνία, Πρόβλημα Ευρωπαϊκό εις ΕΕυΚ 3, 1982, σ. 71-75.

κατά την άσκηση του ο Πρόεδρος μπορεί να εκδίδει Προεδρικά Διατάγματα και Αποφάσεις. Την "κατάσταση πολέμου" μπορεί να κηρύξει και το Συμβούλιο του Κράτους κατά το διάστημα μεταξύ των συνόδων της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης, σε περίπτωση επείγοντος (άρθρο 64 παρ. 8).

Το Σύνταγμα της Ε.Σ.Σ.Δ. του 1977 αναθέτει, στο Προεδρείο του Ανωτάτου Σοβιέτ (14) την εξουσία να κηρύσσει: 1. το στρατιωτικό νόμο σε ορισμένες περιοχές ή σε ολόκληρη τη χώρα για την προστασία της ΕΣΣΔ (άρθρο 121 παρ. 15) και 2. την κατάσταση πολέμου σε περίπτωση στρατιωτικής επίθεσης εναντίον της ΕΣΣΔ ή σε περίπτωση που πρέπει να εκπληρωθούν διεθνείς υποχρεώσεις που απορρέουν από συμφωνίες αμοιβαίας άμυνας κατά επίθεσης, κατά το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ των συνόδων του Ανωτάτου Σοβιέτ (άρθρο 121 παρ. 17).

Το Σύνταγμα της Γερμανικής Λαοκρατικής ής Δημοκρατίας του 1968, όπως αναθεωρήθηκε με το νόμο της 7.10.1974 (15), περιέχει σε πολλές διατάξεις του έμμεσες ή άμεσες ρυθμίσεις του δικαίου της ανάγκης του κράτους. Οι διατάξεις αυτές είναι: άρθρο 5 παρ. 3. "Ποτέ και σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να ασκούν κρατική εξουσία άλλα

(14) Τον τρόπο συγκροτήσεως και λειτουργίας του Ανωτάτου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ ρυθμίζουν τα άρθρα 108 επ. και τα της εκλογής του Προεδρείου τα άρθρα 119, 120. Βλ. Ν. Ρόζοφ, Το νέο Σοβιετικό Σύνταγμα εις ΤΟΣ 1978 σ. 26 επ.. Για τις προηγούμενες ρυθμίσεις βλ. Brunner-Westen, op. cit. σ. 186 επ. Μετάφραση του Σοβιετικού Συντάγματος του 1977 βλ. εις Κ. Μουριά - Α. Παντελή, op. cit. σ. 535 επ.

(15) Βλ. τη μετάφραση του Συντάγματος και ανάλυση των κυριωτέρων θεσμών του από τον Γ. Ματζοράνη εις Σύνταγμα της Γερμανικής Λαοκρατικής Δημοκρατίας, Αθήνα Εκδ. Α. Σάκκουλα, 1979.

όργανα εκτός από αυτά που προβλέπονται κατά το Σύνταγμα" άρθρο 7 παρ. 1 και 2 (προστασία της εδαφικής ακεραιότητας και του απαραβίαστου των κρατικών συνόρων και προστασία του σοσιαλιστικού καθεστώτος και των σοσιαλιστικών κατακτήσεων του λαού έναντι όλων των έξωθεν επιθέσεων)" άρθρο 23 παρ. 1: "Η προάσπιση της ειρήνης και της σοσιαλιστικής πατρίδας και των επιτευγμάτων της είναι δικαίωμα και καθήκον τιμής των πολιτών της Γ.Α.Δ. Κάθε πολίτης υποχρεούται, σύμφωνα με τους νόμους, σε θητεία και παροχή υπηρεσιών για την άμυνα της Γ. Α.Δ." άρθρο 52: "Η Βουλή του Λαού αποφασίζει για την κατάσταση άμυνας της Γ.Α.Δ. Σε περίπτωση επείγουσας ανάγκης δικαιούται να αποφασίζει για την κατάσταση άμυνας το Συμβούλιο του Κράτους (16). Ο πρόεδρος του Συμβουλίου του Κράτους κηρύσσει την κατάσταση άμυνας" (17) άρθρο 76 παρ. 1: "Το Υπουργικό Συμβούλιο είναι, σαν όργανο της Βουλής του Λαού, η κυβέρνηση της Γ.Α.Δ. Διευθύνει με εντολή της Βουλής του Λαού την ενιαία εφαρμογή της πολιτικής του κράτους και οργανώνει την εκπλήρωση των πολιτικών, οικονομικών, πολιτιστικών και κοινωνικών, καθώς και των αμυντικών καθηκόντων, που του έχουν ανατεθεί". Το 1961, μετά την ανέγερση του τείχους του

(16) Τον τρόπο συγκροτήσεως και τις αρμοδιότητες της Βουλής του Λαού και του Συμβουλίου του Κράτους ρυθμίζουν τα άρθρα 48 επ. και 66 επ.

(17) Βλ. και το άρθρο 73: "1. Το Συμβούλιο του Κράτους παίρνει βασικές αποφάσεις για ζητήματα της άμυνας και ασφάλειας της χώρας. Οργανώνει την άμυνα της χώρας με τη βοήθεια του Εθνικού Συμβουλίου Άμυνας. 2. Το Συμβούλιο του Κράτους διορίζει τα μέλη του Εθνικού Συμβουλίου Άμυνας. Το Εθνικό Συμβούλιο Άμυνας είναι υπεύθυνο για τη δράση του έναντι της Βουλής του Λαού και του Συμβουλίου του Κράτους".

Βερολίνου, εξεδόθη ο "Νόμος "Αμυνας" (Verteidigungsgesetz) (18), με τον οποίο χορηγούνται απεριόριστες εξουσίες στο Συμβούλιο του Κράτους. Η § 4 διατ. 1 του Νόμου "Αμυνας" ορίζει ότι το Συμβούλιο του Κράτους κηρύσσει την κατάσταση άμυνας σε περίπτωση κινδύνου ή ειδηλώσεως επίθεσης κατά της Γ.Α. Δ. ή σε εκπλήρωση υποχρεώσεων, οι οποίες απορρέουν από διεθνείς συμβάσεις (19):

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ρύθμιση της § 4 διατ. 3, η οποία προβλέπει ότι κατά τη διάρκεια της κατάστασης άμυνας το Συμβούλιο του Κράτους μπορεί, εάν το απαιτούν οι αμυντικές ανάγκες, να προβεί σε ρύθμιση των ατομικών δικαιωμάτων κατά παρέκκλιση του Συντάγματος (20):

§ 11.- Ο Ι Θ Ε Σ Μ Ο Ι Α Ν Τ Ι Μ Ε Τ Ω Π Ι Σ Η Σ Τ Ω Ν
Κ Ρ Α Τ Ι Κ Ω Ν Κ Ρ Ι Σ Ε Ω Ν Σ Τ Ι Σ Α Λ Λ Ε Σ
Χ Ω Ρ Ε Σ

(18) Βλ. Gesetz zur Verteidigung der DDR, GB1.DDR I, σ. 175/1961.

(19) Η περίπτωση εσωτερικής κρίσης δεν αναφέρεται, επειδή θεωρείται έκφραση ανατρεπτικής δραστηριότητας του εξωτερικού εχθρού. Βλ. H. S c h m i t z, op. cit. σ. 48 επ. Ανάλογη άποψη και για τα Συντάγματα των υπολοίπων κομμουνιστικών κρατών εκφράζουν οι B r u n n e r - W e s t e n, op. cit. σ. 207.

(20) Π.χ. επέκταση της δικαιοδοσίας των Στρατοδικείων, σύσταση εξαιρετικών δικαστηρίων, αναστολή των συνταγματικών διατάξεων σχετικά με την προφυλάκιση και κράτηση κλπ. Βλ. B r u n n e r - W e s t e n, op. cit. σ. 206-207 και σημ. 42* H. S c h m i t z, op. cit. σ. 83 επ. J. T w e n h ö v e n, op. cit. σ. 244.

Γ. Το δίκαιο των "Αμερικανικών" κρατών

α. Η.Π.Α.

Το Σύνταγμα των Η.Π.Α. του 1787 και οι 26 Τροποποιήσεις του (Amendments) δεν περιέχουν διάταξη όσον αφορά με την αντιμετώπιση των κρατικών κρίσεων. Αναφέρεται μόνο ότι η προστασία που προσφέρει το Writ of Habeas Corpus (1) δεν μπορεί να ανασταλεί, παρά μόνον εφ'όσον το απαιτεί η δημόσια ασφάλεια, σε περίπτωση στάσεως ή επιδρομής (άρθρο Πρώτο, Τμήμα ΙΧ, παρ. 2). Κατά την επικρατούσα άποψη της θεωρίας αρμόδιο να αποφασίσει για την αναστολή είναι το Κογκρέσσο (2). Το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα δεν περιέχει διατάξεις σχετικά με τη δυ-

(1) Το θεμελιώδες δικαίωμα της προσωπικής ελευθερίας (Writ of Habeas Corpus) αφορά στη δυνατότητα κάθε πολίτη να ζητήσει, σε περίπτωση συλλήψεώς του, να εξετασθεί το επιτρεπτό ενός τέτοιου μέτρου και η ενδοχόμενη απόλυσή του, από ένα ανεξάρτητο δικαστήριο. Βλ. K. D o e h r i n g, Das Staatsnotrecht in den Vereinigten Staaten von Amerika εις H. Ballreich (Εκδ.) Das Staatsnotrecht, σ. 235.

(2) Βλ. D o e h r i n g, op. cit. σ. 235· E. F r a e n k e l op. cit. σ. 144 σημ. 16 και την εκεί αναφερόμενη βιβλιογραφία. Σε αντίθεση με το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα, το οποίο δεν αναφέρει τίποτε σχετικά με το όργανο, το οποίο αποφασίζει την αναστολή, τόσο το Virginia Bill of Rights του 1776 (άρθρο 7) όσο και το Massachusetts Bill of Rights του 1780 (άρθρο 20) αναφέρουν ρητά: "The power of suspending the laws, or the execution of the laws, ought never to be exercised but by the legislature, or by authority derived from it, to be exercised in such particular cases only as the legislature shall expressly provide for".

νατότητα κάθε Πολιτείας να προβαίνει σε αναστολή του Writ of Habeas Corpus. Σύμφωνα με το άρθρο 4, Τμήμα IV: "Οι Ηνωμένες Πολιτείες εγγυώνται σε κάθε Πολιτεία της Ενώσεως δημοκρατική μορφή πολιτεύματος και αναλαμβάνουν να την προστατεύσουν εναντίον επιδρομών, μετά δε από αίτηση του νομοθετικού σώματος ή της εκτελεστικής εξουσίας, όταν το νομοθετικό σώμα αδυνατεί να συνέλθει, παρέχουν προστασία εναντίον εσωτερικών ταραχών". Συνεπώς κάθε Πολιτεία ρυθμίζει τον τρόπο αντιμετώπισης των κρίσεων (εσωτερικής φύσεως), σύμφωνα με το Σύνταγμά της, τους νόμους της, το εθνικό της δίκαιο (Common Law) (3) και τους περιορισμούς της 14ης Τροποποίησης (1868), Τμήμα I, παρ. β': "Καμία Πολιτεία δεν δύναται να θεσπίσει ή εφαρμόσει νόμο που περιορίζει τα προνόμια και τις ασυλίες των πολιτών των Η.Π.Α., ούτε δύναται Πολιτεία να στερήσει από κάποιον τη ζωή, την ελευθερία ή την ιδιοκτησία, χωρίς τήρηση της νόμιμης διαδικασίας (without due process of law) ούτε να αρνηθεί σε πρόσωπο υποκείμενο στη δικαιοδοσία της την ίση προστασία των νόμων" (4).

(3) Πρβλ. και τη Δεκάτη Τροποποίηση (1791): "Οι εξουσίες που δεν παραχωρούνται από το Σύνταγμα στις Ηνωμένες Πολιτείες, ούτε απαγορεύονται στις Πολιτείες. επιφυλάσσονται στις Πολιτείες ή στο λαό".

(4) Τα Συντάγματα των περισσότερων Πολιτειών περιέχουν διατάξεις περί των ατομικών δικαιωμάτων, με τις οποίες τίθενται όρια στην εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου. Βλ. E. F r a e n k e l, op. cit. σ. 145.- Σχετικά με τη δυνατότητα κηρύξεως του στρατιωτικού νόμου, αναφέρεται ήδη σε νόμο του 1792 ότι ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών μπορεί "να καλέι το στρατό μιας ή όλων των Πολιτειών και να χρησιμοποιεί τα τμήματα των χερσαίων ή ναυτικών δυνάμεων των Η.Π.Α., τα οποία θεωρεί αναγκαία, για να επιβάλει την πιστή εκτέλεση των νόμων των Η.Π.Α." Βλ. Revised Statutes, Secs. 5297-5300 αναφερόμενο από τον Cl. Ros-siter, op. cit. σ. 215.

Τέσσερις είναι οι μεγάλες κρίσεις, τις οποίες αντιμετώπισαν οι Ηνωμένες Πολιτείες: ο εμφύλιος πόλεμος (1861-1865), η οικονομική κρίση μετά το οικονομικό "Κραχ" του 1929 και οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι. Λεδομένης της ισχυρής θέσης του αρχηγού της εκτελεστικής εξουσίας στο πολιτικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών, η οποία οφείλεται στην εκλογή του από το λαό, υποστηρίζεται ότι ο τρόπος αντιμετώπισης των κρίσεων συνδέεται με την προσωπικότητα των διαφόρων Προέδρων (5).

Ο Πρόεδρος Λίνκολν εξέδωσε το Σεπτέμβριο του 1862 διάταγμα με το οποίο οριζόταν ότι κατά τη διάρκεια της εξέγερσης οι επαναστάτες όπως και οι ένοχοι ύποπτης συμπεριφοράς θα υπόκεινται στις διατάξεις του στρατιωτικού νόμου και στη δικαιοδοσία των στρατοδικείων και ότι το Writ of Habeas Corpus θα αναστέλλεται για όσα άτομα έχουν συλληφθεί από τις στρατιωτικές αρχές (5).

Αργότερα με το νόμο της 3 Μαρτίου 1863 ο Πρόεδρος εξουσιοδοτείτο να αναστείλει το Writ of Habeas Corpus κατά τη

(5) Βλ. K. D o e h r i n g, op. cit. σ. 217 επ.: C l. R o s s i t e r, op. cit. σ. 209: "Crisis government in this country has been a matter of personalities rather than of institutions. Indeed, the one consistent instrument of emergency government has been the Presidency itself, a fact never more apparent than in the recent war".- Για το ρόλο του Προέδρου στο πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ βλ. κυρίως E. C o r w i n, The President, Office and Power, 4η Εκδ. N.Y. 1957.

(6) Το διάταγμα αυτό, το οποίο εξεδόθη χωρίς τη σύμπραξη του Κογκρέssου, θεωρείται ομόφωνα αντισυνταγματικό. Ο Λίνκολν δικαιολόγησε τα μέτρα αυτά υποστηρίζοντας το 1864: "I felt that measures, otherwise unconstitutional, might become lawful by becoming indispensable to the preservation of the Constitution through the preservation of the Nation". Βλ. E. F r a e n k e l, op. cit. σ. 147.

διάρκεια του πολέμου και να συστήσει στρατιωτικές επιτροπές. Ο νόμος αυτός έδωσε αφορμή για την έκδοση, από το Ομοσπονδιακό Ανώτατο Δικαστήριο (Supreme Court) της απόφασης *Ex parte Milligan*, της σημαντικότερης απόφασης σχετικά με το στρατιωτικό νόμο στις Η.Π.Α.: σύμφωνα με την απόφαση η κήρυξη στρατιωτικού νόμου επιτρέπεται μόνο στην περίπτωση της *de facto* εισβολής, η οποία οδηγεί σε αδυναμία λειτουργίας των δικαστηρίων και της διοικήσεως, δηλαδή ουσιαστικά μόνο στην περίπτωση του πεδίου της μάχης (7).

Από το τέλος του εμφυλίου πολέμου έως την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ο στρατιωτικός νόμος κηρύχθηκε από τις κυβερνήσεις των Πολιτειών αποκλειστικά για να αντιμετωπισθούν απεργιακές κινητοποιήσεις και εργατικοί αγώνες, κυρίως

(7) Για τη σημασία της απόφασης *Ex parte Milligan*, 4 Wall 2 (1866) βλ. H. B a l l r e i c h, op. cit. σ. 235 επ.· E. F r a e n k e l, op. cit. σ. 150 επ.· K. L ö w e n - s t e i n, Verfassungsrecht n. Verfassungspraxis der Vereinigten Staaten, Springer Verlag, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1959, σ. 227· Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 213 επ. - Το ακόλουθο απόσπασμα της απόφασης, της οποίας συντάκτης ήταν ο δικαστής David Davis, αναφέρθηκε και στην απόφαση *Duncan v. Kahanamoku* του 1946, 327 U.S. 304, 335 (Hawaiian Martial Law Case): "Το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών είναι νόμος για τους ηγέτες και το λαό, εξίσου κατά τον πόλεμο και την ειρήνη και καλύπτει με την ασπίδα της προστασίας του όλες τις κατηγορίες ανθρώπων, ανεξάρτητα από το χρόνο και τις περιστάσεις. Ουδέποτε εφευρέθηκε από το ανθρώπινο πνεύμα δόγμα με περισσότερο επικίνδυνες συνέπειες, από εκείνο που υποστηρίζει ότι ορισμένες από τις διατάξεις του μπορούν να ανασταλούν κατά τη διάρκεια μιας κυβερνητικής ανάγκης. Ένα τέτοιο δόγμα οδηγεί αμέσως στην αναρχία και το δεσποτισμό, αλλά η θεωρία επί της οποίας βασίζεται είναι εσφαλμένη: επειδή η Κυβέρνηση, εντός των πλαισίων του Συντάγματος, έχει όλες τις απαραίτητες εξουσίες για να διατηρήσει την ύπαρξή της".

στις Πολιτείες Κολοράδο, Μοντάνα, Αϊντάχο, Καμπόσκα. Ενδεικτικό του τρόπου εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου είναι το απόσπασμα απόφασης δικαστηρίου της Ν. Καρολίνας του 1935: "Είναι γενικά γνωστό ότι στην περιοχή, στην οποία δήθεν είχε ξεσπάσει εξέγερση και εξ αιτίας της επενέβη ο στρατός και κηρύχθηκε ο στρατιωτικός νόμος όλα ήταν τόσο ήσυχα, φιλικά και ειρηνικά, όπως ένα πρωινό του Μαΐου" (8).

Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το Κογκρέσο ψήφισε μετά από πρόταση του Προέδρου Wilson διάφορους νόμους με τους οποίους περιεβλήθη, μέχρι τέλους του πολέμου, με εξαιρετικές αρμοδιότητες (νόμος της 18 Μαΐου 1917 περί στρατολογίας, νόμος περί επιτάξεων της 15 Ιουνίου και 17 Ιουλίου 1917, νόμος της 10 Αυγούστου 1917 περί του ελέγχου επί των εξαγωγών, εισαγωγών, καταναλώσεως, τιμής κλπ., τροφίμων και καυσίμων, Overman Act της 10 Μαΐου 1918, περί της αναδιοργάνωσης από τον Πρόεδρο των διοικητικών Υπηρεσιών κατά τη διάρκεια της πολεμικής περιόδου, με τροποποίηση ισχυρότων νόμων κλπ.).

Εξαιρετικές εξουσίες παρεχώρησε το Κογκρέσο και στον

(8) Αναφέρεται από τον E. F r a e n k e l, op. cit. σ. 156 σημ. 43.- Χαρακτηριστική της τοποθέτησής των δικαστηρίων στο θέμα της κηρύξεως του στρατιωτικού νόμου για λόγους εσωτερικούς είναι η απόφαση του Supreme Court, *Moyer v. Peabody*, 212 US 78, 85 (1909), της οποίας συντάκτης ήταν ο Oliver Holmes: "Όταν ο αρχηγός του Κράτους πρέπει να αποφασίσει για θέματα, τα οποία αναφέρονται στη ζωή του (του Κράτους), τότε τα ατομικά δικαιώματα πρέπει να υποχωρήσουν μπροστά σε ό,τι θεωρεί αναγκαίο από τις περιστάσεις ... Είναι γνωστό, ότι εξαρτάται από τις συγκεκριμένες συνθήκες τι σημαίνει τήρηση της νόμιμης διαδικασίας (due process of law). Ποικίλλει ανάλογα με το είδος και τις αναφερόμενες ανάγκες της συγκεκριμένης περίπτωσης". Βλ. F r a e n k e l, op. cit. σ. 159.

Πρόεδρο Ρούζβελτ, μετά από αίτησή του, κατά την περίοδο του New Deal, για να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση (π.χ. με τους Agricultural Adjustment Act της 12 Μαΐου 1933, National Industrial Recovery Act της 16 Ιουνίου 1933, κλπ.).

Κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παραχωρήθηκαν εξουσιοδοτήσεις ανάλογες με εκείνες του 1917. Με το νόμο Lend-Lease Act του 1941 ανατέθηκε στον Πρόεδρο η φροντίδα για την κατασκευή πολεμικών μέσων στα εργοστάσια των Ηνωμένων Πολιτειών και για την πώληση, δανεισμό και εμίσθωσή τους στην κυβέρνηση οποιουδήποτε Κράτους, του οποίου η άμυνα θα ήταν, κατά την κρίση του Προέδρου, ζωτική για την άμυνα των Ηνωμένων Πολιτειών (whose defence the President deems vital to the defence of the United States). Ο First War Powers Act του 1941 είχε περιεχόμενο ανάλογο με τον Overman Act του 1918. Με τον Second War Powers Act του 1942 διευρύνθηκε το δικαίωμα του Προέδρου να επιτάσσει ιδιωτικές περιουσίες, να ελέγχει τις τιμές διαφόρων αγαθών κλπ. Παράλληλα με τους εξουσιοδοτικούς νόμους υφίστανται επί πλέον και νόμοι, οι οποίοι έχουν ψηφισθεί σε διάφορες εποχές και με τους οποίους παρέχονται στον Πρόεδρο ειδικές εξαιρετικές αρμοδιότητες σε "περιπτώσεις ανάγκης" (in cases of emergency) ή "απόλυτης ανάγκης" (in cases of extreme emergency) (9).

(9) Βλ. Α. Μά ν ε σ η; op. cit. σ. 46 επ.· K. D o e h - r i n g, op. cit. σ. 224 επ.· P. L e r o y, op. cit. σ. 50 επ.· K. L ö w e n s t e i n, op. cit. σ. 228-229· Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 243 επ., 261 επ., 269 επ.. Οι δύο τελευταίοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η συνταγματική θεμελίωση του θεσμού των εξουσιοδοτήσεων συνάγεται από τη διάταξη του πρώτου άρθρου, τμήμα VIII παρ. 11 "Το Κογκρέσσο έχει την εξουσία: να κηρύσσει πόλεμο, να παρέχει το δικαίωμα κατασχέσεως πλοίων ή εμπορευμάτων και επιβολής αντιποίνων και να θεσπίζει διατά-

Το Ομοσπονδιακό Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε με ιδιαίτερη επιείκεια τους εξουσιοδοτούς νόμους κατά τη διάρκεια των πολέμιων περιόδων: Ειανειλημμένα αναγνώρισε ότι οι επείγουσες ανάγκες του πολέμου επέβαλαν την αναγνώριση ευρείας αρμοδιότητας στην εκτελεστική εξουσία λήψης αποφάσεων, έστω και επί ζημιά των ατομικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνει το Σύνταγμα. Οι εξαιρετικές αυτές αρμοδιότητες όμως, πρέπει να καθούν να υφίστανται μόλις εκλείψει ο κίνδυνος, έστω και αν η εμπόλεμη κατάσταση συνεχίζεται (10).

Ξεις σχετικά με τις λαίες σε ξηρά και θάλασσα", από την οποία προκύπτει η "δυνατότητα" του Κογκρέσσου, να επιλέγει τον τρόπο νομοθεσίας (π.χ. μέσω εξουσιοδοτήσεων) με τον οποίο θα διεξαχθεί επιτυχώς ο πόλεμος. Οι εξαιρετικές αρμοδιότητες του αμερικανικού Προέδρου, σε περίπτωση εμπόλεμου καταστάσεως θεμελιούνται στο δεύτερο άρθρο, τμήμα II του αμερικανικού Συντάγματος: "Ο Πρόεδρος είναι ο αρχηγός του Στρατού και του Ναυτικού των Ηνωμένων Πολιτειών". Σύμφωνα με την κοστούσα άποψη, ο Πρόεδρος αποκτά, βάσει της διάταξης αυτής, εν καιρώ πολέμου, ευρύτερες εξουσίες και μπορεί να λαμβάνει όλα τα κατά την κρίση του αναγκαία μέτρα για την επίτευξη της νίκης. Τόσο ο Πρόεδρος Λίνκολν όσο και οι Πρόεδροι Ρούζβελτ και Ρούζβελτ χρησιμοποίησαν ευρέως την εξουσία, την οποία τους παρείχε η ιδιότητά τους ως αρχηγών των ενόπλων δυνάμεων. Χαρακτηριστική της αντίληψης αυτής είναι η ακόλουθη περινοχή του διαγγέλματος του Ρούζβελτ της 7 Σεπτεμβρίου 1942 προς το Κογκρέσο: "Ζητώ από το Κογκρέσο να ενεργήσει προ της 1ης Οκτωβρίου ... Εάν το Κογκρέσο δεν το πράξει - και μάλιστα προσηκόντως - θα αναλάβω την ευθύνη και θα προβώ εγώ στις δέουσες ενέργειες. Ο Πρόεδρος έχει την εξουσία, δυνάμει του Συντάγματος και των νόμων του Κογκρέσου, να λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για να αποτρέψει συμφορές, που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τη νίκη". Βλ. Α. Μάνηση, op. cit. σ. 35 * Ρ. Λερόγ, op. cit. σ. 85 επ. * Cl. Rossiter, op. cit. σ. 268, όπου και κριτική του διαγγέλματος.

(10) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι αποφάσεις Hirabayashi v.

β. Κράτη της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής

Τα περισσότερα από τα Συντάγματα των κρατών αυτής της παραγράφου αναθέτουν στον αρχηγό της εκτελεστικής εξουσίας να κηρύξει την κατάσταση πολιορκίας για να αντιμετωπισθούν κρίσεις, οι οποίες προκύπτουν από διεθνείς συρράξεις ή ανατρεπτικές κινήσεις.

Κατά το Σύνταγμα της Αργεντινής του 1853 (άρθρα 53 και 67 παρ. 26) ο Πρόεδρος του Έθνους κηρύσσει την κατάσταση πολιορκίας σε περίπτωση στρατιωτικής εισβολής μετά από άδεια της Συγκλήτου. Σε περίπτωση εσωτερικών ταραχών η κατάσταση πολιορκίας κηρύσσεται από το Κογκρέσσο ή, εάν αυτό έχει διακόψει τις εργασίες του, από τον Πρόεδρο.- Ανάλογη είναι η ρύθμιση του Συντάγματος της Χιλής του 1925, (άρθρο 72 παρ. 17), η οποία αναθέτει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας σε περίπτωση εχθρικής επίθεσης, ενώ για την κήρυξη της λόγω εσωτερικών ταραχών αρμόδιο είναι το Κογκρέσσο και, κατά την περίοδο διακοπής των εργασιών του, ο Πρόεδρος.- Κατά το Σύνταγμα της Δομινικανής Δημοκρατίας του 1966 (άρθρο 37 παρ. 7 και 8) το Κογκρέσσο είναι αρμόδιο για την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας, λόγω εσωτε-

United States 320 U.S. 81 (1943). Ex parte Endo, 323, U.S. 283 (1944), Korematsu v. United States 323 U.S. 214 (1944), οι οποίες αναφέρονται στην αναγκαστική εκκένωση της Ανατολικής αυτής από τους αμερικανούς κατοίκους ιαπωνικής καταγωγής και τη μεταφορά τους σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως στο εσωτερικό της χώρας. Κριτική των αποφάσεων βλ. εις K. D o e h r i n g, op. cit. σ. 238 επ. E. F r a e n k e l, op. cit. σ. 162 Cl. R o s s i t e r, op. cit. σ. 280 επ.

ρικών ταραχών, και της κατάστασης εθνικής ανύγχις, εάν απειλείται η εθνική ανεξαρτησία. Επίσης μπορεί να αναστείλει άρθρα του Συντάγματος, τα οποία κατοχυρώνουν τις ατομικές ελευθερίες. Εάν το Κογκρέσο κατά την κρίσιμη περίοδο δεν συνεδριάζει, αρμόδιος είναι ο Πρόεδρος.- Κατά το Σύνταγμα της Βολιβίας του 1967 (άρθρο 111) η κατάσταση πολιορκίας κηρύσσεται από τον αρχηγό της εκτελεστικής εξουσίας με τη σύμφωνη γνώμη του Υπουργικού Συμβουλίου, εάν απειλείται εσωτερική κρίση ή πόλεμος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διάταξη του άρθρου 112 παρ. 3 του Συντάγματος: "Τα δικαιώματα και οι εγγυήσεις τα οποία κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα δεν αναστέλλονται ipso facto και κατά γενικό τρόπο, με την απλή κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας, αλλά μόνο ως προς ορισμένα άτομα, τα οποία κατηγορούνται για συνωμοσία κατά της δημοσίας τάξης, σύμφωνα με τις εγγυήσεις της επομένης παραγράφου". Οι εγγυήσεις αυτές αφορούν: α) στην υποχρέωση προσαγωγής των συλληφθέντων, μέσα σε προθεσμία 48 ωρών κατ' ανώτατο όριο, στον αρμόδιο δικαστή, μαζί με τα έγγραφα, εκί των οποίων βασίζεται η σύλληψη, β) στην εκτόπιση των υπόπτων για διατάραξη της δημοσίας τάξης σε επαρχιακές ή νομαρχιακές πρωτεύουσες, όπου οι συνθήκες διαβίωσης δεν είναι ανθυγιεινές, γ) στην απαγόρευση της εξορίας για πολιτικούς λόγους και στην υποχρέωση χορήγησης διαβατηρίου σε άτομα καταζητούμενα, υπό κράτηση ή υπό περιορισμό, για τους λόγους αυτούς. Οι εκτελεστές διαταγών, με τις οποίες παραβιάζονται αυτές οι εγγυήσεις, μπορεί να προσαχθούν οποτεδήποτε σε όληνη και το γεγονός ότι υπάκουσαν σε διαταγές ανωτέρων δεν μπορεί να αποτελέσει δικαιολογία.- Κατά το Σύνταγμα της Κολομβίας του 1886 (άρθρο 121) η κατάσταση πολιορκίας κηρύσσεται από τον Πρόεδρο με προσυπογραφή όλων των Υπουργών, σε περίπτωση πολέμου ή εσωτερικής διαμάχης. Με τον ίδιο τρόπο κηρύσσεται

και στο Περού (άρθρο 231 του Συντάγματος του 1979). - Αντίθετα η κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας ανήκει στις αποκλειστικές αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας βάσει του Συντάγματος της Βραζιλίας του 1967 (άρθρ. 81 παρ. XVI) και του Συντάγματος της Παραγουάης του 1967 (άρθρο 181).

Σύμφωνα με τα Συντάγματα της Κόστα-Ρίκα του 1949 (άρθρα 121 παρ. 7 και 139 παρ. 4) και του Ελ-Σαλβαδόρ του 1962 (άρθρα 27, 78 παρ. 17 και 175) η Εθνοσυνέλευση είναι κατ'αρχήν αρμόδια να αποφασίσει για την αναστολή συνταγματικών εγγυήσεων σε περίπτωση δημόσιας ανάγκης, πολέμου, επανάστασης, κλπ. Εάν η Εθνοσυνέλευση δεν συνεδριάζει, τότε αρμόδιος είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. - Αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας να αναστέλει συνταγματικές εγγυήσεις για τους ίδιους λόγους προβλέπουν τα Συντάγματα του Ισημερινού του 1978 (άρθρο 78 παρ. η) και της Γουατεμάλας του 1965 (άρθρα 151, 152). Επίσης το Σύνταγμα του Μεξικού του 1917 (άρθρο 29), το οποίο απαιτεί για την αναστολή των συνταγματικών εγγυήσεων σύμφωνη γνώμη του Υπουργικού Συμβουλίου και έγκριση της Ομοσπονδιακής Βουλής.

Τέλος τα Συντάγματα των κρατών-μελών της Βρεταννικής Κοινοπολιτείας προβλέπουν ότι ο Γενικός Διοικητής σε περίπτωση ανάγκης μπορεί να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για να εξασφαλίσει την άμυνα της χώρας και τη διατήρηση της δημόσιας τάξης, να καταστείλει ανταρσία ή επανάσταση και να εφοδιάσει την κοινότητα με τα απαραίτητα αγαθά και υπηρεσίες (άρθρο 18 του Συντάγματος του Μπελίζε του 1981, άρθρο 17 του Συντάγματος της Γρενάδας του 1974 και άρθρο 150 του Συντάγματος της Γουϊάνας του 1980).

II. Τ Ο Σ Ω Γ Γ Ι Ο Τ Ω Ν Α Σ Ι Α Τ Ι Κ Ω Ν Κ ρ α τ ῶ ν

Τα Συντάγματα των περισσότερων ασιατικών κρατών αναθέτουν στην εκτελεστική εξουσία και συνήθως στον Ανώτατο Άρχοντα τόσο την απόφαση σχετικά με την ύπαρξη κρατικής κρίσης όσο και για τη λήψη των αναγκαίων μέτρων και προβλέπουν την εκ των υστέρων έγκρισή τους από το Κοινοβούλιο: Σύνταγμα της Πολιτείας του Μπαχρέιν του 1973, άρθρο 36β· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Ινδονησίας του 1945, άρθρο 12· Μετοβατικό Σύνταγμα του Ιράκ του 1970, άρθρο 57β· Νομοθετικός και Διοικητικός Κανονισμός Νο 1,5706-1948 του Ισραήλ άρθρο 9· Σύνταγμα του Βασιλείου της Ιορδανίας του 1952, άρθρα 124, 125· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Κορέας του 1980, άρθρο 52· Σύνταγμα του Νεπόλ του 1962, άρθρο 81· Σύνταγμα της Συριακής Αραβικής Δημοκρατίας του 1973, άρθρο 101· Σύνταγμα του Βασιλείου της Ταϊλάνδης του 1978, άρθρο 157.

Τα Συντάγματα των Κρατών-Μελών της Βρεταννικής Κοινοπολιτείας ή όσα έχουν επηρεασθεί από το βρεταννικό δικαίωμα ούστημα προβλέπουν ότι σε περίπτωση πολέμου και εξωτερικών ή εσωτερικών ταραχών ο Πρόεδρος μπορεί να λαμβάνει μέτρα αντιμετώπισης του κινδύνου βάσει των Emergency Regulations: Σύνταγμα της Αιθιοπικής Δημοκρατίας του Μπόγκλα-Ντες του 1972, άρθρο 141α και Κανονισμός Στρατιωτικού Νόμου του Μπάγκλα-Ντες του 1975· Σύνταγμα της Ινδίας του 1949, άρθρο 352 επ.· Ομοσπονδιακό Σύνταγμα της Μάλαισίας του 1957, άρθρα 150, 151· Σύνταγμα της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Πακιστάν του 1973, άρθρα 232-237· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Σιγκαπούρης, άρθρο 150· Σύνταγμα της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Σρι-Λάνκα του 1978, άρθρο 155.

Τα Συντάγματα των Σοσιαλιστικών Κρατιών αναθέτουν τις σχετικές αρμοδιότητες στο Υπουργικό Συμβούλιο: Σύνταγμα της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μπούρμα του 1974, άρθρο 76· Σύνταγμα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας του 1972, άρθρο 100 ειατ. 13· Σύνταγμα της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Βιετ-Ναμ του 1980, άρθρο 100 παρ. 20· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Υεμένης του 1970, άρθρα 67 και 92 παρ. 16. Το Σύνταγμα της Κίνας του 1978 δεν περιλαμβάνει σχετική διάταξη, σε αντίθεση με το Σύνταγμα του 1954, που ανέθετε τη σχετική αρμοδιότητα στον Πρόεδρο.

III. Το δίκαιο των Αφρικανικών Κρατών

Τα περισσότερα από τα Συντάγματα των αφρικανικών κρατών περιέχουν διατάξεις, οι οποίες αντιγράφουν ή μιμούνται το άρθρο 16 του γαλλικού Συντάγματος του 1958: Σύνταγμα της Αλγερίας του 1976, άρθρα 119 και κυρίως 120, 122, 123· Σύνταγμα της Ηνωμένης Δημοκρατίας του Καμερούν του 1972, άρθρο 11· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Κεντρικής Αφρικής του 1981, άρθρα 22 και 23· Σύνταγμα της Ισλαμικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας των νήσων Κομόρες του 1978, άρθρο 24· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Αιτίας του Ελεφαντοστού του 1959, άρθρο 19 (1)· Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Μαλί του 1974, άρθρο 32 (2)· Σύνταγμα του Βασιλείου του Μαρόκου του 1970, άρθρο 35 (3)· Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Νίγηρος του 1960, άρθρο 19· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Σενεγάλης του 1963, άρθρο 47 (1)· Διαρκές Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Σουδάν του 1973, άρθρο 111· Σύνταγμα το Τόγκο του 1979, άρθρο 19· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Τυνησίας του 1959, άρθρο 46. Τα Συντάγ-

(1) Παράλληλα το άρθρο 43 περιλαμβάνει και διάταξη περί κηρύξεως του στρατιωτικού νόμου από το Υπουργικό Συμβούλιο.

(2) Παράλληλα τα άρθρα 33 και 51 αναφέρονται στη δυνατότητα κηρύξεως του στρατιωτικού νόμου από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, μετά από συνεννόηση με το Υπουργικό Συμβούλιο.

(3) Το άρθρο 48 προβλέπει τη δυνατότητα κηρύξεως του στρατιωτικού νόμου με βασιλικό διάταγμα, μετά από σύμφωνη γνώμη του Υπουργικού Συμβουλίου.

(4) Το άρθρο 58 προβλέπει κήρυξη του στρατιωτικού νόμου με διάταγμα του Προέδρου της Δημοκρατίας.

ματα των αφρικανικών κρατών-μελών της βρεταννικής Κοινοπολιτείας περιέχουν ρυθμίσεις ανάλογες με τους βρεταννικούς θεσμούς των Emergency Regulations και αφορούν στην αντιμετώπιση κινδύνων, οι οποίοι απειλούν την άμυνα της χώρας, τη δημόσια τάξη ή τον εφοδιασμό της κοινότητας με το απαραίτητα αγαθά και υπηρεσίες. Οι σχετικές διατάξεις αναθέτουν στον Πρόεδρο του Κράτους να κηρύξει την "κατάσταση δημόσιας επείγουσας ανάγκης" (public emergency) και να λάβει τα απαραίτητα μέτρα, με ορισμένους περιορισμούς (π.χ. έγκριση a posteriori από το Κοινοβούλιο): Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Γιάμικα του 1970, άρθρο 29· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Γιάνας του 1979, άρθρα 33,34· Σύνταγμα της Σιέρρα Λεόνε του 1978, άρθρο 19· Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Ουγκάντα του 1967/1981, άρθρο 21. Ανάλογες διατάξεις περιέχουν και τα Συντάγματα των Λαϊκών Δημοκρατιών: Η Εθνοσυνέλευση μπορεί να κηρύσσει την κατάσταση πολιορκίας ή να αναστέλλει τις διατάξεις περί των συνταγματικών εγγυήσεων ή να παρέχει τη σχετική εξουσιοδότηση στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας "όταν το απαιτούν οι περιστάσεις" ή "όταν απειλείται η εσωτερική ή εξωτερική ασφάλεια": Συνταγματικός Νόμος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αγκόλας, του 1981, άρθρο 38· Σύνταγμα της Λαϊκής Δημοκρατίας του Μπενίν του 1981, άρθρο 59· Σύνταγμα της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κόγκο-Μπραβίλ του 1973, άρθρο 70· Συνταγματική Προκήρυξη της Λιβύης του Δεκεμβρίου 1969, άρθρο 24 (5) (6)· Σύνταγμα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μοζαμβίκης

(5) Η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου από το Επαναστατικό Κυβερνητικό Συμβούλιο προβλέπεται και όταν "αυτό τη θεωρεί απαραίτητη για την προστασία και άμυνα της επανάστασης".

(6) Τα κείμενα των Συνταγμάτων βλ. στις συλλογές: Α. Μ α υ ρ ι ά και Α. Π α ν τ ε λ ή, Συνταγματικά κείμενα ελ-

του 1975, άρθρο 48 διότ. ρ. Ιδιορρυθμία παρουσιάζει η ρύθμιση του Διαρκούς Συντάγματος της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου του 1971, των άρθρων 74, με ομοιότητα προς το γαλλικό Σύνταγμα και 148, με ομοιότητα προς το βρετανικό δίκαιο: Άρθρο 74: "Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται, σε περίπτωση κινδύνου, ο οποίος απειλεί την εθνική ενότητα ή την ασφάλεια της πατρίδας ή την εκπλήρωση του συνταγματικού ρόλου των θεσμών του κράτους, να λάβει άμεσα μέτρα αντιμετώπισης του κινδύνου, να απευθύνει διάγγελμα στο λαό και να προκηρύξει δημοψήφισμα έξι ημέρες μετά την εφαρμογή των μέτρων". Άρθρο 148: "Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να κηρύξει κατάσταση επείγουσας ανάγκης ως ο νόμος ορίζει. Η απόφαση για την κήρυξη της κατάστασης επείγουσας ανάγκης πρέπει να υποβληθεί εντός 15 ημερών στην Εθνοσυνέλευση, η οποία θα αποφανθεί σχετικά...".

ληνικά και ξένα, Αθήνα, εκδ. Α. Σόκουλα, 1981· Η. Π. Νικολοπούδη, Τα Συντάγματα της Ευρώπης των 9 (ΕΟΚ) Αθήνα, Κοινωνικές Εκδόσεις, 1974· B l a u s t e i n - F l a n z, Constitutions of the Nations of the World, Oceana Publications, N.Y. 1983· Deutsche Verfassungen, Goldmann Verlag, 14 Aufl. 1981· Verfassungen der deutschen Bundesländer, dtv, 1978· L. Duguit-T.-H. M. M o n n i e r - R. B o n n a r d, Les Constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789, Paris, Εκδ. 7η, 1952· M. D u v e r g e r, Constitutions et documents politiques, PUF, Paris, Εκδ. 7η, 1974· P. C. M a y e r - T a s c h, Die Verfassungen Europas, 2 Aufl. C.H. Beck, München, 1975· A. J. P e a s l e e, Constitutions of the Nations, 4 τόμοι, Hague, Εκδ. 3η, 1966-1974.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η εξέταση του θεσμού της κατάστασης πολιορκίας ταυτίζεται, σχεδόν εξ ολοκλήρου, με την έρευνα της νεώτερης ελληνικής πολιτικής και συνταγματικής ιστορίας. Ο στρατιωτικός νόμος έχει κηρυχθεί κατ' επανόληψη, ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, λιγότερες φορές *intra* και περισσότερες φορές *contra constitutionem*.

Η εξέταση των συνταγματικών διατάξεων και των σχετικών νόμων ολοκληρώνεται σε δύο κεφάλαια: στο πρώτο εξετάζονται μαζί όλα τα προϋσχύσαντα Συντάγματα ενώ το δεύτερο είναι αφιερωμένο στην εξέταση και ανάλυση της διάταξης για την κατάσταση πολιορκίας του Συντάγματος του 1975 και του νόμου 566/1977.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Α'

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ
ΤΑ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ

§ 1.- Η ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ SALUS
POPULI SUPREMA LEX ESTO (1)

Στα Επαναστατικά Συντάγματα δε λουμβάνεται πρόνοια αναστολής των διατάξεων, οι οποίες κατοχυρώνουν τις στοιμικές αλευθερίες (Γενικά Δικαιώματα των κατοίκων της Επικρατίας της Ελλάδας, Πολιτικά Δικαιώματα των Ελλήνων, Δημόσιο Δίκαιο των Ελλήνων, όπως τιτλοφορούνται τα αντίστοιχα κεφάλαια στα Συντάγματα της Επιδάυρου, του Άστρους και της Τροιζήνας). Η παρέκκλιση από τις συνταγματικές αρχές για την αντιμετώπιση των κρατικών κρίσεων δικαιολογείται με την επικλήση της αρχής : Salus populi suprema lex esto (1α).

(1) Για την καταγωγή της αρχής βλ. M. Tullii C i c e r o - n i s, De Legibus, Liber Tertius, III 8.

(1α) Το "μυστικό ψήφισμα" της 13ης Απριλίου 1823, το οποίο αναφερόταν στην τροποποίηση των παραγράφων κατ' και νε' του Συντάγματος της Επιδάυρου σχετικά με τον τρόπο εκλογής, διορισμού και "αποβολής" των Επαρχών θεωρείται η πρώτη έμμεση και αφανής επίκληση της αρχής Salus Populi Suprema Lex Esto. Βλ. Α.Ι. Μ ε τ α ξ ᾱ.ορ. cit σ.126.

Ι. Το ψήφισμα της 18ης Ιανουαρίου 1828.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το Ψήφισμα της 18ης Ιανουαρίου 1828, το οποίο εξέδωσε η Βουλή, μετά από έγκληση του Ι. Καποδίστρια (2). Στην έγκληση αυτή του Καποδίστρια η Βουλή ψήφισε στις 18.1.1828, μεταξύ άλλων και τα ακόλουθα, σχετικά με την αναστολή του Συντάγματος της Τροιζήνας: "Επειδή αι δειναί της πατρίδος περιστάσεις και η διάρκεια του πολέμου δεν εσυγχώρησαν ούτε συγχωρούσι την ενέργειαν του εν Τροιζήνι επικυρωθέντος και εκδοθέντος Συντάγματος καθ' όλην αυτού την έκτασιν. Επειδή η σωτηρία του έθνους είναι ο υπέρτατος πάντων των νόμων. ... Η Βουλή, μόνον σκοπόν έχουσα να σωθή η Ελλάς ... Και επειδή ο Κυβερνήτης επρόβαλε σχέδιον μεταβολής διοικήσεως προσωρινώς ψηφίζει

Γ. Αποτίθεται η Βουλή το οποίον ανέλαβε χρέος της εξουσίας.

Εν Αιγίνη τη 18η Ιανουαρίου 1828 (3)

Το Ψήφισμα αυτό χαρακτηρίστηκε ορθά σαν πραξικοπηματική ενέργεια, επειδή το Σύνταγμα ήταν αυστηρό και κατά το άρθρο

(2) Την έγκληση του Ι. Καποδίστρια της 17ης Ιανουαρ. 1828 βλ. εις Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγεनेσίας, τ. 4 Έκδοσις της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, σ. 3 : "Δεν με συγχωρούν πλέον να αμφιβάλω περί της α πα ρ α ι τ ή - του α ν α γ κ η ς να δεχθώ τα μέτρα τα γνωστοποιούμενα δια των εγκλεισμένων εγγράφων... διά να έχετε την εξουσίαν να κυρώσετε την κατάστασιν της προσωρινής κυβερνήσεως, ήτις μόνη μοι φαίνεται ότι δύναται να προφυλάξη την πατρίδα μας από τους ε π ι κ ε ι μ έ ν ο υ ς κ ι ν - δ ύ ν ο υ ς με τους οποίους η ενεστώσα κρίσις την επα- κειλεί".

(3) Ορ. cit. σ. 130-132.- Το πλήρες κείμενο του Ψηφίσματος βλ. εις Ι. Α ρ α β α ν τ ι ν ο ύ, Ελληνικόν Σύνταγμα - τικόν Δίκαιον, τ. Ι, Αθήναι, 1897, σ. 236, σημ. 33.

2 του Ψηφίσματος XIV της Τρίτης Εθνοσυνέλευσης προβλεπόταν ότι η Βουλή ή η Κυβέρνηση δεν μπορούσε με καμία πρόφαση να νομοθετήσει κατά τρόπο αντίθετο προς το Σύνταγμα (4).

II. Το ψήφισμα της Γερουσίας υπ' αριθμ.
258 της 27ης Σεπτεμβρίου 1831

Μετά τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια η Γερουσία εξέδωσε το υπ' αριθμ. 258 Ψήφισμα της 27ης Σεπτεμβρίου 1831, το οποίο ρυθμίζει τον τρόπο της προσωρινής διακυβέρνησης της χώρας με επίκληση του δικαίου της ανάγκης, κατά παράβαση των διατάξεων της παραγράφου ΙΓ' του Β' Ψηφίσματος της Δ' Εθνοσυνέλευσης (5).

(4) Βλ. G.D. D a s k a l a k i s, Die Verfassungsentwicklung Griechenlands εις JÖR, Bd 24 (1937), σ. 276: Α.-Ι. Μεταξά, ορ. cit. σ. 132. Α. Παϊκού, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου τ. Β', τεύχ. Α', Αθήνα, 1983, σ. 56. Α. Σβώλου, ορ. cit. σ. 51-52: Χ. Σγούρτζα, Συνταγματικόν Δίκαιον, Αθήναι, τ. Α', σ. 127. Πρόσθετο επιχείρημα υπέρ του πραξικοπηματικού χαρακτήρα της ενεργείας αντλείται και από το άρθρο (β) του ΣΤ' Ψηφ. της 3ης Απριλίου 1827, κατά το οποίο "ως τοιούτος (δηλ. ως Κυβερνήτης ο Ι.Κ.) θέλει κυβερνήσει την Ελληνικήν Πολιτείαν κατά τους καθεστώτας νόμους". Βλ. Α.Ι. Μεταξά, ορ. cit. σ. 132 σημ. 2.

(5) Το Β' Ψήφισμα της Δ' Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως βλ. εις Αρχεία Ελληνικής Παλλιγγενεσίας, τομ. Ε' (Δ' εν Άργει Εθνική Συνέλευσις) Αθήναι, 1973, σ. 159 επ. Κατά την § 1Γ': "Εάν, (ο μη γένοιτο!) ήθελε συμβεί αποβίωσις του Κυβερνήτου, πριν ή συγκαλεσθεί η Συνέλευσις, αυτή θέλει συγκροτηθεί αμέσως κατά πρόσκλησιν μιας διοικητικής επιτροπής, την οποίαν ο Κυβερνήτης θέλει συστήσει εις την τοιαύτην περίστασιν, παραχωρών εις αυτήν την εξουσίαν Του δυνάμει μιάς πράξεως γεγραμμένης και υπογεγραμμένης ιδιοχείρως και σφραγισμένης με την ιδίαν Του σφρα-

Κατά το Ψήφισμα της Γερουσίας: "Επειδή κατά δυστυχίαν της πατρίδος ο Κυβερνήτης της Ελλάδος Ι.Α. Καποδίστριας δεν υπάρχει ήδη· επειδή η Γερουσία ως σώμα Κυβερνητικόν, χρεωστέι να λάβη πρόνοιαν χωρίς μικράς αναβολής περί της κοινής αοφαλείας και ησυχίας και περί της αντικαταστάσεως Κυβερνητικής Αρχής· έχουσα υπ' όψιν τον § ΙΓ' του υπ' αριθμ. Β' ψηφίσματος της εν Άργει Δ' Εθνικής Συνελεύσεως, εις έκτακτον συνεδρίασιν παρόντων και των Γραμματέων της Κυβερνήσεως:

Ψηφίζει

- Α' Μία τριμελής Επιτροπή θέλει αναλάβει τα χρέη της Κυβερνήσεως προσωρινώς υπό το όνομα Διοικητική Επιτροπή,
- Β' Μέλη αυτής της Επιτροπής διορίζονται οι Κύριοι Αυγουστίνος Α. Καποδίστριας, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και Ιωάννης Κωλέττης.
- Γ' Ο Κύριος Αυγουστίνος Α. Καποδίστριας ονομάζεται Πρόεδρος της Επιτροπής ..." (6).

III. Το επαναστατικόν έγγραφον του Συμβουλίου της Επικρατείας της 3ης Σεπτεμβρίου 1843.

Κατά τη νύκτα της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου 1843

γίδα· δύο δε έγγραφα अपαράλλακτα της αυτής πράξεως, αμφοτέρα ησφαλισμένα διά της ιδίας Του σφραγίδος, οφείλει να παρακαταθέση, το μεν εις χείρας του Γραμματέως της Επικρατείας, το δε εις την Γερουσίαν".

- (6) Το Ψήφισμα της Γερουσίας βλ. εις Η. Κυριακοπούλου, Τα Συντάγματα της Ελλάδος, Αθήναι, 1960, σ. 83-84.- Το Ψήφισμα της Γερουσίας επικυρώθηκε με το Β' Ψήφι-

το Συμβούλιο της Επικρατείας επικαλέσθηκε το δίκαιο της ανάγκης στο γνωστό έγγραφο με το οποίο συνιστά στον Όθωνα να κάνει δεκτά τα αιτήματα των επαναστατών και κυρίως να χορηγήσει Σύνταγμα. Κατά το έγγραφο αυτό: "Το Συμβούλιον της Επικρατείας συμμετέχον καθ' όλην την έκτασιν των αισθημάτων και των ευχών του Ελληνικού Λαού και αναλαμβάνον την οποίαν η ακαταμάχητος φορά των πραγμάτων το αναγκάζει να ενδυθή έκτακτον δύναμιν προς του θρόνου και του έθνους την σωτηρίαν, σπεύδει να καθυποβάλη ευσεβάστως εις την άμεσον και πλήρη παραδοχήν της Υμετέρας Μεγαλειότητος τα ακόλουθα μέτρα:

- Α. Η Υμετέρα Μεγαλειότης θέλει ευδοκήση να εγκαταστήση άνευ ουδεμιάς αναβολής νέον Υπουργείον:
- Β. Η. Υ.Μ. θέλει ευδοκήση να υπογράψη συγχρόνως πράξιν επιβάλλουσάν ως πρώτιστον χρέος εις το νέον Υπουργείον την εντός ενός μηνός συγκάλεσιν της Εθνικής Συνελεύσεως, μελούσης να σκεφθή και να συναποφασίση μετά της Βασιλικής αρχής το οριστικόν Σύνταγμα, υπό την αιγίδα του ορκίου θέλουν τεθώσιν εις το εξής ο θρόνος και το Έθνος. Το έκτακτον και το κατεπείγον των περιστάσεων ... κλπ" (7).

σμα της Ε' Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως της 8ης Δεκεμβρίου 1831, το οποίο επίσης περιέχει επίκληση του δικαίου της ανάγκης: "... Επειδή το Κράτος δεν πρέπει να μείνει ουδεμίαν στιγμήν ακυβέρνητον", ορ. cit. σ. 88-89.

- (7) Βλ. Α.Ι. Μεταξά, ορ. cit. σ. 133 επ.-Επίκληση του δικαίου της ανάγκης περιέχει, κατά την άποψη του ιδίου συγγραφέα, και το "Ψήφισμα του Έθνους" της 10ης Οκτωβρίου 1862, το οποίο εκδόθηκε από τους ηγέτες της Επανάστασης σε κάποιο στρατώνα του Πυροβολικού, και το οποίο

§ 2.- Ο ΝΟΜΟΣ- "ΠΕΡΙ ΕΚΤΑΚΤΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩ-
ΤΙΚΗΣ ΔΙΚΗΣ" ΤΗΣ 5 / 17 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ
1833

Ο θεσμός της κατάστασης πολιορκίας εμφανίζεται για πρώτη φορά μετά τη δημιουργία του ελεύθερου ελληνικού κράτους επί Όθωνος με το νόμο "περί έκτακτου στρατιωτικής δίκης" της 5/17 Σεπτεμβρίου 1833, ο οποίος αναφέρεται μόνο στις εσωτερικές κρίσεις (8).

Ι. Προϋποθέσεις και συνέπειες
εφαρμογής του νόμου

Το πρώτο άρθρο του νόμου ορίζει: "Η έκτακτος στρατιωτική δίκη δύναται να ενεργηθή εις τα εφεξής εγγλίσματα. 1. Εις αποστασίαν, όταν διά την έκτασιν και πεισμονήν της αποκατέστησεν αναγκαία έκτακτα μέτρα προς αποκατάστασιν της ησυχίας και ασφαλείας· ως αποστασία θεωρείται: όταν διάφορα άτομα ουσσωματωθώσι δημοσίως διά να αντισταθώσιν ενωμένοι εις μίαν Αρχήν ή εις μίαν διάταξιν οποιουδήποτε είδους ή διά να κατορθώσουν διά της βίας την από μέρους μιάς Αρχής σκώρωσιν μιάς διατάξεως, διά να εμποδίσουν την σύλληψιν, ήτις διετάχθη από μίαν Αρχήν ή διά να ελευθερώσουν ένα φυλακισμένον από την εξουσίαν της Αρχής ή διά να εκδιωγηθώσι μίαν Αρχήν διά δημοσίαν της πράξιν, αδιαφόρως ότι η παραβίασις επεχειρίσθη

θεωρεί σαν την πρώτη και άτυπη Συντακτική Πράξη του ελληνικού συνταγματικού δικαίου (op. cit. σ. 135 επ.).

(8) Βλ. το νόμο της 5/17 Σεπτεμβρίου 1833 εις ΦΕΚ Α' 28, σ. 73-75.

εναντίον του ατόμου της Αρχής ή εναντίον των υπηρετών αυτής ή εναντίον της αποσταλείσης στρατιωτικής δυνάμεως. 2. Όταν εις μέρη τινά εξαπλωθούν υπέρ το σύνηθες φόνοι, ληστείαι, πειρατείαι ή έμπρησμοί, προκάντων δε αν ολόκληροι σπείραι συσσωματωθώσι διά τοιαύτα εγκλήματα και αν τα συνήθη μέτρα προς αποκατάστασιν της κοινής ησυχίας αποβούν μάταια".

Οι συνέπειες της κήρυξης της έκτακτης στρατιωτικής δίκης είναι: 1) Αναστέλλεται η δικαιοδοσία των τακτικών ποινικών δικαστηρίων ως προς εκείνα τα εγκλήματα, τα οποία διαπράττονται σε περιοχές, στις οποίες "ονομαστί" κηρύχθηκε η στρατιωτική δίκη. 2) Όσοι μετά την κήρυξη της στρατιωτικής δίκης κατηγορηθούν για τα εγκλήματα του πρώτου άρθρου ή απλώς προσφέρουν με οποιονδήποτε τρόπο τη συνδρομή τους δικάζονται εντός 24 ωρών και επί της απόφασης δεν επιτρέπεται η άσκηση έφεσης. 3) Η θανατική ποινή επιβάλλεται κατ'απαρέγκλιση των ισχυόντων ποινικών νόμων σε όσους συμμετείχαν, μετά την κήρυξη της έκτακτης στρατιωτικής δίκης, στην τέλεση εγκλήματος, το οποίο δικάζεται από έκτακτο στρατιωτικό δικαστήριο. Τα συνήθη ελαφρυντικά στοιχεία δε λαμβάνονται υπόψη (άρθρο "2 παρ. α', β', γ'). Αρμόδιος για τη σύσταση έκτακτου στρατιωτικού δικαστηρίου είναι ο βασιλέας (μετά από σύμφωνο γνώμη του Υπουργικού Συμβουλίου) ή, εάν το απαιτούν οι περιστάσεις, ο Νομάρχης (άρθρο 3). Το Δικαστήριο συγκροτείται από τέσσερα μέλη, ένα από τα οποία εκτελεί χρέη Προέδρου. Οι δύο δικαστές προέρχονται από τα ποινικά δικαστήρια και οι άλλοι δύο από τις τάξεις των ανωτέρων αξιωματικών (άρθρο 4). Επίσης διορίζεται Επίτροπος της Επικράτειας, ο οποίος εκλέγεται μεταξύ των Επιτρόπων της Επικράτειας ή των βοηθών τους, οι οποίοι υπηρετούν στα δικαστήρια του Κράτους (άρθρο 5). Συγχρόνως με το διορισμό του έκτακτου στρατιωτικού δι-

καστηρίου αποστέλλεται και η αναγκαία για την ενίσχυσή του στρατιωτική δύναμη (άρθρο 7) (9).

II. Π ε ρ ι π τ ώ σ ε ι ς ε φ α ρ μ ο γ ή ς τ ο υ ν ό μ ο υ

Ο νόμος εφαρμόσθηκε μετά δύο ημέρες, με την Απόφαση της 7/19 Σεπτεμβρίου 1833 στην Τήνο, όπου "οι κάτοικοι διαφόρων κοινοτήτων της Τήνου όχι μόνον ετόλμησαν να μην υπακούσουν κατόχρως εις τινα των εκδοθέντων παρ' ημών διαταγμάτων αλλά και προσπάθησαν δι' αποστασίας να κατορθώσουν την απύρρυσιν αυτών" (10).

Ένα έτος αργότερα κηρύχθηκε στις επαρχίες Λαριίδας και Φθιώτιδας και στο νομό Ακαρνανίας και Αιτωλίας για να κατα-

(9) Είναι εμφανής η ομοιότητα πολλών διατάξεων με τις αντίστοιχες των Συνταγμάτων των γερμανικών κρατιδίων σχετικά με την κατάσταση πολιτορκίας. Χαρακτηριστική είναι η διάταξη του άρθρου 9 που αφορά την κήρυξη της έκτακτης στρατιωτικής δίκης "διά τυμπανοκρουσίας ή σαλπισμού" (beim Trommelschlag oder Trompetenschall).

(10) Βλ. την "Απόφαση περί διορισμού Εκτάκτου Στρατιωτικής Δίκης εις Τήνον και της αποστολής ικανού στρατιωτικού αποσπάσματος" εις ΦΕΚ 28, σ. 210-211.- Το Στρατοδικείο εξέδωσε έξι καταδικαστικές αποφάσεις φυλάκισης δύο έως έξι μηνών. Βλ. σχετικά Γ κ ε ό ρ γ η Λ ο ύ ν τ β ι χ φ ο ν Μ ά ο υ ρ ε ρ, Ο Ελληνικός Λαός, Αθήνα, Εκδ. Αφών Τολίδη, 1977, σ. 616.- Για τα έκτακτα στρατιωτικά δικαστήρια βλ. Ν. Ι. Σ α ρ ι π ό λ ο υ, Πραγματεία Συνταγματικού Δικαίου, Αθήναι, 1874, III, § 652 "... η ιστορία ενάστοτε εβεβαίωσεν ότι τα τοιαύτα δικαστήρια, άπερ η αυθαίρετος εξουσία αυθαιρέτως εσημάτιζεν εντολήν είχον καταδικάσαι μάλλον ή δικάσαι τα εις την εξαιρετικήν αυτήν δίκην προσφερόμενα θύματα".

δήποτε όνομα δεν επιτρέπεται να συσταθώσι". Ο τρόπος διεξαγωγής του ατυχούς πολέμου του 1897 αναφέρεται επανειλημμένα (16) σαν επιχείρημα υπέρ της εισαγωγής ρύθμισης, η οποία θα επιτρέπει την αναστολή των ατομικών ελευθεριών κατά τη διάρκεια του πολέμου και θα διευρύνει τα όρια δράσης της εκτελεστικής εξουσίας (17).

✓ Το Προσχέδιο Αναθεώρησης των μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος της Κυβέρνησης Στ. Δραγούμη, το οποίο είχε συντάξει ο Ν.Ν. Σαρίπολος, θεωρεί το γαλλικό νόμο της 3ης Απριλίου 1878 περί καταστάσεως πολιορκίας σαν την καλύτερη υπάρχουσα ρύθμιση και πρότυπο για την αναθεώρηση του άρθρου 91 του Συντάγματος (18). Το Σχέδιο της Κυβέρνησης του Ε. Βε-

(16) Βλ. στην Εφημερίδα των Συζητήσεων, Συνεδρίαση 88 της 13ης Μαΐου 1911 τις αγορεύσεις των Ε. Βενιζέλου, σ. 2256-2257, Ε. Κουλουμβάκη, σ. 2243, Κ. Γόνη-τινα, σ. 2246-2247, Ι. Μπρισιμιτζάκη, σ. 2250· επίσης Δαβή - Παπαϊωάννου, Το νέο Σύνταγμα, Το ιστορικόν της αναθεωρήσεως και όλα τα επίσημα κείμενα, Εκδ. Καλλιτεχνική Επιθεώρηση, Αθήναι, 1911, σ. 173· Ν.Ν. Σαρίπολου, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος, τ. ΙΙ, Αθήναι 1923, σ. 207.

(17) Με το Βουλευτικό Ψήφισμα της 18ης Φεβρουαρίου 1910 περιλαμβάνεται στις αναθεωρητέας διατάξεις και το άρθρο 91 "διότι θεωρείται απαραίτητον εν εμπολέμω καταστάσει να επιτρέπεται η προσωρινή αναστολή του άρθρου τούτου και των άρθρων 4,5,6,8,10,12,14 και 20". Βλ. το κείμενο του Ψηφίσματος εις Δαβή - Παπαϊωάννου, ορ. cit. σ. 43-44.- Σε "ουσιώδεις ελλείψεις του ημετέρου Συντάγματος" αναφέρεται και το Προσχέδιον του Ρυλλικού Κόμματος της 25ης Σεπτεμβρίου 1910, το οποίο περιέχει λεπτομερή ρύθμιση σχετικά με την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας, την οποία προβλέπει μόνο σε περίπτωση πολέμου, ορ. cit. σ. 64-65· επίσης η Εισηγητική Έκθεση του Σχεδίου περί αναθεωρήσεως διατάξεων του εν ισχύι Συντάγματος της Κυβερνήσεως Ε. Βενιζέλου, ορ. cit. σ. 80-81.

(18) "Δέον να περιορισθή η εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου ως εν Γαλλία", ορ. cit. σ. 9 εκ., 36-37.

νιζέλου (ή Προσχέδιο των έξι Βουλευτών (19)) της 26ης Ιανουαρίου 1911 προβλέπει, στην περίπτωση πολέμου ή γενικής επιστάσεως, κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας με ειδικό νόμο, αναστολή των άρθρων 4,5,6,8,10-12, 14 και 20 του Συντάγματος και ίδρυση δικαστικών επιτροπών ή ειδικών δικαστηρίων (20).

Κατά τη συζήτηση του άρθρου 91 στη Βουλή τέθηκαν κατά της αναθεωρήσεως της διάταξης οι βουλευτές Ε. Κουλουμβάκης (21), Δ. Κλάδης (22), Ι. Πατσουράκος (23), Α. Μιχαλακόπουλος (24) και Ι. Δουρβής (25).

(19) Ονομάσθηκε έτσι, επειδή το υπέγραψαν οι έξι βουλευτές - υπογράφοι: Ε. Βενιζέλος, Α. Κορομηλάς, Εμμ. Μπενδής, Ν. Π. Δημητριάδης, Εμμ. Ρέπουλης και Α. Αλεξανδρόης, ορ. cit. σ.18.

(20) Ορ.cit. σ. 91-92.- Στο Σχέδιο αυτό η 30μελής Επιτροπή επί της αναθεωρήσεως του Συντάγματος, της οποίας Πρόεδρος ήταν ο Στ. Δραγούμης, Γραμματευσ ο Κ. Ζαβιτσένος και Εισηγητής ο Κ.Δ. Ραυτιβάν, επέφερε ορισμένες τροποποιήσεις: με ψήφους 10 έναντι 8 απέρριψε την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας σε περίπτωση επιστάσεως και πρότεινε οι όροι και οι συνέπειες της αναστολής των συνταγματικών διατάξεων να προβλέπονται από ειδικό νόμο, ψηφισμένο εκ των προτέρων. Βλ. την Τετάρτη Έκθεση της Επιτροπής, 99^η Συνεδρίαση της 3ης Μαΐου 1911, ορ. cit. σ. 173-175· επίσης Κ. Β α σ ι λ ε ί ο υ, Η αναθεώρηση του Συντάγματος, Αθήναι 1912, σ. 142.

(21) Βλ. Εφημερίδα των Συζητήσεων, Συνεδρίαση 88, 13 Μαΐου 1911, σ. 2242 επ. και 2245: "Εντελώς εξαιρετικοί είναι οι κίνδυνοι, τους οποίους (η διάταξις αυτή) θέλει να αποτρέψη. Εντελώς εξαιρετικοί-δεν δύνασθε να το αρνηθείτε-είναι και οι κίνδυνοι, τους οποίους εγκυμονεί".

(22) Ορ. cit. σ. 2245: "Θέλω καταψηφίσει το άρθρον τούτο, διότι νομίζω ότι θίγει τας θεμελιωδετέρας διατάξεις του Συντάγματος και καταλύει τας τελειοτέρας εγγυήσεις του φιλελευθέρου ημών πολιτεύματος".

(23) Ορ. cit. σ. 2250 επ.

(24) Ορ. cit. σ. 2252 επ.: "Αλλοίμονον εις τα Έθνη, τα οποία χωρίς να φροντίσωσι να συνηθίσωσι τους πολίτας αυτών εις την πειθαρχίαν και την στρατιωτικήν αγωγήν από

Αντιρρήσεις κατά της επέκτασης του στρατιωτικού νόμου και στην περίπτωση της γενικής επιστρατεύσης εξέφρασαν οι: Κ. Μέρμηγκας, Α. Παπαναστασίου, Στ. Δραγούμης, Γ. Πωπ και Π. Αραβαντινός (26). Την ορθότητα της αναθεώρησης υποστήριξαν οι: Κ. Γόντικας, Ι. Μπρισιμιτζάκης, Χ. Δικαίος, Μ. Δαζέας και κυρίως ο Ε. Βενιζέλος, ο οποίος κατηγορηματικά αρνήθηκε την ύπαρξη οποιωνδήποτε κινδύνων για το δημοκρατικό πολίτευμα από την εισαγωγή της διάταξης: "Όπου απειλείται η δικτατορία, ταύτην δεν ιδρύουσι οι νόμοι κυρίως εν ελευθέρω πολιτεύματι· όπου υπάρχει η ισχύς και όπου υπάρχει η θέλησις και όπου το έδαφος είναι παρεσκευασμένον διά τον δικτάτορα, ο δικτάτωρ έρχεται· αλλ' ο δικτάτωρ έρχεται όχι όπου οι νόμοι λειτουργούσι κανονικώς, όχι όπου η έννοια του Κράτους λαμβάνει υπόστασιν αληθή αλλ' εκεί όπου η αναρχία, η πολιτική ακολασία παρασκευάζει το έδαφος" (27). Το τελικό κείμενο του άρθρου 91, το οποίο ψηφίσθηκε κατά τη συνέδριση της 14ης Μαΐου 1911 (28) έχει ως εξής:

"Δικαστικά επιτροπαί και έκτακτα δικαστήρια υφ' οιονδήποτε όνομα δεν επιτρέπεται να συστηθώσιν. Ειδικός νόμος θέλει κανονίση, διά την περίπτωσιν εμπολέμου καταστάσεως ή γενικής, ένεκεν εξωτερικών κινδύνων επιστρατεύσεως, τα της προσωρινής, εν όλω ή εν μέρει, αναστολής της ισχύος των δια-

των κόλπων έτι της οικογενείας, από των βάθρων αυτού του σχολείου, αναμένωσιν ανοήτως να καταρτίσωσιν Κράτος και στρατόν δι' ενιάκτων δικαστηρίων και εκτάκτων βιαιοτήτων". -Βλ. και Μ. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς, ορ. cit. σ. 16 σημ. 8.

(25) Εφημερίς των Συζητήσεων, ορ. cit. σ. 2260

(26) Ορ. cit. σ. 2241-2242, 2259, 2261 επ., 2263 επ.

(27) Ορ. cit. σ. 2245, 2252, 2256-57, 2261, 2265.

(28) Ορ. cit. σ. 2232 επ.- Το Σύνταγμα του 1911 βλ. εις Μ α υ ρ ι ά - Π α ν τ ε λ ή, ορ. cit. σ. 56 επ.

ιάξεων των άρθρων 5,6,10,11,12,14,20 και 95 του Συντάγματος, τα της κηρύξεως της καταστάσεως πολιορκίας και τα της ουστάσεως και λειτουργίας εξαιρετικών δικαστηρίων. Ο νόμος ούτος δεν δύναται να μεταρρυθμισθή κατά το διάστημα των εργασιών της προς εφαρμογήν τούτου συγκαλουμένης Βουλής. Τίθεται δε κατά πάσας ή τινας μόνον αυτού διατάξεις εις εφαρμογήν καθ' όλην την Επικράτειαν ή μέρος αυτής διά βασιλικού διατάγματος, αδεία της Βουλής εκδόμενου (29). Εν απουσία της Βουλής ο νόμος δύναται να τεθή εις εφαρμογήν και άνευ αδείας αυτής διά βασιλικού διατάγματος, προσηγογεγραμμένου υφ' ολοκληρίου του Υπουργικού Συμβουλίου. Διά του αυτού βασιλικού διατάγματος και επί κοινή ανυρότητα αυτού συγκαλείται η Βουλή εντός πέντε ημερών, και αν έτι έληξεν η περίοδος αυτής ή διελύθη, όπως διά πράξεως αυτής αποφασίση την διατήρησιν ή άρσιν των ορισμών του βασιλικού διατάγματος. Η βουλευτική ασυλία του άρθρου 63 ισχύει από της δημοσιεύσεως του βασιλικού διατάγματος.

Η ισχύς των ανωτέρω βασιλικών διαταγμάτων, προκειμένου μιν περί πολέμου, δεν εκτείνεται πέραν της λήξεως αυτού, προκειμένου δε περί επιστρατεύσεως αίρεται αυτοδικαίως μετά δίμηνον, εάν εν τω μεταξύ δεν παραταθή η ισχύς αυτών αδεία πάλιν της Βουλής".

(29) Τα αναστελλόμενα άρθρα του Συντάγματος αναφέρονται: στην προσωπική ελευθερία (άρθρο 5), στη δυνατότητα απόλυσης προφυλακισθέντος, επί πολιτικών εγκλημάτων (άρθρο 6), στο δικαίωμα του συνέρχεσθαι (άρθρο 10), στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 11), στο άσυλο της κατοικίας (άρθρο 12), στην ελευθερία του τύπου (άρθρο 14), στο απόρρητο της αλληλογραφίας (άρθρο 20) και στον τρόπο εκδίκασης των πολιτικών εγκλημάτων και των διά του τύπου πραττομένων (άρθρο 95).

II. Η νομοθετική ρύθμιση του θεσμού

Υπό το καθεστώς του Συντάγματος του 1911 εκδόθηκαν δύο στρατιωτικοί νόμοι: αφ' ενός ο νόμος ΔΕΘ'/1912, τον οποίο ψήφισε η Κυβέρνηση Βενιζέλου και αφ' ετέρου το διάταγμα "περί στρατιωτικού νόμου", το οποίο εξέδωσε η Προσωρινή Κυβέρνηση, μετά την έκρηξη του Εθνικού Διχασμού και τη δημιουργία του "Κράτους της Θεσσαλονίκης" το 1916. Το διάταγμα αυτό ίσχυσε κατά την περίοδο 1916-1917 μόνο, ενώ ο ν. ΔΕΘ'/1912 διατηρήθηκε με τροποποιήσεις έως το 1968.

α. Ο νόμος ΔΕΘ'/1912

Ο Κ.Δ. Ρακτιβάν, Υπουργός Δικαιοσύνης στην Κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου, υπέβαλε στη Βουλή στις 2 Οκτωβρίου 1912 το νομοσχέδιο περί καταστάσεως πολιορκίας, το οποίο ψηφίσθηκε στις 5 Οκτωβρίου 1912 σαν νόμος ΔΕΘ'(4069) (30). Οι ρυθμίσεις που προβλέπει ο νόμος για την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας διατηρήθηκαν αμετάβλητες στα βασικά τους σημεία μέχρι το 1968. Οι ρυθμίσεις αυτές αφορούν:

1. Την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας με ΒΔ, το οποίο εκδίδεται υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 91 του Συντάγματος. Στο ίδιο ΒΔ ή σε άλλο,

(30) Βλ. τις Συνεδριάσεις Γ', Δ' και ΣΤ' (2ας, 3ης και 5ης Οκτωβρίου 1912) εις Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Α' Συνόδου, Ιθ' Βουλευτικής Περιόδου, Αθήναι, 1913, σ. 9, 11, 13, 14.- Το ν. ΔΕΘ' της 6.10.1912 ΦΕΚ Α' 317 βλ. στο Παράρτημα.

εκδιδόμενο με τον ίδιο τρόπο, διατάσσεται και η προσωρινή εν όλω ή εν μέρει αναστολή των ατομικών δικαιωμάτων του άρθρου 91 (άρθρο 2). Το ΒΔ καθορίζει τον προσδιορισμό του τμήματος της χώρας στο οποίο θα ισχύσει ο στρατιωτικός νόμος ή/και η αναστολή των ατομικών δικαιωμάτων, και τη χρονική διάρκεια των μέτρων αυτών μέσα στα όρια του άρθρου 91 του Συντάγματος. Εάν εκπνεύσει το μέγιστο χρονικό διάστημα, το οποίο επιτρέπει το Σύνταγμα η κατάσταση πολιορκίας και η αναστολή αείρονται αυτοδίκαια, εκτός αν η διάρκεια της ισχύος τους ανανεωθεί με νέο ΒΔ, εκδιδόμενο με τον ίδιο τρόπο (άρθρο 3).

2. Τις συνέπειες της κήρυξης της κατάστασης πολιορκίας. Σημαντικότερη συνέπεια είναι η μεταβίβαση όλων των εξουσιών των πολιτικών αρχών, οι οποίες ανάγονται στην τήρηση της τάξης και της αστυνομίας, στις στρατιωτικές αρχές. Η μεταβίβαση αυτή γίνεται αυτοδίκαια, χωρίς άλλη διατύπωση, αμέσως μετά τη δημοσίευση του διατάγματος που κηρύσσει την κατάσταση πολιορκίας. Πολιτικές αρχές επιφορτισμένες με την τήρηση της τάξης και την αστυνόμευση θεωρούνται, εκτός από την αστυνομία και τη χωροφυλακή και η αγροφυλακή, η δασοφυλακή, η τολμοφυλακή, η λιμενοφυλακή κλπ. Οι στρατιωτικές αρχές, οι οποίες αναλαμβάνουν τις εξουσίες των πολιτικών αρχών είναι οι κατά τόπους στρατιωτικοί αρχηγοί και διοικητές. Οι όρσοτηριότητες τις οποίες μπορεί να αναπτύξει η στρατιωτική αρχή είναι κυρίως συνέπεια της αναστολής των ατομικών δικαιωμάτων του άρθρου 91. Στο άρθρο 9 αναφέρονται ενδεικτικά μερικά από τα δικαιώματα της στρατιωτικής αρχής:

- α) Να ενεργεί κατ' οίκον έρευνα όχι μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας αλλά και της νύχτας.
- β) Να απομακρύνει από τον τόπο, στον οποίο κηρύχθηκε ο στρατιωτικός νόμος άτομα τα οποία έχουν καταδικασθεί για κα-

κούργημα ή πλημμέλημα και τους έχει επιβληθεί η ποινή της στέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων όπως επίσης και άτομα τα οποία δεν έχουν μόνιμη εγκατάσταση στην περιοχή της κήρυξης της κατάστασης πολιορκίας. Η απόφαση της στρατιωτικής αρχής δεν απαιτείται να περιβληθεί τύπο. Η στρατιωτική αρχή δεν μπορεί να προσδιορίσει στα άτομα αυτά νέο τόπο διαμονής. Η απομάκρυνση διαρκεί, αν δεν ανακληθεί, μέχρι το τέλος της κατάστασης πολιορκίας (31).

- γ) Να διατάσσει την παράδοση των όπλων και εφοδίων και να προβαίνει στην αναζήτηση και αφαίρεσή τους. Συνεπώς κάθε άδεια οπλοφορίας, η οποία είχε χορηγηθεί από τις στρατιωτικές αρχές ατονεί, εάν η στρατιωτική αρχή διατάζει την παράδοση των όπλων.
- δ) Να ενεργεί κάθε πράξη, η οποία αποσκοπεί στην άμυνα της χώρας και στην περίπτωση αναστολής του άρθρου 5 (περί της προσωπικής ελευθερίας) να προβαίνει σε συλλήψεις χωρίς την τήρηση καμιάς διατύπωσης, δηλαδή χωρίς ένταλμα και χωρίς να συντρέχει αυτόφωρος κατάληψη. Η διάρκεια της κράτησης του συλληφθέντος δεν περιορίζεται από το νόμο.
- ε) Να απαγορεύει τη σύσταση οποιουδήποτε συνεταιρισμού και να διαλύει τους υπάρχοντες, σε περίπτωση αναστολής του άρθρου 11· να διαλύει οποιαδήποτε συνάθροιση σε κλειστό χώρο ή στην ύπαιθρο, σε περίπτωση αναστολής του άρθρου 10.
- στ) Να απαγορεύει την ανακοίνωση ή δημοσίευση πληροφοριών με οποιοδήποτε τρόπο και να προβαίνει στην κατάσχεση εφημερίδων και άλλων εντύπων είτε πριν από τη δημοσίευσή τους

(31) Βλ. και Ν. Χατζητζανή, Η κατάσταση πολιορκίας, Αρμενόπουλος, ΙΔ' (1960), σ. 685.

είτε και μετά, εάν έχει ανασταλεί το άρθρο 14 του Συντάγματος περί της ελευθερίας του τύπου.

Σε περίπτωση απείθειας στις διαταγές της στρατιωτικής αρχής επιβάλλεται από τα στρατοδικεία ποινή φυλακίσεως, εκτός εάν η απείθεια φέρει τα στοιχεία βαρύτερης αξιόποινης πράξης (άρθρο 10 παρ. 1). Η διάταξη αυτή αποτελεί ποινικό νόμο εν λευκώ, επειδή εξουσιοδοτεί τη στρατιωτική αρχή να καθορίσει με διαταγή της το περιεχόμενο της παράβασης το οποίο αυτή κατά τρόπο γενικό προβλέπει και πολάζει. Η διάταξη είναι αντίθετη προς τη συνταγματικό κατοχυρωμένη αρχή του *nullum crimen nulla poena sine lege*. Η εκδίκηση των αδικημάτων τα οποία στρέφονται κατά της ασφάλειας του Κράτους, του πολιτεύματος και της δημόσιας τάξης και ειρήνης ανεξάρτητα από την ιδιότητα των αυτουργών ή συνεργών, ουσιάζεται στα στρατοδικεία, όπως και η εκδίκηση των κοινών εγκλημάτων κατά προσώπων ή πραγμάτων, εάν κατά την κρίση της στρατιωτικής αρχής εκτίθεται σε κίνδυνο η ασφάλεια ή διασφαλείται η δημόσια τάξη του τόπου που κηρύσσεται σε κατάσταση πολιορκίας (άρθρο 5 παρ. 1). Στα δικαστήρια αυτά μεταβιβάζονται και οι εκκρεμείς δίκες σχετικά με τα θέματα που αναφέρθηκαν προηγουμένως, χωρίς καμία χωριστή πράξη, δηλαδή *in re iure*. Η δικαιοδοσία όμως των στρατοδικείων είναι δυνατό και να περισταλεί με το διάταγμα, το οποίο κηρύσσει την κατάσταση πολιορκίας.

Τα εξαιρετικά δικαστήρια, των οποίων τη σύσταση επιτρέπει το Σύνταγμα, είναι τα έκτακτα στρατοδικεία. Εάν δεν υπάρχουν διαρκή Στρατοδικεία στον τόπο, ο οποίος κηρύσσεται σε κατάσταση πολιορκίας η Κυβέρνηση ή εν ανάγκη ο ανώτερος στρατιωτικός αρχηγός μπορεί να συστήσει έκτακτα στρατοδικεία. Η σύσταση δεν είναι απαραίτητο να γίνει με ΒΔ. Το άρθρο 6 παρ. 1 προβλέπει τη σύσταση δύο εκτάκτων στρατοδικείων

και ενός αναθεωρητικού, ώστε αν τυχόν αναθεωρηθεί η απόφαση του ενός στρατοδικείου να είναι δυνατή η παραπομπή της υπόθεσης για νέα συζήτηση στο άλλο στρατοδικείο (32). Εάν ήδη λειτουργεί στον τόπο κήρυξης της κατάστασης πολιορκίας ένα διαρκές στρατοδικείο τότε μπορεί να συσταθεί και ένα μόνο έκτακτο. Εάν όμως μετά την κήρυξη του πολέμου ή την έναρξη των εχθροπραξιών καταργηθούν με ΒΔ τα ένδικα μέσα της αναθεώρησης και της αναίρεσης, τότε αρκεί η σύσταση ενός μόνο εκτάκτου στρατοδικείου (άρθρο 7 παρ. 2). Τόσο τα διαρκή όσο και τα έκτακτα στρατοδικεία διακάζουν με συνοπτική διαδικασία (άρθρο 7 παρ. 1).

Επί στρατού εν εκστρατεία εντός ή εκτός του Κράτους συνιστώνται έκτακτα στρατοδικεία από το γενικό αρχηγό του στρατού ή τον αρχηγό του μεμονωμένα ή ανεξάρτητα ενεργούντος Σώματος με διαταγή, η οποία κοινοποιείται με την Ημερήσια Διαταγή (άρθρο 6 παρ. 2).

3. Τ ο ν τ ρ ό π ο λ ή ξ η ς τ η ς κ α τ ά σ τ α -
σ η ς π ο λ ι ο ρ κ ί α ς

Το άρθρο 12 ορίζει ότι η κατάσταση πολιορκίας αίρεται με ΒΔ, εκτός αν εκπνεύσει ο μέγιστος επιτρεπόμενος χρόνος, οπότε αίρεται αυτοδίκαια. Μετά την άρση τα στρατοδικεία διατηρούν την εκδίκαση των ενώπιόν τους εκκρεμών υποθέσεων, εκτός αν ορίζεται άλλη ρύθμιση στο περί άρσεως διάταγμα και διατάσσεται η μεταβίβαση των εκκρεμών υποθέσεων στην τακτική δικαιοσύνη.

(32) Βλ. Ν. Χατζητζανή, *ορ. cit.* σ. 680.

β. Το Διάταγμα υπ' αριθμ. 18 / 19.9.1916
περί στρατιωτικού νόμου της
"Προσωρινής Κυβέρνησεως του
Βασιλείου της Ελλάδος" (33)

Αμέσως μετά την "ίδρυση" του Κράτους της Θεσσαλονίκης η Προσωρινή Κυβέρνηση (Ε. Βενιζέλος, Π. Κουντουριώτης, Π. Αγα-
κηλής) εξέδωσε το Διάταγμα "περί στρατιωτικού νόμου" (34), το
οποίο παρουσιάζει σημαντικές διαφορές σε σχέση με το νόμο
ΔΕΘ/1912. Με το ν. ΔΕΘ' η κατάσταση πολιορκίας κηρύσσεται
μόνο όταν υπάρχει εμπόλεμη κατάσταση ή γενική επιστράτευση
έναντα εξωτερικών κινδύνων ενώ με το διάταγμα υπ' αριθμ. 18
η κήρυξη της προβλέπεται "έναντα στάσεως, φόνου, ληστείας,
εμπρησμού ή άλλου αδικήματος, διακινδυνεύοντας την χώραν ή

(33) Για τη συνταγματική και πολιτική κρίση του 1915, η ο-
ποία οδήγησε στη δημιουργία του "Κράτους της Θεσσαλονί-
κης" από τον Ε. Βενιζέλο και τους οπαδούς του βλ. Γ.
Βεντήρη, Η Ελλάδα του 1910-1920, Αθήναι, Πυρσός,
1931, τ. Β', σ. 200 επ.· Θ. Βερέμη, Οι επεμβάσεις
του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936, Αθήναι,
Εξάντας, 1977, σ. 47 επ.· Ath. Diamantopou-
los, Le Vénisélisme, Expression spécifique des oppo-
sitions politiques et sociales grecques 1910-1936,
Thèse, Paris, 1981, σ.192 επ.· G.D. Daskalakis,
op. cit. σ. 307 επ.· Γ. Κορδάτου, op. cit. τ.
XIII, σ. 382 επ.· Γ.Θ. Μαυρογορδάτου, Με-
λέτες και Κείμενα για την περίοδο 1909-1940, Αθήνα-Κο-
μοτηνή, Εκδ. Α. Σάκουλα, 1982, σ. 39 επ.· Αθ. Ραϊ-
κώ, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. Α' εκδ. 9η
σ. 307· Π. Τσίρην, Ο θεσμός της διαλύσεως του Κοι-
νοβουλίου, Διδακτ. Διατριβή, Αθήνα, 1983, σ. 166 επ., με
εκτενρή βιβλιογραφία.

(34) Βλ. το Δ/γμα υπ' αριθμ. 18/19.9.1916 "Περί στρατιωτικού
νόμου", Εφημερίδα της Προσωρινής Κυβερνήσεως του Βασι-
λείου της Ελλάδος, αριθμ. φύλλου 3/19.9.1916, στο Πα-
ράρτημα.

την δημοσίαν τάξιν ή και ένεκεν επιηκειμένου κινδύνου διασάλευσεως της δημοσίας τάξεως" (άρθρο 1). Είναι το πρώτο κείμενο ελληνικού στρατιωτικού νόμου, το οποίο προβλέπει την κήρυξή του σε περίπτωση στάσης ή άλλου αδικήματος για να διατηρηθεί η εσωτερική τάξη και ασφάλεια και επιβάλλει τη θανατική ποινή στους συνωμοτούντες κατά του καθεστώτος (35). Επίσης για πρώτη φορά υπάγονται στη δικαιοδοσία των στρατοδικείων όχι μόνο τα αδικήματα κατά της ασφάλειας της χώρας, της δημόσιας ειρήνης και τάξης κλπ., αλλά και τα αδικήματα κατά της καθεστηκυίας τάξης (άρθρο 3).

Η κατάσταση πολιορκίας κηρύσσεται με διάταγμα της Προσωρινής Κυβέρνησης ή του Αντιπροσώπου της, για την περιφέρεια της δικαιοδοσίας του, το οποίο όμως πρέπει να εγκριθεί εντός οκτώ ημερών από την Προσωρινή Κυβέρνηση (άρθρο 1). Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένες από τις εξουσίες της στρατιωτικής αρχής, στην οποία μεταβιβάζονται οι αρμοδιότητες της πολιτικής εξουσίας σχετικά με την τήρηση της τάξεως, οι οποίες είναι ανάλογες με εκείνες του ν. Δ387/1912, δηλαδή σύλληψη ή προφυλάκιση ενόχων ή υπόπτων, απαγόρευση συναθροίσεων στο ύπαιθρο, διάλυση κάθε είδους ενώσεων, κατ' οίκον έρευνά, προληπτική λογοκρισία του τύπου, κατάσχεση εντύπων κλπ. Ο νόμος δεν αναφέρει ποιο είναι το μέγιστο επιτρεπόμενο

(35) Κατά το άρθρο 8 του δ/τος: "Ο κηρουσόμενος ένοχος, διότι συνωμοτεί κατά του καθεστώτος ή ενεργεί πράξεις τεινούσας προς ανατροπήν αυτού ή κεροτύνει άλλους προς επιχείρησιν τοιούτων πράξεων, δύναται να τιμωρηθή και διά της ποινής του θανάτου".- Κατά των αποφάσεων, οι οποίες εκδίδονταν σύμφωνα με τις διατάξεις του διατάγματος δεν επιτρεπόταν αρχικά η άσκηση κανενός ενδύκου μέσου (άρθρο 12).

χρονικό όριο σύλληψης ή προφυλάκισης και επιτρέπει τον περιορισμό των υπόπτων ή ενόχων σε ορισμένο τόπο και επί ορισμένο χρόνο, δηλαδή την εκτόπισή τους (άρθρο 2 παρ. 1). Για το σκοπό της παγίωσης της τάξης η στρατιωτική αρχή μπορεί να εκδίδει και έγγραφες διατάξεις και κανονισμούς, των οποίων η ισχύς άρχεται από την επικύρωσή τους από την Προσωρινή Κυβέρνηση ή από τον αντιπρόσωπό της. Επιπλέον είναι δυνατό να διαταχθεί και η επίβλεψη ("υπερορσία") υπόπτων προσώπων (άρθρο 2 παρ.1). Οι λοιπές διατάξεις ομοιάζουν προς τις διατάξεις του ν. ΔΕΘ' (σύσταση στρατοδικείων κλπ). Οι διατάξεις του νόμου συμπληρώνονται με το διάταγμα "περί στρατιωτικών δικαστηρίων και στρατιωτικής δικαιοσύνης εν γένει" της 16/18ης Οκτωβρίου 1916 (αριθμ. φύλλου 20).

Στο διάταγμα αυτό καθορίζεται λεπτομερώς ο τρόπος λειτουργίας και επανδρώσεως των Στρατοδικείων: του Στρατοδικείου Μακεδονίας, με περιφέρεια αρμοδιότητας τη Μακεδονία και τα νησιά του Αρχιπελάγους και έδρα τη Θεσσαλονίκη και του Στρατοδικείου Κρήτης, με περιφέρεια αρμοδιότητας την Κρήτη και έδρα τα Χανιά. Κατά των αποφάσεών τους, οι οποίες καταγγιγνώνουν εγκληματική ποινή ή επανορθωτική ποινή έκπτωσης επιτρέπεται το ένδικο μέσο της αναθεώρησης στα Εφετεία Θεσσαλονίκης και Χανίων. Το ένδικο μέσο της αναίρεσης γενικά αποκλείεται. Η αίτηση αναθεώρησης αναστέλλει την εκτέλεση της απόφασης και εν καιρώ επιστράτευσης. Σε περίπτωση όμως εκστρατείας ή πολέμου δεν επιτρέπεται άσκηση οποιουδήποτε ενδίκου μέσου, εκτός της ανακοπής (άρθρο 13). Ιδιαίτερα αυστηρές ποινές προβλέπονται στα διά του τύπου διαπραττόμενα εγκλήματα. Η δημοσίευση ειδήσεων ή ανακοινώσεων, σχετικά με τις στρατιωτικές κινήσεις ή τα έργα οχύρωσης της χώρας τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον εξ μηνών και το σχετικό έντυπο κιντάσεται. Σαν αυτουργοί της παράβασης θεωρούνται και

τιμωρούνται, με την ακόλουθη σειρά: οι διευθυντές ή εκδότες, και εν ελλείψει αυτών οι συγγραφείς, τυπογράφοι και πωλητές, διανομείς και τοιχοκολλητές (!) (άρθρο 20).

Επίσης η δημοσία ή κατ' ιδίαν ανακοίνωση ειδήσεων, οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν διατάραξη της δημόσιας τάξης ή να προκαλέσουν ανησυχία στους πολίτες ή το στρατεύμα ή τείνουν να μειώσουν την εμπιστοσύνη των πολιτών προς την Κυβέρνηση ή τις Αρχές τιμωρείται με εξάμηνη τουλάχιστον φυλάκιση (άρθρο 22). Οι διατάξεις του στρατιωτικού νόμου της Προσωρινής Κυβέρνησης είναι στο σύνολό τους αυστηρότερες από τις διατάξεις του ν. ΔΕΘ'. Κατά το διάστημα 1916 - 1917 εφαρμόσθηκαν επανειλημμένα σε όλες σχεδόν τις περιοχές του Κράτους της Θεσσαλονίκης.

III. Η π ρ α κ τ ι κ ή ε φ α ρ μ ο γ ή τ ο υ θ ε σ μ ο ύ

α. Μ ε τ ο ν ό μ ο Δ Ε Θ ' / 1 9 1 2

1. Η π ε ρ ί ο δ ο ς 1 9 1 2 - 1 9 2 2

Ο ν. ΔΕΘ'/1912 εφαρμόσθηκε για πρώτη φορά στις 8 Οκτωβρίου 1912 με ΒΔ υπογραμμένο από τους Υπουργούς Στρατιωτικών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών, μετά από άδεια της Βουλής της 7ης Οκτωβρίου, στις βόρειες παραμεθόριες περιοχές και στους δήμους Αθηνών και Πειραιώς (36). Μετά κηρύσσεται στην

(36) Βλ. Το ΒΔ/8.10.1912 εις ΦΕΚ Α' 319· επίσης Ν.Ν. Σ α ρ ι - π ό λ ο υ, op.cit. σ. 224.

Λευκάδα και την Πάτρα (37), στα καταληφθέντα νησιά του Αιγαίου Πελάγους (38) και στην Κέρκυρα (39), χωρίς προηγούμενη άδεια της Βουλής και χωρίς προσυπογραφή των σχετικών διατάγμάτων από το Υπουργικό Συμβούλιο.

Η κατάσταση πολιορκίας ήρθε ουσιαστικά μετά τη λήξη του πολέμου κατά της Τουρκίας με το ΒΔ της 8ης/16ης Νοεμβρίου 1913 "περί περιορισμού της δικαιοδοσίας των στρατιωτικών δικαστηρίων" άρθρα 1 και 2 (40).

Στις 11.9.1915 (41), κηρύσσεται σε κατάσταση πολιορκίας η Μακεδονία, η οποία ήταν ήδη θέατρο πολεμικών επιχειρήσεων από την Κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου.

Ήδη είχε εκδηλωθεί η διάσταση απόψεων για την εξωτερική πολιτική μεταξύ Ε. Βενιζέλου - Β. Κωνσταντίνου και ακολούθησε η απομάκρυνση του Βενιζέλου από την Κυβέρνηση, με όλες τις γνωστές συνέπειες. Στις 21 Μαΐου 1916 (ημέρα της ενομαστικής εορτής του Β. Κωνσταντίνου) ο στρατιωτικός νόμος κηρύσσεται πάλι στη Μακεδονία (42) από τον αρχιστράτηγο των

(37) Βλ. το ΒΔ/18.10.1912, ΦΕΚ Α' 328, και ΒΔ της 30/31.12.1912, ΦΕΚ Α' 383 αντίστοιχα.

(38) Ελ. το ΒΔ/31.3/18.4.1913, ΦΕΚ Α' 73.

(39) Ελ. το ΒΔ της 17/19.7.1913, ΦΕΚ Α' 139.

(40) Βλ. ΦΕΚ Α' 231/1913. Ο Ν.Ν. Σ α ρ ί π ο λ ο ς, *op. cit.* σ. 226 σημ. 5 υποστηρίζει ότι δεν απαιτούνταν η έκδοση διατάγματος, γιατί η κατάσταση πολιορκίας αίρεται αυτοδίκαια με τη λήξη του πολέμου και, επί πλέον, γιατί σε όλα τα ΒΔ/τα οριζόταν ρητά ότι: "Η ισχύς του παρόντος διατάγματος θέλει διαρκέσει μέχρι λήξεως του πολέμου".

(41) Βλ. το ΒΔ της 11/12.9.1915, ΦΕΚ Α' 313.- Η εκ των υστέρων έγκριση της Βουλής δόθηκε στη συνεδρίαση της 16ης Σεπτεμβρίου 1915. Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Κ' Περιόδου Α' Συνόδου σ. 42-43.

(42) Για την κήρυξη αυτή του στρατιωτικού νόμου, η οποία θεωρήθηκε σαν κατάλυση κάθε έννοιας εθνικής κυριαρχίας της Ελλάδας επί της Μακεδονίας βλ. τις αγορεύσεις των

συμμαχικών δυνάμεων, στρατηγό Σαρσίγ, σαν "αντίποινα" για την παράδοση του Ρούπελ στους Γερμανούς και τους Βουλγάρους.

Μετά την απομάκρυνση του Β. Κωνσταντίνου και την επάνοδο του Ε. Βενιζέλου στην Αθήνα το 1917 ο ν. ΔΕΘ' εφαρμόσθηκε σταδιακά σε ολόκληρη την επικράτεια (43), δεδομένου ότι η Ελλάδα συμμετείχε στον πόλεμο μαζί με τις δυνάμεις της Αντάντ.

Το 1919 ήρθη σε ορισμένους νομούς και κυρίως στις περιοχές, οι οποίες κατά το 1916-1917 ανήκαν στις "Κράτος της Θεσσαλονίκης" (44), κηρύχθηκε όμως στους νομούς Θεσσαλονίκης

Στ. Σ κ ο υ λ α ύ δ η, Ι. Δ ρ α γ ο ύ μ η, Ν. Σ τ ρ ά -
τ ο υ, Γ. Μ ε ρ κ ο ύ ρ η και Χ. Π ο λ ο γ ε ώ ρ γ η,
στην Εφημερίδα των Συζητήσεων, Περίοδος ΚΑ', Σύνοδος Α'
Συνεδριάσις της 23ης Μαΐου 1916, σ. 966 επ.

- (43) Στο νομό Αττικής και Βοιωτίας με το ΝΔ/20.7.1917, ΦΕΚ Α' 147. Μετά από την άδεια της Βουλής της 25ης Ιουλίου 1917 ο ν. ΔΕΘ' κηρύχθηκε με ΒΔ στις εξής περιοχές: στο νομό Αχαΐας (ΒΔ της 17/19.8.1917 ΦΕΚ Α' 169). στο νομό Μεσσηνίας (ΒΔ της 26/28.8.1917, ΦΕΚ Α' 176). στους νομούς Αρκαδίας, Λακωνίας και Λαρίσης (ΒΔ της 8.9.1917, ΦΕΚ Α' 192). στο νομό Αργολίδος και Κορινθίας (ΒΔ της 11/14.9.1917 ΦΕΚ Α' 199). στο νομό Ευβοίας και Φθιωτιδοφωκίδος (ΒΔ της 29.9.1917/2.10.1917, ΦΕΚ Α' 215). στους νομούς Τρικάλων και Αιτωλοακαρνανίας (ΒΔ της 20/24.10.1917, ΦΕΚ Α' 235). στο νομό Κοζάνης (ΒΔ της 21/31.10.1917, ΦΕΚ Α' 243). στο νομό Φλωρίνης (ΒΔ της 2/8.12.1917, ΦΕΚ Α' 284). - Το 1918 η κατάσταση πολιορκίας κηρύχθηκε: στη Λευκάδα (ΒΔ της 13/17.2.1918, ΦΕΚ Α' 39). στη θάσο (ΒΔ της 24/30 Μαρτίου 1918, ΦΕΚ Α' 65). στην Ιθάκη (ΒΔ της 20/26.6.1918, ΦΕΚ Α' 141) και στην Ανατολική Μακεδονία (ΒΔ της 15/16 Οκτωβρίου 1918, ΦΕΚ Α' 222). Η διάρκεια ισχύος των διαταγμάτων αυτών οριζόταν ως το τέλος του πολέμου. Τα ένδικα μέσα της αναθεώρησης και της αναίρεσης κατά των αποφάσεων των εκτάκτων στρατοδικείων είχαν καταργηθεί ήδη τον Οκτώβριο του 1917 με το ΒΔ της 29.9.1917/4.10.1917, ΦΕΚ Α' 216.
- (44) Ο ν. ΔΕΘ' ήρθη στους νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου και στην επαρχία Μυλοποτάμου (ΒΔ της 4/7.1.1919, ΦΕΚ Α' 3),

και Πέλλης, μετά από άδεια της Βουλής (45).

Η παρατεταμένη εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου είχε προκαλέσει ιδιαίτερα εντονες αντιδράσεις, κυρίως στην "Παλαιά Ελλάδα". Ήδη το Νοέμβριο του 1918 οι βουλευτές του Σοσιαλιστικού Κόμματος Α. Σίδερης και Α. Κουριέλ κατέθεσαν επερώτηση σχετικά με τη διατήρηση του στρατιωτικού νόμου, της λογοκρισίας του τύπου και της αλληλογραφίας και των εξαιρετικών νομοθετικών μέτρων, ενώ είχε ήδη λήξει η εμπόλεμος κατάσταση με την υπογραφή της ανακωχής και την ανάκτηση των καταληφθέντων εδαφών. Ο Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης Ε. Ρέπουλης απάντησε ότι "η Κυβέρνησις δεν θεωρεί επιστάσαν την στιγμήν της άρσεως του στρατιωτικού νόμου, απεφάσισεν όμως την άρσιν της λογοκρισίας, εκτός της ταχυδρομικής και τηλεγραφικής", χωρίς να δώσει άλλες διευκρινίσεις (46).

Το θέμα της άρσης του στρατιωτικού νόμου επανήλθε στη Βουλή το Νοέμβριο του 1919 από τους βουλευτές Δ. Χρυσοστάλη, Γ. Πώπ και Κ. Σοκόλη (47). Ο Ε. Βενιζέλος υποστήριξε τη δι-

στο νομό Αρκαδίας (ΒΔ της 24/28.6.1919, ΦΕΚ Α' 145). στους νομούς Μυτιλήνης, Χίου και Σάμου και στα νησιά Ικαρία και Κορσούς (ΒΔ της 7/11.12.1919, ΦΕΚ Α' 265).

(45) Βλ. το ΒΔ της 1/5.2.1919 ΦΕΚ Α' 26.- Ο Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο s, ορ. cit. σ. 28 σημ. 40 αναφέρει ότι ο ν. ΔΞΘ' ουδέποτε κηρύχθηκε μετά το 1917 με άδεια της Βουλής. Όπως προκύπτει όμως από την έρευνα των διαταγμάτων της περιόδου, η άποψη αυτή ευσταθεί για την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου μετά τις 28.9.1922.

(46) Βλ. Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Κ'- Σύνοδος Γ', Συνεδριάσις 37/26.11.1918, σ. 497. Η επερώτηση συζητήθηκε σε ιδιαίτερα τεταμένη ατμόσφαιρα, με συνεχείς αποδοκιμασίες προς τους επερωτούντες.

(47) Βλ. Εφημερίδα των Συζητήσεων, Περίοδος Κ'- Σύνοδος Δ', Συνεδριάσεις 3/23 Νοεμβρίου 1919, σ. 15-16 και 5/26 Νοεμβρίου 1919, σ. 36 επ. Χαρακτηριστική της εντύπωσης από την εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου είναι η αποστρο-

ατήρηση του στρατιωτικού νόμου για να μη διαταραχθεί η εσωτερική τάξη από τυχόν φιλοκωνσταντινικά κινήματα ή εξεγέρσεις. Για να ενισχύσει την άποψή του επικαλέσθηκε την ανακάλυψη μιας μικρής έκτασης συνωμοσίας φιλομοναρχικού χαρακτήρα του αξιωματικού Λυμπρίτη, λίγες ημέρες πριν, την οποία όμως το σύνολο των ομιλητών χαρακτηρίσε σαν "γελοία", "άσκοπο" και "μωρά" (48).

Επιπλέον, εφόσον δεν είχε υπογραφεί ακόμη η Συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία η εμπόλεμη κατάσταση δεν είχε λήξει (49). Αντίθετα οι αντιπολιτευόμενοι βουλευτές ζήτησαν την άρση του στρατιωτικού νόμου για να αποκατασταθεί η εθνική ενότητα και επεσήμαναν την έλλειψη νομικού ερείσματος για τη διατήρησή σου, εφόσον η εμπόλεμη κατάσταση είχε λήξει (50).

φή από την ομιλία του Δ. Χ ρ υ σ ο σ τ ά λ η, *op. cit.* σ. 36: "Αφού επικρατεί ήδη ο σουλτανικός δεσποτισμός και η αυθαιρεσία και η εσχάτη ασέβεια εις την πολιτικήν ελευθερίαν ο στρατιωτικός νόμος και η λογοκρισία κατασπαράσσουν την εθνικήν ψυχήν ως γύπες, φόβος και τρόμος συνέχει τους Έλληνες πολίτας".

(48) *Op.cit.* σ. 48, 56-57.- Κατά την ίδια συζήτηση ο βουλευτής Π. Κ α ρ α π ά ν ο ς δικαιολόγησε τα μέτρα της Κυβέρνησης Βενιζέλου με την επίκληση του δικαίου της ανάγκης.- Για τη σωρεία των στάσεων και λιποταξιών προς τους Βουλγάρους τις οποίες υπέθαλπταν φιλοβασιλικοί αξιωματικοί και πολιτικοί βλ. Γ. Κ ο ρ δ ά τ ο υ, *op. cit.* τ. XIII, σ. 493 σημ. 2.

(49) Βλ. Εφημερίδα των Συζητήσεων, *op.cit.*, σ. 56.- Πρβλ. και Ν.Ν. Σ α ρ ι π ό λ ο υ, *op. cit.* σ. 223 σημ. 4: "Η λήξις του πολέμου επέρχεται νομικώς, τυπικώς, διά της συντελέσεως της συνθήκης περί προκαταρκτικής ή περί οριστικής ειρήνης και ουχί απλώς διά της παύσεως των εχθροπραξιών και συνεπεία έτι γενικής ανακωχής ... Αι διεθνείς συνθήκαι συντελούνται διά της επικυρώσεως και της ανταλλαγής των επικυρώσεων".

(50) Βλ. Εφημερίδα των Συζητήσεων *op.cit.* σ. 36 επ., 40, 45, 47, 50, 54 επ. Ιδιαίτερα αποκαλυπτικές για το κλίμα

Ο Βενιζέλος υποσχέθηκε τελικά να άρει το ν. ΔΕΘ' μετά την υπογραφή και κύρωση της συνθήκης ειρήνης με την Τουρκία, την οποία υπεδόγιζε εντός τεσσάρων μηνών (51).

Μετά τη συνδιάσκεψη του Σαν Ρέμο και την αναγγελία της συνθήκης ειρήνης εκδόθηκε το ΒΔ "περί μερικής άρσεως της κα-
ταστάσεως πολιορκίας καθ' άπαν το Κράτος" της 24ης Απριλίου 1920 (52).

της εποχής ήταν οι αγορεύσεις των Γ. Π ω π (... "Δύνα-
μαι να είπω εις τον κ. Πρωθυπουργόν ότι νομοθετεί νέον
Σύνταγμα, διότι εκ του Συντάγματος ουδέν οντλεί δικαίω-
μα προς διατήρησιν του στρατιωτικού νόμου δι' ους λό-
γους προέβαλλε προς ημάς" ορ. cit. σ. 40 και "... Ομι-
λείτε περί ελευθεριών του λαού και καταδυναστεύετε διά
τοιούτων νομοθετημάτων και τοιούτων περιορισμών τον
λαόν, διότι ζητείτε να περιφρουρήσητε την ψυχήν του
λαού από 100 - 200 - 1000, αν θέλετε, άτομα", σ. 42)
και Α. Σ ι δ έ ρ η ("Κατά της εργατικής και σοσιαλιστι-
κής αντιπολιτεύσεως υπήρξε διοικήσεις άδικος και βιαία,
τοιαύτη δε προ παντός κατά παντός, ο οποίος ήγετο και
έγραψεν από μίαν απολύτως αγνήν ιδεολογίαν", ορ. cit.
σ. 49).

(51) Ορ. cit. σ. 56

(52) Βλ. το Δ/γμα της 23/24.4.1920, ΦΕΚ Α' 94.- Βλ. την αγό-
ρευση του Ε. Β ε ν ι ζ έ λ ο υ στη συνεδρίαση της 23ης
Απριλίου 1920, Εφημερίδα των Συζητήσεων, σ. 773-744:
"... Νομίζω ότι μοι επιβάλλεται το καθήκον να υπερασπί-
σω την εν τω παρελθόντι εφαρμογήν του στρατιωτικού νό-
μου, διότι διεβλήθη επί τούτου, ώστε εθεωρήθη ότι
σχεδόν κήτι τι το εξαιρετικόν ήτο το ότι εν Ελλάδι διε-
ξήγομεν τον εξωτερικόν πόλεμον αλλά και τον εσωτερικόν
πόλεμον, εφαρμόζοντες και τον στρατιωτικόν νόμον". Τα
αποτελέσματα της εφαρμογής του, τα οποία ανακοίνωσε στη
Βουλή κατά την ίδια συνεδρίαση ήταν: 207 κατάδικοι για
πολιτικά αδικήματα, εκ των οποίων 33 για εσχάτη προδο-
σία, 76 για αδικήματα του άρθρου 755 του Π.Ν. και του
νόμου ΔΕΘ', 43 για στάσεις, 41 για τα Νοεμβριανά.- Για
την εσωτερική πολιτική του Βενιζέλου κατά την περίοδο
1917-1920 βλ. επίσης Γ. Β ε ν τ ή ρ η, ορ. cit. τ. Β',
σ. 363-365, 376-377. Ath. D i a m a n t o p o u l o s,

Οι περιορισμοί, οι οποίοι εξακολουθούν να ισχύουν αφορούν τη δημοσίευση ειδήσεων ή ανακοινώσεων σχετικά με τις στρατιωτικές κινήσεις ή τα έργα οχύρωσης της χώρας και τη διά του τύπου κριτική επί της πολεμικής πολιτικής της Κυβέρνησης. Επίσης οι στρατιωτικοί διοικητές μπορούν να επιβάλουν την τήρηση επισήμου δελτίου πρακτικών κάθε ποινικής δίκης και την υποχρεωτική του δημοσίευση. Στη δικαιοδοσία των στρατιωτικών δικαστηρίων εξακολουθούν να υπάγονται τα διαπραχθέντα αδικήματα από 1.11.1916 (Νοεμβριανά) έως 14.6.1917 κατά της ασφάλειας του Κράτους, του Πολιτεύματος, της δημόσιας τάξης και ειρήνης.

Αμέσως μετά την άρση ακολούθησε οξύτατη αρθρογραφία των φιλοκωνσταντινικών εφημερίδων και σειρά επεισοδίων μεταξύ των οπαδών των δύο παρατάξεων σε όλη την Ελλάδα. Μετά από άδεια της Βουλής ο Βενιζέλος κηρύσσει πάλι το στρατιωτικό νόμο "εν αις περιφερείαις παραμένει εν ισχύι κατόπιν του από 23 Απριλίου ε.ε. Β.Δ/τος κλπ" (53).

op. cit. σ. 231 επ· Γ. Κορδάτου, op. cit. σ. 486, 499· W i l l i a m E d g a r, Οι εκκαθαρίσεις του 1917, Η σημασία τους για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Βενιζέλου, εις Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του, Αθήναι, Εκδ. Φιλιππότη, 1980, σ. 519 επ.
(53) Βλ. το ΒΔ της 21.5.1920, ΦΕΚ Α' 113. Με το διάταγμα αυτό αναστέλλονται τα άρθρα που αναφέρει το άρθρο 91 του Συντάγματος και τίθενται σε εφαρμογή όλες οι διατάξεις του ν. ΔΕΘ' εκτός από την γ' παράγρ. του άρθρου 5.- Η άδεια της Βουλής δόθηκε στην 65η Συνεδρίαση της 19ης Μαΐου 1920, Εφημερίδα των Συζητήσεων, σ. 959.- Βλ. επίσης την αγόρευση του Ε. Βενιζέλου, op.cit., 64η Συνεδρίαση της 18ης Μαΐου 1920, σ. 953-957: "... Ο στρατιωτικός νόμος παρέχει εις την Κυβέρνησιν επαρκή μέσα όπως αντιμετωπίση την κατάστασιν, την οποίαν εδημιούργησαν οι ευθύς μετά την άρσιν του στρατιωτικού νόμου ανακινήσαντες το ζήτημα του Κωνσταντίνου . Μόλις ήρθη

Ο ν. ΔΕΘ' ήρθη τελικά μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών (54).

Μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 και την επάνοδο του Β. Κωνσταντίνου η κυβέρνηση Δ. Γούναρη, επικαλούμενη λόγους ασφάλειας και δημόσιας τάξης κηρύσσει σε κατάσταση πολιορκίας την ανατολική και δυτική Θράκη, το Φεβρουάριο του 1921, μετά από άδεια της Συνέλευσης της 29ης Ιανουαρίου 1921 (55).

ο στρατιωτικός νόμος, μόλις παρήλθον ολίγαι ημέραι από της άρσεως αυτού και το ζήτημα της επανόδου του εκπεσόντος βασιλέως ετέθη καθαρώς και απεριφράστως από τον Τύπον της δεκαεξεκεφάλου αυτής αντιπολιτεύσεως".- Με το Δ/γμα της 12/13 Ιουνίου 1920 κηρύχθηκε ο ν. ΔΕΘ' στο νομό Λέσβου.

(54) Βλ. το ΒΔ της 11.9.1920, ΦΕΚ Α' 208.- Ο Ε. Βενιζέλος, στη Συνεδρίαση 71/25.8.1920, Εφημερίδα των Συζητήσεων σ. 1057-1059, παραδέχθηκε την ενδεχόμενη ήττα του συνεπεία της εσωτερικής διακυβέρνησης: "Αι εθνικαί επιτυχίαι ουδ' υπό των χειρίστων εχθρών αμφισβητούνται πλέον, αλλά παραδόξως απειλούμαι ότι θα καταψηφισθώ υπό του ελληνικού λαού.... διότι ο ελληνικός λαός δεν δύναται, ουδέ μετά τας επιτυχίας ταύτας, να συγχωρήση την αφαίρεσιν των ελευθεριών του".

(55) Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ' εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι, 1921, Συνεδρίαση ΙΑ'/29.1.1921, σ. 117. Το ΒΔ της 5/6.2.1921 βλ.εις ΦΕΚ Α' 19.- Στις 30.8.1921 ήρθη εν μέρει η ισχύς του στρατιωτικού νόμου στη Θράκη, δηλ. όσον αφορά τα κατά προσώπων ή περιουσιών απευθυνόμενα κοινά αδικήματα, τα οποία αναφέρονται στην τελευταία παράγραφο του άρθρου 5 του ν. ΔΕΘ'. Το ΒΔ της 16/30.8.1921 βλ. εις ΦΕΚ Α' 158. Αργότερα με το ΒΔ της 28.4.1922/11.5.1922 "περί κανονισμού του τρόπου εφαρμογής του ν. ΔΕΘ' εις την Θράκην", ΦΕΚ Α' 70, ορίσθηκε ότι "Οσάκις αι εν άρθρω 9 εδαφ. δ' του ν. ΔΕΘ' πράξεις, αι σκοπούσαι εις την άμυναν και ασφάλειαν της χώρας κρίνεται αναγκαίον να ενεργηθώσι δι' απελάσεως κατοίκων Θράκης, η απέλασις δεν δύναται να πραγματοποιηθεί άνευ συμφώνου γνώμης και της πολιτικής διοικήσεως".

Μετά από νέα άδεια της Βουλής της 30ης Μαρτίου 1921 κηρύσσει εν μέρει το ν. ΔΞΘ' στην υπόλοιπη Ελλάδα, επικαλείται όμως, εκτός από τους λόγους ασφάλειας και δημόσιας τάξης, και την υφιστάμενη εμπόλεμη κατάσταση (56). Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό η κατάσταση πολιορκίας και η δικαιοδοσία των στρατιωτικών αρχών και στρατιωτικών δικαστηρίων περιορίζεται μόνον επί των παραβάσεων των απαγορευτικών διαταγών της στρατιωτικής αρχής, οι οποίες εκδίδονται βάσει του εδαφίου στ' του άρθρου 9 του ν. ΔΞΘ' και αφορούν: "α) εις πάσαν εν γένει ανακοίνωσιν ή δημοσίευσιν ειδήσεων και πληροφοριών περί του στρατού, των ναυτικών και πολεμικών ενεργειών και β) εις απαγόρευσιν της διά του τύπου δημοσιεύσεως των ειδήσεων και πληροφοριών των εν τω προηγουμένω εδαφίω α' αναφερομένων άνευ εγγράφου αδείας της αρχής" (57).

Όπως φαίνεται από την παράθεση των σχετικών διαταγμάτων, ο στρατιωτικός νόμος εφαρμόσθηκε σχεδόν καθ' όλο το χρονικό διάστημα 1912-1922. Η παράλληλη ανάγνωση των Πρα-

(56) Σχετικά με την παροχή αδείας της Βουλής βλ. τις αγορεύσεις των Δ. Γ ο ύ ν α ρ η, Α. Τ σ ο υ κ α λ ά, Ν. Σ τ ρ ά τ ο υ, Δ. Π α ν α γ ι ώ τ ο υ και Κ. Λ υ - κ ο υ ρ έ ζ ο υ στις συνεδριάσεις ΚΣΤ'/29.3.1921, σ. 437 και ΚΖ'/30.3.1921, σ. 441 επ., εις Πρακτικά...

Χαρακτηριστικό της εντύπωσης από την εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου είναι το απόσπασμα της ομιλίας του Λ υ κ ο υ ρ έ ζ ο υ op.cit. σ. 442 "... αποκρούω την λήψιν του μέτρου τούτου, όπερ φέρει εις την μνήμην την φρικτήν περίοδον του βενιζελισμού. όστις έζησεν διά του ανελευθέρου τούτου μέτρου".- Το ΒΔ /1.4.1921 βλ. εις ΦΕΚ Α' 53

(57) Με το ΒΔ της 13/15.5.1921, ΦΕΚ Α' 84, καταργήθηκαν τα ένδικα μέσα της αναθεώρησης και της αναίρεσης, κατά των αποφάσεων "των εκδιδομένων υπό των εν άρθρω 7 του ν. ΔΞΘ' περί καταστάσεως πολιορκίας αναφερομένων στρατοδικείων κλπ".

κτικῶν της Βουλῆς αποκαλύπτει ὅτι ὁ ν.ΔΕΘ'/1912 ἔχει ἀρχίσει νὰ χρησιμοποιεῖται ἤδη κατὰ τὴν πρώτη περίοδο της εφαρμογῆς του καὶ συγκεκριμένα μετὰ το 1918, ὡς μέσο διατήρησης της δημοσίας τάξης καὶ ασφάλειας, παρὰ τὴν ἔλλειψη σχετικῆς συνταγματικῆς πρόβλεψης καὶ τὶς ρητὲς διαβεβαιώσεις τοῦ Ε. Βενιζέλου κατὰ τὶς συζητήσεις στὴ Βουλὴ το 1911.

Μετὰ το 1918 ὅμως ὁ Βενιζέλος επανειλημμένα τονίζει τὴν ἀνάγκη νὰ διατηρηθεῖ σὲ ἰσχὺ ὁ ν. ΔΕΘ'/1912 γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ φιλομοναρχικὲς ἀντιδράσεις καὶ κἀνει σαφεῖς ἀναφορὲς στὸν "εσωτερικὸ πόλεμο" τὸν ὁποῖο διεξάγει συγχρόνως με τὸν ἐξωτερικὸ (57α). Λόγους ασφαλείας καὶ τάξεως επικαλεῖται ἀργότερα καὶ ἡ Κυβέρνηση Δ. Γούναρη.

Ὁ στρατιωτικὸς νόμος ἔχει βέβαια ὡς τῶρα χρησιμοποιηθεῖ σὲ πολλὲς ευρωπαϊκὲς χώρες ὡς μέσο ἀντιμετώπισης τοῦ "εσωτερικοῦ ἐχθροῦ": ὡς εσωτερικὸς ἐχθρὸς ὅμως εἶχαν θεωρηθεῖ στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἀπεργιακὲς κλητοποιήσεις, ἐργατικὲς διεκδικήσεις ἢ ἐξεγέρσεις σοσιαλιστικοῦ χαρακτήρα (κορυφαῖο παράδειγμα ἡ γερμανικὴ Νοεμβριανὴ Επανάσταση).

Ἀντίθετα στὴν περίπτωση της πρόωρης εφαρμογῆς τοῦ ἐλληνικοῦ στρατιωτικοῦ νόμου ὡς μέσου διατήρησης της δημόσιας τάξης παρατηροῦμε ὅτι χρησιμοποιεῖται με σκοπὸ τὴν ολοκλήρωση τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῶν δύο μεγαλύτερων "αστικῶν" παρατάξεων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μίᾳ ἐπιδιώκει τὴν ἐθνικὴν ολοκλήρωση με τὴν πραγματοποίηση της Μεγάλης Ἰδέας καὶ ἡ ἄλλη ἐπιμένει στὶς ἀξίες της "πτωχῆς πλὴν τιμῆς" Ἑλλάδας τοῦ χθὲς : ὁ στρατιωτικὸς νόμος στὴν περίοδο αὐτὴ δὲν εφαρμόζε-

(57α) Βλ. παραπάνω σ. 170 σημ. 48, 171 σημ. 52, 172

ται για να αντιμετωπισθούν οι ανύπαρκτες εργατικές διεκδικήσεις, αλλά στρέφεται κατά μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού (περίπου του ημίσεος) τα οποία δεν ενστερνίζονται τις πεποιθήσεις του κυβερνώντος κόμματος. Η αρχική αυτή εφαρμογή του ν. ΔΕΘ'/1912 καθορίζει και εξηγεί σε μεγάλο βαθμό και τη βαθμιαία μετατροπή του από μέσου αντιμετώπισης σε μέσο ολοκλήρωσης των πολιτικών και κοινωνικών κρίσεων, οι οποίες ακολουθήσαν τη Μικρασιατική καταστροφή σε όλη την περίοδο του ελληνικού Μεσοπολέμου.

2. Η π ε ρ ί ο δ ο ς 1922 - 1925

Μετά την κατάρρευση του μετώπου τον Αύγουστο του 1922, η Κυβέρνηση Σ. Κροκιδά, βάσει της υπ' αριθμ. 289 "Εντολής της Επαναστατικής Επιτροπής" (Πλαστήρας - Γονατάς - Φωκάς) κηρύσσει με το ΒΔ/28.9.1922 σε κατάσταση πολιορκίας ολόκληρη την επικράτεια. Το διάταγμα επικαλείται την υφιστάμενη εμπόλεμο κατάσταση. Ως προς τη νομική του φύση ο Ν.Ν. Σ α ρ ί - π ο λ ο ς (58) υποστηρίζει ότι "το Βασιλικόν τούτο Διάταγμα δεν περιέχει την κατά το άρθρο 91 παρ. 3 εδ. 2 του Συντάγματος σύγκλησιν της διαλυθείσης Βουλής εντός πέντε ημερών κλπ., ον, υπ' αυτήν την έποψιν, επαναστατικόν Διάταγμα, ενώ καθ' όσον αφορά εις την αναστολήν των άρθρων 5,6 κλπ. του Συντάγματος στηρίζεται επί του άρθρου 91 παρ. 2 όπερ και επικαλείται".

Αργότερα, με το ΝΔ της 11ης Νοεμβρίου 1922 "περί τροποποιήσεως του ν. ΔΞΘ" παρέχεται στη στρατιωτική αρχή και η δυνατότητα παύσης των εφημερίδων για ορισμένο χρονικό διά-

(58) Ορ. cit. σ. 226 σημ. 1.- Πρβλ. και την άποψη του G.D. D a s k a l a k i s, ορ. cit. σ. 315: "Η Επανάστασις του 1922 κυβέρνησε μέχρι το τέλος του 1923 ουσιαστικά χωρίς Σύνταγμα. Κύριο όργανο της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας ήταν αρχικά η επαναστατική επιτροπή, η οποία παρέδωσε την εξουσία στις 13 Νοεμβρίου 1922 στον Ν. Πλαστήρα".- Επίσης η υπ' αριθμ. 103/1923 ΑΠ δέχεται ότι "επανάστασις επιτυχούσα και επικρατήσασα ως η της 14ης Σεπτεμβρίου 1922 δημιουργεί δίκαιον και ... τίθησιν, ως κυρίαρχος, δυνάμει σιωπηράς συγκαταθέσεως του λαού, κανόνες υποχρεωτικούς". Αναφέρεται από τον Α. Σ β ώ λ ο, ορ.cit. σ. 211.- Για το κίνημα του Πλαστήρα, βλ. θ. Β ε ρ έ μ η, ορ.cit.σ. 123 επ.· Γ. Κ ο ρ δ ά - του ορ.cit. σ. 581 επ.

στημα. Το διάταγμα αυτό ήταν αντισυνταγματικό, γιατί εκδόθηκε κατά τη διάρκεια εφαρμογής του ν. ΔΕΘ' κατά παράβαση του άρθρου 91 του Συντάγματος (59). Η λήξη της εμπόλεμης κατάστασης κηρύσσεται τον Αύγουστο του 1923 (60), η εφαρμογή όμως του ν. ΔΕΘ' παρατείνεται, κατά παράβαση του Συντάγματος και μετά τη λήξη της με "Απόφαση της Επαναστάσεως", την οποία υπογράφει ο Αρχηγός της Επαναστάσεως Ν. Πλαστήρας. Η διατήρηση του στρατιωτικού νόμου, θεωρήθηκε απαραίτητη για να αντιμετωπισθούν οι συνέπειες της γενικής απεργίας του Αυγούστου 1923, κορυφαία εκδήλωση της οποίας ήταν η διαδήλωση της 21.8.1923 στον Πειραιά (61). Τελικά ο ν. ΔΕΘ' αίρεται στις 18.10.1923 (62), κηρύσσεται όμως μετά τέσσερεις μέρες για να κατασταλεί το κίνημα των στρατηγών Λεοναρδοπούλου-Γαργαλίδη, το οποίο είχε περιλάβει στους κόλπους του αξιωματικούς ποικίλης πολιτικής τοποθέτησης, με κοινό στοιχείο την αντίθεσή τους στην "Επανάσταση" (63).

(59) Βλ. το Ν.Δ. της 9/11.11.1922, ΦΕΚ Α' 230. Στην περίπτωση παύσης της εφημερίδας προβλεπόταν υποχρέωσή της να μισθοδοτεί το συντακτικό και εργατικό προσωπικό της επί ένα μήνα. Βλ. και Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς, ορ. cit. σ. 19 σημ. 18, όπου όμως σαν ημερομηνία έκδοσης του διατάγματος αναφέρεται η 11.11.1923, εκ παραδρομής.

(60) Βλ. το ΒΔ/25.8.1923, ΦΕΚ Α' 239.

(61) Βλ. την "Απόφαση", της 29.8.1923, ΦΕΚ Α' 242.- Πρβλ. και Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς, ορ. cit. σ. 19 και σ. 296 σημ. 118.

(62) Βλ. την "Απόφαση" 27658 της 17/18.10.1923, ΦΕΚ Α' 295.

(63) Βλ. την "Απόφαση" 28164/22.10.1923, ΦΕΚ Α' 301, η οποία δεν επικαλείται το άρθρο 91 του Συντάγματος αλλά, έμμεσα το δίκαιο της ανάγκης: "Λαβόντες υπ' όψιν το εξαιρετικών των περιστάσεων".- Με την "Απόφαση" 28298 της 23/24.10.1923, ΦΕΚ Α' 304 καταργούνται τα ένδικο μέσα της αναίρεσης και αναθεώρησης κατά των αποφάσεων που αφορούν το στασιαστικό κίνημα.- Για το κίνημα Λεοναρδοπούλου-Γαργαλίδη βλ. διεξοδικά Θ. Β ε ρ έ μ η, ορ. cit. σ.

Η τελική άρση συντελείται πριν τις εκλογές του 1923 (64).

Το 1924 θεσμοθετείται για πρώτη φορά η δυνατότητα εφαρμογής του ν. ΔΕΘ' για λόγους "δημοσίας ασφαλείας".

Με το Ψήφισμα της 25ης Μαρτίου 1924 κηρύσσεται έκπτωτη η δυναστεία των Γκλύξμπουργκ και ανακηρύσσεται η Δημοκρατία. Κατά την ίδια συνεδρίαση (ΛΗ' της 25.3.1924) εκδίδεται Ψήφισμα "περί εκδόσεως Νομοθετικών Διαταγμάτων κατά τη διακοπή των εργασιών της Δ' Συντακτικής Συνελεύσεως" (65). Σύμφωνα με το άρθρο 3: "Επιτρέπεται ίνα εν περιπτώσει εξαιρετικής ανάγκης διά λόγους αμύνης της χώρας και δημοσίας ασφαλείας κατά την προσεχή διακοπήν των εργασιών της Δ' Συντακτικής Συνελεύσεως, τίθεται εις εφαρμογήν, διά διατάγματος προσηγορευομένου υφ' ολοκληρώου του Υπουργικού Συμβουλίου ο ΔΕΘ' νόμος του 1912 "περί καταστάσεως πολιορκίας". Η ισχύς του διατάγματος τούτου δύναται να διαρκέση μέχρι της επαναλήψεως των εργασιών της Συνελεύσεως, ήτις αποφασίζει περί διατηρήσεως ή άρσεως αυτού".

Κατ' επίκληση του άρθρου 3 του Ψηφίσματος κηρύσσεται ο ν. ΔΕΘ' στη Μακεδονία, Θράκη, Ήπειρο, Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα και τα νησιά Κρήτη, Μυτιλήνη και Σάμο για να αποκατασταθεί και παγιωθεί η δημόσια τάξη και ασφάλεια, η οποία εί-

133 επ.: Γ. Δ α φ ν ή, op.cit. τ. Α', σ. 110 επ.: Γ. Κ ο ρ δ ά τ ο υ, op.cit. σ. 623 επ.

(64) Βλ. την "Απόφαση" 32974 της 26/27 Νοεμβρίου 1923, ΦΕΚ Α' 344, με την οποία εξακολουθούν να παραμένουν αρμόδια για την ανάκριση και εκδίκαση των αδικημάτων, τα οποία έχουν σχέση με το στασιαστικό κίνημα, τα Στρατοδικεία και οι στρατιωτικές δικαστικές αρχές.- Ενωρίτερα, με την "Απόφαση" 30606/6.11.1923, ΦΕΚ Α' 321 είχε αρθεί η υφισταμένη προληπτική λογοκρισία επί του τύπου. Ακολούθησε όμως η "Απόφαση" 30922/9.11.1923, ΦΕΚ Α' 324 "Περί απαγορεύσεως εκδόσεως ωρισμένων εφημερίδων ευθυνομένων διά την επελθούσαν εθνικήν συμφοράν".

(65) Βλ. τό Ψήφισμα της 25.3.1924 εις ΦΕΚ Α' 64.- Πρβλ. και Ν. Α l i v i z a t o s, op. cit. σ. 20 σημ. 20.

χε διασαλευθεί λόγω "των επιδρομών των αντεθνικών οργανώσεων ορμημένων εκ των παραμεθορίων γραμμών και εκ της συνεχούς διαπράξεως ... αδικημάτων κατά της ζωής και περιουσίας των πολιτών, ιδίως ληστειών υπό συμμοριών" (66). Το διάταγμα προέβλεπε την αναστολή των άρθρων 5, 10, 12 και 20 του Συντάγματος μέχρις ότου η Εθνοσυνέλευση αποφασίσει για τη διατήρηση ή άρση του (67). Το 1925 η ισχύς του διατάγματος επεκτείνεται και στην Πελοπόννησο, και μάλιστα "αναδρομικά" από 1ης Μαΐου ε.ε." (68).

Παρατηρούμε ότι και κατά την περίοδο αυτή ο ν.ΔΕΘ'/1912 εφαρμόζεται με διάφορες αιτιολογίες για να αντιμετωπισθούν ποικίλης φύσεως προβλήματα.

Οι πρωτεργάτες της "Επαναστάσεως του 1922" ουσιαστικά αναγνωρίζουν την έλλειψη νομικού ερείσματος για την κήρυξη του και καταφεύγουν στο δίκαιο της ανάγκης για να θεμελιώσουν τις ενέργειές τους. Το ΒΔ/28.9.1922 της Κυβέρνησης Σ. Κροκιδά επικαλείται βέβαια την εμπόλεμο κατάσταση για να ευθυγραμμισθεί με το άρθρο 91 του Συντάγματος, στην προκήρυξη όμως του Σ. Γονατά της 11.9.1922 αναφέρεται ρητά ότι "Η σωτηρία της πατρίδος και μόνη επιβάλλει τις αξιώσεις μας" (68α).

(66) Βλ. το ΝΔ/11.4.1924, ΦΕΚ Α' 83.- Με το Δ/μα της 23/24.4.1924 διευκρινίζεται ότι σε κατάσταση πολιορκίας τίθενται ολόκληροι οι νομοί Λέσβου και Σάμου. Με το Ψήφισμα της 11/12.6.1925, ΦΕΚ Α' 147, ο ν.ΔΕΘ' τίθεται σε πλήρη εφαρμογή στο νομό Σάμου.

(67) Με το Ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης της 24/29.5.1924, ΦΕΚ Α' 122, η ισχύς του στρατιωτικού νόμου διατηρήθηκε στις περιοχές αυτές. Αργότερα το Δεκέμβριο του 1924 ήρθη στην Κρήτη και το νομό Λέσβου (βλ. Ν.Δ. της 2/5.12.1924 ΦΕΚ Α' 303).

(68) Βλ. το ΝΔ της 7/12.8.1925, ΦΕΚ Α' 209.

(68α) Βλ. Γ. Κορδάτου, *op. cit* σ.582.- Ανάλογη διατύπωση βλ.

Επίσης στην Απόφαση της Επαναστάσεως της 22.10.1923 (κήρυξη του ν. ΔΕΘ' για την αντιμετώπιση του κινήματος Λεοναρδοπούλου-Γαργαλίδη) γίνεται μνεία "του εξαιρετικού των περιστάσεων".

Είναι γνωστό ότι η "σωτηρία της πατρίδος" έχει χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα στην ελληνική ιστορία σαν πρόσχημα για την επιβολή αυταρχικών καθεστώτων· νομίζουμε όμως ότι η κήρυξη του ν. ΔΕΘ' / 1912 τον Σεπτέμβριο-Οκτώβριο του 1922, μετά την κατάρρευση του μετώπου, τη σταδιακή άφιξη των προσφύγων και την σχεδόν πλήρη αποδιοργάνωση του κράτους, συνιστά την μόνη γνήσια εφαρμογή του δικαίου της ανάγκης της ελληνικής πολιτικής ιστορίας.

Παράλληλα κατά την περίοδο αυτή σημειώνεται η πρώτη εφαρμογή του ν. ΔΕΘ' για να αντιμετωπισθούν κοινωνικά προβλήματα, όπως η γενική απεργία του Αυγούστου του 1923, και θεσμοθετείται η δυνατότητα εφαρμογής του για λόγους "δημοσίας ασφαλείας".

Η ανάγκη της θεσμοθέτησης αυτής από τη Βουλή, η οποία κήρυξε έκπτωτη τη δυναστεία και ανακήρυξε τη δημοκρατία υπογραμμίζει την έκταση και τη σοβαρότητα των εσωτερικών προβλημάτων, τα οποία έπρεπε να αντιμετωπίσει η νεαρή ελληνική δημοκρατία.

και στο διάγγελμα Γονατά-Πλαστήρα-Φωκά-Σακελλαροπούλου - Χατζηκυριάκου της 5.10.1922, *op. cit.* σ. 590-591.

β. Με το διάταγμα υπ' αριθμ. 18/
19.9.1916 περί στρατιωτικού
νόμου της "Προσωρινής Κυβερ-
νήσεως του Βασιλείου της Ελ-
λαδος".

Η εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου από την "Κυβέρνηση της Εθνικής Αμύνης" παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή έγινε σχεδόν αποκλειστικά για εσωτερικούς λόγους, δηλ. για να αποτρέψει ή να κολάσει κάθε κίνηση, αντίθετη προς τα συμφέροντα και τους στόχους του "Κράτους της Θεσσαλονίκης". Η ανάγκη κήρυξής του σε όλες περίπου τις περιοχές, που ήταν υπό τον έλεγχο της Προσωρινής Κυβέρνησης αποτελεί ένδειξη της οξύτητας και βιαιότητας της πολιτικής αντιπαράθεσης. Η προσηλωση μεγάλου τμήματος του πληθυσμού, και ιδιαίτερα των δημοσίων αρχών, στον Β. Κωνσταντίνο και η αντίθεσή του στην πολιτική, που πρόσβευε ο Ε. Βενιζέλος, οδήγησε τον τελευταίο στη "λύση" της εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου για την εκπλήρωση του πολιτικού του οράματος: ο στρατιωτικός νόμος χρησιμοποιείται ως μέσο επίτευξης της εθνικής ολοκλήρωσης.

Ήδη με το διάταγμα 19/19 Σεπτεμβρίου 1916 κηρύσσεται ο στρατιωτικός νόμος στο νομό Ηρακλείου και ορίζεται ότι η δικαιοδοσία του στρατιωτικού δικαστηρίου εκτείνεται και σε αδικήματα προγενέστερα της έκδοσης του διατάγματος, αλλά μεταγενέστερα της 8ης Σεπτεμβρίου 1916. Έδρα του δικαστηρίου ορίζεται το Ηράκλειο (69). Αργότερα κηρύσσεται σε κατάσταση πολιορκίας η επαρχία Μυλοποτάμου (Ρεθύμνης) και ο νομός Λασιθίου (70), από τον Αντιπρόσωπο της Προσωρινής Κυβέρνησης στην Κρήτη Ι. Τσιριμώκο, η Χίος από τον Αντιπρόσωπο Μίνωα Πετυχάνη (71), η Σάμος από τον Αντιπρόσωπο Κ. Μελά (72), η Ε-

(69) Βλ. το Δ/μα στο φύλλο 3/19.9.1916 της Εφημερίδος της Προσωρινής Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος. Δύο ημέρες αργότερα ιδρύεται Στρατοδικείο για όλη την Κρήτη (φύλλο 5/20.9.1916). Η οριστική ρύθμιση των Στρατοδικείων της Προσωρινής Κυβέρνησης γίνεται ένα μήνα αργότερα.

(70) Βλ. το Δ/γμα της 12/22.10.1916, *op.cit.* φύλλο 22 και το Δ/γμα της 14/29.10.1916, *op.cit.* φύλλο 25. Την έγκριση της Προσωρινής Κυβέρνησης βλ. στο φύλλο 18/16.10.1916.

(71) Βλ. το Δ/γμα της 14/22.10.1916 *op.cit.* φύλλο 22. Στο ίδιο φύλλο παρέχεται και η έγκριση του διατάγματος από την Προσωρινή Κυβέρνηση. Ιδιαίτερα διαφωτιστική για τις συνθήκες επιβολής του στρατιωτικού νόμου είναι η "Αιτιολογική Έκθεσις του εν Χίω Αντιπροσώπου της Προσωρινής Κυβερνήσεως επί τη κηρύξει του στρατιωτικού νόμου εν τω νομώ Χίου", *op.cit.* σ. 57. Όπως αναφέρει ο Αντιπρόσωπος Μ. Πετυχάνης ο Εισαγγελεύων Πρωτοδίκης αρνήθηκε να πρωτοκολλήσει και να ανακοινώσει τηλεγραφική Εγκύκλιο του επί της Δικαιοσύνης Συμβούλου, με την οποία αναγγέλλεται ο καταρτισμός της Κυβέρνησης και ο διορισμός του· ο Πρόεδρος του Πρωτοδικείου δήλωσε, και εξ ονόματος των λοιπών δικαστών, ότι δεν μπορεί να αναγνωρίσει το νέο καθεστώς και είναι έτοιμος προς αναχώρηση· ο Ειρηνοδίκης απέχει να δικάζει πταίσματα και δεν δέχεται να συνεργαστεί με τον Αστυνομικό δημόσιο κατήγορο μετά την προσχώρηση της Χωροφυλακής. "Κατόπιν της τοιαύτης εξαρθρώσεως των δικαστηρίων και της ελλείψεως δικαιοσύνης εν τη νήσω, ένεκα της τοιαύτης στάσεως των δικαστικών

παρχία Χαλκιδικής με διάταγμα της Προσωρινής Κυβέρνησης (73), τα νησιά Ικαρία και Κορσοί (74) και η Μυτιλήνη από τον Μ. Πετυχάκη (75).

ΙV. Η πρόταση αναθεώρησης της Εν-
δεκαμελούς Επιτροπής των Ειση-
γητών του 1921.

Οι πανθομολογούμενες υπερβάσεις εξουσίας των στρατιωτι-
κών οργάνων κατά την περίοδο 1917-1920 είχαν καταστήσει προ-
φανή την ανάγκη αναθεώρησης του άρθρου 91.

Η Ενδεκαμελής Επιτροπή των Εισηγητών, η οποία είχε εκ-
λεγεί από την ολομέλεια της επιτροπής της Γ' εν Αθήναις Ε-

οργάνων, εθεώρησεν αναγκαίον να κηρύξω τον Στρατιωτικόν
Νόμον προς απονομήν της Ποινικής Δικαιοσύνης, ως της
μόνης διεξόδου διά την αντιμετώπισιν της παρούσης εκ-
ρύθμου δικαστηριακής καταστάσεως, μέχρις ου καταστεί
δυνατή νέα οργάνωσις των δικαστηρίων εν Χίω".

(72) Βλ. το Δ/γμα της 30.11.1916/4.12.1916, op.cit. φύλλο 49.
Στο ίδιο φύλλο περιέχεται και η έγκριση της Προσωρινής
Κυβέρνησης.

(73) Βλ. το Δ/γμα της 7/10.12.1916, op.cit. φύλλο 54.- Στο
φύλλο 9/16.1.1917 επικυρώνεται ο Κανονισμός του Στρατι-
ωτικού Νόμου, τον οποίο είχε εκδώσει ο Στρατιωτικός Δι-
οικητής Χαλκιδικής στις 27.12.1916, και ο οποίος απαγό-
ρευε τις εν υπαίθρω ή εν κλειστώ χώρω συναθροίσεις.

(74) Βλ. το Δ/γμα της 10.1.1917/5.2.1917, op.cit. φύλλο 25.
Στο ίδιο φύλλο και η έγκριση της Προσωρινής Κυβέρνησης.

(75) Βλ. το Δ/γμα της 22.3.1917/15.4.1917, op.cit. φύλλο 71,
με την έγκριση της Προσωρινής Κυβέρνησης. Με το διάταγμα
της 22.3.1917/21.4.1917 η εφαρμογή του στρατιωτικού νό-
μου περιορίστηκε στην προληπτική λογοκρισία επί του τύ-
που και στην απαγόρευση ανακοινώσεων-πληροφοριών, με
τις οποίες εκτίθεται σε κίνδυνο η δημόσια τάξη.

θνοσυνελεύσεως για την κατάρτιση σχεδίου Συντάγματος συζήτησε την εκτενή εισήγηση του πληρεξουσίου-εισηγητού Κ. Λυκουρέζου, την οποία είχε καταρτίσει μαζί με τον Α. Μάτεσι, επί του άρθρου 91 του Συντάγματος κατά τις συνεδριάσεις της 1ης και 3ης Μαΐου 1921.

Η Ενδεκαμελής Επιτροπή αποφάσισε να προτείνει την εξής τροποποίηση του άρθρου 91:

"Δικαστικά επιτροπαί και έκτακτα δικαστήρια, υφ' οιονδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθώσιν. Ειδικός νόμος θέλει καθορίση, διά την περίπτωσιν εμπολέμου καταστάσεως ή γενικής, ένεκεν εξωτερικών κινδύνων επιοτρατεύσεως, τα της προσωρινής, εν όλω ή εν μέρει, αναστολής των διατάξεων α) του άρθρου 5ου του Συντάγματος, υπό τον όρον ότι η κράτησις του συλληφθέντος δεν δύναται να παραταθή πέραν των 15 ημερών από της συλλήψεως, άνευ εντάλματος φυλακίσεως, κοινοποιουμένου εις τον κρατούμενον και β) των άρθρων 6, 10, 11, 12, 14, 20 και 95 του Συντάγματος, ως και τα της κηρύξεως της καταστάσεως πολιορκίας και τα της συστάσεως και λειτουργίας εξαιρετικών δικαστηρίων, άτινα πάντως συγκροτούνται εκ τακτικών δικαστών, της δικαιοδοσίας των στρατιωτικών δικαστηρίων επί μη στρατιωτικών αδικημάτων επιτρεπομένης εν περιπτώσει πολέμου μόνον εν τη ζώνη των επιχειρήσεων. Ο νόμος ούτος δεν δύναται να μεταρρυθμισθή κατά το διάστημα της περιόδου της προς εφαρμογήν τούτου συγκαλουμένης Βουλής. Τίθεται δε κατά πάσας ή τινας μόνον αυτού διατάξεις εις εφαρμογήν καθ' όλην την Επικράτειαν ή μέρος αυτής διά Β.Δ/τος εκδιδομένου αδεία της Βουλής, δι' απολύτου πλειοψηφίας του όλου αριθμού των μελών αυτής".

Η Επιτροπή πρότεινε την ίδια πλειοψηφία και για την πράξη της Βουλής περί διατηρήσεως του στρατιωτικού νόμου,

στις περιπτώσεις των παραγράφων 3 και 4 του άρθρου 91, των οποίων οι λοιπές διατάξεις δε μεταβάλλονται.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόταση των Λυκουρέζου-Μάτεσι, κατά την οποία "θα έδει η Βουλή κατά την παροχήν της αδείας προς εφαρμογήν του στρατιωτικού νόμου ή της εγκρίσεως διά τον ήδη εφαρμοσθέντα να προβαίνει συγχρόνως και εις την εκλογήν ολιγομελούς εκ της πλειονοψηφίας ως και της μειονοψηφίας επιτροπής, ήτις θα εφορεύει επί την εφαρμογήν του στρατιωτικού νόμου, κατά παρεμφερή τινα τρόπον ως και εν τω γερμανικώ συντάγματι λαμβάνεται τοιαύτη τις πρόνοια".

Η Ενδεκαμελής Επιτροπή απέρριψε την πρόταση με ψήφους 7 κατά 3. Κατά της πρότασης ψήφισαν οι κληρεξούσιοι: Ν. Λεβίδης, Σ. Σωτηριάδης, Β. Μαρκεζίνης, Α. Μομφερράτος, Μ. Σουλτάνης, Ν. Καμπάνης και Κ. Πολυγένης. Υπέρ της Πρότασης ψήφισε εκτός των Λυκουρέζου-Μάτεσι και ο Δ. Χατζίσκος (76).

Και η εισήγηση και, κυρίως, η απορριφθείσα πρόταση επεδίωκαν να εξασφαλίσουν αποτελεσματικώτερα την προστασία των ατομικών ελευθεριών κατά την περίοδο εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου και κυρίως να ελέγξουν την αυθαιρεσία των αστυνομικών και στρατιωτικών οργάνων, η οποία είχε κατ' εξοχήν συντελέσει και στην εκλογική ήττα του Βενιζέλου.

Τα έντονα πολιτικά πάθη και η επελθούσα Μικρασιατική Καταστροφή δεν επέτρεψαν την αναθεώρηση του άρθρου 91 και του ν. ΔΕΘ', που εφαρμόσθηκε συνεχώς καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

(76) Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ενδεκαμελούς Επιτροπής των Εισηγητών, 1921, σ. 105-120.- Πρβλ. και Ν. Ν. Σ α ρ ι π ό λ ο υ op.cit. σ. 208 σημ. 3.

§ 4.- Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡ-
ΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1925-
1927 .

(Ι.) Η συνταγματική ρύθμιση του
θεσμού

Το Σύνταγμα του 1925, όπως και το Σύνταγμα του 1927, καθιερώνει το πολίτευμα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας με αιρειό αρχηγό της εκτελεστικής εξουσίας τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (77). Κυρίως πρωτότυπη διάταξή του είναι εκείνη που προβλέπει ένα δεύτερο αντιπροσωπευτικό όργανο, τη Γερουσία (78). Στο άρθρο 94/97 περιλαμβάνονται διατάξεις ανάλογες προς το άρθρο 91 του Συντάγματος του 1911, με ορισμένες μικρές διαφορές: σύμφωνα με τροποποίηση, την οποία πρότεινε ο Α. Παπαναστασίου, το διάταγμα για την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας εκδίδεται μετά από άδεια της Βουλής και της Γερουσίας. Σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ των δύο νο-

(77) Για τη διαδικασία, η οποία είχε αρχίσει τον Ιανουάριο του 1924 και οδήγησε τελικά στην εκπόνηση του Συντάγματος του 1925 από την Κοινοβουλευτική Επιτροπή (η οποία είχε συσταθεί δυνάμει του από 30 Ιουνίου 1925 Ψηφίσματος της Εθνικής Συνέλευσης) και τη δημοσίευσή του στις 29 Σεπτεμβρίου 1925 βλ. G. D. Daskalakis, op. cit. σ. 320-321 · H. Gmelin, Die Verfassung der griechischen Republik, JöR Bd 16, 1928, σ. 273 επ. · Α. Σβώλου, op. cit. σ. 131 επ. · του αὐτοῦ, Το Νέον Σύνταγμα και αι βάσεις του Πολιτεύματος, Αθήναι, Εκδ. Πυρσός, 1928, σ. 3 επ.

(78) Βλ. τα άρθρα 57 επ. του Συν/τος του 1925 και 59 επ. του Συν/τος του 1927 περί Γερουσίας εις Μαυριά-Παντελή, op. cit. σ. 79 επ. και 105 επ.

μοθετικών σωμάτων αυτά συνέρχονται σε κοινή συνεδρία και αποφασίζουν (79). Επίσης απαιτείται πράξη και των δύο Βουλών για τη διατήρηση ή άρση των ορισμών του διατάγματος εάν έχει εκδοθεί κατά τη διάρκεια της απουσίας τους. Η σημαντικότερη διαφορά από το άρθρο 91 αφορούσε τη δικαιοδοσία των στρατιωτικών δικαστηρίων και οφειλόταν στην καταχρηστική εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου κατά το διάστημα 1917-1922. Συγκεκριμένα ορίζονταν: "Ουδέποτε τα τελεσθέντα αδικήματα, προ της δημοσιεύσεως του διατάγματος, διά του οποίου τίθεται εις εφαρμογήν ο στρατιωτικός νόμος δύνανται να υπαχθούν εις την αρμοδιότητα των συνιστωμένων εξαιρετικών δικαστηρίων" (80).

Οι συνταγματικές διατάξεις δεν αποτέλεσαν τη μόνη ρύθμιση για την αντιμετώπιση των κρατικών κρίσεων. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο για την εξέλιξη του θεσμού της κατάστασης πολιτορκίας έχει η ΚΔ΄ Συντακτική Πράξη, την οποία εξέδωσε στις 14 Μαΐου 1935 η Κυβέρνηση Τσαλδάρη, η οποία από την 1η Απριλίου 1935 είχε ιδιωποιηθεί και τη συντακτική εξουσία. Όπως αναφέρεται στο κείμενο της πράξης, σκοπός έκδοσής της ήταν η θέληση να κατοχυρωθεί "το υφιστάμενον Δημοκρατικόν Πολίτευμα κατ' πάντων των επιβουλευομένων την καθεστηκυίαν τάξιν και

(79) Βλ. Επίσημα Πρακτικά της επί της ψηφίσεως του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, της συσταθείσης δυνάμει του από 30 Ιουνίου 1925 Ψηφίσματος της Δ΄ Συντακτικής Συνελεύσεως, Αθήναι, 1925, σ. 161.

(80) Για το άρθρο 97 του Συντάγματος του 1927 βλ.: Εισηγητική Εκθέσεις της επί του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1926-1927, σ. 33. Πρακτικά της επί του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου 1926-1927, σ. 59. Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Κοινοβουλίου, Α΄ Σύνοδος Α΄ Βουλευτική Περίοδος, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1926-1927, σ. 510-511.

επιδιωκόντων ανατροπήν Κυβερνήσεων απολαουσών της εμπιστοσύνης του Ελληνικού λαού". Για το σκοπό αυτό επιτρεπόταν η αναστολή των άρθρων 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18 και 100 του Συντάγματος σε όλη την επικράτεια ή μέρος της, με διάταγμα εκδιδόμενο από το Υπουργικό Συμβούλιο σε περίπτωση διατάραξης ή απειλής της δημόσιας τάξης. Με την πράξη αυτή, η οποία εκδόθηκε μετά το κίνημα του 1935, αναγνωριζόταν στην Κυβέρνηση οιονεί μόνιμη συντάκτική εξουσία, η οποία συνίστατο στη δυνατότητα αναστολής θεμελιωδών συνταγματικών εγγυήσεων χωρίς κανένα τυπικό ή ουσιαστικό περιορισμό. Μεταξύ των αναστελλομένων άρθρων περιλαμβάνονταν και το άρθρο 10 του Συντάγματος του 1927, το οποίο κατοχύρωνε το απαραβίαστο της προσωπικής ελευθερίας και επέτρεπε την καταδίωξη, σύλληψη, φυλάκιση, απέλαση και εκτόπιση μόνο βάσει νόμου.

II. Η π ρ α κ τ ι κ ή ε φ α ρ μ ο γ ή τ ο υ θ ε σ μ ο ύ

Ο στρατιωτικός νόμος εφαρμόσθηκε επανειλημμένα κατά τη δεκαετία 1925-1935, παρά το γεγονός ότι δεν επληρούντο οι προϋποθέσεις κήρυξής του: πόλεμος ή επιστράτευση ένεκεν εξωτερικών κινδύνων. Τα συνεχή πραξικοπήματα βασίσθηκαν στις διατάξεις του για να επικρατήσουν και η διαμάχη μεταξύ των βενιζελικών και αντιβενιζελικών παρατάξεων ή στρατιωτικών ομάδων λήγει με την επιβολή, από τον ισχυρότερο, του στρατιωτικού νόμου.

Στις 5 Οκτωβρίου 1925 ο θ. Πάγκαλος, ήδη Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου μετά το πραξικόπημα της 25ης Ιουνίου 1925 (81) εξέδωσε Ν.Δ. "περί επεκτάσεως της εφαρμογής του ν.

(81) Για την είσοδο του στρατηγού θ. Παγκάλου στην ελληνική

ΔΕΘ' εν οἷς μέρεσιν υφίσταται αὐτὴ αναστελλομένης τῆς ἰσχύος τοῦ ἀρθροῦ 16 τοῦ Συντάγματος". Το ἀρθρο 16 αναφερόταν στὴν ἐλευθερίᾳ τοῦ τύπου, καὶ σαν λόγος αναστολῆς τοῦ προβάλλεται "ὁ ἐπ' ἐσχάτως ἐκτροχιασμός ὠρισμένων δημοσιογραφικῶν ὁργάνων, ἡ ἀναπτυχθεῖσα οξύτης ἐκ τῆς ἀναμίξεως προσώπων ξένων πρὸς τὸν τύπον, ἐξ ἧς κίνδυνος δημιουργεῖται διασαλεύσεως τῆς τάξεως καὶ τῆς ασφαλείας τῆς χώρας". Προφανῶς τὸ μέτρο αὐτὸ δὲν κρίθηκε ἀρκετὸ καὶ στὶς 12.8.1926 τέθηκε σὲ ἐφαρμογὴ ἡ διάταξη στ' τοῦ ἀρθροῦ 9 τοῦ ν. ΔΕΘ' (ὅπως εἶχε τροποποιηθεῖ ἀπὸ τὸ Ν.Δ. τῆς 9.11.1922) καὶ ἡ ὁποία ἐπέτρεπε στὴ στρατιωτικὴ ἀρχὴ τὴν κατάσχεση τῶν ἐφημερίδων ἢ τὴν παύση τῆς ἐκδόσεώς τους. Επίσης, ἐκτός ἀπὸ τὴ Μακεδονίᾳ, Θράκῃ, Ἡπειρο, Στερεᾷ Ἑλλάδᾳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Σάμῳ τίθεται σὲ κατάσταση πολιορκίας ἐκ νέου καὶ ὅλῃ ἡ Κρήτῃ (82), ἀναδρομικᾶ ἀπὸ 1.7.1926 (!) Με πρόσχημα τὴν ἀνάγκη ἐμπέδωσης τῆς δημόσιας τάξεως καὶ ἀσφάλειας κηρύσσεται τὸ ἀρθρο 4 τοῦ ν. ΔΕΘ', τὸ ὁποῖο προβλέπει μεταβίβαση τῶν ἐξουσιῶν τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν στὶς στρατιωτικὰς στὸ νόμο Φλωρίνης καὶ σὲ ὀρισμένες περιοχὰς τῶν νομῶν Κοζάνης καὶ Πέλλης τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1925. Δείγμα "στρατιωτικοποιήσεως" ὅλης τῆς δικαιοσύνης ἀποτελεῖ τὸ ἀρθρο 2 τοῦ διατάγματος, τὸ ὁποῖο ὀρίζει ὅτι τὸ ἀδίκημα τῆς ζωοκλοπῆς υπάγεται στὴ δικαιοδοσίᾳ τῶν στρατοδικεῶν, κατὰ τὴν ἐννοίᾳ καὶ ὑπὸ τοὺς ὅρους τοῦ ἀρθροῦ 5 παρ. γ' τοῦ ν. ΔΕΘ' (83).

πολιτικὴ ζωὴ, γιὰ τὴν ἰδιότυπὴ δικτατορίᾳ καὶ τὸ ρόλο τοῦ στὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου βλ. Θ. Βερέμη, ὀρ. cit. σ. 151 ἐπ.· Γ. Δαφνῆ, ὀρ. cit. σ. 276 ἐπ.· Σ. Μαξίμου, Κοινοβούλιον ἢ Δικτατορίᾳ, Ἀθῆναι, Στοχαστής, 1975, σ. 101 ἐπ.

(82) Βλ. τὰ δύο ΝΔ τῆς 12.8.1926 εἰς ΦΕΚ Α' 274.

(83) Βλ. τὸ Δ/γμα τῆς 18/21.12.1925 εἰς ΦΕΚ Α' 413.- Ὁ Πάγκαλος ἐπέβαλε ἀπροσχημάτιστῃ δικτατορίᾳ στὶς 4 Ἰανουα-

Συνεπώς κατά τη διετία 1924-1926, και παρά την έκπτωση της δυναστείας και την εκπόνηση ενός δημοκρατικού Συντάγματος η χώρα βρίσκεται συνεχώς υπό στρατιωτικό νόμο, με παντοειδείς διώξεις των πολιτικών αντιπάλων του Παγκάλου και, κυρίως, των οπαδών του κομμουνιστικού κόμματος. Τη δικτατορία του Παγκάλου ανέτρεψε με νέο κίνημα ο στρατηγός Γ. Κονδύλης στις 22 Αυγούστου 1926. Ο στρατιωτικός νόμος ήρθη μετά από ένα μήνα στις 23 Σεπτεμβρίου 1926 (84).

Μετά από έξι έτη σχετικά ήρεμης πολιτικής ζωής ο ν.ΔΕΘ' εφαρμόζεται πάλι, αποκλειστικά για λόγους "εσωτερικής ασφαλείας", κατά την προσφιλή έκφραση εκείνων, οι οποίοι προσφεύγουν στις διατάξεις τους.

Μετά τις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1933 ο Στρατηγός Ν. Πλαστήρας, ο οποίος φοβόταν κίνημα υπέρ του εξορίστου βασιλέως, δεδομένου ότι η αντιβενιζελική παράταξη πλειοψήφησε σε αριθμό εδρών, αν και όχι σε αριθμό ψήφων, κήρυξε το νόμο ΔΕΘ' σ' όλη τη χώρα (εφαρμογή των άρθρων 4,7 εδαφ. α', 8, 9 και 10) και ανέστειλε τα προβλεπόμενα άρθρα του Συντάγματος. Η "Απόφαση" αναφερόταν στον "επικείμενο κίνδυνο διασαλεύσεως της δημοσίας τάξεως" (85). Η "Απόφαση" καταργείται την ίδια

ρίου 1926, οπότε με διάγγελμα δήλωσε ότι "διά συγκέντρωσης της υπολειπομένης συντακτικής και νομοθετικής δυνάμεως" και "απερίσπαστος εξ εσωτερικών αντιδράσεων" θα εξακολουθούσε τη διακυβέρνηση της χώρας για την ολοκληρωτική εφαρμογή του ανύπαρκτου προγράμματός του. Βλ. Ν. Α λ ι β ι ζ ά τ ο υ, Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία, τ. Α', 1981, σ. 138 επ.

(84) Βλ. το Π.Δ./23.9.1926, υπογεγραμμένο από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Π. Κουντουριώτη και τον Υπουργό Στρατιωτικών Γ. Κονδύλη, εις ΦΕΚ Α' 336.

(85) Βλ. την Απόφαση του Αρχηγού της Επαναστάσεως Ν. Πλαστήρα της 6 Μαρτίου 1933 εις ΦΕΚ Α' 58.- Για το "κίνημα" της 6ης Μαρτίου βλ. Θ. Β ε ρ έ μ η ορ. cit. σ. 203 επ..

ημέρα με διάταγμα της Κυβέρνησης Α. Οθωναίου, στην οποία παρέδωσε την εξουσία ο Πλαστήρας (86).

Ο "κίνδυνος διασαλεύσεως της δημοσίας τάξεως" αναφέρεται και στο διάταγμα που εξέδωσε η Κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη, μετά την αποτυχία του βενιζελικού κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935, κατά παράβαση του άρθρου 97 του Συντάγματος του 1927, αφ' ενός γιατί δεν επρόκειτο περί πολέμου ή γενικής επιστρατεύσεως και αφ' ετέρου γιατί δε βασιζόταν σε προηγούμενη άδεια Βουλής-Γερουσίας, ούτε πρόβλεπε την εκ των υστέρων έγρισή τους (87). Επιπλέον περιλάμβανε μεταξύ των αναστελλομένων άρθρων και το άρθρο 56, το οποίο κατοχύρωνε το ποινικώς ανεύθυνο του βουλευτή, ενώ το άρθρο 97 παρ. 4 όριζε ότι η βουλευτική ασυλία του άρθρου 56 ίσχυε από της δημοσιεύσεως του διατάγματος.

Γ. Δ α φ ν ή, op.cit. σ. 180 επ.· Αρχείο Π. Σ. Δ έ λ - τ α, Ν. Πλαστήρας, Εκδ. Ερμής, 1979, σ. 55 επ.- Το δι-
άγγελμα, το οποίο εξέδωσε ο Πλαστήρας αναφερόταν στην
"ωμή απειλή της αδελφοκτόνου αναρχίας" και στην ανάληψη
της εξουσίας "με πίστιν βαθείαν εις τον θεόν και τας
δυνάμεις της Φυλής".

(86) Βλ. το Π.Δ./6.3.1933 εις ΦΕΚ Α' 59.- Έκπληξη προξενεί
το γεγονός ότι η νόμιμη κυβέρνηση Οθωναίου, η οποία α-
πελάμβανε της εμπιστοσύνης του πλειοψηφίσαντος κόμμα-
τος, ανεγνώριζε τις πραξικοπηματικές ενέργειες του Πλα-
στήρα σαν νόμιμες και ανακαλούσε τις "Αποφάσεις" του,
σαν να επρόκειτο περί αποφάσεων νόμιμης κυβέρνησης.
Στην ημερήσια διαταγή του προέδρου της κυβέρνησης και
υπουργού των Στρατιωτικών Α. Οθωναίου προς το στράτευμα
αναφερόταν: "Η κυβέρνησις, ορκισθείσα σήμερον, ανέλαβεν
επίσης την υπηρεσίαν της, του αντιστρατήγου Πλαστήρα
παραδώσαντος εις την νέαν Κυβέρνησιν της ην κατείχεν ε-
ξουσίαν". Βλ. και Γ. Δ α φ ν ή, op.cit. σ. 203.

(87) Το Δ/γμα της 1 Μαρτίου 1935, με το οποίο τίθενται σε ε-
φαρμογή τα άρθρα 4,7,8,9 και 10 του ν. ΔΕΘ' βλ. εις ΦΕΚ
Α' 58.- Για το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 βλ. Ν. Α -
l i v i z a t o s, op. cit. σ. 29· G.D. D a s k a l a -
k i s, op. cit. σ. 327· Θ. Β ε ρ έ μ η, op.cit. σ. 215
επ.· Γ. Δ α φ ν ή, op.cit. τ. Β' σ. 281 επ.

Ο στρατιωτικός νόμος ήρθη με την ΚΕ' Σ.Π. της 14/20.5. 1935 (ΦΕΚ Α' 206) της Κυβέρνησης Τσαλδάρη.

Το καλοκαίρι του 1935 γίνεται η πρώτη εφαρμογή της ΚΔ' Σ.Π.: κηρύσσεται για δύο ημέρες στους νομούς Ηρακλείου και Μεσσηνίας, ορίζοντας την αναστολή των προβλεπομένων άρθρων του Συντάγματος, για να αντιμετωπισθούν αγροτικές διαδηλώσεις (88).

Ο στρατιωτικός νόμος κηρύσσεται ακόμη μία φορά το 1935: την 10η Οκτωβρίου 1935 η κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη εξαναγκάζεται σε παραίτηση, μετά το τελεσίγραφο τριών ανωτέρων αξιωματικών (89), οι οποίοι ζήτησαν να πραγματοποιηθεί πραξικοπηματικά η Παλινδρόσωση. Ο σχηματισμός Κυβέρνησης ανατίθεται στον πρώην βενιζελικό Γ. Κονδύλη, ο οποίος επικαλείται επικείμενο κίνδυνο διασάλευσης της δημόσιας τάξης και αναστέλλει τα προ-

(88) Βλ. τα Ν.Δ./5.8.1935, ΦΕΚ Α' 345 και Ν.Δ./7.8.1935, ΦΕΚ Α' 349 για το νομό Ηρακλείου και Ν.Δ./27.8.1935, ΦΕΚ Α' 374 και Ν.Δ./29.8.1935, ΦΕΚ Α' 380 για το νομό Μεσσηνίας.- Βλ. Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς, *op. cit.* σ. 59-60, σημ. 10-12.

(89) Οι Π. Παπάγος (Υποστράτηγος), Δ. Οικονόμου (Υποναύαρχος) και Γ. Ρέππας (Υποστράτηγος) στο έγγραφο, το οποίο απηύθησαν στη Συνέλευση στις 10 Οκτωβρίου αναφέρουν σαν λόγους της επέμβασης του στρατού "την πεποίθηση, ότι η διαχείριση των εξωτερικών κινδύνων, ως εγένετο μέχρι τούδε, εγκυμονεί σοβαρωτάτους κινδύνους δι' αυτήν ταύτην την υπόστασιν του Έθνους ... (Ο στρατός) έχων συνείδησιν της αποστολής του και των ευθυνών του έναντι του Έθνους, αντιλαμβανόμενος αντί της καταπάσεως του φθοροποιού διχασμού απεναντίας παρόξυνσιν των παθών, ανέλαβεν την πρωτοβουλίαν να αιτήση παρά της Κυβερνήσεως όπως καταλίπη την αρχήν". Βλ. τη Συνεδρίαση θ'/10 Οκτωβρίου 1935 εις Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ε' Εθνικής Συνελεύσεως των Ελλήνων, σ. 1, όπου και ο αγορεύσεις των Π. Τσαλδάρη, Ι. Μεταξά και Γ. Κονδύλη.

βλεπόμενα άρθρα του Συντάγματος, κηρύσσοντας ταυτόχρονα το στρατιωτικό νόμο σ' ολόκληρη τη χώρα. Μεταξύ των αναστελλομένων άρθρων του Συντάγματος περιλαμβάνεται πάλι το άρθρο 56 περί της βουλευτικής ασυλίας (90). Χαρακτηριστική του κλίματος της εποχής είναι η αποστροφή της αγόρευσης του Ι. Μεταξά, του οποίου το κόμμα είχε προτείνει να αποφασίσει για το θέμα της Παλινόρθωσης η Συνέλευση: "Δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι είναι έκτροπον αυτό το οποίον συμβαίνει... Δεν ευρισκόμεθα υπό κοινόβουλευτικόν πολίτευμα, ευρισκόμεθα κατ' ουσίαν υπό κυβέρνησιν δικτατορικήν, απόδειξις δε τούτου είναι όλα τα συμβάντα σήμερον, διά τα οποία ούτε καν εξητήθη απολύτως ουδεμία συγκατάθεσις της Συνελεύσεως...". Ο Γ. Κονδύλης στην ίδια Συνεδρίαση της 10ης Οκτωβρίου 1935 αναφέρει σαν λόγο επέμβασης του στρατού το σχηματισμό της εδραίας πεποιθήσεως ότι "επεζητείτο (από τον Κυβέρνηση Τσαλδάρη) να ματαιωθεί το δημοψήφισμα... Ο κ. τέως Πρόεδρος της Κυβερνήσεως δεν εδέχετο να επαναφέρη τον Βασιλέα διά της Εθνοσυνελεύσεως, η οποία είχε με το μέρος της και τας στρατιωτικάς και τας ναυτικάς και τας αεροπορικάς δυνάμεις, οπότε οι φιλότιμοι και φιλοπάτριδες αξιωματικοί... αναγκάσθηκαν να αναλάβουν και τους κινδύνους αυτούς, τους σημερινούς, χάριν της πατρίδος...". Ο Κονδύλης ορίζει σαν αποστολή της Κυβερνήσεώς του τη διατήρηση της τάξης και ησυχίας και τη διενέργεια του δημοψηφίσματος την ορισθείσα ημέρα "άνευ ταλαντεύσεων και διασταγμών". Η Συνέλευση στην ίδια συνεδρίαση εξέδωσε Ψήφισμα,

(90) Βλ. Το Διάγγελμα της 10.10.1935 εις ΦΕΚ Α' 453.- Ενώ στα αναστελλόμενα άρθρα περιλαμβανόταν ήδη το άρθρο 13 περί του δικαιώματος του συνέρχεσθαι ο Κονδύλης με την Προκήρυξη της 10.10.1935, ΦΕΚ Α' 454 απαγορεύει οποιαδήποτε συγκέντρωση σε ανοικτό ή κλειστό χώρο.

με το οποίο καταργούσε το πολίτευμα της αβασίλευτης Δημοκρατίας, όριζε σαν ημέρα διενέργειας του δημοψηφίσματος την 3η Νοεμβρίου 1935 και επανέφερε σε ισχύ το Σύνταγμα του 1911, μέχρι της επιψήφισews του νέου Συντάγματος. Το Διάγγελμα, όμως, με το οποίο ο Κονδύλης κήρυξε το στρατιωτικό νόμο, ανέφερε τα αναστελλόμενα άρθρα του Συντάγματος του 1927 (!). Η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου αντέκειτο και προς τις διατάξεις του άρθρου 91 του Συντάγματος του 1911 και προς τις διατάξεις του Συντάγματος του 1927, διότι δεν υφίσταντο ούτε οι ουσιαστικές προϋποθέσεις (πόλεμος-επιστράτευση) ούτε οι τυπικές (διάταγμα εκδιδόμενο μετά από άδεια της Βουλής), γιατί μετά την αποχώρηση του Π. Τσαλδάρη από τη βουλή και των 165 βουλευτών του, είχαν μείνει μόνο 82 στην αίθουσα συνεδριάσεων (91).

Ο νόμος ΔΞΘ' ήρθη με το Διάταγμα της 28ης Οκτωβρίου 1935, το οποίο μνημόνευε ρητά το άρθρο 91 του Συντάγματος του 1911, για να διεξαχθεί το Δημοψήφισμα για την Παλινόρθωση.

III. Η πρόταση αναθεώρησης του 1932

Το Μάιο του 1932 οι βουλευτές Α. Μακκιάς, Α. Βαρβαγιάννης και Σ. Κωστόπουλος υποβάλλουν "δήλωση" στη Βουλή, σχετική με το περί τύπου νομοσχέδιο, στην οποία επισημαίνουν την ανάγκη αναθεώρησης του Συντάγματος, με σκοπό να ενισχυθεί η εκτελεστική εξουσία, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει

(91) Βλ. Επίσημα Πρακτικά, *op.cit.* σ. 4 επ.- Επίσης Γ. Δαφνής, *op.cit.* τ. Β', σ. 380 επ.

τα πάσης φύσεως προβλήματα (κυρίως οικονομικά), τα οποία απασχολούν την Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Σαν πρότυπη διάταξη αναφέρουν το άρθρο 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης, αν και το ελληνικό Σύνταγμα του 1927 δεν προβλέπει άμεση εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας: "... θεωρούμεν επομένως ότι θα ήτο εθελοτυφλία η παραμονή σήμερον του Ελληνικού Κράτους αόπλου εναντίον ενός τοιούτου κινδύνου και φοβούμεθα μήπως ο ελληνικός λαός μας ζητήσει αύριον ευθύνας διότι... παραλείψαμεν το άλλο στοιχειώδες καθήκον μας, δηλαδή τον θαρραλέον εφοδιασμόν του Κράτους με όλα εκείνα τα έκτακτα και εξαιρετικά όπλα, άτινα απαιτούνται προς αντιμετώπισιν των απειλούντων αυτό οικονομικών και κοινωνικών κινδύνων". Σαν κίνδυνος κυρίως αναφέρεται η έλλειψη εμπιστοσύνης "επί την δραχμήν" και η ελαττωμένη αγοραστική αξία του Εθνικού Νομίσματος (92).

Υπέρ της ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας είχε ταχθεί επανειλημμένα ο Ε. Β ε ν ι ζ έ λ ο ς, τονίζοντας ότι: "Εάν δεν θελήσωμεν να ενισχύσωμεν την εκτελεστικήν εξουσίαν, διά να αντιμετωπίση αυτήν την αναρχίαν, την οποίαν δημιουργεί τοιούτος αχαλίνωτος τύπος ... ανοίγομεν την οδόν προς τας δικτατορίας, διότι οι λαοί δεν είναι δυνατόν να ανεχθούν να βλέπουν επί μακρόν διαταρασσομένην και κινδυνεύουσαν την πολιτικήν και κοινωνικήν των ησυχίαν" (93).

Την πρόταση αναθεώρησης πολέμησε κυρίως το κόμμα της

(92) Βλ. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Β' - Σύνοδος Δ', Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Εν Αθήναις, 1933, Συνεδριάσεις ΟΣΤ' της 21ης Μαΐου 1932 σ. 1190 επ.- Βλ. επίσης Ε. Β ο λ ο υ δ ά κ η, Προτάσεις Αναθεώρησης των Ελληνικών Συνταγμάτων, 1864-1967, ΕΕΝ 1974, σ. 841-842.

(93) Βλ. Επίσημα Πρακτικά, op. cit. σ. 1206-1207.- Επίσης Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς, op. cit. σ. 23 σημ. 28.

Δημοκρατικής Ένωσης του Α. Παπαναστασίου, ο οποίος αρνήθηκε και να συμμετάσχει σε επιτροπή μελέτης των αναθεωρητέων διατάξεων (94), και απέδωσε την πρόθεση αναθεώρησης σε διαφορετικά κίνητρα: "Είναι γνωστόν ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων υπό την διεύθυνσιν του σημερινού αρχηγού του ουδέποτε συνεπάθησε το ισχύον Σύνταγμα. Επρόκειτο περί οικονομικής κρίσεως, επρόκειτο περί αντιδράσεως των εφημερίδων, επρόκειτο περί αφορίας, το Σύνταγμα έπταιε... του οποίου ο καθαρός δημοκρατικός χαρακτήρ παρεμβάλλει εμπόδια εις τας αυθαιρέτους διαθέσεις του".

Την 12ην Αυγούστου 1932 η Μικτή Επιτροπή εκ Βουλευτών και Γερουσιαστών συνέταξε έκθεση, στην οποία αναφέρει ότι τα άρθρα 14, 77, 100, 125, 64, 73 και 93 του Συντάγματος του 1927 έχουν ανάγκη μελέτης προς αναθεώρηση καθώς και ότι πρέπει να προστεθεί διάταξη ανάλογη με εκείνη της β' παραγράφου του άρθρου 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης. Πρότεινε η αναστολή των ατομικών δικαιωμάτων να αποφασίζεται μετά από σύμφωνη γνώμη μικτής επιτροπής (από 40 βουλευτές και γερουσιαστές), η οποία θα εκλέγεται στην αρχή κάθε βουλευτικής συνόδου, θα λειτουργεί με ειδικό κανονισμό και θα υφίσταται κατά τη διάρκεια των διακοπών και μετά την τυχόν διάλυση της Βουλής και μέχρι της σύγκληση νέας (95).

Η ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1932 είχε σαν αποτέλεσμα να εγκαταλειφθεί και η σχετική συζήτηση.

(94) Βλ. Επίσημα Πρακτικά, Συνεδριάσεις Π/8η Ιουνίου 1932, σ. 1268.

(95) Βλ. την Εισηγητική Έκθεση "Περί εισαγωγής εις το Σύνταγμα ημών διατάξεων προς ενίσχυσιν της εκτελεστικής εξουσίας" του Γερουσιαστική Γ. Δ ο υ ζ ί ν α εις Αρχείον Γερουσίας 1931-1932, Τόμος Γ' Κεφ. ΙΗ', σ. 337 επ.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η άποψη για την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας είχε οπαδούς μεταξύ των πολιτικών και των νομικών της περιόδου, οι οποίοι, στην πλειοψηφία τους, είχαν επηρεασθεί από τη σχετική συζήτηση και εξέλιξη του θέματος στις λοιπές Ευρωπαϊκές χώρες, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τα εντελώς διαφορετικά οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα του ελληνικού κράτους.

Κύριος οπαδός της άποψης υπέρ της ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας ήταν ο Μ. Δένδιας, ο οποίος θεωρούσε ότι η ενίσχυση αυτή πρέπει να γίνεται στα πλαίσια του κοινοβουλευτικού συστήματος. Το φαινόμενο της δικτατορίας το ορίζει σαν την υπερβολική ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας η οποία απορροφά τη νομοθετική και υποστηρίζει ότι η υπερβολική εσωτερική ανωμαλία είναι δυνατό ακόμα και να δικαιολογήσει την υπερβολική αντίδραση, που είναι η δικτατορία (96).

Συστηματική αντίκρουση των επιχειρημάτων υπέρ της εισαγωγής του άρθρου 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης γίνεται από τον Α. Σβώλο (97), ο οποίος επεσήμανε ότι η διάταξη του άρθρου 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης είχε σαν ομολογημένο στόχο να προετοιμάσει το Κράτος "διά την ταχείαν και τελεσφόρον αντιμετώπισιν της πιθανής επαναλήψεως ενός βιαίου αγώνος των κομμουνιστών προς εγκαθίδρυσιν της "δικτατορίας των συμβουλίων" και συνεπώς η μεταφορά της διάταξης, η οποία υπόκειται σε καταχρηστική εφαρμογή, είναι δυνατή στο πλαίσιο

(96) Βλ. τα βιβλία του *Le renforcement des pouvoirs du Chef de l'Etat dans la démocratie parlementaire*, Paris, Ed. Bocard, 1932, σ. 115, 119, 127 και *Le Chef de l'Etat républicaine*, Paris, Sirey, 1937, σ. 147 επ.

(97) Βλ. τον πρόλογο του βιβλίου του: *Η αναχώρησις του Συντάγματος*, Αθήναι, 1933, σ. α-κδ'.

άλλου Συντάγματος μόνο εάν υφίστανται οι αυτοί κίνδυνοι. "Και ο έχων επί πλέον υπ'όψιν την εύκολον κατάχρησιν του γράμματος και του πνεύματος τοιούτων εξαιρετικών διατάξεων.. θα αντιληφθή πόσον το φάρμακον, διά της υπερβολικής δραστη- κότητός του, αντί να θεραπεύση οιανδήποτε εκδήλωσιν της κρί- σεως της δημοκρατίας ημπορεί απλώς να φονεύση την ιδέαν της πολιτικής ελευθερίας και την ατομικήν ελευθερίαν υπό τας ση- μαντικωτέρας της εκφάνσεις ... Η ενίσχυσις επομένως της εκ- τελεστικής εξουσίας και του κράτους γενικώς εν τη συγχρόνω δημοκρατία θα σημαίνη ή ότι η πλειοψηφία θέλει να ασκή την πολιτικήν εξουσίαν χωρίς να ενοχλήται από τα δικαιώματα της μειοψηφίας, πολιτικά και ατομικά, ή ότι η μειοψηφία θέλει ν' ασκή την εξουσίαν χωρίς να λαμβάνη υπ' όψιν την θέλησιν ή την αντίστασιν της πλειοψηφίας. Εις αμφοτέρας τας περιπτώ- σεις θα πρόκειται περί του πρώτου σταδίου της εξελίξεως του φιλελευθέρου και δημοκρατικού Κράτους προς την άρνησιν των ιδεολογικών του βάσεων".

Ενδιάμεση είναι η θέση του Σπ. Μ α ρ κ ε ζ ί ν η (98), ο οποίος υποστηρίζει ότι η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου θα πρέπει να επιτρέπεται στις περιπτώσεις εμφυλίου πολέμου, γε- νικής απεργίας και στάσεως, πάντοτε μετά την εκδήλωσή τους, απορρίπτει όμως την εισαγωγή της δεύτερης παραγράφου του άρ- θρου 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης ακόμη και με τους περι- ορισμούς της "Εκθέσεως Δουζίνα" και επισημαίνει ότι "η επι- κίνδυνος αντίληψις του Βενιζέλου εύρε θερμότερους οπαδούς εις τον κύκλον ακριβώς των αντιπάλων του".

(98) Βλ. το βιβλίο του Ο Ανώτατος Άρχων εις τα Σύγχρονα Δη- μοκρατικά Πολιτεύματα, Εκδ. Πυρσός, Αθήναι, 1935, σ. 261, 262 σημ. 1, 263, 264).

Ενδεικτική της απήχησης και του ενδιαφέροντος των σχετικών απόψεων είναι η αρθρογραφία του εβδομαδιαίου περιοδικού "Εργασία" του Λ. Μ α κ κ ά κατά τα έτη 1932-1933. Στην έρευνα: "Επιβάλλεται να γίνη ενίσχυσις της εκτελεστικής εξουσίας περιοριζομένων των δικαιωμάτων του Κοινοβουλίου;" απάντησαν καταφατικά οι: Στ. Κωστόπουλος, Λ. Μακκιάς, Ι. Σοφιανόπουλος (99), Ν. Αβραάμ, Π. Τσιμπιδάρος (100) και Τ. Ροδόπουλος (101) και αρνητικά ο Ι. Κούνδουρος (102) (103).

-
- (99) "Εργασία" της 15ης Οκτωβρίου 1933. Ο Λ. Μακκιάς δέχεται την ενίσχυση, όχι όμως για να αντιμετωπισθούν οικονομικής φύσεως ζητήματα. Ο Ι. Σοφιανόπουλος δέχεται την απομάκρυνση "από το σύστημα της Αστικής Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας ... δια να εξυπηρετήσωμεν αποκλειστικώς τα συμφέροντα και τας ανάγκας της μεγάλης μάζης των εργαζομένων".
- (100) Ορ. cit. τεύχος/22 Οκτωβρίου 1933.
- (101) Ορ. cit. τεύχος/29 Οκτωβρίου 1933.- θετική άποψη είχε εκφράσει, ήδη στο τεύχος της 1ης Ιανουαρίου 1933 και ο Π. Αργυρόπουλος.
- (102) Ορ. cit. τεύχος/15 Οκτωβρίου 1933.
- (103) Κατά της ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας είχαν αρθρογραφήσει οι: Γ. Κ α φ α ν τ ά ρ η ς, (τεύχος/4 Ιουνίου 1933, βλ. άρθρο του: Ο Κοινοβουλευτισμός εις την μεταπολεμικήν Ελλάδα), Α. Μ υ λ ω ν ά ς (τεύχος/18 Ιουνίου 1933, βλ. άρθρο του: Βελτίωσις, όχι κολόβωσις του Κοινοβουλευτισμού), Ε. Φ ω τ ά κ η ς (τεύχη της 27 Αυγούστου και 3 Σεπτεμβρίου 1933) και Ε. Κ ο υ λ ο υ μ β ά κ η ς (τεύχος της 5ης Νοεμβρίου 1933).

§ 5.- Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡ-
ΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ Ε-
ΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ
1911 (103)

Ι. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ "ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΗΣ" (104)
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ

Κατά τη δεύτερη περίοδο εφαρμογής του Συντάγματος του 1911 συνέχισε να ισχύει ο ν. ΔΕΘ'/1912 με ορισμένες τροποποιήσεις, τις οποίες προέβλεπε ο Α.Ν. 2839/1941, και οι οποίες αφορούσαν τη διαδικασία των στρατοδικείων (105).

(103) Το Σύνταγμα 1864/1911 είχε επανατεθεί "προσωρινά" σε ισχύ στις 10.10.1935. Σ' αυτό ορκίστηκαν υπακοή οι βουλευτές όλων των κομμάτων των από του 1935 Βουλών (1936, 1946, 1950, 1951), τονίστηκε δε ιδιαιτέρως η ισχύς του με την ακύρωση της αναστολής του, από τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου, με την Σ.Π./4.2.1942. Βλ. σχετικά Α. Ι. Σ β ώ λ ο υ - Γ. Κ. Β λ ά χ ο υ, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Αθήναι, 1954, τ. Α', σ. 11.

(104) Σαν "διευρυμένη" κατάσταση πολιορκίας χαρακτηρίζεται από τον Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς, ορ. cit. σ. 130, η περίπτωση εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου και για την αντιμετώπιση των εσωτερικών ταραχών, ενώ δεν υπάρχει σχετική συνταγματική πρόβλεψη.

(105) Βλ. τον Α.Ν. 2839/1941 εις ΦΕΚ Α' 73/14.3.1971. Συγκεκριμένα η παράγραφος του άρθρου 7 τροποποιείται ως εξής: "Επί τε των δικαστηρίων τούτων του εν εκστρατεία εντός ή εκτός του Κράτους στρατού και εν τόπω κηρυχθέντι εις κατάστασιν πολιορκίας λειτουργούντων στρατοδικείων δι' αρκούν ή εκτάκτων και διαρκούς ναυτοδικείου εφαρμόζονται ως προς την διαδικασίαν αι διατάξεις των άρθρων 144-150 της Στρατιωτικής Ποινικής Νομοθεσίας". Προστίθεται επίσης τρίτη παράγραφος στο άρθρο 8 η οποία αναφέρει: "Αι §§1 και 2 εφαρμόζονται και επί των αποφάσε-

Κείμενο ιδιαίτερης σημασίας για το υπό εξέταση θέμα αποτελεί η Συμφωνία της Βάρκιζας (106) και ιδίως το άρθρο 2 με το οποίο η Κυβέρνηση εξουσιοδοτείται να θέσει σε εφαρμογή Συντακτική Πράξη, πανομοιότυπη προς την ΚΔ', με την οποία θα επιτρέπεται η αναστολή των άρθρων του Συντάγματος 5, 10, 12, 20 και 95. Η αναστολή αυτή θα εξακολουθήσει μέχρι συμπληρώσεως του αποπλισμού και της εγκαταστάσεως διοικητικών, δικαστικών και στρατιωτικών αρχών σε ολόκληρη τη χώρα. Ειδικώτε-

ων του διαρκούς Ναυτοδικείου, αλλά την εκτέλεσιν αυτών διατάσσει ο Υπουργός των Ναυτικών".- Βλ. επίσης και το Ν.Δ. 672/της 22.10/12.11.1941, ΦΕΚ Α' 385 "περί ασκήσεως του ενδίκου μέσου της εφέσεως κατ' αποφάσεων των Στρατιωτικών Δικαστηρίων εκδοθεισών διαρκούσης της εμπόλεμου καταστάσεως".

- (106) Βλ. την Σ.Π. 23 της Κυβερνήσεως Ν. Πλαστήρα της 17/23.3.1945 με την οποία κυρώθηκε και τέθηκε αναδρομικά σε ισχύ από 12.2.1945, ημερομηνία υπογραφής της, η Συμφωνία της Βάρκιζας, εις ΦΕΚ Α' 68/23.3.1945.- Ο Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς, ορ.cit. σ.109, αποδίδει στη Συμφωνία της Βάρκιζας το χαρακτηρισμό "Προσυντάγματος" εξαιτίας του περιεχομένου της (περιείχε διατάξεις εξ ορισμού συνταγματικού χαρακτήρα), της πολιτικής της βάσης (ήταν το μόνο επίσημο κείμενο γενικής αποδοχής μετά τα Δεκεμβριανά) και της πολιτικής της σκοπιμότητας (πρόβλεπε τα διάφορα στάδια διαδικασίας για την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας). Κατά τον Γ. Φ α ρ δ ή, Επανάστασις, De facto Κυβέρνησις Συντακτικά Πράξεις, Αθήναι, Σάνκουλας 1945 σ. 38, η Συμφωνία της Βάρκιζας είναι η μόνη Συντακτική Πράξη, η οποία μπορεί να στηριχθεί επί της αναποδράστου ανάγκης. Βλ. επίσης τα σχόλια του ίδιου σχετικά με το άρθρο 2, ορ.cit. σ. 41-42 "Η ύθμις του προβλεπομένου υπό του άρθρου 2 ζητήματος εμπίπτει καθαρώς εις την νομοθετικήν αρμοδιότητα της κυβερνήσεως. Το ότι η Συμφωνία χρησιμοποιεί τον όρον "Συντακτική Πράξις", ο τίτλος ούτος, αυτός καθ' εαυτόν, δεν δύναται να αλλοιώσει τον νομοθετικόν χαρακτήρα της προβλεπομένης πράξεως και να προσδώσει συντακτικόν περιεχόμενον εις ταύτην, τοσούτω μάλλον καθ' όσον η Κυβέρνησις στερείται συντακτικής αρμοδιότητος".

ρα, όσον αφορά το άρθρο 5, αυτό δε θα ανασταλεί στις πόλεις Αθηνών και Πειραιώς μετά των Προαστίων και Συνοικισμών(107).

Κατ' εφαρμογή του άρθρου 2 εκδίδεται η Σ.Π. 15 (108), η οποία ορίζει ότι: "εν περιπτώσει διαταράξεως ή απειλής της Δημοσίας τάξεως επιτρέπεται να ανασταλούν αι διατάξεις των άρθρων 5,6,10,11,12,14,20 και 95 του Συντάγματος καθ' όλην την Επικράτειαν ή μέρος αυτής, εν όλω ή εν μέρει, διά διαταγμάτων εκδιδομένων προτάσει του Υπουργικού Συμβουλίου. Η παρούσα Σ.Π. θέλει ισχύσει από της δημοσιεύσεώς της και θέλει υποβληθεί προς κύρωσιν εις την μέλλουσαν να συνέλθει Εθνοσυνέλευσιν". Η Σ.Π. 15 δεν αναφερόταν ρητά στο στρατιωτικό νόμο. Η επ' άόριστο, όμως αναστολή των συνταγματικών διατάξεων περί ατομικών ελευθεριών επέφερε πρακτικά τα ίδια αποτελέσματα. Επιπλέον η Σ.Π. ουδέποτε κυρώθηκε (109). Όπως σχολιάζει ο Γ. Φαρδής (110): "Η έκδοση τοιούτων συντακτικών διαταγμάτων ή πράξεων στηριζομένη επί της σκοπιμότητας και πολιτικής ανάγκης και άνευ της τηρήσεως των τύπων των προβλεπομένων υπό του Συντάγματος είναι βεβαίως αντίθετος προς την αντίληψιν του Κράτους Δικαίου και απορρέει εκ της παλαιάς αντιλήψεως του Ακτυνομικού Κράτους".

(107) Το άρθρο 5 αναφερόταν στις εγγυήσεις της προσωπικής ασφάλειας.

(108) Βλ. την Σ.Π. 15 της Κυβέρνησης Ν. Πλαστήρα της 13/14. 2.1945 εις ΦΕΚ Α' 32. Για τους λόγους και τις συνέπειες έκδοσης της Σ.Π. 15/1945 και για το σύνολο των εκτάκτων μέτρων της περιόδου βλ. τη διεξοδική ανάλυση του Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο σ, ορ cit. σ. 131 επ. και 353.: επίσης Ν. Κ α λ τ σ ό γ ι α - Τ ο υ ρ ν α β έ - τ η, Προβληματική της Σύγχρονης Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας, Διδακτ. Διατριβή, Αθήνα, 1981, σ. 120 και 321 σημ. 1.

(109) Βλ. Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο σ, ορ. cit. σ. 131 σημ. 121. Α. Μ ά ν ε σ η, Αναγκαστικοί Νόμοι, σ. 97.-

(110) Ορ. cit. σ. 27.

Μετά τις εκλογές της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής "συνυπήρ-
χαν" και η κατάσταση πολιορκίας του άρθρου 91 για την περί-
πτωση πολέμου-επιστράτευσης, και η Σ.Π. 15, η οποία προέβλε-
πε την αναστολή των συνταγματικών διατάξεων σε περίπτωση α-
πειλής της δημόσιας τάξης, ουσιαστικά χωρίς κανέναν περιορι-
σμό. Και ο συνδυασμός όμως αυτών των μέτρων δεν κρίθηκε ε-
παρκής για να αντιμετωπισθούν τα συσσωρευμένα προβλήματα της
μεταπολεμικής Ελλάδας: μετά την αποχή του ΚΚΕ και των κεν-
τροαριστερών κομμάτων από τις εκλογές του 1946, τα πρώτα
κρούσματα δράσης ενόπλων ομάδων κατά σταθμών χωροφυλακής και
τις αυτονομιστικές ενέργειες σχετικά με τη Μακεδονία (111)
η Δ' Αναθεωρητική Βουλή εξέδωσε στις 18 Ιουνίου 1946 το Γ'
Ψήφισμα "περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την δημοσίαν τάξιν
και ασφάλειαν" (112). Όπως ορίζεται στο πρώτο άρθρο παρ. 1.
του Ψηφίσματος, "όστις θέλων να αποσπάση εν μέρος εκ του ό-
λου της Επικρατείας ή να ευκολύνη τα προς τούτο το τέλος
τείνοντα σχέδια, συνώμοσεν ή διήγειρε στάσιν ή συνεννοήθη με
ξένους ή κατήρτισεν ενόπλους ομάδας ή έλαβεν μετοχήν εις
τοιούτας προδοτικές ενώσεις τιμωρείται με θάνατον".

Οι προπαρασκευαστικές ενέργειες για την εκπλήρωση αυτών

(111) Για τους λόγους ψήφισης του Γ' Ψηφίσματος και για τη γενικώτερη πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα βλ. Ν. Α -
l i v i z a t o s, op. cit. σ. 391 επ.

(112) Βλ. το Γ' Ψήφισμα της 18/26.6.1946 εις ΦΕΚ Α' 202. Βλ.
επίσης τη Συνεδρίαση ΚΒ' της 17ης Ιουνίου 1946 εις Κώ-
δικα θέμιδος, 1946, σ. 281-285. Όλοι οι ομιλητές συμ-
φώνησαν ως προς την ανάγκη λήψεως μέτρων αντιμετώπισης
της στάσης, κατακρίθηκε όμως η τακτική της προσφυγής
σε ψήφισμα. Το Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων υπο-
στήριξε ότι για τις εξαιρετικές περιπτώσεις θα έπρεπε
να επιβληθεί το άρθρο 91 με διεύρυνση των προϋποθέσεων
εφαρμογής του. Βλ. κυρίως τις αγορεύσεις Γ. Σ ι δ έ -
ρ η και Σ. Β ε ν ι ζ έ λ ο υ σ. 282, 283.

των στόχων τιμωρούνται με κάθειρξη ή, αν υπάρχουν επιβαρυντικές περιπτώσεις, με ισόβια δεσμά (άρθρο 1 παρ. 2). Σαν προ-παρασκευαστική ενέργεια θεωρείται και η "καθ' οιονδήποτε τρόπον, αμέσως ή εμμέσως, γενομένη προσπάθεια προς διάδοσιν, ανάπτυξιν και εφαρμογήν ιδεών τεινουσών εις την απόσπασιν ή αυτονόμησιν μέρους της Επικρατείας ή η ενέργεια προσηλυτισμού εις τας ιδέας ταύτας" (113).

Εκτός από την κύρια αυτή εκδήλωση του "αντεθνικού εγκλημάτος" η οποία προβλέπεται στο πρώτο άρθρο, το Ψήφισμα περιλαμβάνει σειρά άλλων εγκληματικών συμπεριφορών όπως: την κατάρτιση ομάδων ή τη συμμετοχή σ' αυτές, με σκοπό την προσβολή, με χρησιμοποίηση βίας, των Αρχών ή των Δημοσίων ή Εκκλησιαστικών Υπαλλήλων ή των οργάνων της Δημοσίας, Αγροτικής ή Δασικής Ασφαλείας της δημοσίας δυνάμεως ή της τοπικής αυ-

(113) Βλ. τα σχόλια του Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς, ορ. cit. σ. 396 και σημ. 131: "Αφού αρκούσε οι διωκόμενες "ιδέες" να "τείνουν" στην απόσπαση κτλ. ενός μέρους του εθνικού εδάφους χωρίς να είναι απαραίτητο να έχει προπαγανδιστεί ανοικτά η απόσπαση αυτή - πράγμα που άλλωστε, όπως είδαμε, δεν συνέβαινε στη συγκεκριμένη συγκυρία όσο αφορά το Κομμουνιστικό Κόμμα - είναι προφανές ότι κάθε ενέργεια, δηλαδή στην πραγματικότητα κάθε στάση που θα φανέρωνε μια οποιαδήποτε συμπάθεια παραδείγματος χάρη απέναντι στα νέα καθεστώτα των βορείων γειτόνων της Ελλάδας ή απέναντι στις πολιτιστικές ή άλλες διεκδικήσεις των μακεδονικών μειονοτήτων του βορείου τμήματος της χώρας, θα μπορούσε να υπαχθεί στη διάταξη αυτή. Αυτή ακριβώς είναι μια τυπική περίπτωση υποκατάστασης της έννοιας της αρχής εκτελέσεως από την πιο πλατιά έννοια της εγκληματικής συμπεριφοράς, όπου, για να επαναλάβουμε τον ορισμό του H. Donnedieu de Vabres, "η εγκληματική ενέργεια αντιμετωπίζεται από την πρώτη εξωτερική της εκδήλωση που τείνει άμεσα ή έμμεσα προς το σκοπό, έστω και αν ο σκοπός αυτός δεν φανερώνεται από την τελεσθείσα πράξη".

τοδιοικήσεως ή προσώπων που ανήκουν στους συμμάχους στρατούς (άρθρο 2 παρ. 1)· την κατάρτιση ομάδων ή τη συμμετοχή σ' αυτές, με σκοπό τη διάπραξη αδικημάτων κατά της ζωής, σωματικής ακεραιότητας ή προσωπικής ελευθερίας, ληστείας ή εμπρησμού, τη διατάραξη της κοινής ειρήνης ή την απελευθέρωση φυλακισμένου ή κρατουμένου με διαταγή της Αρχής (άρθρο 2 παρ. 2)· την ατομική ή συλλογική ένοπλη επίθεση κατά των αρχών ή των προσώπων που ανήκουν στους συμμάχους στρατούς, "είτε κατά την εκτέλεσιν των καθηκόντων των, είτε εκτός τούτων αλλά λόγω της ιδιότητός των". Οι αρχηγοί, οδηγοί ή ηθικοί αυτουργοί αυτών των εγκλημάτων τιμωρούνται με θάνατο, οι δε απλοί συναίτιοι με ισόβια δεσμά, ή, αν υπάρχουν επιβαρυντικές περιπτώσεις, με θάνατο. Ορίζεται επίσης ότι η συμμετοχή σε νόμιμα απαγορευμένες υπαίθριες συγκεντρώσεις ή σε μη αναγγελθείσες προηγουμένως στις αστυνομικές αρχές συναθροίσεις σε κλειστό χώρο τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών (άρθρο 4 παρ. 1) και καθιερώνεται η συλλογική ευθύνη των συμμετεχόντων σε περίπτωση που θα διαπράττονταν προσβολές και βιαιοπραγίες εναντίον προσώπων ή πραγμάτων. Οι αρχηγοί, οδηγοί, ηθικοί αυτουργοί και οι εκτελέσαντες βιαιοπραγία τιμωρούνται με ειρκτή ή, αν υπάρχουν επιβαρυντικές περιπτώσεις με πρόσκαιρα δεσμά (άρθρο 5). Με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών τιμωρούνται όσοι επιδιώκουν να διεγείρουν ανησυχία ή τρόμο στους πολίτες με απειλές "περί διαπράξεως κακουργημάτων ή πλημμελημάτων" (άρθρο 6). Τέλος η παύση εργασίας, χωρίς προηγούμενη αναγγελία στον εργοδότη ή στην αστυνομική αρχή, σε όλες ουσιαστικά τις επιχειρήσεις δημοσίας ωφελείας και σε πολλές ιδιωτικές επιχειρήσεις τομέων αιχμής (π.χ. εγκατάσταση εξυπηρετούσα την προμήθεια άρτου), με σκοπό την παρακώλυση της λειτουργίας τους τιμωρείται "εάν μεν επροξενήθη κατάστασις κοινής ανάγκης με ειρκτήν, εις πάσαν δε

άλλην περίπτωσιν με φυλάκισιν τουλάχιστον έξι μηνών" (άρθρο 7). Η διάταξη αυτή ουσιαστικά ισοδυναμεί με απερίφραστη κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας, για μία τεράστια κατηγορία εργαζομένων. Επίσης κατά τη διάρκεια ισχύος του Γ΄ Ψήφισματος η Αστυνομική αρχή έχει τις ίδιες εξουσίες, όπως και κατά τη διάρκεια εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου, δηλ. να ενεργεί κατ' οίκον έρευνα για την ανακάλυψη όπλων, εκρηκτικών υλών, πυρομαχικών ή προς σύλληψιν διωκομένων, να απαγορεύει σε ορισμένες νυκτερινές ώρες την άνευ αδείας κυκλοφορία των πολιτών με διαταγές της, οι οποίες δεν υπόκεινται σε κανένα τύπο. Η απείθεια στις διαταγές της Αστυνομικής Αρχής τιμωρείται, αν δεν φέρει τα στοιχεία βαρύτερης πράξης, με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών (άρθρο 9).

Τα αδικήματα τα οποία στρέφονται κατά της Ασφάλειας του Κράτους, της Δημοσίας Τάξεως και ειρήνης και εκείνα τα οποία προβλέπονται από το Γ΄ Ψήφισμα εκδικάζονται, ανεξάρτητα από την ιδιότητα των αυτουργών ή συνεργών, από τα έκτακτα Στρατοδικεία (εάν διαπράττονται στη θράκη, Μακεδονία, Ήπειρο και Θεσσαλία) και από τα Ειδικά Πενταμελή Εφετεία (εάν διαπράττονται στην υπόλοιπη χώρα) και όχι από τα Κακουργιοδικεία, που είναι κανονικά και αρμόδια για την εκδίκασή τους (άρθρο 11) (114). Σχετικά με την τηρητέα διαδικασία ορίζεται

(114) Βλ. τα σχόλια του Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς, ορ. cit. σ. 397 και σημ. 133-134: "Στην πραγματικότητα η διχοτόμηση αυτή της χώρας - η οποία άλλωστε ανταποκρινόταν περισσότερο στη λογική της καταστολής των "αυτονομιστικών" ενεργειών παρά στις ανάγκες που έθετε η ανάπτυξη της εμφύλιας σύγκρουσης, την εποχή εκείνη - γρήγορα καταργήθηκε, γιατί πολύ πριν από την τυπική επιβολή της κατάστασης πολιορκίας σε ολόκληρη την Επικράτεια, τον Οκτώβριο του 1948 είχαν ιδρυθεί έκτακτα στρατοδικεία στις πρωτεύουσες όλων σχεδόν των νομών της χώρας"

ότι για τους κατηγορουμένους των προβλεπομένων αδικημάτων δεν υφίσταται χρονικό όριο προφυλακίσεως, απαγορεύεται δε η προσωρινή επί εγγυήσει απόλυση, η αναστολή εκτελέσεως της ποινής και η μετατροπή της ποινής σε χρηματική (άρθρο 15 παρ. 1)· κατά των αποφάσεων των εκτάκτων στρατοδικείων και των Πενταμελών Εφετείων δεν συγχωρείται κανένα ένδικο μέσο (άρθρο 14), ακόμη και στην περίπτωση θανατικής καταδίκης, για την εκτέλεση της οποίας ορίζεται μόνον ότι "όσον εν πάση περιπτώσει να παρέλθωσι τρεις ημέραι από της απαγγελίας της αποφάσεως" (άρθρο 12 παρ.2).

Η αναγγελία της δημιουργίας του "Δημοκρατικού Στρατού" από το Μάρκο Βαφειάδη έχει σαν αποτέλεσμα την έκδοση ιδιαίτερα αυστηρών μέτρων συμπλήρωσης του Γ΄ Ψηφίσματος, τα οποία σκοπούν τον έλεγχο του τύπου. Ήδη με το Ψήφισμα ΙΕ΄ της 25/25.11.1946 (115) "περί αδικημάτων του τύπου" επιτρέπεται κατάσχεση εντύπων και σε άλλες περιπτώσεις, εκτός από τις αναφερόμενες στο άρθρο 14 του Συντάγματος (προσβολή της χριστιανικής θρησκείας, του προσώπου του βασιλέως κλπ.) και συγκεκριμένα εάν περιλαμβάνουν άρθρα "περιεχομένου στασιαστικού,

(115) Βλ. το Ψήφισμα ΙΕ΄ της 25/25.11.1946 εις ΦΕΚ Α΄ 343. Βλ. τις συζητήσεις της Βουλής κατά τη Συνεδρίαση ΟΑ΄/22.11.1946, εις Κωδ. θεμ. 1946, σ. 541-552 και κυρίως τις αγορεύσεις των Χ. Θ η β α ί ο υ, Π. Χ α τ ζ η - π ά ν ο υ, Κ. Κ α λ λ ί α, Α. Δ η μ η τ ρ ά τ ο υ, Χ. Λ α δ ά, Γ. Μ α ύ ρ ο υ, Γ. Σ ι δ έ ρ η, Α. Β α μ β έ τ σ ο υ και Σ. Π α π ο υ τ σ ά ν η. Οι δύο τελευταίοι υποστηρίζουν ότι οι υπάρχοντες ποινικοί νόμοι είναι επαρκείς για την αντιμετώπιση του παρεκτρεπομένου τύπου "αλλ' εκείνο που εχρειάζετο ήσαν ικανοί άνδρες που θα επέβαλον την τάξιν" και υποστηρίζουν ορθά, ότι με τις διατάξεις του υπό κρίση ψηφίσματος επιδιώκεται η τροποποίηση του άρθρου 14 του Συντάγματος.

σκοπούντος την ανατροπήν των δημοκρατικών βάσεων του ισχύοντος πολιτεύματος (ή) στρεφόμενου κατά της ασφαλείας του Κράτους ή της δημοσίας τάξεως" ή εάν δημοσιεύουν ειδήσεις σχετικά με τις κινήσεις των ενόπλων δυνάμεων ή τα στρατιωτικά οχυρωματικά έργα (άρθρα 2 παρ. 1). Τα μέτρα εντείνονται περισσότερο το 1947, σε μια προσπάθεια χειραγώγησης του αριστερού τύπου κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Με το Ψήφισμα ΛΑ΄ του 1947 (116), το οποίο προτείνει στη Βουλή η Κυβέρνηση συνασπισμού του θ. Σοφούλη προστίθενται έξι άρθρα στο Γ΄ Ψήφισμα με τα οποία προβλέπεται ότι κατά τη διάρκεια της ανταρσίας, στις περιοχές ισχύος του Γ΄ Ψηφίσματος, το Συμβούλιο των Εφετών μπορεί με βούλευμα να διατάσσει την οριστική παύση εφημερίδων ή περιοδικών, τα οποία με τα δημοσιεύματά τους αποδεικνύουν "ότι υπηρετούν εν γνώσει και εκ προθέσεως τους εγείροντας τα όπλα κατά της Πατρίδος και επιβουλευομένους την ακεραιότητα και ησυχία της Χώρας, αρνούνται συστηματικώς να τηρούν τους νόμους του Κράτους ή υπηρετούν αποδεδειγμένως καθ' οιονδήποτε τρόπον την ανταρσίαν", και την ταυτόχρονη δήμευση των μηχανημάτων που χρησιμοποιούνται για την έκδοση του εντύπου (άρθρα 22 και 23). Κατά του Βουλευματος δεν επιτρέπεται κανένα τακτικό ή έκτακτο ένδικο μέσο (άρθρο 24). Για όσους επιδιώκουν να συνεχίσουν με τον ίδιο ή παρεμφερή τίτλο την έκδοση της παυθείσης εφημερίδας ή του περιοδικού προβλέπεται η ποινή της ειρκτής ή των προσκαίρων ή ισοβίων δεσμών· με την ποινή της φυλάκισης ή της ειρκτής τιμωρούνται οι συντάκτες, τυπογράφοι και οι εκ

(116) Βλ. το Ψήφισμα ΛΑ΄ της 17.10.1974, "περί συμπληρώσεως του Γ΄ Ψηφίσματος του 1946 ως προς τα διά του τύπου πραττόμενα εγκλήματα" εις ΦΕΚ Α΄ 221.

συστήματος διαδίδοντας το παρανόμως εκδιδόμενον έντυπον· με την ποινή της φυλάκισης το πολύ τριών ετών τιμωρούνται και οι κατέχοντες φύλλα του παρανόμως εκδιδομένου εντύπου επί σκοπώ διαδόσεως (άρθρο 25). Περαιτέρω, με σκοπό να αποτραπεί η επανένδοση των απαγορευθεισών εφημερίδων, έστω και με άλλο τίτλο εκδίδεται το ΑΒ΄ Ψήφισμα της 22ας Οκτωβρίου 1947 (117) με το οποίο προστίθενται τρία ακόμη άρθρα στο Γ΄ Ψήφισμα και προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής λογοκρισίας στην αλληλογραφία των υπηρετούντων στις ένοπλες δυνάμεις και τα Σώματα Ασφαλείας (άρθρο 28), η υποχρέωση αίτησης παροχής ειδικής άδειας του Υφυπουργού Τύπου και Πληροφοριών για την έκδοση νέας εφημερίδας (άρθρο 29) και η απαγόρευση εκτύπωσης πάσης φύσεως εντύπων στις περιοχές ισχύος του Γ΄ Ψηφίσματος ή η επικόλλησή τους οπουδήποτε και η ανάρτηση εγγράφων πινακίδων με ειδήσεις χωρίς την άδεια του Διοικητή της κατά τόπους Αστυνομικής Αρχής (άρθρο 30).

Σχετικά με το Γ΄ Ψήφισμα και τα Ψηφίσματα που το συμπληρώνουν είναι ιδιαίτερα επιτυχείς οι παρατηρήσεις των Σ β ώ λ ο υ - Β λ ά χ ο υ (118), οι οποίοι επισημαίνουν : "Το συντηρητικόν πνεύμα της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής εκφράζεται κυρίως διά της σειράς των ψηφισμάτων, τα οποία ανέστειλαν πλείστας ελευθερίας ή ήραν τας εγγυήσεις στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συνάμα κατέστησαν εν τη εφαρμογή εις ευρείαν έκτασιν αστυνομικόν το Κράτος και δη υπό την μάλλον καταπιεστικήν μορφήν (οίον Γ΄ Ψήφισμα)".

Εκτός από τα Ψηφίσματα αυτά, όμως, προβλέπεται και απλουστευμένη διαδικασία εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου: με το Ψήφισμα ΝΣΤ΄ (άρθρο 2) (119) της 8ης Μαΐου 1948 ορίζεται

(117) Βλ. το ΑΒ΄ Ψήφισμα της 22ας Οκτωβρίου 1947 εις ΦΕΚ Α΄ 224.

(118) Ορ. cit. σ. 143, σημ. 155

(119) Βλ. το Ψήφισμα ΝΣΤ΄ της 8.5.1948 εις ΦΕΚ Α΄ 133. Βλ. τις συζητήσεις ενώπιον της Επιτροπής Εξουσιοδοτήσεως κατά τη Συνεδρίαση ΑΓ΄ της 6ης Μαΐου 1948 εις Κωδ.

ότι η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου και η αναστολή των σχετικών άρθρων του Συντάγματος είναι δυνατή με Διάταγμα, εκδιδόμενο μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου. Το Ψήφισμα αυτό δεν εκδόθηκε από τη Βουλή, αλλά από την Επιτροπή Εξουσιοδοτήσεως της Βουλής, της οποίας τη λειτουργία κατά τη διάρκεια των διακοπών της Βουλής προβλέπει το ΜΓ΄ Ψήφισμα της 1ης Μαρτίου 1948 (120). Με το Ψήφισμα αυτό, το οποίο εκδόθηκε μετά τη δολοφονία του Χ. Λαδά, επιτρέπεται η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου, χωρίς κανένα προηγούμενο ή εκ των υστέρων έλεγχο, και χωρίς να προβλέπεται οποιαδήποτε ουσιαστική προϋπόθεση.

II. Η π ρ α κ τ ι κ ή ε φ α ρ μ ο γ ή τ ο υ θ ε σ μ ο ύ τ η ς κ α τ ά σ τ α σ η ς π ο λ ι ο ρ κ ί α ς κ α ι τ ω ν ε κ τ ά κ τ ω ν μ έ τ ρ ω ν

Την παραμονή της γενικής απεργίας της 5ης Αυγούστου 1936 ο Ι. Μεταξάς εισηγείται την αναστολή των συνταγματικών ελευθεριών, οι οποίες περιλαμβάνονται στο άρθρο 91 του Συντάγματος του 1911, επικαλούμενος την ΚΔ΄ Σ.Π. του 1935. Όπως αναφέρει ο ίδιος στην Εισηγητική Έκθεση του σχετικού διατάγματος και στην Εισηγητική Έκθεση "περί διαλύσεως της Αναθε-

θεμ. 1948, σ. 208 επ. και κυρίως τις αγορεύσεις των Σ. Θεοτόκη, Γ. Μαύρου, Δ. Σφαέλλου, Κ. Τσάτσου, Φ. Μανουηλίδη, Ι. Κί-νια και Κ. Καλλία. Όλοι οι ομιλητές εξέφρασαν την απόλυτη συμφωνία τους ως προς την προτεινόμενη ρύθμιση. Οι τρεις τελευταίοι υποστήριξαν ότι θέμα τόσο σοβαρό, όπως η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου, θα έπρεπε να αποφασισθεί στην Ολομέλεια της Βουλής και όχι στην Επιτροπή Εξουσιοδοτήσεως.

(120) Βλ. το ΜΓ΄ Ψήφισμα της 1.3.1948 εις ΦΕΚ Α΄ 55.

ωρητικής Βουλής": "... Η Χώρα ευρίσκεται εις έκρυθμον κατάστασιν και εις τας παραμονάς ανατρεπτικής στασιαστικής κινήσεως", η δε άρσις του στρατιωτικού νόμου θα επέλθει "όταν η οριστική κατασφάλισις του κοινωνικού ημών καθεστώτος θα (το) επιτρέψη" (121).

Σχετικά με το διάταγμα αυτό οι Σ β ώ λ ο ς - Β λ ά - χ ὀ ς (122) αναφέρουν χαρακτηριστικά: "Το διάταγμα δεν ήτο ουδέ στοιχειωδώς έγκυρον, διότι η εφ' ου εστηρίζετο ΚΔ'Σ.Π./1935 ανεφέρετο εις το εν ισχύι τότε Σύνταγμα του 1927, το οποίο και επεδίωκε να κατοχυρώση, καταλυθέντος δε εν τω μεταξύ του Συντάγματος τούτου και του όλου δημοκρατικού πολιτεύματος, και τεθέντος εν ισχύι του Συντάγματος 1864/1911 δεν ηδύνατο πλέον να έχη ισχύν η ΚΔ' Σ.Π., ου μόνον διότι δεν επανελήφθη κατ' την ως άνω επαναφοράν εν ισχύι του Συντάγματος 1864/1911, αλλά και διότι δεν συμπίπτουν καν τα άρθρα του Συντάγματος 1927, ων επετρέπετο η αναστολή, προς τα

(121) Βλ. την Εισηγητική Έκθεση και το δ/γμα "περί αναστολής των διατάξεων των άρθρων 5,6,10,11,12,14,20 και 95 του Συντάγματος καθ' όλον το Κράτος", όπως και την Εισηγητική Έκθεση "περί διαλύσεως της Γ' Αναθεωρητικής Βουλής" εις ΦΕΚ Α' 324/4 Αυγούστου 1936.-Για την πολιτική κρίση που ακολούθησε το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 και για το καθεστώς που εγκαθίδρυσε ο Ι. Μεταξάς βλ. κατ' εξοχήν Ν. Α l i v i z a t o s, ορ. cit. σ. 56 επ. και 73 επ., με ιδιαίτερα εκτενή βιβλιογραφία. Επίσης, Γ. Δ α φ ν ή, ορ. cit. τ. Β', σ. 281 επ.· Αγγ. Ε λ ε φ ά ν τ η, Η Επαγγελία της αδύνατης επανάστασης, Κ.Κ.Ε. και αστισμός στον Μεσοπόλεμο, Αθήνα, Εκδ. Θεμέλιο, Β' Εκδ. 1979, σ. 149 επ.· Ν. Κ α λ τ σ ό γ ι α - Τ ο υ ρ ν α β ί τ η, ορ.cit. σ. 45 επ.· Σ. Λ ι ν α ρ - δ ά τ ο υ, Πώς φθάσαμε στην 4η Αυγούστου, Αθήνα, 1974, 2η Έκδ. σ. 87 επ.

(122) Ορ. cit. τ. Α', σ. 143 σημ. 152.- Πρβλ. και Α. Μ ά - ν ε σ η, Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, Αθήναι, 1965. τ. Α', σ. 129 σημ. 1, ο οποίος θεωρεί τα

του Συντάγματος 1864/1911, ων ανεστάλη η ισχύς διά του εν λόγω Β.Δ. Διό και ορθώς η από 4.2.1942 Σ.Π. της εν τω εξωτερικώ Κυβερνήσεως εκήρυξεν εκ των υστέρων "άκυρον" το ως άνω Β.Δ." Αργότερα, το 1938, ο Μεταξάς αναγκάστηκε να εφαρμόσει και την ΚΔ' Σ.Π./1935 και ορισμένα άρθρα του ν. ΔΕΘ' για να θέσει υπό έλεγχο την εξέγερση του νομού Χανίων κατά της δικτατορίας του (123).

Ο ν. ΔΕΘ' κηρύσσεται ξανά σε όλη τη Χώρα στις 28 Οκτωβρίου 1940 (124) και ίσχυσε καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής.

Αργότερα ο στρατιωτικός νόμος εφαρμόσθηκε αν και δεν κηρύχθηκε επίσημα, από τις πρώτες ημέρες της "μάχης των Αθηνών" (125) και ήρθη στις 14.2.1945 από της Κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα (126), μετά τη σύναψη της

διατάγματα της 4ης Αυγούστου κατ' ουσίαν συντακτικές πράξεις, με τις οποίες εγκαθιδρύθηκε de facto το καθεστώς της 4ης Αυγούστου.

(123) Βλ. τον Α.Ν. 1336/1938 εις ΦΕΚ Α' 277/29.7.1938 και τον Α.Ν. 1423/1938 εις ΦΕΚ Α' 389/21.10.1938, με τον οποίο ήρθη η κατάσταση πολιορκίας το νομό Χανίων.

(124) Βλ. τον Α.Ν. 2606 της 28.10.1940 εις ΦΕΚ Α' 338.

(125) Βλ. τους νόμους 68/21.12.1944 και 71/24.12.1944, σχετικά με τη διαδικασία ενώπιον των Στρατοδικείων, επίσης το ν. 78/27.12.1944, με τον οποίο ακυρώνεται το δ/γμα της 11/13.8.1941 "περί κηρύξεως της λήξεως της εμπολέμου καταστάσεως", αναφερόμενα από τον Ν. Α l i - ν i z a t o s, op. cit. σ. 130 σημ. 115.

(126) Βλ. την ΣΠ 14 της 13/14.2.1945 εις ΦΕΚ Α' 32.- Βλ. τα σχόλια του Γ. Φ α ρ δ ή, op.cit. σ. 31: "αυτή η Σ.Π. έχουσα κατά το αντικείμενο νομοθετικό περιεχόμενο, δεν υπάγεται στην συντακτική αρμοδιότητα της πολιτείας, ούτε μπορεί να υπάρξει γι' αυτή περίπτωση εφαρμογή της "θεμιτής παρανομίας". Συνεπώς δέον να κριθῇ ως έχουσα μόνον ισχύν νόμου, άνευ επηυξημένης τυπικής δυνάμεως. Όσον αφορά το νομικό περιεχόμενο δέον να κριθεί έγκυρο μόνον εφ' όσον δεν αντιβαίνει προς το Σύνταγμα".

Συμφωνίας της Βάρκιζας. Όπως έχουμε αναφέρει, κατ' εφαρμογή του άρθρου 2 της Συμφωνίας εκδόθηκε η Σ.Π. 15 της 14ης Φεβρουαρίου 1945, πανομοιότυπη προς την ΚΔ' Σ.Π./1935. Η Σ.Π. 15 τέθηκε σε εφαρμογή σε ολόκληρη τη χώρα ήδη κατά την ημέρα έκδοσής της (127) και διατηρήθηκε σε ισχύ περίπου επί ένα έτος (128), ενώ είχαν πάψει να υφίστανται προ πολλού οι προϋποθέσεις εφαρμογής της: πράγματι όπως προέβλεπε το άρθρο 2 της Συμφωνίας της Βάρκιζας η αναστολή των άρθρων περί των ατομικών ελευθεριών θα εξακολούθησε "μέχρι του αποπλισμού και της εγκαταστάσεως διοικητικών, δικαστικών και στρατιωτικών αρχών καθ'άπασαν την χώραν". Η αναστολή όμως συνεχίστηκε και μετά την εξομάλυνση της κατάστασης, όπως φαίνεται και από την Ανοικτή Επιστολή του Χ. Πράτσικα (129) προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως Π. Βούλγαρη, στην οποία επισημαίνεται η αντικανονική διατήρησή της σε ισχύ: "Από μηνών και εβδομάδων ολοκληρών, Κύριοι Υπουργοί, εξηγγέλθη επισήμως διά του Τύπου και από ραδιοφώνου, ότι: α) ο αποπλισμός των στασιαστών συνετελέσθη, β) ότι αι δικαστικά αρχαί εγκαταστάθησαν καθ'άπασαν την Χώραν, γ) ότι και αι διοικητικά αρχαί (εν αις και η αστυνομία και η χωροφυλακή) εγκατεστάθησαν ομοίως εις ολόκληρον την Χώρα επανελθούσης της Εθνοφυλακής, από 15ης Σεπτεμβρίου ε.ε., εις τα καθαρώς στρατιωτικά έργα αυτής. Εξεπληρώθη ούτω ο όρος υπό τον οποίον ετέλουν υπό αναστολήν τα άρθρα 10, 12, 20 και 95 του Συντάγματος κατά ως άνω κείμενα (συντ. πράξεις 23, 15 και διάτ. της 13/14 Φεβρ. 1945) και συνεπώς η αναστολή αυτή έπαυσεν αυτοδικαίως

(127) Βλ. το Δ/γμα της 13/14.2.1945 εις ΦΕΚ Α' 33.

(128) Τα ανασταλέντα άρθρα του Συντάγματος επανατέθηκαν σε ισχύ με τη Σ.Π. 112 της Κυβέρνησης θ. Σοφούλη της 22/26 Μαρτίου 1946, ΦΕΚ Α' 112.

(129) Βλ. Θέμιδα, 1945, σ. 267.

τουλάχιστον από 15ης Σεπτεμβρίου 1945. Επειδή όμως και άλλαι τινές αρχαί και τα δικαστήρια εξακολουθούν να θεωρούν - πεπλανημένως βέβαια - ότι υφίσταται ακόμη η αναστολή των ανωτέρω άρθρων του Συντάγματος,

Παρακαλεί η "Θέμις" Υμάς

όπως ευαρεστούμενοι δηλώσητε δημοσίᾳ - εν ανάγκη και δι' εκδόσεως διατάγματος (εάν φρονήτε ότι απαιτείται τοιούτο) - ότι αναστολή των άρθρων τούτων 10, 12, 20 και 95 του Συντάγματος δεν υφίσταται πλέον ίνα μη εξακολουθήσουν τα δικαστήρια (και αι άλλαι αρχαί) παραβιάζοντα τα ως άνω άρθρα του Συντάγματος, επί τη πεπλανημένη εκδοχή ότι διατελούν ταύτα εισέτι υπό αναστολήν.

Μετά πλείστης τιμής

"ΘΕΜΙΣ" (Χρ. Πράτσιας)"

Παράλληλα με την αναστολή των άρθρων της Σ.Π. 15 κηρύσσεται στους νομούς Μεσσηνίας και Λακωνίας και η κατάσταση πολιορκίας, βάσει του άρθρου 91 του Συντάγματος, του 1911, για να αντιμετωπιστεί η δράση μερικών δεξιών τρομοκρατικών ομάδων, τον Ιανουάριο του 1946 (130). Η κήρυξη ήταν αντισυνταγματική, γιατί δεν ανταποκρινόταν στις ουσιαστικές προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 91. Από τον Ιούνιο του 1946 αρχίζουν να εφαρμόζονται και οι διατάξεις του Γ' Ψηφίσματος. Συγκεκριμένα το άρθρο 9, το οποίο αναφέρεται στην κατ' οίκον έρευνα, τίθεται σε εφαρμογή ήδη στις 22 Ιουνίου 1946, μετά από γνωμοδότηση του ΣτΕ, στους νομούς Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικής, Πέλλης, Κιλκίς, Σερρών, Δράμας, Καβάλας, Ξάνθης, Ροδό-

(130) Βλ. το Δ/γμα της 20.1.1946, ΦΕΚ Α' 15 και την Σ.Π. 96 της Κυβέρνησης θ. Σοφούλη της 23/26.1.1946 "περί κηρύξεως εις κατάστασιν πολιορκίας..." εις ΦΕΚ Α' 21. Ο στρατιωτικός νόμος στις περιοχές αυτές ήρθη με το δ/μα της 9.3.1946, ΦΕΚ Α' 90.

πης, Έβρου, Λαρίσης, Μαγνησίας, Τρικινάλων, Καρδίτσας, Μεσσηνίας, Λακωνίας, Ιωαννίνων, Θεσπρωτίας, Πρεβέζης, Άρτης και στις επαρχίες Φθιώτιδος και Δομοκού του ν. Φθιωτιδοφωκίδος (131) και στις 5 Ιουλίου στους νομούς Κοζάνης, Καστοριάς, Φλωρίνης, Καρπενησίου και Ημαθίας (132). Στις 9 Σεπτεμβρίου 1946 το Γ΄ Ψήφισμα τίθεται σε εφαρμογή σ' ολόκληρη τη χώρα (133). Η εφαρμογή του συνεχίσθηκε και το 1947, παράλληλα με την Σ. Π. 15 και το άρθρο 91 του Συντάγματος.

Η Σ.Π. 15 τέθηκε σε εφαρμογή στο νομό Λακωνίας κατά το χρονικό διάστημα Μαρτίου -Απριλίου 1947 (134). Τον Απρίλιο του 1947 εφαρμόζεται το άρθρο 9 του Γ΄ Ψηφίσματος στην Κρήτη και σταδιακά σε πολλές άλλες περιοχές της χώρας: στο νομό Βοιωτίας, στη Λευκάδα, στο νομό Χίου και στους νομούς Αχαΐας και Ηλείας (135).

Στις 3.9.1947, πριν να εκδοθούν τα ΛΑ΄ και ΛΒ΄ Ψηφίσματα

(131) Βλ. το Δ/μα της 22/24.6.1946, ΦΕΚ Α΄ 202.

(132) Βλ. το Δ/μα της 5.7.1946, ΦΕΚ Α΄ 211. Η ισχύς των εν ισχύι διατάξεων του Γ΄ Ψηφίσματος ανεστάλη με το Δ/μα της 23/24.8.1946, για να διενεργηθεί το Δημοψήφισμα. Για την εφαρμογή του Γ΄ Ψηφίσματος και τις συνέπειές της βλ. Ν. Α λ ι ν ι ζ α τ ο ς ορ. cit. σ. 132 επ., 391 επ. του α υ τ ο ύ, Καθεστώς "έκτακτης ανάγκης" και πολιτικές ελευθερίες, 1946-1949, εις τόμο Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε κρίση, Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 383 επ. Η. Η λ ι ο ύ, Το Σύνταγμα και η αναθεώρησή του, Αθήναι, Εκδ. Θεμέλιο, 1975 σ. 78 επ. Ρ. Κ ο υ ν δ ο ύ ρ ο υ Η ασφάλεια του καθεστώτος, Αθήναι, 1978, σ. 129 επ.

(133) Βλ. το Δ/μα της 8/9.9.1946, ΦΕΚ Α΄ 269.

(134) Βλ. το Δ/μα της 22.3.1947 ΦΕΚ Α΄ 48 (περί εφαρμογής της Σ.Π. 15) και το Δ/μα της 16/17.4.1947, ΦΕΚ Α΄ 67 (με το οποίο ήρθη η αναστολή).

(135) Βλ. το Δ/μα της 29.4.1947, ΦΕΚ Α΄ 87, της 28/30.4.1947 ΦΕΚ Α΄ 88, της 28.6/8.7.1947, ΦΕΚ Α΄ 137, της 10/21.8.1947, ΦΕΚ Α΄ 160 και της 21/23.10.1947, ΦΕΚ Α΄ 227.

του 1947 με τα οποία τίθεται υπό έλεγχο κάθε εκδοτική δραστηριότητα, αναστέλλεται εν μέρει σε ολόκληρη τη χώρα, βάσει της Σ.Π. 15 η ισχύς του άρθρου 14 του Συντάγματος: "1. όσον αφορά την ελευθερία της διά του τύπου δημοσιεύσεως ειδήσεων αναφερομένων εις τας κινήσεις του στρατεύματος ή εις στρατιωτικές επιχειρήσεις ως και κρίσεων, επικρίσεων και σχολίων επ' αυτών και των στρατιωτικών ενεργειών εν γένει και 2. όσον αφορά την απαγόρευση της λογοκρισίας, της κατασχέσεως εφημερίδων και εντύπων και της λήψεως παντός άλλου προληπτικού μέτρου αλλά μόνον διά την εξασφάλισιν της μη δημοσιεύσεως των εν τη προηγουμένη περιπτώσει ειδήσεων, κρίσεων και σχολίων" (136). στις 27 Ιανουαρίου 1948 εφαρμόζεται πάλι, σε ολόκληρη τη χώρα το άρθρο 9 του Γ΄ Ψηφίσματος (137).

Το 1948 επίσης έχουμε εκ νέου την κήρυξη σε κατάσταση πολιορκίας αρχικά της περιοχής téως διοικήσεως πρωτευούσης, μετά τη δολοφονία του Υπουργού Χρήστου Λαδά (138), και μετά της Πελοποννήσου και της υπόλοιπης χώρας (139). Η κήρυξη της Αθήνας σε κατάσταση πολιορκίας προκάλεσε έντονες αντιδράσεις και στους κυβερνητικούς κύκλους, και όπως υποστήριξε ο Σ. Θεοτόκης: "Δεν δύναται ένα γεγονός, όσον σοβαρόν και αν είναι, να τεθή ως δικαιολογία της κηρύξεως της χώρας εις κατάστασιν πολιορκίας.... Η στήριξις του Ψηφίσματος τούτου εις το άρθρον 91 του Συντάγματος είναι ατυχής. Επίσης ατυχής

(136) Βλ. το Δ/μα της 3.9.1947, ΦΕΚ Α΄ 192.

(137) Βλ. το Δ/μα της 24/27.1.1948, ΦΕΚ Α΄ 23.

(138) Βλ. το Δ/μα της 1.5.1948, ΦΕΚ Α΄ 111 και το (Κυρωτικό) Ψήφισμα ΝΣΤ΄ της 6/8.5.1948 εις ΦΕΚ Α΄ 133.- Τα Πρακτικά της Επιτροπής Εξουσιοδοτήσεως βλ. εις Κώδικα θέμιδος σ. 208 επ.

(139) Βλ. το Δ/μα της 25.10.1948, ΦΕΚ Α΄ 278 και το Δ/μα της 30.10.1948, ΦΕΚ Α΄ 281. Τα διατάγματα αυτά εκδόθηκαν χωρίς να κυρωθούν εκ των υστέρων από την Επιτροπή Εξουσιοδοτήσεων.

είναι και η στήριξις αυτού εις την υπ' αριθμ. 15 Σ.Π...." (140), δεδομένου ότι δεν υφίσταντο οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 91 και η Σ.Π. 15 δεν εξουσιοδοτούσε την εκτελεστική εξουσία να κηρύξει το νόμο περί καταστάσεως πολιορκίας.

Ο ν. ΔΞΘ' άρχισε να αίρεται μόνο κατά το τέλος του 1949 (141). Η ισχύς των διατάξεων του Γ' Ψηφίσματος αναστέλλεται μόλις τον Ιανουάριο του 1950 (142), οπότε γίνεται όμως εκ

(140) Βλ. την αγόρευση του θεοτόκη, τις απόψεις του οποίου συμμερίστηκαν και οι Κ. Τ σ ά τ σ ο ς, Φ. Μ α ν ο υ η λ ί δ η ς και Κ. Κ α λ λ ί α ς εις Κωδ. θέμ., ορ. cit. σ. 209. Αντίθετη η άποψη του Γ. Μ α υ ρ ο υ, ορ. cit. σ. 210: " Η Κυβέρνησις έκρινε ότι έπρεπε να ληφθούν τα επιτακτικά αυτά μέτρα, κρίνοντας ότι ευρισκόμεθα εν όψει εμπολέμου καταστάσεως και προ μιας ιδιορρύθμου τοιαύτης".

(141) Με το Δ/μα της 21.12.1949, ΦΕΚ Α' 352 αίρεται από την περιοχή της τέως Διοικήσεως Πρωτευούσης, από την Πελοπόννησο και από όλα τα νησιά, εκτός από τη θάσο, Ικαρία, Μυτιλήνη και την Εύβοια· με το Δ/μα της 9/11.2.1950, ΦΕΚ Α' 42 από τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας. Για το δεύτερο Δ/μα βλ. το Πρακτικό της Συνεδριάσεως 85/1950 του Α' Τμήματος του Σ.τ.Ε. της 10.2.1950: "είναι μεν νόμιμος ή διά του υπό επεξεργασίαν σχεδίου παρεχομένη δυνατότης εις τον Υπουργόν των Στρατιωτικών, όπως παραπέμπη τας εκκρεμείς υποθέσεις εις τα κοινά ποινικά δικαστήρια, με την προϋπόθεσιν όμως, ότι η παραπομπή θα αφορά μόνον εις κατηγορίας εκκρεμών υποθέσεων και ουχί, ως γίνεται διά του υπό επεξεργασίαν σχεδίου, και εις "μεμονωμένας" υποθέσεις".

(142) Βλ. το Δ/μα της 13/17.1.1950, ΦΕΚ Α' 19. Βλ. επίσης και Α.Ν. 1396 της 16/17.1.1950, ΦΕΚ Α' 19 "περί διατηρήσεως εν ισχύι διατάξεών τινων και μετά την αναστολήν της ισχύος του Γ' Ψηφίσματος". το Δ/μα της 3.1.1951, ΦΕΚ Α' 1 "περί θέσεως εν ισχύι άρθρων τινων του Γ' Ψηφίσματος", με το οποίο επαναφέρονται σε ισχύ τα άρθρα 22-26, 29 και 30 του Γ' Ψηφίσματος. Η ισχύς των άρθρων 29 και 30 του Γ' Ψηφίσματος ανεστάλη με το Δ/μα της 17/18.8.1951, ΦΕΚ Α' 231, του άρθρου 23 με το Δ/μα της

νέου επίκληση της ΚΔ' Σ.Π./1935 (!) για να προασπισθεί "η ι-
σότητας, η ελευθερία και η τιμή των πολιτών; ως και η ασφάλεια
και η ησυχία αυτών" (143). (144).

3/5.9.1951 ΦΕΚ Α' 248. Η αναστολή διήρκησε μόνο έναν
μήνα. Με το Δ/μα της 25/27.10.1951, ΦΕΚ Α' 285, τα άρ-
θρα αυτά ξανατέθηκαν εν ισχύ.- Επισημαίνουμε ότι η τυ-
πική ισχύς του Γ' Ψηφίσματος διατηρείται και σήμερα
με το άρθρο 472 παρ. γ' του Π.Κ. (!!).

(143) Βλ. το Δ/μα της 28.8.1950, ΦΕΚ Α' 188, με το οποίο α-
νεστάλη η ισχύς των άρθρων 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16
και 18 του Συντάγματος στους νομούς Ηρακλείου και Ρε-
θύμνου Κρήτης. Η αναστολή αυτή καταργήθηκε με το δ/μα
της 2.9.1950.

(144) Βλ. N. A l i v i z a t o s, Les institutions politi-
ques de la Grèce op. cit. σ. 133 σημ.127. σχετικά με την
μεταχείριση που επεφύλαξαν οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις
 στους αντάρτες.

§ 6.- Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡ-
ΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1952 (145)

Ι. Η συνταγματική ρύθμιση του
θεσμού

Η Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος του Β΄ Ψηφίσματος της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη διάταξη σχετικά με την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας και τις ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις της. Το κλίμα του εμφυλίου πολέμου έχει επηρεάσει εμφανώς την πλειοψηφία των μελών της Επιτροπής, τα οποία υποστηρίζουν τη δυνατότητα κήρυξης του στρατιωτικού νόμου και στην περίπτωση των εσωτερικών κινδύνων (146) ή την εισαγωγή διάταξης αντίστοιχης προς

(145) Το Σύνταγμα του 1952, βλ. εις Μαυριά-Παντε-
λή, *op. cit.* σ. 119 επ.-Για το ιστορικό ψηφίσματος του
Συντάγματος του 1952 βλ.: Ν. Αλινιζατός, *op.*
cit. σ. 135 επ.· Α. Βαμβέτσου, Η αναθεώρησης
του Συντάγματος εις Νέον Δίκαιον, τεύχος 4, 1950, σ.
209 επ.· Γ. Δασκαλάκη, Η αναθεώρησης του Συν-
τάγματος και το νόημα του συντακτικού έργου, Αθήναι,
1950· Ν. Κατσόγια - Τουρνάβιτη, *op. cit.*
σ. 145 επ.· Ε. Κυριακόπουλος, Die griechische
Verfassung vom 1.1.1952 εις JÖR, Bd 3(1954) σ.
317 επ.· Α. Μανέσις, La nouvelle Constitution
Hellénique εις R.I.D.C. τεύχος 6 (1954), σ. 292 επ.·
Π. Πετρούλας, Οι πολιτικές και κοινωνικές
εξελιξείς που οδήγησαν στο Σύνταγμα του 1952, Διδαντ.
Διατριβή, Αθήνα 1982· Α. Σβώλου - Γ. Βλάχου
op. cit. τ. Α΄, σ. 3 επ.

(146) Βλ. εις Εστενογραφημένα Πρακτικά της Επιτροπής Αναθεω-
ρήσεως του Συντάγματος (Β΄ Ψηφίσματος) της Δ΄ Αναθεω-
ρητικής Βουλής, σ. 880-881 την πρόταση του βουλευτή Χ.

το άρθρο 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης (147), με αποκλειστικό σκοπό την κατοχύρωση του Κράτους (148).

Αντιρρήσεις κατά της δυνατότητας κήρυξης της κατάστασης πολιορκίας στην περίπτωση των εσωτερικών κινδύνων είχε εκφράσει ο Πρόεδρος του Αρείου Πάγου Ι. Σ α κ έ τ τ α ς, φοβούμενος ότι "εν τη εφαρμογή δεν δύνανται να αποκλεισθώσι καταχρήσεις, δυνάμεναι να προσβάλωσιν άνευ σπουδαίας αφορμής τας ελευθερίας των πολιτών" (149).

θ η β α ί ο υ κατά τη συνεδρίαση της 13ης Ιουνίου 1947 για τη δυνατότητα επιβολής του στρατιωτικού νόμου και στην περίπτωση των εσωτερικών κινδύνων. Ο ίδιος βουλευτής προτείνει, κατά τη συνεδρίαση της 23ης Δεκεμβρίου 1947, *op.cit.* σ. 1572, να προβλέπεται η κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας και στην περίπτωση της απειλής διαταραχής της δημόσιας τάξης.

(147) Βλ. τη σχετική πρόταση του βουλευτή Λ. Μ α κ κ ά, η οποία αποτελεί επανάληψη της πρότασης αναθεώρησης που είχε καταθέσει το 1932, κατά τη συνεδρίαση της 20ης Ιουνίου 1947, *op.cit.* σ. 892-894 με την αιτιολογία ότι "υπάρχει εγκατεστημένη, ..., ενδημική πλέον μέσα εις την χώραν, και έξωθεν βεβαίως και έσωθεν τροφοδοτούμενη η αναρχία αυτή, η οποία ακόμη και ορισμένους μικράς περιφερείας έχει οδηγήσει υπό τον έλεγχον αυτών τούτων των αριστερών". Την άποψη για την εισαγωγή του άρθρου 48 υποστήριξε και ο Π. Π α π α λ η γ ο ύ ρ α ς, κατά τη Συνεδρίαση της 1ης Αυγούστου 1947, *op.cit.* σ. 1027.

(148) Βλ. την αγόρευση του Β. Π α π α ρ ρ η γ ό π ο υ λ ο υ κατά τη συνεδρίαση της 7ης Ιουλίου 1947, *op.cit.* σ. 931.- Αντίθετη άποψη εξέφρασε μόνο ο Ε. Λ ο υ λ α κ ά κ η ς κατά τη συνεδρίαση της 11ης Ιουλίου 1947, *op.cit.* 947: "Όταν θα επανέλθωμεν εις την ομαλότητα θα εκπλαγώμεν οι ίδιοι διά τους φόβους τους οποίους έχομεν τώρα".

(149) Βλ. Πρακτικόν της Ολομελείας του Αρείου Πάγου "περί των επενεντέων τροποποιήσεων επί των περί δικαστικής εξουσίας άρθρων του Συντάγματος", σ. 27, αναφερόμενο από τον Χ. Σ γ ο υ ρ ί τ σ α, *op.cit.* τ. Β' τεύχος Α σ. 104. Τις ίδιες επιφυλάξεις είχε εκφράσει και ο Ν.Ν.

Παρά τις αντιρρήσεις αυτές η Επιτροπή ψηφίζει, κατά τη συνεδρίαση της 23ης Δεκεμβρίου 1947 (150) το άρθρο 24 του Σχεδίου, το οποίο προβλέπει την αναστολή των συνταγματικών διατάξεων κλπ. και στην περίπτωση των εσωτερικών ταραχών, και την εκ των υστέρων ανακοίνωση στων μέτρων στη Βουλή, για έγκριση ή άρση (151). Η πρόταση του Λ. Μ α κ κ ά, ο οποίος πρότεινε η απόφαση της Βουλής για την παροχή αδείας στην Κυβέρνηση, στην περίπτωση αναστολής των άρθρων του Συντάγματος λόγω εσωτερικών κινδύνων, να στηρίζεται επί της πλειοψηφίας των 2/3 των παρόντων μελών, η οποία όμως δε θα είναι μικρότερη από το κατώτατο όριο απαρτίας, απορρίπτεται (152).

Η ρύθμιση του άρθρου 24 του Σχεδίου υιοθετείται και από την Επιτροπή προς αναθεώρηση του Συντάγματος του ΕΗ΄ Ψηφίσματος (153), (άρθρο 91 του Σχεδίου της Επιτροπής του ΕΗ΄ Ψηφίσματος).

-
- Σ α ρ ί π ο λ ο ς, op.cit. σ. 202 σημ. 1, 205 σημ. 5 και 212, σχολιάζοντας αντίστοιχες διατάξεις του πολωνικού, του βαυαρικού και του ισπανικού Συντάγματος: "...καθ' ημάς αυτή (η διάταξις) θέτει εις κίνδυνον το Σύνταγμα ένεκα της αοριστίας αυτής, δυναμένων ν' ανασταλώσι των συνταγματικών ατομικών ελευθεριών σχεδόν κατά την διακριτικήν εξουσία της Κυβερνήσεως" και "... Παρ' ημίν τοιαύτη διάταξις επικίνδυνος ένεκα της γενικότητας και αοριστίας αυτής δεν καθιερώθη ευτυχώς"
- (150) Βλ. Εστενογραφημένα Πρακτικά σ. 1569 επ.
- (151) Βλ. το Σχέδιο Συντάγματος της Επιτροπής του Β΄ Ψηφίσματος εις Η. Κυριακοπούλου, Τα Συντάγματα της Ελλάδος, σ. 514.
- (152) Βλ. Εστενογραφημένα Πρακτικά, Συνεδρίαση της 23ης 12. 1947, op. cit. σ. 1574
- (153) Βλ. την Εισηγητική Έκθεση επί του Σχεδίου Συντάγματος της 21ης Απριλίου 1950 του Γ. Μπακοπούλου εις Εστενογραφημένα Πρακτικά της Επιτροπής Αναθεωρήσεως του Συντάγματος του ΕΗ΄ Ψηφίσματος, Αθήναι, 1953, σ. λβ: "Είναι τόσον πρόσφατα τα γεγονότα και τόσον γνωστή η έκτασις της εκ τούτων διαταραχής της δημοσίας τάξεως και απειλής της ασφαλείας της Χώρας εξ εσωτερι-

Τον ιδιαίτερα συντηρητικό χαρακτήρα του άρθρου 91 είχε επισημάνει ήδη τον Ιούλιο του 1951 το Σοσιαλιστικό Κόμμα - Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας (ΕΛΔ) και το είχε περιλάβει στην πρόταση αναθεωρήσεως που κατέθεσε "επί τω σκοπώ 1. Κατασφάλισης της γενικότητας μιας εκάστης των ατομικών ελευθεριών των ατόμων και των ομάδων. 2. Κατοχυρώσεως του κύρους και της εφαρμογής αυτών διά πλήρων εγγυήσεων τόσον απέναντι της εκτελεστικής όσον και απέναντι της νομοθετικής εξουσίας μετ' ιδιαιτέρας εμφάσεως ως προς τους συνδικαλιστικές ελευθερίας" (154). Η πρόταση δε συζητήθηκε και το άρθρο 91 του Σχεδίου ψηφίσθηκε ως το άρθρο 91 του Συντάγματος του 1952.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της ρύθμισης του άρθρου 91 του Συντάγματος του 1952 είναι:

1.- Επιτρέπεται η κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας, η αναστολή άρθρων του Συντάγματος και η σύσταση εξαιρετικών δικαστηρίων στην περίπτωση πολέμου, στην περίπτωση μερικής επιστράτευσης (και όχι μόνο γενικής, όπως στα προηγούμενα Συντάγματα) και στην περίπτωση σοβαρής διαταραχής ή έκδηλης

κών κινδύνων, ώστε παρέλκει η περαιτέρω δικαιολογία της τοιαύτης προσθήκης", δηλ. ως προς την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου για λόγους εσωτερικούς.- Βλ. επίσης τη Συνεδρίαση της 17ης Αυγούστου 1949, *op.cit.* σ. 21.

(154) Βλ. την Πρόταση Αναθεωρήσεως, υπογεγραμμένη από τους Α. Σ β ώ λ ο, Η. Τ σ ι ρ ι μ ώ κ ο, Δ. Ν τ ά γ γ α, Ν. Β έ η, Α. Π α ν σ έ λ η ν ο, Θ. Λ ε υ κ ί α και Α. Μ α κ έ δ ο εις Πρακτικά της Βουλής, Περίοδος Α' Σύνοδος Β', Τόμος ΙΙΙ σ. 1475 επ., αναφερομένη από τον Ε. Β ο λ ο υ δ ά κ η, *op.cit.* σ. 863-864.- Την πρόταση αυτή υπέβαλε εκ νέου ο Βουλευτής Αθηνών Η. Τ σ ι ρ ι μ ώ κ ο σ στις 17 Φεβρουαρίου 1967, Βλ. Αρχείο της Βουλής, Περίοδος Η' Σύνοδος Δ' σ. 1103-1104, αναφερομένη από τον Ε. Β ο λ ο υ δ ά κ η, *op.cit.* σ. 867 - 868.

απειλής κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας της χώρας από εσωτερικούς κινδύνους (155).

Η προσθήκη αυτή επέσυρε την οξυτάτη κριτική της επιστήμης. Οι Σ β ώ λ ο ς - Β λ ά χ ο ς (156) θεωρούν ότι: "Το νέον Σύνταγμα ... εξέτεινε τας περιπτώσεις επιβολής του στρατιωτικού νόμου, τουθ' όπερ εγκλείει τον μέγιστον των κινδύνων διά την ελευθερίαν" και ο Φ. Β ε γ λ ε ρ ή ς (157) επισημαίνει ότι "η διατύπωση είναι ... ισοδύναμη με εκείνη που θα έλεγε ότι η Κυβέρνηση μπορεί να κηρύξη την κατάσταση πολιορκίας "οσάκις θεωρεί τούτο σκόπιμο" και "η μεταρρύθμιση εκφράζει έντονα την ψυχολογία του εμφυλίου πολέμου. Ανεβάζοντας στο ίδιο επίπεδο με τον πόλεμο τη διαταραχή της δημοσίας τάξεως και ασφαλείας ή και μόνο την απειλή της, την έκδηλη στα μάτια - φυσικά - ή τις προθέσεις κάποιας κυβερνήσεως, εισάγει έμμεσα την έννοια του μονίμου ε σ ω τ ε ρ ι -

(155) Ασαφής θεωρήθηκε η διάταξη της α' παραγράφου του άρθρου 91: "Ο Βασιλεύς δύναται ... ν' αναστείλη, διά Β. Δ. εις όλην την επικράτειαν ή μέρος αυτής την ισχύ των άρθρων 5,6,8,10,11,12,14,20,95 και 97 του Συντάγματος ή τινών τούτων και θέτων εις εφαρμογήν τον εκάστοτε ισχύοντα νόμον "περί καταστάσεως πολιορκίας" νά συστήση εξαιρετικά δικαστήρια", επειδή, όπως παρατηρούν ο Χ. Σ γ ο υ ρ ί τ σ α ς, *op.cit.* σ. 105 και ο Α. Μ ά ν ε σ η ς, *op.cit.* σ. 119 "δίδεται η εντύπωση ότι ο νόμος περί καταστάσεως πολιορκίας τίθεται εις εφαρμογήν μόνον προκειμένου περί συστάσεως εξαιρετικών δικαστηρίων, όχι δε και εις περίπτωσιν αναστολής της ισχύος των αναφερομένων άρθρων του Συντάγματος". Λμφότεροι προτείνουν "με την διά του διατάγματος αναστολήν της ισχύος των άρθρων του Συντάγματος να τίθεται συγχρόνως εις εφαρμογήν ο εκάστοτε ισχύων νόμος περί καταστάσεως πολιορκίας".

(156) *Op. cit.* τ. Α' σ. 24

(157) Βλ. Υπόμνημα για ένα Σύνταγμα του Ελληνικού Λαού, Αθήναι, Εκδ. Θεμέλιο, 1975, σ. 140-141 και 168-169.

κ ο ύ ε χ θ ρ ο ύ, το προχειρότερο και θεωρητικότερο μαζί επιχείρημα της δικτατορίας. Και πραγματοποιεί κάτι, του οποίου εμείς οι Έλληνες έπρεπε από πολύν καιρό να αισθανόμαστε έντονα τη φρίκη: την ανάληψη της παραφυλακής της εσωτερικής τάξεως από το στρατό και την αστυνομία του".

2.- Η εφαρμογή των μέτρων κηρύσσεται με Βασιλικό Διάταγμα, μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, χωρίς να απαιτείται προηγούμενη άδεια της Βουλής, η οποία εκ των υστέρων θα κρίνει για τη διατήρηση ή την άρση τους, κατά την πρώτη μετά τη δημοσίευσή τους συνεδρίαση.

3.- Η προθεσμία σύγκλησης της Βουλής, εάν τα μέτρα εφαρμοσθούν κατά τη διάρκεια της απουσίας της είναι δέκα ημέρες, ενώ στις προηγούμενες συνταγματικές ρυθμίσεις ήταν πέντε ημέρες.

4.- Χρησιμοποιείται για πρώτη φορά ο όρος "μέτρα" σε αντικατάσταση του όρου: "ορισμοί του διατάγματος" των προηγούμενων Συνταγμάτων.

5.- Παραλείπεται η τελευταία παράγραφος του άρθρου 97 του Συντάγματος του 1927: "Ουδέποτε τα τελεσθέντα αδικήματα προ της δημοσίευσως του δ/τος, διά του οποίου τίθεται σε εφαρμογή ο στρατιωτικός νόμος, δύνανται να υπαχθούν εις την αρμοδιότητα των συνιστωμένων εξαιρετικών δικαστηρίων".

6.- Μεταξύ των αναστελλομένων άρθρων περιλαμβάνεται το άρθρο 97, η δευτέρα παράγραφος του οποίου ορίζει ότι: "Ιδιώται δεν δύνανται να υπαχθώσιν εις την αρμοδιότητα των στρατοδικείων, ναυτοδικείων και αεροδικείων, ειμή μόνον δι' αξιόποινους πράξεις κατά της ασφαλείας των ενόπλων δυνάμεων" και το άρθρο 8, το οποίο κατοχυρώνει την αρχή του νομίμου δικαστού, ενώ δεν έχει αναφερθεί καθόλου στις προπαρασκευαστικές συζητήσεις (158).

II. Η νομοθετική ρύθμιση του θεσμού

Ο νόμος ΔΕΘ'/1912 εξακολούθησε να ισχύει και υπό το καθεστώς του Συντάγματος του 1952, όπως είχε τροποποιηθεί με το Ν.Δ. της 9/11 Νοεμβρίου 1922 (δυνατότητα της στρατιωτικής αρχής να παύει εφημερίδες για ορισμένο χρονικό διάστημα) και με τον Α.Ν. 2839/1941 (ρύθμιση της διαδικασίας των τακτικών ή εκτάκτων στρατοδικείων και του ναυτοδικείου από τις διατάξεις των άρθρων 144-150 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα). Με το Ν.Δ. 4234 της 23/30 Ιουλίου 1962 (Κεφ. Β', άρθρο 8) ευθυγραμμίσθηκαν οι διατάξεις των δύο πρώτων άρθρων του ν. ΔΕΘ' προς τις διατάξεις του άρθρου 91 του Συντάγματος, ώστε να είναι δυνατή η κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας και στην περίπτωση της σοβαρής διαταραχής ή έκδηλης απειλής κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας από εσωτερικούς κινδύνους και η αναστολή της ισχύος των άρθρων 5,6,8,10,11,12,14,20,95 και 97 του Συντάγματος, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις του άρθρου 91, (δηλ. με Β.δ. το οποίο εκδίδεται μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου). (159).

(158) Βλ. Α. Μάνηση, *op.cit.* σ.118 σημ. 5, όπου η προσθήκη του άρθρου 8 αποδίδεται "σε στείρα δυσπιστία προς τους ελευθέρους θεσμούς". Κατά τον Χ. Σγουρίτσα, *op.cit.* τ. Β' σ. 106, "η παρεμβολή του άρθρου 8, γενομένη κατά την τελικήν διατύπωσιν του κειμένου του Συντάγματος, άγνωστον εάν ηθελημένως ή μη, δεν δικαιολογείται εκ των σχετικών προαποτακτικών εργασιών και θα πρέπει να αγνοηθή". Της αυτής άποψης και οι Α. Σβώλος-Γ. Βλάχος, *op.cit.* τ. Β' σ. 147.

(159) Βλ. το Ν.Δ. 4234 της 23/30.7.1962 εις ΦΕΚ Α' 116... Ερμηνεία των άρθρων 5,6,8,10,11 και 12 του Συντάγματος, βλ. εις Σβώλου-Βλάχου *op.cit.* τ.Β', σ. 3 επ., 63 επ., 115 επ., 186 επ.

III. Η π ρ α κ τ ι κ ή ε φ α ρ μ ο γ ή τ ο υ θ ε σ μ ο ύ

Ο τροποποιημένος ν. ΔΕΘ'/1912 εφαρμόσθηκε μία μόνο φορά και αυτή κατά κατάλυση του Συντάγματος του 1952, το οποίο επρόκειτο να προστατεύσει (160): η στρατιωτική Χούντα με το Β.Δ. 280 της 21ης Απριλίου 1967 κήρυξε σε κατάσταση πολιορκίας ολόκληρη τη χώρα, ανέστειλε τα άρθρα περί ατομικών ελευθεριών του άρθρου 91 και παρέσχε στον Υπουργό Αμύνης την αρμοδιότητα να καθορίζει πως τα υφιστάμενα Στρατοδικεία και τα συσταθισόμενα έγκτακτα θα ασκήσουν τις αρμοδιότητές τους κατά το νόμο ΔΕΘ'. Με το διάταγμα αυτό καταλύθηκε de facto το Σύνταγμα του 1952, το οποίο διατηρήθηκε σε ισχύ de jure μέχρι την 15η Νοεμβρίου 1968, οπότε τέθηκε σε ισχύ το "Σύνταγμα" του 1968.

Το διάταγμα αυτό αποτελούσε την πρώτη παράνομη πράξη

(160) Για την πολιτική κρίση του 1965, η οποία κατέληξε στην κήρυξη δικτατορίας το 1967 βλ. κυρίως Ν. Α λ ι ν ι - z a t o s, op. cit. σ. 179 επ.· Φ. Β ε γ λ ε ρ ή, Ι - ουλιανιά, Αθήναι, Εκδ. Σάκουλα, 1966· τ ο υ ι δ ί ο υ Λόγια της οργής και της ελπίδας, Αθήναι, Εκδ. Σάκου- λα, 1974· Ν. Κ α λ τ σ ό γ ι α - Τ ο υ ρ ν α β ί τ η σ. 175 επ.· τ η ς ι δ ί α ς Die Verfassungsentwi - cklung Griechenlands. bis 1975 εις JÖR NF Bd 32 (1983), σ. 302 επ.· St. G. X y d i s, Coups and Countercoups in Greece 1967-1973 εις Political Science Quarterly, Vol. 89, 1974 σ. 508 επ.. Επίσης τις αναλύσεις των: Γ. Κ α τ η φ ό ρ η, Η νομοθεσία των βαρβάρων, Αθήνα, Εκδ. Θεμέλιο, 1975· Ν. Ρ ο υ λ α ν τ z a s, Die Krise der Diktaturen, Portugal-Griechenland-Spanien, ed. Suhrkamp, 1 Aufl. 1977, σ. 20 επ.· Μ. Σ ε ρ α φ ε τ ι - n i d i s, The breakdown of parliamentary democracy in Greece, 1947-1967, Ph. D. in Sociol., London, 1981, σ. 244 επ.

των πραξικοπηματιών: δεν περιλάμβανε ημερομηνία σύγκλησης της Βουλής όπως όριζε, επί ποινή ακυρότητας, το άρθρο 91 του Συντάγματος· η υπογραφή του βασιλέως ήταν πλαστή, όπως δήλωσε ο ίδιος μετά την αποτυχία του δικού του κινήματος της 13ης Δεκεμβρίου 1968 και όπως παραδέχθηκε και ο Στ. Παττακός ήδη στις 25 Απριλίου 1967· το διάταγμα ήταν η πρώτη πράξη του καθεστώτος και συνεπώς και οι υπογραφές της "νέας" κυβέρνησης ήταν πλαστές, επειδή συγκροτήθηκε μετά την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου. (Στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως, όμως το διάταγμα έχει τον αριθμό 280 και εμφανίζεται σαν η τετάρτη πράξη, μετά τα διατάγματα 277, 278 και 279, με τα οποία ο Βασιλεύς φαίνεται να διορίζει με προσυπογραφή του Κ. Κόλλια τον ίδιο σαν πρωθυπουργό και τους τρεις πρωταγωνιστές του πραξικοπήματος σαν μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου) (161). Κατά το πρώτο ραδιοφωνικό του διάγγελμα της 21ης Απριλίου 1967 ο Γ. Παπαδόπουλος υποστήριξε ότι η στρατιωτική επέμβαση ήταν αναγκαία για να αποτραπεί εμφύλιος πόλεμος και αναφέρθηκε στην αρχή *salus populi suprema lex esto* (162). Με την Β' Σ.Π. της 5/6 Μαΐου 1967 κηρύσσεται πάλι η χώρα σε κατά-

(161) Βλ. το Β.Δ. 280/21.4.1967 εις ΦΕΚ Α' 58.- Αναλύσεις του διατάγματος βλ.εις Φ. Βεγλερή, Υπόμνημα... σ. 21 επ.· Ν. Καλτσόγια - Τουρναβίτη op. cit. σ. 177· Ε. Νικολόπουλος, *Les notions de légitimité et de légalité en Grèce de 1967 à 1974*, Thèse, Paris, 1980, σ. 78 επ.

(162) Την αρχή αυτή επικαλείται και η Α' Σ.Π. της 5/6 Μαΐου 1967, ΦΕΚ Α' 66: "Το Υπουργικόν Συμβούλιον, λαβύν υπ' όψει την υπό του στρατού προς σωτηρίαν της πατρίδος κατά την 21ην Απριλίου ε.ε. ανάληψιν της διακυβερνήσεως της χώρας, την μεταβίβασιν ταύτης εις την Κυβέρνησιν, την εκδηλωθείσαν θέλησιν του Ελληνικού Λαού, όπως προστατευθή το κρατούν πολιτειανόν και κοινωνικόν καθεστώς κατά πάντων των επιβουλευομένων αυτό...".

σταση πολιορκίας, με μία διαφορά όμως ως προς το Β.Δ. 280: στα αναστελλόμενα 10 άρθρα του άρθρου 91 του Συντάγματος του 1952 προστίθενται δύο ακόμη: το άρθρο 99 που ορίζει κυρίως ότι οι δημοτικές και κοινοτικές αρχές εκλέγονται με καθολική ψηφοφορία και το άρθρο 101 που κατοχυρώνει τη μονιμότητα των τακτικών δημοσίων υπαλλήλων. Κατά τον Φ. Βεγλερή, η επανάληψη αυτή της κήρυξης του στρατιωτικού νόμου σήμαινε ή ότι η Κυβέρνηση φοβόταν ακόμα, 15 ημέρες μετά το πραξικόπημα μήπως το κύρος του αμφισβητηθεί από κανένα δικαστήριο, και γι' αυτό φρόντισε να το ανεβάσει στην ανεξέλεγκτη βαθμίδα της Συντακτικής Πράξης ή ότι μ' αυτό τον τρόπο θέλησε να καλύψει κάποιο εξωτερικό ελάττωμα, όπως π.χ. την έλλειψη της υπογραφής του βασιλέως (163).

§ 7 . - Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΣΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ 1968 ΚΑΙ ΤΟΥ 1973

Ι. Η συνταγματική ρύθμιση του
θεσμού

Η ρύθμιση του άρθρου 25 του Συντάγματος του 1968 διαφέρει από την αντίστοιχη του άρθρου 91 του Συντάγματος του 1952 στα εξής σημεία:

1. Προκειμένου περί αναστολής των συνταγματικών διατάξεων λόγω πολέμου ή επιστράτευσης ένεκεν εξωτερικών κινδύνων ορίζεται ότι το σχετικό Β.Δ. και τα κατ' εφαρμογή του

ληφθέντα μέτρα ανακοινώνονται απλώς στη Βουλή κατά την πρώτη, μετά τη δημοσίευσή του συνεδρίασή της, χωρίς να απαιτείται έγκρισή της για τη διατήρησή τους σε ισχύ.

2. Προκειμένου περί αναστολής των συνταγματικών διατάξεων λόγω σοβαρής διαταραχής ή έκδηλης απειλής κατά της δημοσίας τάξης και ασφάλειας του Κράτους ένεκεν εσωτερικών κινδύνων το Σύνταγμα ενισχύει σημαντικά τη θέση της Κυβέρνησης και μόνο επικουρικά προβλέπει αρμοδιότητα, της Βουλής (άρθρο 25 παρ. 2, διατ. 2 και 3). Ορίζεται δηλαδή ότι το Β. Δ. τίθεται υπ' όψη του Συμβουλίου του Έθνους (164) σε 24 ώρες από την έκδοσή του και μόνο αν το Συμβούλιο του Έθνους διαφωνεί συγκαλείται υποχρεωτικά η Ολομέλεια της Βουλής και αν ακόμη έχει διαλυθεί, μέσα σε είκοσι μέρες από τη δημοσίευση του υπό κρίση Β. Δ/τος, ενώ αν το Συμβούλιο συμφωνεί το Διάταγμα τίθεται υπόψη της Βουλής κατά την πρώτη μετά τη δημοσίευσή του συνεδρίασή της, δηλαδή χωρίς τη δέσμευση του εικοσαημέρου.

3. Δεν προβλέπεται υποχρεωτική σύγκληση της Βουλής εάν έχει διαλυθεί ή έχει λήξει η περίοδός της, εκτός από την περίπτωση της διαφωνίας του Συμβουλίου του Έθνους για την έκδοση του διατάγματος λόγω εσωτερικών ταραχών.

4. Η Βουλή αποφασίζει μόνο για την άρση ή μη του διατάγματος που εκδόθηκε μετά από διαφωνία του Συμβουλίου του Έθνους με απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της.

(164) Αρχικά προβλεπόταν να ζητηθεί η σύμφωνη γνώμη του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Βλ. Εστενογραφημένα Πρακτικά του Νέου Συντάγματος 1968, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1969, σ. 206 επ.- Τη σύνθεση του Συμβουλίου του Έθνους, το οποίο ουσιαστικά είναι το παλαιό Συμβούλιο του Στέμματος, ορίζει το άρθρο 54 § 2 του Συντάγματος .

5. Η ισχύς του Π.Δ., με το οποίο κηρύσσεται η κατάσταση πολιορκίας κλπ., στη μεν περίπτωση πολέμου δεν παρατείνεται μετά τη λήξη του, σε κάθε δε άλλη περίπτωση αίρεται αυτοδικαία μετά τρίμηνο από τη δημοσίευσή του, εκτός αν παραταθεί με νεώτερο Β.Δ. μετά από άδεια της Βουλής (165).

Το άρθρο 25 τροποποιήθηκε σε ορισμένα σημεία στα πλαίσια του Συντάγματος του 1973, το οποίο εγκαθίδρυσε το πολίτευμα της "προεδρικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας" (166). Με το νέο άρθρο 25 ενισχύεται σημαντικά η θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας και αφαιρούνται σχεδόν όλες οι αρμοδιότητες της Βουλής. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να κηρύξει την κατάσταση πολιορκίας χωρίς να απαιτείται προηγούμενη πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου ή να προβλέπεται εκ των υστέρων ανακοίνωση των μέτρων στη Βουλή. Αυτό ισχύει τόσο για την περίπτωση του πολέμου όσο και για την περίπτωση των εσωτερικών ταραχών. Η απόφαση δηλαδή, για την ύπαρξη του κινδύνου, ανεξάρτητα από την προέλευσή του και για τα αναγκαία μέτρα ανήκει αποκλειστικά στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Στην περίπτωση της σοβαρής διαταραχής ή έκδηλης απειλής κατά της δημόσιας τάξης και

(165) Το ιστορικό της κατάρτισης του Συντάγματος του 1968 βλ. εις Κ. Γεωργόπουλου, Επίτομον Συνταγματικόν Δίκαιον, Αθήναι, 1973, σ. 213 επ.· Δ. Ψαρού, Η Αναθεώρησης του Συντάγματος, Αθήναι, 1969, σ. 256 επ.— Για την τελική διατύπωση του άρθρου 25, βλ. τις συζητήσεις εις Εστενογραφημένα Πρακτικά, σ. 850 επ., Συνεδριάσεις 4η του Υπουργικού Συμβουλίου της 2 Ιουλίου 1968.

(166) Βλ. το Σύνταγμα του 1973 στο Π.Δ. 370/4.10.1973.— Για το ιστορικό της ψήφισής του βλ. Ν. Καλτσόγια - Τουρνάβιτη, *op.cit.* σ. 197 επ.— Τα Συνταγματικά Κείμενα του 1968 και 1973 βλ. εις Κ. Μαυριά - Α. Παντελή, *op.cit.* σ. 141 επ.

ασφάλειας το διάταγμα ισχύει επί 30 ημέρες από τη δημοσίευσή του. Μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου και σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου του Έθνους η ισχύς του μπορεί να παραταθεί επί δύο μήνες ακόμη. Για την παράτασή του πέραν των τριών μηνών απαιτείται άδεια της Βουλής, η οποία συγκαλείται μόνο σ' αυτή την περίπτωση και αν ακόμη έχει διαλυθεί.

II. Η νομοθετική ρύθμιση του θεσμού

Με το Ν.Δ. 798 της 31 Δεκεμβρίου 1970/1 Ιανουαρίου 1971 "περί καταστάσεως πολιορκίας" προσαρμόσθηκαν οι διατάξεις του στρατιωτικού νόμου στο άρθρο 25 του Συντάγματος του 1968, όσον αφορά στις προϋποθέσεις έκδοσης του σχετικού διατάγματος. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στις εξουσίες του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων, τις οποίες μπορεί να ασκεί είτε αυτοπροσώπως είτε διά των κατά τόπους στρατιωτικών διοικητών. Κατά το άρθρο 6 παρ. 1 και 2 του διατάγματος ο Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων αναλαμβάνει υπό την εξουσίαν του, μέσω των οικείων Διοικήσεων και Οργανισμών, ό,τι αφορά στη συμβολή τους στην άμυνα και ασφάλεια της Χώρας, τη Γενική Διεύθυνση Γενικής Ασφαλείας, τα Σώματα Ασφαλείας, το Λιμενικό Σώμα, τη Γενική Διεύθυνση Πολιτικής Άμυνας της Χώρας, την Πυροσβεστική Υπηρεσία και την Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας. Μετά από απόφαση του Πολεμικού Συμβουλίου, η οποία λαμβάνεται μετά από εισήγηση του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων μπορούν να υπαχθούν στην εξουσία του όλοι οι Οργανισμοί και οι Επιχειρήσεις δημοσίου ενδιαφέροντος, οι σκοποί των οποίων θεωρείται ότι συμβάλλουν στην άμυνα και την ασφάλεια της χώρας. Στην περίπτωση αυτή μετέχουν στο Πολεμικό Συμβούλιο με ψήφο

και οι αρμόδιοι Υπουργοί, εφόσον δεν προβλέπεται η συμμετοχή τους με άλλο τρόπο. Οι εξουσίες της στρατιωτικής Αρχής διευρύνονται: στις ήδη ιδιαίτερα ευρείες αρμοδιότητες του ν. ΔΕΘ'/1912 προστίθεται το δικαίωμα απομάκρυνσης οποιουδήποτε υπόπτου διατάραξης της ασφάλειας του Κράτους, της δημόσιας τάξης και ειρήνης από τον τόπο της διαμονής του (άρθρο 7 διατ. γ') και όχι μόνον των καταδίκων για κακούργημα ή πλημμέλημα και εκείνων που δεν έχουν κατοικία, όπως προέβλεπε το άρθρο 9 διατ. β' του ν. ΔΕΘ'/1912. Επίσης η στρατιωτική Αρχή μπορεί να θέτει με διαταγές της υπό μεσεγγύηση, σύμφωνα με τις διατάξεις του Α.Ν. 2636/1940 "περί δικαιοπραξιών εχθρών και μεσεγγυήσεως εχθρικών περιουσιών", εν όλω ή εν μέρει, περιουσίες διαλυθέντων συνεταιρισμών, ενώσεων προσώπων ή περιουσίες προσώπων φυσικών ή νομικών, εφόσον έχει βεβαιωθεί από τα στοιχεία που διαθέτει, ότι οι περιουσίες αυτές χρησιμοποιούνται για σκοπούς, οι οποίοι θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια του Κράτους ή τη δημόσια τάξη και ειρήνη. Αυτή η περιουσία περιέρχεται στο Δημόσιο μόνο αν έχει δημευθεί με απόφαση Δικαστηρίου. Σε κάθε άλλη περίπτωση, επιφυλασσομένων των διατάξεων της κειμένης νομοθεσίας, παραδίδεται στους δικαιούχους μετά την άρση της κατάστασης πολιορκίας, αφού αφαιρεθούν οι δαπάνες συντηρήσεως (άρθρο 8 παρ. 1 διατ. β'). Επίσης ο Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων μπορεί με διαταγές του να καθορίζει τα της συγκροτήσεως και λειτουργίας των στρατιωτικών δικαστηρίων, ενώ με το άρθρο 6 παρ. 2 του ν. ΔΕΘ' τη συγκρότηση των στρατοδικείων ρύθμιζαν οι διατάξεις της Στρατιωτικής Ποινικής Νομοθεσίας. Κατά την εκδίκαση των εγκλημάτων των άρθρων 9 και 10 το δικαστήριο μπορεί με απόφασή του μετά από πρόταση του Βασιλικού Επιτρόπου, να διατάσσει τη διεξαγωγή της δίκης κεκλεισμένων των θυρών, εάν κατά την κρίση του η δημοσιότητα αυτή μπορεί να αποβεί επιβλαβής

στα εθνικά συμφέροντα ή το κοινωνικό καθεστώς ή τις ένοπλες δυνάμεις ή τη δημόσια τάξη.

Όσον αφορά το θέμα των ποινών, προβλέπεται ότι είναι δυνατό να επιβληθούν και οι παρεπόμενες ποινές των άρθρων 59-68 του Π.Κ. (στέρξη των πολιτικών δικαιωμάτων, απαγόρευση άσκησης επαγγέλματος), ή οι επιπτώσεις του άρθρου 10 του Στρ. Π.Κ. ή η δήμευση της περιουσίας των αυτουργών ή συμμετόχων του εγκλήματος ή της περιουσίας του νομικού προσώπου, επί καταδίκης εκπροσώπου του, εφόσον η περιουσία αυτή χρησιμοποιήθηκε για σκοπούς που θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια του Κράτους, ή τη δημόσια τάξη και ειρήνη. Η θανατική ποινή μπορεί να εκτελεσθεί μετά την παρέλευση τριών ημερών από της απαγγελίας της απόφασης (άρθρο 15 παρ. 2).

Με τις διατάξεις αυτές η κυριαρχία των στρατιωτικών, σε περίπτωση εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου καθίσταται απόλυτη και τελείως ανεξάρτητη από οποιοδήποτε πολιτικό έλεγχο. Με την απόδοση στους στρατιωτικούς και δικαστικών εξουσιών και κυρίως με τη δυνατότητα συγκρότησης δικαστηρίων βάσει διαταγών του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων παραβιάζεται εμφανώς τόσο η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας όσο και η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, που τυπικά κατοχύρωνε το Σύνταγμα του 1968.

III. Η π ρ α κ τ ι κ ή ε φ α ρ μ ο γ ή τ ο υ θ ε σ μ ο ύ

Η αναστολή ορισμένων άρθρων του Συντάγματος, την οποία προέβλεπε το Β.Δ. 280/21 Απριλίου 1967, ήρθη με συντακτικές πράξεις. Το άρθρο 138 του Συντάγματος του 1968 όριζε ότι η Κυβέρνηση θέτει σε εφαρμογή τις διατάξεις των άρθρων σχετικά με τα ατομικά δικαιώματα με πράξεις της, οι οποίες πρέπει να

δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Με την Α' Σ. Πράξη της 16ης Νοεμβρίου 1968 η Κυβέρνηση έθεσε σε εφαρμογή τα άρθρα 18 και 19 που αναφέρονται στο δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνετairίζεσθαι, αλλά μόνο "... διά τα μέλη ανεγνωρισμένων επαγγελματικών οργανώσεων"· με τη Β' Σ. Πράξη της 9ης Απριλίου 1969 έθεσε σε εφαρμογή τις διατάξεις του άρθρου 13 παρ. 1 για το άσυλο της κατοικίας και γενικά τα άρθρα 18 και 19· με τη Γ' Σ. Πράξη της 10ης Απριλίου 1970 τέθηκαν σε εφαρμογή οι διατάξεις του άρθρου 10 για την προσωπική ασφάλεια. Σε εκτέλεση των Πράξεων Α'/1968, Β'/1969 και Γ'/1970 εκδόθηκε το Ν.Δ. 500/10.4.1970 "περί άρσεως αναστολής διατάξεων του Συντάγματος". Η άρση, όμως αφορούσε μόνο τα άρθρα 5, 10, 11 και 12 του Συντάγματος του 1952, ενώ η Β' Σ. Πράξη της 6ης Μαΐου 1967 ανέστειλε την ισχύ των άρθρων 5, 6, 8, 10, 12, 14, 95, 97, 99 παρ. 2 και 101 του Συντάγματος του 1952 (167). Τα υπόλοιπα άρθρα εξακολούθησαν να τελούν εν αναστολή έως το Σεπτέμβρη του 1973. Ο στρατιωτικός νόμος ήρθη, εκτός από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, στις 31 Δεκεμβρίου 1971 (Β.Δ. 787/1971): στη Θεσσαλονίκη ήρθη στις 12 Δεκεμβρίου 1972 (Β.Δ. 781/1972). Στις 19 Αυγούστου 1973 ο Γ. Παπιδόπουλος ανέλαμβανε επίσημα τα καθήκοντα του Προέδρου της Δημοκρατίας, ως "εκλεγείς υπό του Λαού κατά το Δημοψήφισμα της 29ης Ιουλίου 1973", ενώ συγχρόνως εξακολουθούσε να είναι και ο Πρωθυπουργός της χώρας, σύμφωνα με τη ρητή διάταξη του άρθρου 137 παρ. 2 εδ. 6 του Συντάγματός του "κατά την μεταβατικήν, μέχρις αναδείξεως της Βουλής περίοδον". Στις 20 Σεπτεμβρίου 1973 δημοσιεύθηκε το Π.Δ. 167/20.8.1973

(167) Βλ. διεξοδικά Ν. Καλτσόγια - Τουρνά - βίτη, Προβληματική..., σ. 195 - 196.

(ΦΕΚ Α' 186) "περί άρσεως της ισχύος του ν. ΔΕΘ'/1912 "περί καταστάσεως πολιορκίας και εκ των λοιπών περιοχών της Επικρατείας" (δηλ. στις πόλεις Αθήνα-Πειραιά). Μετά τα γεγονότα όμως του Πολυτεχνείου κηρύχθηκε ξανά σε ολόκληρη τη χώρα με το Π.Δ. 411/17 Νοεμβρίου 1967 (ΦΕΚ Α' 306) "προς αποκατάστασιν της διασαλευθείσης τάξεως" (168). Η ισχύς του Π.Δ. 411/1973 παρατάθηκε με το άρθρο 10 παρ. 3 της Σ. Πράξεως της 5/7 Αυγούστου 1974 "περί συμπληρώσεως της από 1/1.8.1974 Σ. Πράξεως" (169).

Ο στρατιωτικός νόμος ήρθη με τα ΠΔ/τα 615 της 23.9.1974, (ΦΕΚ Α' 259), το οποίο επανέφερε σε ισχύ τα άρθρα 11 και 20 του Συντάγματος, και 700 της 9.10.1974 (ΦΕΚ Α' 304), το οποίο επανέφερε σε ισχύ τα άρθρα 5,6,8,10,12,14,95 και 97 του Συντάγματος και ήρε το νόμο περί καταστάσεως πολιορκίας, σε όλη τη χώρα, εκτός από τους νομούς Έβρου, Λέσβου, Χίου, Σάμου (πλήν της νήσου Ικαρίας) και τα νησιά Κω και Ρόδο (170). Τα Διατάγματα αυτά εκδόθηκαν βάσει του άρθρου 12 της Σ.Π. της 1ης Αυγούστου 1974, το οποίο όριζε ότι η κήρυξη ή η άρση του στρατιωτικού νόμου γίνεται με Π.Δ., εκδιδόμενο με πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου.

(168) Βλ. το "Διάγγελμα του Προέδρου της Δημοκρατίας προς τον Ελληνικό λαόν", ΦΕΚ Α' 306/1973.

(169) Τα Συντάγματα του αυταρχικού καθεστώτος της 21.4.1967 καταργήθηκαν με το άρθρο 15 της Σ.Π. της 1.8.1974 Βλ. Π. Παράρα, Το χρονικόν της επανόδου εις την Δημοκρατίαν, Το Σ. 1 (1975), σ. 55 επ.

(170) Βλ. και Ν. Καλτσόγλια - Τουρνάβιτη, op.cit. σ. 207 επ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Β

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975

Το Σύνταγμα του 1975 ακολούθησε, ως προς τη ρύθμιση της αντιμετώπισης των κρατικών κρίσεων, την παράδοση των προηγούμενων Συνταγμάτων: το άρθρο 48 υιοθετεί στα βασικά του σημεία τις διατάξεις των άρθρων 91 του Συντάγματος του 1952 και 25 των Συνταγματικών κειμένων 1968/1973: ο ν. 566/1977 περί καταστάσεως πολιορκίας βασίζεται κυρίως στο ν.ΔΕΘ'1912.

Είναι προφανής η σημασία της ερμηνείας των σχετικών διατάξεων, οι οποίες καθορίζουν ένα διαφορετικό τρόπο λειτουργίας των κρατικών οργάνων κατά τη διάρκεια των κρίσεων και επιφέρουν μεταβολές στο σύστημα προστασίας των ατομικών ελευθεριών.

Στις επόμενες παραγράφους θα εξετασθούν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου και του σχετικού νόμου, οι συνέπειες εφαρμογής τους και οι δυνατότητες ελέγχου των Προεδρικών/Κυβερνητικών εξουσιών.

§ 1. Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ

Στην παράγραφο αυτή θα εξετασθεί το ιστορικό ψήφισμα του άρθρου 48, ο ρόλος του στα πλαίσια του Συντάγματος του

1975, οι προϋποθέσεις και συνέπειες της εφαρμογής του και τα θεωρητικά - ερμηνευτικά προβλήματα που θέτει.

Ι. Η ΨΗΦΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 48: ΠΡΟΤΥΠΑ ΚΑΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ

α. Το ιστορικό ψήφισης του άρθρου 48 από την Ε' Αναθεωρητική ή Βουλή.

Το Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος που κατατέθηκε στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή περιελάμβανε με ορισμένες τροποποιήσεις το άρθρο 91 του Συντάγματος του 1952 σχετικά με την κατάσταση πολιορκίας. Οι τροποποιήσεις αφορούσαν τα εξής σημεία:

1. Ο έμμεσα εκλεγμένος Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αναστείλει την ισχύ των διατάξεων σχετικά με τα ατομικά δικαιώματα, να θέσει σε εφαρμογή το στρατιωτικό νόμο και να συστήσει εξαιρετικά δικαστήρια (στην περίπτωση του πολέμου, της γενικής επιστράτευσης ένεκεν εξωτερικών κινδύνων, της σοβαρής διαταραχής ή της έκδηλης απειλής κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας) με Π.Δ/μα προσυπογραφόμενο από μόνο τον Πρωθυπουργό, χωρίς να απαιτείται προηγούμενη άδεια, ή εκ των υστέρων έγκριση της Βουλής. Η Βουλή αποφασίζει μόνο για την παράταση της ισχύος του διατάγματος.

2. Μετά την έκδοση του διατάγματος αυτού ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να λαμβάνει και οποιοδήποτε μέτρο νομοθετικής ή διοικητικής φύσεως, υπό την προϋπόθεση ότι θα αποβλέπει "εις την αντιμετώπισιν της καταστάσεως και την ταχύτεραν αποκατάστασιν της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών", κατ' απομίμηση του άρθρου 16 του γαλλικού Συντάγματος.

3. Στα αναστελλόμενα άρθρα προστίθεται το άρθρο 5 παρ. 4 του Σχεδίου, το οποίο αφορά σε περιορισμούς της προσωπικής ελευθερίας: "Ατομικά διοικητικά μέτρα περιοριστικά της ελευθερίας κινήσεως ή εγκαταστάσεως επιβάλλονται μόνον διά λόγους δημοσίου συμφέροντος, ως νόμος ειδικώτερον ορίζει".

4. Η απόφαση για την παράταση της ισχύος του πρώτου Π.Δ/τος λαμβάνεται με απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών της Βουλής.

5. Εάν η έκδοση του Π.Δ/τος γίνει εν απουσία της Βουλής αυτή συγκαλείται εντός προθεσμίας δύο μηνών, αντί της προηγούμενης προθεσμίας των δέκα ημερών (1).

Κατά της ρύθμισης του Κυβερνητικού Σχεδίου ασκήθηκε οξυτάτη κριτική από τα κόμματα της αντιπολίτευσης, με σκοπό να περιορισθούν οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας ως προς την έκδοση των νομοθετικής ή διοικητικής φύσεως διαταγμάτων και να αποκλεισθεί η δυνατότητα κήρυξης της κατάστασης πολιορκίας για λόγους εσωτερικής ταραχής κλπ.

Ο βουλευτής Αγγ. Πνευματικός (2) με τροπολογία του πρότεινε να λαμβάνονται τα νομοθετικής ή διοικητικής φύσεως μέτρα "κατόπιν προτάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου", να συγκαλείται η Βουλή εντός πενθημέρου και να αποφασίζει για τη διατήρηση ή μη της ισχύος του Π.Δ/τος εντός τακτής προθεσμίας 48 ωρών. Σε περίπτωση άρνησης της Βουλής να το επικυρώσει ο Πρόεδρος υποχρεούται να το άρει το αργότερο εντός 48 ωρών από την έκδοση της απόφασης της Βουλής.

(1) Το Κυβερνητικό Σχέδιο βλ. στον τόμο Σύνταγμα 1975, Διάταξις κατ'άρθρον Επισήμων Σχεδίων - Τροπολογιών - ψηφισθέντος τελικού κειμένου, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου. Αθήναι, 1976, σ. 273.

(2) Ορ.cit.σ. 274.

Ο βουλευτής Ν. Παπαπολίτης πρότεινε να απαλειφθεί η περίπτωση της σοβαρής διαταραχής ή έκδηλης απειλής κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας του Κράτους από εσωτερικούς κινδύνους και επίσης να απαλειφθεί το άρθρο 14 περί της ελευθερίας του τύπου, επειδή οι ισχύοντες ποινικοί νόμοι είναι επαρκείς για την εξασφάλιση της χώρας από εσωτερικές αναταραχές. Ο εισηγητής της μειοψηφίας Ν. Αλαβάνος πρότεινε στην Α' Υποεπιτροπή της Ειδικής Κοινοβουλευτικής επί του Συντάγματος Επιτροπής (3) τροποποίηση του άρθρου 48 ως προς τα εξής σημεία: αντικατάσταση του όρου "κατάσταση πολιορκίας" με τον όρο "κατάσταση ανάγκης". κήρυξή της μόνο στην περίπτωση πολέμου ή γενικής επιστράτευσης ένεκεν εξωτερικών κινδύνων με πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου και μετά από άδεια της Βουλής· αναστολή μόνο των άρθρων 6, 10, 13, 14 και 19 του Συντάγματος· σύγκληση της απύσας Βουλής σε πενθήμερη προθεσμία· παροχή της άδειας, έγκρισης ή παράτασης της Βουλής με απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της· απαγόρευση της σύστασης εξαιρετικών δικαστηρίων και θέσπιση μόνο συνοπτικής διαδικασίας ενώπιον των τακτικών δικαστηρίων· προσθήκη μιας ακόμη παραγράφου, στην οποία ορίζεται: "Κατάστασις ανάγκης επιβαλλομένη ή παρατεινομένη άνευ των ως άνω προϋποθέσεων ή παρά αντίθετον απόφασιν της Βουλής, είναι αυτοδικαίως άκυρος. Κρατικόν όργανον εκδίδον ή εκτελούν σχετικές διαταγάς διαπράττει έγκλημα μη υποκείμενον εις παραγραφήν, αμνηστείαν ή χάριν, έκαστος δε πολίτης έχει δικαίωμα

(3) Ορ. cit. σ. 274· βλ. και Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Αθήναι, 1975, Συνεδριάσις 5η/28 Ιανουαρίου 1975, σ. 82 επ.

αντιστάσεως" (4). Τροπολογία κατέθεσαν και οι βουλευτές της ΕΔΑ-ΚΚΕ (εσ.), Η. Ηλιού, Χρ. Δρακόπουλος και Λ. Κύρκος (5), υποστηρίζοντας ότι η κατάσταση πολιορκίας μπορεί να κηρύσσεται με Π.Δ/μα προσυπογραφόμενο από τον Πρωθυπουργό στις περιπτώσεις πολέμου ή επιστράτευσης ένεκεν εξωτερικών κινδύνων. Το διάταγμα πρέπει να εγκρίνεται από τη Βουλή στην πρώτη συνεδρίασή της μετά τη δημοσίευσή του· εάν η Βουλή είναι απύσχα πρέπει να συγκληθεί εντός δέκα ημερών. Η ισχύς του διατάγματος στην περίπτωση της επιστράτευσης αίρεται αυτοδίκαια μετά δίμηνο από τη δημοσίευσή του, αν εν τω μεταξύ δεν παραταθεί με άδεια της Βουλής.

Επίσης κατά την τροπολογία του ΚΚΕ, την οποία υπέβαλε ο βουλευτής της Κ. Κάππος πρέπει να διαγραφεί η φράση "σοβαράς διαταραχάς ή εκδήλου απειλής κατά της Δημοσίας τάξεως και ασφαλείας του κράτους εξ εσωτερικών κινδύνων" από την πρώτη παράγραφο (5α). Ο εισηγητής της πλειοψηφίας Π. Νικολόπουλος (6), πρότεινε στην Α' Υποεπιτροπή περιορισμό της διάρκειας ισχύος του Π.Δ/τος σε ένα μήνα και καθορισμό της ελάχιστης απαιτούμενης πλειοψηφίας για την παράταση ή την άρση του στο

(4) Η εισήγηση της μειοψηφίας βασίζεται στις Προτάσεις για ένα δημοκρατικό Σύνταγμα της Ομάδος Επιστημόνων (Φ. Βεγλερή - Ξ. Γιαταγάνα - Γ. Κουμάντου - Α. Μάνεση - Γ. Μαυρογορδάτου - Ν. Παπαντωνίου - Σ. Πλασκοβίτη), Εκδ. Ερμής, Αθήναι, 1975, σ. 27.

(5) Βλ. την τροπολογία εις Σύνταγμα 1975, Διάταξις κατ' άρθρον, σ. 274. Η τροπολογία βασίζεται στο Αντισχέδιο Συντάγματος του ΚΚΕ (εσ.) - ΕΔΑ που δημοσιεύθηκε στην Κομθη τευχ. 1, σ. 50.

(5α) Βλ. Σύνταγμα 1975, Διάταξις κατ' άρθρον..., σ. 275.

(6) Βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεις 6η της 29 Ιουανουαρίου 1975, σ. 98-99.

ένα τέταρτο (1/4) του όλου αριθμού των βουλευτών. Ο θ. Κονίτσας (7), πρότεινε το διάταγμα να εκδίδεται προτάσει του Υπουργικού Συμβουλίου, στην περίπτωση δε της διαταραχής της δημόσιας τάξης κλπ. να εκδίδεται με προσυπογραφή του Πρωθυπουργού. Ο Ι. Σκουλαρίκης (8) πρότεινε να περιορισθεί η κήρυξη της κατάστασης ανάγκης στις περιπτώσεις εξωτερικής απειλής ή πολέμου· να αναγνωρισθούν μόνο δύο περιοριστικά αναφερόμενες περιπτώσεις εσωτερικής απειλής: α) διαπίστωση συνωμοσίας στις ένοπλες δυνάμεις και β) εμφάνιση ενόπλων ομάδων ή και διενέργεια ενόπλων επιθέσεων· να απαιτείται και η προσυπογραφή του αρχηγού της αξιωματικής αντιπολιτεύσεως και του Προέδρου της Βουλής στο διάταγμα αναστολής των διατάξεων του Συντάγματος, το οποίο εκδίδεται προτάσει του Υπουργικού Συμβουλίου· να συγκαλείται η Βουλή εντός 48 ωρών και να απαιτείται η έγκρισή της με απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων. Η πρόταση του Ι. Σκουλαρίκη απερρίφθη. Δεκτή έγινε η πρόταση του θ. Κονίτσα.

Κατά τις συζητήσεις της Ολομελείας της Επιτροπής του Συντάγματος ο Α. Κανελλόπουλος πρότεινε να κηρύσσεται η κατάσταση πολιορκίας μόνο στις περιπτώσεις πολέμου ή επιστράτευσης. Επίσης πρότεινε να προστεθεί στην δεύτερη διάταξη της πρώτης παραγράφου η φράση: (ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να λαμβάνει) υπό τας αυτάς προϋποθέσεις (και πάντα αναγκαία νομοθετικής ή διοικητικής φύσεως μέτρα), δηλαδή να απαιτείται προσυπογραφή του Πρωθυπουργού ή του Υπουργικού Συμβουλίου, ανάλογα με την προέλευση του κινδύνου. Η πρώτη πρόταση απορρίφθηκε, η δεύτερη έγινε δεκτή. Δεκτή έγινε και

(7) Op.cit.σ. 101

(8) Op.cit.σ. 99-100

η πρότασή του να διατηρείται η βουλευτική ασυλία "και αν έ-
τι διελύθη η Βουλή ή έληξεν η περίοδος αυτής". Αντίθετα η
πρόταση του να αντικατασταθεί η δεύτερη παράγραφος με την
δεύτερη παράγραφο του άρθρου 91 του Συντάγματος του 1952, η
οποία προέβλεπε ανακοίνωση των μέτρων στη Βουλή κατά την
πρώτη συνεδρίαση για τη διατήρηση ή άρση τους απορρίφθηκε
(9). Ο Μ. Στεφανίδης πρότεινε να προστεθεί διάταξη, με την
οποία να απαγορεύεται η σύσταση εξαιρετικών δικαστηρίων. Η
πρόταση απερρίφθη όπως απερρίφθησαν και οι προτάσεις τροπο-
λογιών της ΕΚ-ΝΔ (10).

Κατά τις συζητήσεις στην Ολομέλεια της Βουλής ο Εισηγη-
τής της πλειοψηφίας Δ. Παπασπύρου υποστήριξε ότι σκοπός της
εισαγωγής της διάταξης ήταν να αποφευχθεί ο καθαρά διακοσμη-
τικός ρόλος του Προέδρου της Δημοκρατίας και να του χορηγη-
θούν αρμοδιότητες ρυθμιστικού χαρακτήρα (11). Αντίθετα ο ει-
σηγητής της μειοψηφίας Δ. Τσάτσος ισχυρίσθηκε ότι με το άρ-
θρο 48 εισάγεται Δημοκρατία υπό αίρεση. Ο Πρόεδρος της Δημο-
κρατίας καθίσταται βασικός πολιτικός παράγων από το γεγονός
και μόνο ότι έχει τη δυνατότητα να ασκήσει τις εξουσίες που
προβλέπει το άρθρο 48 (12). Αυστηρή κριτική κατά της ίδιας
ρύθμισης άσκησαν και οι Γ. Μαύρος (13) και Α. Παπανδρέου
(14), υποστηρίζοντας ότι με τη διάταξη αυτή νοθεύεται η κοι-

(9) Επίσημα Εστενογραφημένα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομελείας της Ειδικής Κοινοβουλευτικής επί του Συντάγματος Επιτροπής, σ. 377 επ.

(10) Ορ. cit. σ. 378-379.

(11) Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής επί των Συζητήσεων του Συντάγματος 1975, Αθήναι, 1975 Συνεδριάσεις 19ης Μαΐου 1975, σ. 920.

(12) Ορ. cit. σ. 921-922.

(13) Ορ. cit. σ. 924.

(14) Ορ. cit. σ. 927.

νοβουλευτική μορφή του πολιτεύματος και ενισχύονται τα προεδρικά στοιχεία του. Μετά από πρόταση του Κ. Στεφανάνη (Υπ. Δικαιοσύνης) περιορίσθηκε η διάρκεια ισχύος των εκτάκτων μέτρων σε ένα μήνα για όλες τις περιπτώσεις, εκτός από την εμπόλεμη κατάσταση (15).

Το άρθρο 48 διαμορφώθηκε και ψηφίσθηκε μετά από τις συζητήσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω στη συνεδρίαση της 23 Μαΐου 1975 ως εξής: "1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εν περιπτώσει πολέμου ή επιστρατεύσεως ένεκεν εξωτερικών κινδύνων, διά προεδρικού διατάγματος προσυπογραφομένου υπό του Υπουργικού Συμβουλίου, εν περιπτώσει δε σοβαράς διαταραχής ή εκδήλου απειλής κατά της δημοσίας τάξεως και ασφαλείας του κράτους εξ εσωτερικών κινδύνων, δια προεδρικού διατάγματος προσυπογραφομένου υπό του Πρωθυπουργού, δύναται να αναστείλει καθ' άπασαν την Επικράτειαν ή τμήμα αυτής, την ισχύ των διατάξεων των άρθρων 5 παράγραφος 4, 6, 8, 9, 11, 12 παρ. 1 έως και 4, 14, 19, 22, 23, 96 παράγραφος 4 και 97 ή τινων εξ αυτών, να θέσει εις εφαρμογήν τον εκάστοτε ισχύοντα νόμον περί καταστάσεως πολιορκίας και να συστήσει εξαιρετικά δικαστήρια. Ο νόμος αὗτος δεν δύναται να τροποποιηθεί κατά την διάρκεια της εφαρμογής του.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται, από της εκδόσεως του προεδρικού διατάγματος, υπό τας αυτάς προϋποθέσεις να λαμβάνει προσέτι και πάντα τα αναγκαία νομοθετικής ή διοικητικής φύσεως μέτρα, προς αντιμετώπισιν της καταστάσεως και την ταχυτέραν αποκατάστασιν της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών.

3. Η ισχύς του κατά την παράγραφον 1 εκδιδομένου προε-

(15) Op.cit.σ. 1020.

δρικού διατάγματος, αν τούτο δεν ανακληθεί δι' ομοίου διατάγματος ενωρίτερον, αίρεται αυτοδικαίως, εν περιπτώσει μεν πολέμου από της λήξεως αυτού, εν πάση δε άλλη περιπτώσει μετά τριάνοντα ημέρας από της δημοσιεύσεώς του, εκτός εάν η ισχύς αυτού παραταθή και πέραν των τριάνοντα ημερών διά προεδρικού διατάγματος εκδιδομένου μετά προηγουμένην άδειαν της Βουλής. Η σχετική απόφασις ταύτης λαμβάνεται διά της απολύτου πλειοψηφίας των παρόντων μελών αυτής, συμφώνως προς τας διατάξεις του άρθρου 67.

4. Εάν η έκδοσις του κατά την παράγραφον 1 προεδρικού διατάγματος γίνη εν απουσία της Βουλής, αυτή συγκαλείται και αν έτι έληξεν η περίοδος αυτής ή διελύθη, μέχρι πέρατος της κατά την προηγουμένην παράγραφον προσθεσμίας, ίνα αποφασίση περί της παρατάσεως της ισχύος του ως άνω διατάγματος.

5. Από της δημοσιεύσεως του κατά την παράγραφον 1 προεδρικού διατάγματος και καθ' όλην την διάρκειαν της εφαρμογής του ισχύει αυτοδικαίως η κατά το άρθρον 62 βουλευτική ασυλία και αν έτι διελύθη η Βουλή ή έληξεν η περίοδος αυτής".

β. Δ ι α φ ο ρ έ ς τ η ς ρ ύ θ μ ι σ η ς τ ο υ
άρθρου 48 από τις αντίστοιχες
των προηγουμένων Συνταγμάτων

Αποτελεί θλιβερή διαπίστωση το γεγονός ότι το άρθρο 48 μιμείται σε πολλά σημεία τις διατάξεις των Συνταγμάτων 1968 και 1973 και ρυθμίζει τον τρόπο εφαρμογής του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας κατά τρόπο ακόμη αυστηρότερο.

1. Απαιτεί για την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας προσυπογραφή του Π.Δ. από το Υπουργικό Συμβούλιο ή τον Πρωθυπουργό, ανάλογα με το αν πρόκειται για πόλεμο-επιστράτευση

ένεκεν εξωτερικών κινδύνων ή διαταραχή της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, ενώ στα άρθρα 91 (Συντ. του 52) και 25 (Συντ. του 68) προβλεπόταν πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου και στις δύο περιπτώσεις.

2. Δεν προβλέπει άμεση ανακοίνωση του διατάγματος στη Βουλή κατά την πρώτη συνεδρίασή της μετά τη δημοσίευσή τους, ακριβώς όπως και το άρθρο 25 του Συντάγματος του 1973.

3. Προβλέπει χρόνο ισχύος του διατάγματος για κάθε περίπτωση - εκτός από τον πόλεμο - επί τριάντα ημέρες. Η προθεσμία αυτή μπορεί να παρατείνεται απεριόριστα, όπως οριζόταν και στα Συντάγματα του 1952 και του 1968. Αντίθετα το Σύνταγμα του 1973 προβλέπει δυνατότητα παράτασης μόνο επί δύο μήνες ακόμη.

4. Ορίζει ότι η Βουλή συγκαλείται για να αποφασίσει την παράταση του διατάγματος εντός προθεσμίας ενός μηνός έναντι της προθεσμίας των 10 ημερών του άρθρου 91 (Συν/μα του 52) και των 20 ημερών του άρθρου 25 (Συν. του 68).

5. Προβλέπει ότι η απόφαση για την παράταση της ισχύος του διατάγματος λαμβάνεται από την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 67, δηλαδή πλειοψηφία η οποία ουδέποτε μπορεί να είναι μικρότερη του ενός τετάρτου του όλου αριθμού των βουλευτών (75 έως 300). Το άρθρο 25/Συν. του 68 όριζε πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της Βουλής.

6. Δεν προβλέπει ανακοίνωση των μέτρων νομοθετικής ή διοικητικής φύσεως στη Βουλή για έγκριση ή άρση, ενώ ακόμα και το Σύνταγμα του 1968 προβλέπει ανακοίνωση των μέτρων στη Βουλή.

7. Διευκρινίζει ότι τα μέτρα αυτά πρέπει να λαμβάνονται για την αντιμετώπιση της κατάστασης και την ταχύτερη αποκατάσταση της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών.

8. Περιλαμβάνει στα αναστελλόμενα άρθρα και το άρθρο 5 παράγρ. 4, "Ατομικά διοικητικά μέτρα, περιοριστικά της ελευθερίας κινήσεως ή εγκαταστάσεως εν τη χώρα ως και της ελευθερίας εξόδου και εισόδου εις αυτήν παντός Έλληνας, απαγορεύονται. Εις εξαιρετικές περιπτώσεις ανάγκης και μόνον προς πρόληψιν αξιοποιούνων πράξεων δύναται να επιβληθούν τοιαύτα μέτρα, μετ' αποφασιν ποινικού δικαστηρίου, ως νόμος ορίζει. Εις περίπτωσιν κατεπείγοντος, η απόφαις δύναται να εκδοθεί και μετά την λήψιν του διοικητικού μέτρου, το βραδύτερον δε εντός τριών ημερών, άλλως αίρεται τούτο αυτοδικαίως". Ανάλογη διάταξη δεν περιλαμβάνονταν στα προϊσχύσαντα Συντάγματα και η ψήφισή της στο ισχύον Σύνταγμα θεωρήθηκε προκλητική, ιδιαίτερα λόγω της προηγηθείσης δικτατορίας.

9. Διευκρινίζει ότι η βουλευτική ασυλία διατηρείται και αν διελύθη η Βουλή ή έληξε η περίοδός της.

II. Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 48

Αν και οι διατάξεις του άρθρου 48 αναφέρονται στις εξαιρετικές περιπτώσεις των εξωτερικών ή εσωτερικών κρίσεων και συνεπώς ενδέχεται να μην τεθούν ποτέ σε εφαρμογή, η ιδιαίτερη σημασία τους έγκειται στις μεταβολές του τρόπου λειτουργίας των κρατικών οργάνων που προβλέπουν. Οι μεταβολές και οι αποκαλίψεις αυτές είναι καθοριστικές για το χαρακτηρισμό της μορφής του πολιτεύματος, ακριβώς επειδή η ανάθεση εκτεταμένων εξουσιών από το συντακτικό νομοθέτη σε ένα πολιτειακό όργανο σε στιγμές κρίσεως υπογραμμίζει και τη σημασία του οργάνου αυτού στα πλαίσια της ισχύουσας συνταγματικής τάξης.

— α. Το άρθρο 48 και η μορφή του πολιτεύματος.

Το Σύνταγμα στο άρθρο 1 παρ. 1 καθιερώνει το πολίτευμα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, το οποίο αποσαφηνίζει στο άρθρο 84 παρ. 1: Η Κυβέρνηση οφείλει να απολαύει της εμπιστοσύνης της Βουλής.

Παράλληλα ορίζει ότι ένας σημαντικός αριθμός πράξεων του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν χρήζουν προσηγογραφίας του αρμοδίου Υπουργού ή του Υπουργικού Συμβουλίου (μεταξύ των οποίων ο διορισμός του Πρωθυπουργού, η αναπομπή ψηφισθέντος υπό της Βουλής νομοσχεδίου ή προτάσεως νόμου, η έκδοση διαγγέλματος, η προκήρυξη δημοψηφίσματος κλπ. (άρθρο 35 παρ. 2). Επίσης αναθέτει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, υπό την ιδιότητά του ως ρυθμιστή του πολιτεύματος μία σειρά από σημαντικές πρωτοβουλίες, όπως την παύση της Κυβερνήσεως ή τη διάλυση της Βουλής, κατά τις διατάξεις των άρθρων 37 παρ. 4, 38 παρ.

2, 41 παρ. 1, την έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου σε περιπτώσεις εξαιρετικώς επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης κατά το άρθρο 44 παρ. 1 και την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας, κατά το άρθρο 48. Η κλειοψηφία των συγγραφέων δέχεται ότι οι εξουσίες αυτές αλλοιώνουν την κοινοβουλευτική μορφή του πολιτεύματος, το οποίο εντάσσεται πλέον στις μικτές μορφές με ιδιαίτερα έντονη, πολιτικά, την παρουσία του ανωτάτου άρχοντα (16). Ο Α. Ράικος (17) θεωρεί ότι το Σύνταγμα καθιερώνει πολίτευμα κατ' αρχήν κοινοβουλευτικό και κατ' εξαίρεση προεδρικό. Την ιδιαίτερα ενισχυμένη θέση της εκτελεστικής εξουσίας επισημαίνει και ο Α. Μανιτάκης(18)

(16) Βλ. Γ. Β λ ά χ ο υ, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Αθήναι, Σάκουλας, 1979, σ. 23, σημ. 33· στο ίδιο πνεύμα και ο Pr. D a g t o g l o u, Die griechische Verfassung von 1975, JdR NF, 1983 σ. 357, επισημαίνει, αναφερόμενος στις σχέσεις Προέδρου της Δημοκρατίας και Πρωθυπουργού, ότι το ελληνικό πολιτικό σύστημα χαρακτηρίζεται από "πολιτικό δικεντρισμό" (politischer Bizentrismus).- Πρβλ. και τις απόψεις των: Α. Μ ά ν ε σ η, Η νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος ΝοΒ 1975, σ. 449· Γ. Π α π α δ η μ η τ ρ ί ο υ, Το Πολίτευμα της "Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας" και η πεντάχρονη λειτουργία του εις Πέντε χρόνια εφαρμογής του Συντάγματος του 1975 Δημοκράτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Νομική Σχολή σ. 253· Α. Ρ α ί κ ο υ, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου κατά το Σύνταγμα του 1975, op.cit. σ. 97· τ ο υ α υ τ ο ύ, Παραδόσεις Γενικής Πολιτειολογίας op.cit. σ. 77· Στ. Σ τ ε φ α ν ί δ η, Ο κυρίαρχος ρόλος του Προέδρου της Δημοκρατίας εις "Αρμενόπουλο", 1976, σ. 221· Δ. Τ σ ά τ σ ο υ, Συνταγματικό Δίκαιο (Επιτομή) Αθήνα, 1981, τ.ά. σ. 217.

(17) Βλ. Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, op.cit. σ. 95 και Παραδόσεις Γενικής Πολιτειολογίας, op.cit. σ. 77.

(18) Βλ. το άρθρο του: Ο χαρακτηρισμός του Πολιτεύματος και οι σχέσεις Προέδρου της Δημοκρατίας και Πρωθυπουργού, ΤοΣ 1982, σ. 370 επ. Τις ίδιες απόψεις εξέφρασε και σε απάντηση στην έρευνα του περιοδικού ΑΝΤΙ, Οι προεδρικές αρμοδιότητες και η πολιτική πραγματικότητα τευχ. 274/

ο οποίος όμως χρησιμοποιεί τον όρο "πρωθυπουργικός κοινοβουλευτισμός", βασιζόμενος στην πρακτική της επτάχρονης εφαρμογής του Συντάγματος, η οποία απέδειξε ότι οι φόβοι για μια "Προεδρική ερμηνεία" του Συντάγματος δεν επαληθεύτηκαν.

Η δυνατότητα άσκησης από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας των εξουσιών που αναφέραμε, μεταξύ των οποίων κατέχει ιδιαίτερα σημαντική θέση η αρμοδιότητά του να κηρύσσει τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, εμφανίζει τον ιδιαίτερο "οριακό-εφεδρικό" αλλά και διαρκή στρατηγικό ρόλο που του αναθέτει το Σύνταγμα" (19). Ο ρόλος αυτός χαρακτηρίζεται σαν εφεδρικός - οριακός, γιατί μπορεί να λειτουργήσει μόνο στην περίπτωση μιας κρίσης (εθνικής, οικονομικής, πολιτικής, δηλαδή σε τελική ανάλυση, μιας κρίσης νομιμοποίησης της εξουσίας) και μόνο

9 11.1984, σ. 12 επ.: "Το πρώτο συμπέρασμα είναι ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν διαθέτει τελικά τόσο γενικές ούτε τόσο απεριόριστες εξουσίες, όσες άφησε να εννοηθεί ότι διαθέτει μία βιαστική γραμματική και τυπολογική ερμηνεία των σχετικών διατάξεων. Το δεύτερο αφορά τη μορφή διακυβέρνησης που καθιερώθηκε στα δέκα αυτά χρόνια, η οποία είναι η κοινοβουλευτική χωρίς δόση ή στοιχείο προεδρισμού".

- (19) Βλ. Γ. Α ν α σ τ α σ ι ά δ η, Προεδρική εκλογή και προεδρικός ρόλος εις ΑΝΤΙ, τευχ. 282/11 Μαρτίου 1985, σ. 20 επ.- Αντίθετα, τον καθαρά κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του ισχύοντος πολιτεύματος και τον αποκλειστικά ρυθμιστικό ρόλο του Π.τ.Δ. υπογραμμίζουν οι Γ. Δ α σ κ α - λ ά κ η ς, Η λειτουργία των θεσμών 1975-1980, 1, Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εις "Το Βήμα", 19.8.1980 και Α. Ρ α ν τ ε λ ι ς, Les grands problèmes de la nouvelle Constitution hellénique, Paris, L.G.D.J., 1979, σ. 251-268 και 311-315· τ ο υ α υ τ ο ύ, Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και το "Σύνταγμα Τσάτσου", Σύγχρονα θέματα, τ. 8, 1980, σ. 46-48. Αμφισβήτηση των απόψεων αυτών βλ. εις Ε. Β ε ν ι ζ έ λ ο υ, Η λογική του Πολιτεύματος και η δομή της εκτελεστικής εξουσίας στο Σύνταγμα του 1975, Παρατηρητής 1980, σ. 131-136.

προσωρινά, η ύπαρξη όμως και η δυνατότητα άσκησης των προεδρικών αυτών εξουσιών υπολανθάνει στις σχέσεις ισορροπίας της εκτελεστικής εξουσίας και λειτουργεί σαν έρεισμα για την άσκηση ενός ουσιαστικού προεδρικού πολιτικού ρόλου (20). Και αυτό ανεξάρτητα από τον κίνδυνο καταχρηστικής χρησιμοποίησης διατάξεων με έντονα στοιχεία "προεδρισμού", οπότε ο Πρόεδρος θα μεταβληθεί από "ρυθμιστή" σε "εξουσιαστή" του πολιτεύματος (21).

β. Το άρθρο 48: "Αντισυνταγματική ή" διάταξη του Συντάγματος;

Το πρόβλημα αυτό εμφανίζει ιδιαίτερο θεωρητικό και πρακτικό ενδιαφέρον για όσους υιοθετούν την άποψη, σύμφωνα με την οποία είναι δυνατός ο χαρακτηρισμός ορισμένων διατάξεων του Συντάγματος ως αντισυνταγματικών, λόγω της αντίθεσής τους προς θεμελιώδεις αρχές, η εφαρμογή των οποίων δεν επιδέχεται εξαιρέσεις (22).

(20) Γ. Α ν α σ τ α σ ι ά δ η, op.cit. σ. 21

(21) Α. Μ ά ν ε σ η, op.cit. σ. 449 επ.

(22) Βλ. το βασικό βιβλίο για το θέμα της αντισυνταγματικότητας συνταγματικών διατάξεων του Ο. Β α ρ θ ο f, Verfassungswidrige Verfassungsnormen? στη συλλογή Recht und Staat in Geschichte u. Gegenwart, τευχ. 163/164, 1951. Τη θεωρία αυτή δέχονται οι Γ. Κ α σ ι μ ά τ η ς, Παρατηρήσεις επί του βουλεύματος 118/1975 του Εφετείου Αθηνών ΤοΣ 1, σ. 347 επ., και επί των αποφάσεων του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Δυτ. Γερμανίας της 23.10.1951 και 18.12.1953, ΤοΣ 1, σ. 376-377 και Γ. Μ η τ σ ό π ο υ λ ο ς, Προβλήματα ισχύος του δικαίου, ΝοΒ 24, σ. 7 επ. Επίσης ο Αρ. Χ ι ω τ έ λ λ η ς Οι αντισυνταγματικές διατάξεις του Συντάγματος: ένα πρόβλημα αντινομιών μεταξύ πρωτογενών συνταγματικών κανόνων, ΤοΣ 3, σ. 71 επ.

Συγκεκριμένα, αν γίνει δεκτό ότι η διάταξη του άρθρου 26 παρ. 1 καθιερώνει μία τέτοιας φύσεως θεμελιώδη αρχή (: η νομοθετική λειτουργία ασκείται υπό της Βουλής και του Προέδρου της Δημοκρατίας), τότε οι συνταγματικοί εκείνοι κανόνες που έχουν αντίθετο περιεχόμενο πρέπει να θεωρηθεί ότι αντιστρατεύονται την αρχή αυτή και συνεπώς χαρακτηρίζονται ως αντισυνταγματικοί. Σαν τέτοιοι κανόνες μπορούν να θεωρηθούν οι διατάξεις των παραγράφων 1 και 2 του άρθρου 48, οι οποίες επιτρέπουν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση να αναστείλουν συνταγματικές διατάξεις, να συστήσουν εξαιρετικά δικαστήρια κλπ. και να λάβουν τα αναγκαία νομοθετικής φύσεως μέτρα. Την άποψη αυτή υποστήριξε στη Βουλή για το άρθρο 48 κατά τις συζητήσεις του ν. 566/1977 ο Δ. Τ σ ά τ σ ο ς (22α)

Κατά της άποψης αυτής έχουν εκφρασθεί οι Α. Ράϊκος (23) και Α. Μάνεσης (24). Κατά τον πρώτο "οι συνταγματικές διατάξεις μπορούν μόνο να διακρίνονται σε γενικές και ειδικές: οι πρώτες καθιερώνουν αρχές και οι δεύτερες θεσπίζουν εξαιρέσεις από αυτές. Οι συνταγματικές διατάξεις και των δύο αυτών κατηγοριών είναι τυπικά ισοδύναμες και σε καμιά περίπτωση δεν μπορούν να συγκριθούν μεταξύ τους. Επομένως οποιαδήποτε σύγκριση μεταξύ των συνταγματικών διατάξεων πρέπει να αίρεται σύμφωνα με τη γενική αρχή της επικρατήσεως της ειδικής διατάξεως (*lex specialis*) απέναντι της γενικής (*les generalis*). Έτσι ζήτημα συνταγματικότητας πρωτογενών συνταγματι-

(22α) Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων, Συνεδρίαση 4Η' / 16 Μαρτίου 1977, σ. 3978.

(23) Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. Β' τεύχ. Α', Αθήνα 1983, σ. 36 επ. και 38, όπου και εκτενής αντιπαράθεση προς τις προαναφερόμενες απόψεις αποδοχής της θεωρίας περί "αντισυνταγματικών" διατάξεων.

(24) Ατομικές Ελευθερίες Α', 1978, σ. 40-41.

κών διατάξεων δεν μπορεί να τεθεί ποτέ". Ανάλογα παρατηρεί και ο Α. Μάνεσης ότι "οι θεωρούμενες σαν αντισυνταγματικές διατάξεις του Συντάγματος δεν είναι παρά εξαιρέσεις των "αρχών του", θεσπιζόμενες από τον ίδιο το συντακτικό νομοθέτη, οι οποίες σαν τέτοιες, πρέπει βέβαια να ερμηνεύονται στενά. Οφείλονται δε πάντως στο γεγονός, ότι στο Σύνταγμα έχει αποκρυσταλλωθεί μία συγκεκριμένη εξισορρόπηση (οιονεί συμβιβασμός) ανταγωνιστικών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, που ο συσχετισμός τους εκφράζεται και ρυθμίζεται με τις διάφορες επιμέρους διατάξεις του. Έτσι εξηγούνται οι μεταξύ τους "ηθελημένες" αντιθέσεις και αντινομίες, που εμφανίζονται, μερικές φορές, και προκειμένου περί των ατομικών ελευθεριών".

Η θεωρία των "αντισυνταγματικών" συνταγματικών διατάξεων μετά την ιδιαίτερη άνθηση που γνώρισε στη δεκαετία του 1950, έχει σήμερα εγκαταλειφθεί από το μεγαλύτερο μέρος της θεωρίας και από τη νομολογία των δικαστηρίων. Πρόσφατη απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (24α) επισημαίνει: "Ενόψει δε της τυπικής νομικής ισοδυναμίας όλων των διατάξεων, οι οποίες περιλαμβάνονται στο Σύνταγμα που ψηφίσθηκε από την Ε' Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων και που αποτελεί το ισχύον Σύνταγμα του 1975, δεν μπορεί να υπάρξει διάταξη του Συντάγματος αυτού που να είναι άκυρη ή ανίσχυρη και συνεπώς μη εφαρμόσιμη, λόγω αντιθέσεώς της προς άλλες διατάξεις ή αρχές του ίδιου Συντάγματος".

(24α) Βλ. την ΣτΕ 292/1984 Ολομ. εις ΝΣΒ 33 (1985), σ. 523 επ.

γ. Το άρθρο 48 και το δικαίο της
ανάγκης

Κατά τις συζητήσεις στη Βουλή, τα "Αντισχέδια" του Συντάγματος και σε πολλές αναλύσεις και άρθρα το άρθρο 48 και ο θεσμός της κατάστασης πολιορκίας αναφέρονται σαν "δικαίο της ανάγκης" (25). Θα προσπαθήσουμε να διευκρινίσουμε τη σχέση του άρθρου 48 με το δικαίο της ανάγκης και θα σχολιάσουμε τις σχετικές με το θέμα αυτό απόψεις.

1. Στοιχεία του δικαίου της
ανάγκης.

Κατά τις απόψεις της ελληνικής θεωρίας και νομολογίας οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή του δικαίου της ανάγκης είναι:

α) Κίνδυνος για την υπόσταση της πολιτείας.

Τέτοιος κίνδυνος υφίσταται όταν απειλείται η έννομος τάξη του κράτους, ή ο λαός του σαν κοινότητα ή η ακεραιότητα του εδάφους του (26).

(25) Βλ. ενδεικτικά Φ. Βεγλερή, Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Εκδ. Σάνκουλα, Αθήνα, 1981 σ. 9· Α. Μάνεση, Ατομικές Ελευθερίες, τ. Α', 1979, σ. 89· Γ. Παπαδημητρίου, Το Σύνταγμα και η εκουσία αποβολή της ιθαγενείας, ΤοΣ 1979, σ. 438· Π. Παράρα, *op.cit.* σ. 2-3 σημ. 1· Λ.Θ. Τσάτσου, *op.cit.* σ. 96· Ξ. Γιαταγάνα, Η καταστρατήγηση του Συντάγματος, ΤοΣ 1975, σ. 639.- Για τις σχετικές συζητήσεις της Βουλής βλ. παραπάνω σ.242 επ.

(26) Βλ. Αρ. Μάνεση, Η έκτακτος νομοθετική διαδικασία (Συμβολή εις την ερμηνείαν του άρθρου 35 παρ. 2-5 του Συντάγματος), θέμ. ΕΣΤ' (1955), σ. 148 επ· Αλ. Σβώλου, Παρατηρήσεις εις το υπ' αριθμ. 830/35 πρακτικόν επεξεργασίας ΣτΕ, θεμ. ΜΖ' (1936), σ. 2-3: "...χάριν υ-

β). Απρόβλεπτο και σοβαρό γεγονός, φυσικό ή κοινωνικό, το οποίο μπορεί να δημιουργήσει πολιτειακό κίνδυνο.

γ) Απόλυτη χρονική αδυναμία, λόγω απουσίας του αρμοδίου νομοθετικού οργάνου της πολιτείας, δηλαδή της λαϊκής αντιπροσωπείας, άμεσης ενέργειας για τη ρύθμιση των εξαιρετικών περιστάσεων (27).

Όταν συντρέχουν αυτές οι προϋποθέσεις γίνεται δεκτό ότι δικαιολογείται η άσκηση εξαιρετικής νομοθετικής αρμοδιότητας από την εκτελεστική εξουσία κατά παράβαση των συνταγματικών διατάξεων που καθορίζουν τον τρόπο άσκησής της. Αυτά ισχύουν βεβαίως, εφόσον δεν προβλέπεται ήδη από το Σύνταγμα και την λοιπή νομοθεσία, με κανόνες δικαίου, ο τρόπος αντιμετώπισης των εξαιρετικών περιστάσεων, δηλαδή δεν μεθοδεύεται ο τρόπος της νομικής αντιμετώπισής τους και συνεπώς καθίσταται αναγκαία η έκδοση αναγκαστικών νόμων ή νομοθετικών ή αναγκαστικών διαταγμάτων (Notverordnungen) (28).

περτάτης ανάγκης σωτηρίας του κράτους ή του λαού... η τοιαύτη άσκησης νομοθετικής λειτουργίας υπό της εκτελεστικής εξουσίας είναι νοητή μόνον προς αντιμετώπισιν επειγουσής ανάγκης ή κινδύνου (Notstand), απαιτούντος νομοθετικά μέτρα των η αναβολή.... αντίκειται εις την σωτηρίαν του κράτους ή του λαού. Ως περιπτώσεις τοιαύτης ανάγκης έχουν γίνει δεκταί ιδίως ο πόλεμος, εξωτερικός και εμφύλιος, η γενική απεργία, ιδίως των δημοσίων υπαλλήλων και γενικώς ο κίνδυνος υπό την εθνικήν και όχι υπό την πολιτικήν του έννοιαν ή άλλως περιπτώσεις "τραγικαί", καθ' ας δεν είναι νοητή η θυσία της χώρας χάριν της νομιμότητος, όπως έλεγεν ο καθηγητής Burckhardt...".

- (27) Βλ. Π. Παράρ, op.cit. σ. 289 και υποσ. 62α, όπου ενδεικτική παράθεση νομολογίας του ΣτΕ: αποφάσεις 1701/51, 15-16/52. "...διά την ρύθμισιν τοιούτων θεμάτων, αναγομένων εις την ασφάλειαν του Κράτους, συνέτρεχεν ... επείγουσα, επιτακτική και αναπότρεπτος ανάγκη...", ΣτΕ, 1373, 1380/50, 1692/52, 1252/52.

Κύρια προϋπόθεση για την εφαρμογή του δικαίου της ανάγκης είναι η ύπαρξη πολιτειακού κινδύνου. Για την αντιμετώπιση αυτού ακριβώς του κινδύνου προνοεί το άρθρο 48, το οποίο καθιεροί, απ' αυτή την άποψη, το δικαίο της ανάγκης, το οποίο είναι συνυφασμένο προς την υπόσταση της πολιτείας(29). Με το άρθρο 48 προβλέπεται η διαδικασία αντιμετώπισης τόσο των εξωτερικών (πόλεμος, επιστράτευση ένενεν εξωτερικών κινδύνων) όσο και των εσωτερικών κρατικών κρίσεων (σοβαρή διαταραχή ή έκδηλη απειλή της δημόσιας τάξης και ασφάλειας της χώρας) (30), οι οποίοι και αποτελούν τις προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου.

2. Σ χ έ σ η τ ο υ ά ρ θ ρ ο υ 48 π ρ ο ς τ ο
άρθρο 44 παρ. 1

Κατά το άρθρο 44 παρ. 1 του Συντάγματος ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί, σε έκτακτες περιπτώσεις "εξαιρετικώς επειγούσης και απροβλέπτου ανάγκης" να εκδίδει, προτάσει του

(28) Π. Παράρ. α, *op.cit.* σ. 290.

(29) Π. Παράρ. α, *op.cit.* σ. 291.

(30) Ο Α.-Ι. Μεταξάς, *op.cit.* σ. 161 χαρακτηρίζει την περίπτωση του πολέμου σαν εθνική κατάσταση ανάγκης και την περίπτωση των εσωτερικών κρίσεων σαν κρατική κατάσταση ανάγκης. Στην δεύτερη περίπτωση υπάγει και την Καθεστωτική, Λειτουργική, Κοινωνική και Οικονομική κατάσταση ανάγκης (*op.cit.* σ. 182 επ.). Νομίζουμε ότι, όσον αφορά την δεύτερη περίπτωση, η ερμηνεία αυτή διευρύνει υπέρμετρα το πεδίο επίκλησης του άρθρου 48 και συνεπώς επαυξάνει τις πιθανότητες καταχρηστικής εφαρμογής του. Η ίδια η γραμματική διατύπωση του άρθρου (διαταραχές της δημόσιας τάξης και ασφάλειας) δε μας επιτρέπει να υπάγουμε τις περιπτώσεις της Καθεστωτικής Λειτουργικής κλπ. κατάστασης ανάγκης, στην εσωτερική κρίση του άρθρου 91.

Έχει υποστηριχθεί (31) ότι η αντιμετώπιση του προβλήματος της καθιέρωσης και οργάνωσης του δικαίου της ανάγκης στο ισχύον ελληνικό Σύνταγμα πραγματοποιείται μέσω των κινήσεων, τους οποίους καθιερώνουν τα άρθρα 44 παρ. 1 και 48 και μάλιστα ότι το άρθρο 48 αποτελεί απέναντι στο άρθρο 44 παρ. 1 μία "lex specialis" (31α).

Θεωρούμε ότι η άποψη αυτή δεν είναι ορθή. Και τούτο επειδή οι προϋποθέσεις εφαρμογής των δύο άρθρων είναι διαφορετικές : το άρθρο 48 αναφέρεται στις περιπτώσεις της πολιτειακής-κρατικής κρίσης, στον κίνδυνο ο οποίος απειλεί την υπόσταση της πολιτείας. Αντίθετα το άρθρο 44 παρ. 1 ρυθμίζει αποκλειστικά την περίπτωση της αδυναμίας του Κοινοβουλίου, ως προς τη νομοθετική αντιμετώπιση ενός αιφνιδώς και απροβλέπτως ανακύψαντος θέματος, όπως ορθά παρατηρεί ο Π. Παράς (32). Συνεπώς μεταξύ των δύο άρθρων δεν υφίσταται σχέση γένους προς είδος, αλλά μόνο εννοιολογική απλώς συγγένεια. Η ορθότητα της παρατήρησης αυτής γίνεται περισσότερο εμφανής εάν ληφθεί υπόψη το μέχρι τώρα αντικείμενο ρύθμισης των Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου, του άρθρου 44 παρ. 1 (33), το οποίο αναφέρεται σε θέματα, τα οποία δεν αποτελούν

(31) Βλ. Π. Β υ θ ο ύ λ η α, Η θεωρία των εξαιρετικών περιστάσεων και το ελληνικό διοικητικό δίκαιο, Αθήνα, Σάκουλας, 1980, σ.53 επ.,60.

(31α) *op. cit.* σ. 60.

(32) *op. cit.* σ. 292, όπου και διεξοδική αναφορά στους λόγους, για τους οποίους το άρθρο 44 παρ. 1 δεν καθιερώνει όλες τις προϋποθέσεις του δικαίου της ανάγκης, αλλά μόνο εκείνες του "απροβλέπτου και σοβαρού συμβάντος".

(33) *op.cit.* σ.385 επ. με ανάλυση της ρύθμισης κάθε πράξεως

όψεις πολιτειακών κρίσεων π.χ. άμεση νομοθετική ρύθμιση του διορισμού προσωρινού Επιτρόπου σε Τράπεζες, πρόσληψη προσθέτων εκπαιδευτικών Μέσης Εκπαίδευσης σε σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου λόγω της "μεσοούντος του σχολικού έτους αιφνιδίας αποχής των εκπαιδευτικών λειτουργών μέσης εκπαιδεύσεως από της υπερωριακής διδασκαλίας", δυνατότητα πρόσληψης ελευθέρων εργατών από τον Ο.Α.Π. σε σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου επιπλέον των προβλεπομένων από την οργανική του σύνθεση, επιβολή προσθέτων φόρων με σκοπό την περιστολή της πολυτελούς καταναλώσεως κλπ. Καλύπτεται δηλαδή, με το άρθρο 44 παρ. 1 η περίπτωση της κατάστασης νομοθετικής ανάγκης (Gesetzgebungsnotstand) "καθ' απλήν μετάφρασιν του αντιστοίχου γερμανικού όρου και ουχί και κατά το εννοιολογικόν περιεχόμενον του αντιστοίχου άρθρου 81 του Συντάγματος της Βόννης" (34).

3. Π ρ ο β λ ή μ α τ α Ο ρ ο λ ο γ ί α ς τ ο υ
άρθρου 48.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η πλειοψηφία των ομιλητών κατά τις συζητήσεις του άρθρου 48 αναφέρεται σ' αυτό με τον όρο "κατάσταση ανάγκης" (35), όπως και οι περισσότεροι συγγραφείς. Αντίθετα το Σύνταγμα διατήρησε τον όρο "κατάσταση πολιορκίας", τον οποίο περιείχαν όλα τα από το 1911 Συντάγματα για να χαρακτηρίσουν το "στρατιωτικό νόμο".

(34) Op.cit. σ. 292.

(35) Κατά της αντικατάστασης του όρου είχε τοποθετηθεί ο Α. Κανελλόπουλος, κατά τις συζητήσεις της Ολομέλειας της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, όπου υποστήριξε ότι ο όρος "κατάσταση ανάγκης" είναι νομικός

Την αντικατάσταση του απηρχαιωμένου όρου "κατάσταση πολιορκίας" θεωρούμε επιβεβλημένη, νομίζουμε όμως ότι θα πρέπει να αποφύγουμε τον όρο "κατάσταση ανάγκης", γιατί ο τελευταίος αναφέρεται σε ευρύ φάσμα γεγονότων οικονομικής - πολιτικής ή κοινωνικής προέλευσης, τα οποία είναι δυνατό να απαιτούν άμεση ρύθμιση και όχι μόνο στις ειδικές περιπτώσεις του κρατικού-πολιτειακού κινδύνου, που καλύπτει η πρόβλεψη του άρθρου 48. Ήδη ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί σε διάφορα νομοθετήματα με αντικείμενο ρύθμισης διαφορετικό από εκείνο του άρθρου 48. Μεταξύ αυτών είναι το ΝΔ 17/1974 (36) "Περί πολιτικής σχεδιάσεως εκτάκτου ανάγκης", άρθρο 2 παρ. 5: "Κατάστασις εκτάκτου ανάγκης είναι πάσα αιφνιδία κατάστασις προκαλουμένη είτε εκ φυσικών ή άλλων γεγονότων πολεμικών ή μη, είτε εξ ανωμαλιών πάσης φύσεως και έχουσα ως αποτέλεσμα την δημιουργίαν ή την απειλήν δημιουργίας εκτεταμένων απωλειών, ζημιών και καταστροφών εις έμψυχον και άψυχον δυναμικόν της Χώρας ή την παρακώλυσιν και διατάραξιν της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της Χώρας". Επίσης κατά το άρθρο VII παρ. I της Συμφωνίας αμυντικής και οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των Κυβερνήσεων της Ελληνικής Δημοκρατίας και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (37): "Καμμία διάταξη αυτής της Συμφωνίας δεν αίρει το εγγενές δικαίωμα της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο, να λαμβάνει αμέσως όλα τα κατάλληλα περιοριστικά μέτρα που α-

και έχει μια πολύ γενική εφαρμογή στο Αστικό και το Ποινικό Δίκαιο" Βλ. Πρακτικά της Ολομέλειας, Συνεδρίαση της op.cit. σ.377.

(36) Βλ. το ΝΔ. 17 της 28.8/2.9.1974, εις ΦΕΚ Α' 236.

(37) Η Συμφωνία κυρώθηκε με τον υπ' αριθμ. 1403 νόμο της 18/21 Νοεμβρίου 1983, ΦΕΚ Α' 169.

παιτούνται για τη διασφάλιση ζωτικών συμφερόντων της εθνικής της ασφάλειας, σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης".

Όπως ήδη έχει επισημανθεί, το άρθρο 48 αναφέρεται στις περιπτώσεις του κρατικού κινδύνου (38), στις δύο χαρακτηριστικές μορφές της κρατικής κρίσης: στον πόλεμο και στις απειλές κατά του υπάρχοντος πολιτεύματος. Για το λόγο αυτό πιστεύουμε ότι τόσο το άρθρο 48 όσο και ο νόμος περί κατάστασης πολιορκίας θα πρέπει να αναφέρονται σαν ρυθμίσεις αντιμετώπισης της "κατάστασης κρατικής κρίσης" (39) ή της "κρατικής κατάστασης ανάγκης".

III. ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 48

Στην ενότητα αυτή θα εξετασθούν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 48. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι: α) Ουσιαστικές, δηλαδή πόλεμος, επιστράτευση λόγω εξωτερικών κινδύνων, σοβαρή διαταραχή ή έκδηλη απειλή κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας του Κράτους λόγω εσωτερικών κινδύνων και β) τυπικές, δηλαδή έκδοση Προεδρικού Διατάγματος με προσυπογραφή του Υπουργικού Συμβουλίου, για την περίπτωση πολέμου και επιστράτευσης και του Πρωθυπουργού για τις λοιπές περιπτώσεις.

(38) Τον όρο "πολιτειακός κίνδυνος" χρησιμοποιεί ο Π. Παράς, *op.cit.* σ. 290 επ.

(39) Πρβλ. τον όρο "Krisen-Management" που χρησιμοποιεί ο F. Ermacora, *Österreichische Verfassungslehre*, Bd. I., 1960, σ. 409-410.

1. Ουσιαστικές προϋποθέσεις

α. Πόλεμος

Η θεωρία του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου δέχεται ότι η εμπόλεμη κατάσταση είναι πραγματικό γεγονός (*état de fait*) ανεξάρτητα από το αν κηρύχθηκε ρητά από τους εμπόλεμους ή από έναν από αυτούς. Συνεπώς η έναρξη του πολέμου μπορεί να εμφανισθεί υπό τις εξής τρεις μορφές: 1) Με πραγματική έναρξη των εχθροπραξιών. 2) Με την αποστολή τελεσίγραφου, δηλαδή ρητής πρόσκλησης αποδοχής προτάσεων σε σύντομο χρονικό διάστημα, η απόρριψη των οποίων θα έχει σαν συνέπεια την έναρξη των εχθροπραξιών. Για να αποτελέσει το τελεσίγραφο μορφή κήρυξης πολέμου υπό αίρεση πρέπει να διαλαμβάνει περί της προσφυγής σε πόλεμο, σε περίπτωση απόρριψής του. 3) Με ρητή ή απλή κήρυξη πολέμου, δηλαδή γνωστοποίηση προς τον αντίπαλο της διακοπής των ειρηνικών σχέσεων, αμέσως ή μέσα σε ορισμένη προθεσμία.

Στο πρώτο άρθρο της Τρίτης Σύμβασης της Χάγης του 1907 "περί ενάρξεως των εχθροπραξιών" αναφέρεται ότι: "αι συμβαλλόμεναι δυνάμεις αναγνωρίζουν ότι αι εχθροπραξίαι μεταξύ των δεν πρέπει να άρχωνται άνευ προηγουμένης και αναμφιβόλου προειδοποιήσεως, ήτις θα έχει την μορφήν είτε ητιολογημένης κηρύξεως πολέμου είτε τελεσιγράφου μετά κηρύξεως πολέμου υπό αίρεσιν". Πόλεμος ακήρυκτος κατά παράβαση αυτής της υποχρέωσης αν και αποτελεί διεθνές αδίκημα, είναι πόλεμος κατά το Διεθνές Δίκαιο, και τυγχάνουν εφαρμογής οι κανόνες του δικαίου του πολέμου (40).

(40) Βλ. Κ. Ευσταθιάδου, Δίκαιον του Πολέμου, Αθήναι, σ. 78 επ. Γ. Σεφεριάδου, Δίκαιον του

Τον τρόπο κήρυξης του πολέμου ρυθμίζει το άρθρο 36 παρ. 1 του Συντάγματος σε συνδυασμό με το άρθρο 11 του ν. 1266 της 2/2.7.1982 (ΦΕΚ Α' 81). Κατά το άρθρο 36 παρ. 1 : "Ο Προέδρος της Δημοκρατίας, τηρουμένων οπωσδήποτε των ορισμών του άρθρου 35 παρ. 1 κηρύττει πόλεμον..." (41). Κατά το άρθρο 11 παρ. 3 διατ. α του ν. 1266 το ΚΥΣΕΑ (Κυβερνητικό Συμβούλιο Εξωτερικής Πολιτικής και Εθνικής Άμυνας) είναι αρμόδιο "να αποφασίζει πάνω σε θέματα εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής, καθώς και σε θέματα πληροφοριών και δημόσιας τάξης που σχετίζονται με την εξωτερική και την αμυντική πολιτική". (42). Επίσης κατά το άρθρο 11 παρ. 6 στο ΚΥΣΕΑ περιέρχονται και οι αρμοδιότητες του καταργουμένου ΛΣΕΑ (Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Άμυνας), το οποίο, μεταξύ άλλων, ει-

Πολέμου, Αθήναι 1929, σ. 261 επ.: Nguyen Quoc Ding - P. Daillier - A. Pellet, Droit International Public, L.G. D.J., Paris, 1980, 856 επ.: Ch. Rousseau, Droit International Public, 10 ed., Dalloz, Paris, 1984 σ. 351.

(41) Κατά το άρθρο 35 παρ. 1 : "Ουδεμία πράξις του Προέδρου της Δημοκρατίας ισχύει, ουδέ εκτελείται, άνευ της προ-συπογραφής του αρμοδίου Υπουργού, όστις διά μόνης της υπογραφής του καθίσταται υπεύθυνος, ως και της δημοσιεύσεως αυτής εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως".

(42) Κατά το άρθρο 11 παρ. 1 διατ. α' του ν. 1266/82 το ΚΥΣΕΑ αποτελείται από τον Πρωθυπουργό, ως Πρόεδρο, τον Υπουργό και δύο εκ των Υφυπουργών Εξωτερικών, τον Υπουργό και τους Υφυπουργούς Εθνικής Άμυνας, τον Υπουργό Προεδρίας της Κυβέρνησης και τον Υπουργό Δημόσιας τάξης. Το άρθρο 11 παρ. 6 ορίζει ότι κατά τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την Εθνική Άμυνα μετέχει στο ΚΥΣΕΑ ως μέλος με δικαίωμα ψήφου ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας. Για την λήψη σχετικής αποφάσεως το ΚΥΣΕΑ βρίσκεται σε απαρτία αν είναι παρόντα πέντε μέλη, μεταξύ των οποίων απαραίτητα πρέπει να είναι ο Πρωθυπουργός, ο Εθνικής Άμυνας και ο Υπουργός Εξωτερικών.

σηγείτο στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας μετά πρόταση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας την κήρυξη και άρση της γενικής επιστράτευσης και την κήρυξη του πολέμου (άρθρο 3 παρ. 1 δ' του ν. 660/77).

β. Επιστράτευση ένεκεν εξωτερικών κινδύνων

Εφόσον το Σύνταγμα δεν διακρίνει η επιστράτευση μπορεί να είναι γενική ή μερική, δηλαδή να αφορά ορισμένες κλάσεις, περιοχές, περιφέρειες ή και διαμερίσματα της Χώρας, όπως και ειδικές κατηγορίες ή και ειδικότητες εφέδρων. Απαιτείται όμως να συντελείται ένεκεν εξωτερικών κινδύνων και όχι χάριν ασκήσεων, δοκιμής, ετοιμότητας κλπ.. Η κατάσταση επιστράτευσης κηρύσσεται με Π. Δ. μετά από εισήγηση του ΚΥΣΕΑ, η οποία γίνεται μετά από πρόταση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας.

γ. Σοβαρή διαταραχή ή έκδηλη απειλή κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας.

Οι όροι "δημόσια τάξη και ασφάλεια" ήταν αντικείμενο ιδιαίτερα εκτενούς αναφοράς κατά τις συζητήσεις της Βουλής.

(43) Βλ. γενικά Ν. Β. Χατζητζανή, Η κατάσταση πολιορκίας, Αρμενόπουλος ΙΔ', 1960, σ. 674 επ.

Κατά τον Α. Παπανδρέου έπρεπε να εξειδικευθούν σε διαπίστωση για την ύπαρξη στρατιωτικής συνομοσίας ή για την παρουσία ενόπλων ομάδων στη χώρα. "Εάν δεν είναι στρατιωτικό πραξικόπημα, ένοπλες ομάδες, τι είναι; Μήπως συμπεριλαμβάνει κοινωνικό πρόβλημα, κοινωνική αναταραχή; Μα είμαστε έτοιμοι να πάμε σε κατάσταση πολιορκίας, για να επιλύσουμε θέματα που θα έπρεπε οι πολιτικοί μηχανισμοί να επιλύουν στον τόπο αυτό;" (44). Ο Κ. Στεφανάνης υπεστήριξε: "Διατί θα περιορίσωμεν το δικαίωμα τούτο μόνον όταν σημειωθούν ομάδες ένοπλοι ή όταν αποκαλυφθεί στρατιωτική συνωμοσία και δεν θα εφαρμόσωμεν τον νόμον σωτηρίας της δημοκρατίας, όταν από άλλην πλευράν, από Κόμμα το οποίον και σήμερον - μικρόν βεβαίως και ασήμαντον δεν αναγνωρίζει το καθεστώς και το διακηρύσσει κατά τρόπον προκλητικόν;" (45). Ο Δ. Τσάτσος πρότεινε να κατονομασθούν οι κίνδυνοι, ώστε "να μην υπάρξει και διεύρυνση του άρθρου προς κατευθύνσεις, όπου οι κίνδυνοι ίσως περισσότερον κατασιευάζονται και ολιγώτερον υπάρχουν" (46).

Αντίθετα ο Κ. Τσάτσος ανέφερε: "Έχομεν επομένως υποχρέωσιν ... έχοντες υπόψιν ότι δεν κατελύθησαν αι δημοκρατίαι μόνον από στρατιάς της δεξιάς αλλά και από στρατιάς της αριστεράς ... να μην διστάζωμεν να λαμβάνωμεν προστατευτικά μέτρα της δημοκρατίας και από τας δύο πλευράς" (47).

Όπως αναφέρει ο Γ. Βλάχος (48) "Οι έννοιες αυτές παρουσιάζονται εφεξής υπό μορφή γενικών ρητρών που αποτελούν τμήματα μιας *raison d'Etat* εντελώς ανεξάρτητης ή ξένης προς την

(44) Βλ. Επίσημα Πρακτικά *op.cit.* Συνεδρίαση της 19.5.1975, σ. 927.

(45) Επίσημα Πρακτικά, *op.cit.* σ. 930.

(46) Επίσημα Πρακτικά *op.cit.* σ. 936.

(47) Επίσημα Πρακτικά *op.cit.* σ. 940.

(48) Βλ. Κοινωνιολογία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σελ. 190.

συνταγματικήν ηθικήν και λογικήν, σύμφωνα με την οποίαν έχει διαπλασθεί το σημερινό σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων". Ο ίδιος επισημαίνει ότι το σύγχρονο κράτος εξοπλισμένο με τα σύγχρονα μέσα της στρατιωτικής τεχνολογίας... δεν κινδυνεύει από εσωτερικούς κινδύνους παρά μόνο στην περίπτωση όπου οι ίδιες του οι στρατιωτικές δυνάμεις θα είχαν διαφθαρεί σε σημείο που να θέτουν σε κίνδυνο τους δημοκρατικούς θεσμούς (48α).

~~X~~ 1. Π ρ ο έ λ ε υ σ η τ ο υ ό ρ ο υ ~~οχι~~

Οι όροι "δημόσια τάξη και ασφάλεια" προέρχονται από το αστυνομικό δίκαιο. Ως Αστυνομία εννοούμε την πολιτειακή εκείνη ενέργεια, η οποία αποβλέπει στην αποτροπή κάθε κινδύνου διατάραξης της δημόσιας τάξης (49). Συνεπώς η Αστυνομία δρα όταν συντρέχουν οι ακόλουθες προϋποθέσεις: α) ύπαρξη κινδύνου, ο οποίος μπορεί να μην είναι άμεσος, αλλά αρκεί να είναι και απλώς πιθανός. Εάν μόνο είναι δυνατό να επέλθει κίνδυνος, εάν δηλαδή είναι απλώς ενδεχόμενος, τότε η Αστυνομία δεν δικαιούται να επέμβει. β) Ο κίνδυνος πρέπει να αφορά τη δημόσια τάξη. Συνήθως ο νομοθέτης εκφράζεται γενικώτερα και ορίζει ότι έργο της αστυνομίας είναι η διασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας, ησυχίας και τάξης. Η επιμέλεια της δημόσιας ασφάλειας συνίσταται στη διασφάλιση των νομικών αγαθών που αναγνωρίζει το δίκαιο ή με άλλες λέξεις, στην απόκρουση κινδύνων, οι οποίοι απειλούν την ολότητα ή τα κατ' ιδίαν άτομα, δηλαδή την παρεμπόδιση παρανόμων προσβολών κατά των ισχυόντων θεσμών και εν γένει αξιοποιώνων πράξεων.

Η δημόσια τάξη δεν συμπίπτει κατ' έννοια με τον όρο "έννομη τάξη", αλλά επειδή είναι ευρύτερη τον περιλαμβάνει (50).

(48α) Το Σύνταγμα της Ελλάδος 1979 σ. 28 σημ. 42

(49) Βλ. Η. Κυριακόπουλου, Διοικητικόν Δίκαιον, Ειδικόν Μέρος, τ. Γ', σ. 471.

(50) Αντίθετα, η απόφαση Αναθεωρ. Δικαστ. 737/1947, δέχεται

Η επιμέλεια της δημόσιας τάξης δεν έγκειται μόνο στην αποτροπή των νόμων και επί ποινή απαγορευμένων αλλά συγχρόνως και στην καταστολή παντός ό,τι αντιτίθεται στις ηθικές και κοινωνικές αντιλήψεις, και αν ακόμη αυτές δεν κατοχυρώνονται με νόμο. Η έννοια της δημόσιας τάξης ταυτίζεται προς την κρατούσα πολιτειακή και κοινωνική τάξη, η οποία θεωρείται αναγκαίο επιπρόσθετο της συμβίωσης των ανθρώπων (51).

2. Π ρ ο σ π ά θ ε ι α ε ρ μ η ν ε ί α ς τ ο υ ό -
ρ ο υ σ ε σ υ ν δ υ α σ μ ό μ ε τ ο ά ρ θ ρ ο
15 τ η ς Ε υ ρ ω π α ῖ κ ή ς Σ ύ μ β α σ η ς
τ ω ν Δ ι κ α ι ω μ ά τ ω ν τ ο υ Α ν θ ρ ώ -
π ο υ .

Είναι προφανές ότι οι διαταραχές της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, με την ιδιαίτερα ευρεία έννοια που έχουν οι όροι αυτοί στο αστυνομικό δίκαιο, δεν είναι δυνατό να αποτελέσουν λόγο προσφυγής στο άρθρο 48, με τις βαρύτατες συνέπειες, τις οποίες αυτό συνεπάγεται. Νομίζουμε ότι οι όροι "δημόσια τάξη και ασφάλεια" θα πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοιά τους ως πολιτειακών αγαθών, όπως εξειδικεύονται στις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα, στα Κεφάλαια Ε (: Προσβολαί κατά της Πολιτειακής Εξουσίας) και ΣΤ' (: Επιδουλογία της Δημοσίας Τάξεως). Σαν εσωτερική ασφάλεια του Κράτους εννοείται η προστασία της

ότι η έννοια της δημόσιας τάξης είναι στενότερη από την έννοια της έννομης τάξης. Αναφέρεται από τον Η. Κ υ ρ ι α κ ό π ο υ λ ο op.cit. σ. 476.

(51) Βλ. Η . Κ υ ρ ι α κ ό π ο υ λ ο op.cit. σ. 475-477· α -
νάλογη άποψη και σε V. G ö t z, Allgemeines Polizei-und
Ordnungsrecht, 7. Aufl., Vandenhoeck & Ruprecht, Göt-
tingen, 1982, σ. 34 επ.

πολιτειακής εξουσίας, δηλαδή η ικανότητα του κράτους να επιβάλει αποτελεσματικά με θετική ενέργεια και υλικό εξαναγκασμό μέσα στα όριά του τη βούλησή του και να διαφυλάξει την κατάσταση της γενικής υποταγής στην κρατική βούληση (52). Τα άρθρα, με τα οποία προστατεύεται η πολιτειακή εξουσία και τα οποία έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την ερμηνεία του άρθρου 48 είναι: το άρθρο 167 (Αντίστασις), 170 (Στάσις), 183 (Διέγερσις), 187 (Σύστασις και Συμμορία) και 195 (Καταρτισμός Ενόπλου Ομάδος). Τα άρθρα αυτά αναφέρονται στην αντικειμενική υπόσταση των σχετικών εγκλημάτων και στις προβλεπόμενες ποινές. Ζήτημα γεννάται, ως προς την έκταση, την οποία πρέπει να έχει η διαταραχή της δημόσιας τάξης, ώστε να δικαιολογείται η αναστολή των ατομικών δικαιωμάτων, η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου κλπ.

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Α. Μά ν ε σ η ς (53) "Δεν επιτρέπεται να συγχέεται η ασφάλεια του Κράτους προς την ασφάλεια των εκάστοτε κυβερνώντων".

Στο σημείο αυτό νομίζουμε ότι μπορούμε να συναγάγουμε ερμηνευτικά επιχειρήματα από την ερμηνεία του άρθρου 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης "περί προασπίσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών Ελευθεριών" της 4ης Νοεμβρίου 1950, η οποία σήμερα ισχύει σε όλα τα Κράτη-Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης (54). Η Σύμβαση αποτελεί μέρος του εσωτερι-

(52) Βλ. Ι. Μ α ν ω λ ε δ ά κ η, Η προστασία της Δημοσίας Τάξεως κατά τον Ελληνικόν Ποινικόν Κώδικα, Εκδ. Σάκου-λα, Αθήναι-Θεσσαλονίκη 1970, σ. 49 επ., 63 επ., 142 επ.

(53) Βλ. Το πρόβλημα της ασφαλείας του Κράτους και η ελευθερία, ΕΔΔΔ, 1962 σ. 9.

(54) Βλ. το κείμενο της Σύμβασης εις Α. Ρ α ύ κ ο υ, Κείμενα Ελληνικού Δημοσίου Δικαίου, Αθήναι, Εκδ. Αναστασίου, 1985, σ. 73 επ.- Η Σύμβαση και το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτό-

κού μας δικαίου και οι όροι της είναι άμεσα εφαρμοστέοι από τις Ελληνικές δημόσιες αρχές. Βεβαίως η Σύμβαση, έχει υπερνομοθετική αλλά υποσυνταγματική ισχύ (55). Επειδή όμως το άρθρο 91 του Συντάγματος του '52 έγινε αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης από την Επιτροπή των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, νομίζουμε ότι επιβάλλεται η εξέταση των σχετικών απόψεων. Η Σύμβαση επιτρέπει στα Κράτη - Μέλη να ενεργούν σε ορισμένες έκτακτες περιστάσεις κατά παρέκκλιση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις διατάξεις της. Κατά το άρθρο 15, το οποίο χαρακτηρίζεται και σαν "ρήτρα παρεκκλίσεως".

"1. Εν περιπτώσει πολέμου ή ετέρου δημοσίου κινδύνου απειλούντος την ζωήν του έθνους έκαστον υψηλόν συμβαλλόμενον μέρος δύναται να λάβη μέτρα κατά παράβασιν των υπό της παρούσης Συμβάσεως προβλεπομένων υποχρεώσεων, εν τω απαιτούμένω υπό της κατάσταστέσεως απολύτως αναγκάζω ορίω και υπό τον όρον όπως τα μέτρα ταύτα μη αντιτίθενται εις τας άλλας υποχρεώσεις τας απορρεούσας εκ του διεθνούς δικαίου.

2. Η προηγούμενη διάταξις ουδεμίαν επιτρέπει παράβασιν του

κολλο κυρώθηκαν αρχικά με το Ν. 2329/1953 και καταγγέλλθηκαν από το καθεστώς της Επταετίας (1970). Τα κείμενα αυτά κυρώθηκαν και πάλι μετά την κατάργηση της Δικτατορίας με το Ν.Δ. 53/1975 (ΦΕΚ 256/20.9.2974, τ. Α').

(55) Βάσει του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος οι όροι της, σαν όροι Διεθνούς Σύμβασης που κύρωσε νόμος, υπερισχύουν από κάθε διάταξη της εσωτερικής κατά την προέλευσή της νομοθεσίας, αντίθετης προς αυτούς. Βλ. και Φ. Βεγγλερή, *ορ. cit.* σ. 31· του ιδίου, Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα, Αθήναι, Εκδ. Α. Σάκκουλα, 1977· Α. Ραϊέκο, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. Β' τευχ. Α' σ. 87 επ. και κυρίως 92.

άρθρου 2, ειμή διά την περίπτωσιν θανάτου συνεπεία κανονικών πολεμικών πράξεων, ή των άρθρων 34 (παρ. 1) και 7 (56).

3. Τα ασκούντα το δικαίωμα τούτο της παραβάσεως υψηλά συμβάλλόμενα μέρη τηρούν τον Γενικόν Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης πλήρως ενήμερον των ληφθέντων μέτρων ως και των αιτίων τα οποία τα προεκάλεσαν. Οφείλουν ωσαύτως να πληροφορήσωσι τον Γενικόν Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης περί της ημερομηνίας, κατά την οποίαν τα μέτρα ταύτα έπαυσαν ισχύοντα και αι διατάξεις της Συμβάσεως ετέθησαν εκ νέου εν πλήρει ισχύϊ".

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ερμηνεία του όρου "δημόσιος κίνδυνος, ο οποίος απειλεί την υπόσταση του Έθνους", από την Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, επειδή συνδέεται άμεσα με το άρθρο 91 του Συντάγματος του 1952: Το στρατιωτικό καθεστώς της 21ης Απριλίου 1967 γνωστοποίησε στις 3 Μαΐου 1967 στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης, αναφερόμενο στο άρθρο 15, ότι με το ΒΔ 280/67 είχε ανασταλεί η εφαρμογή ορισμένων διατάξεων της Σύμβασης εξαιτίας των εσωτερικών κινδύνων, που απειλούσαν τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, όπως προέβλεπε το άρθρο 91 του Συντάγματος του 1952 (57).

(56) Το άρθρο 2 αναφέρεται στο δικαίωμα εκάστου προσώπου εις την ζωήν, το άρθρο 3 στην απαγόρευση των βασανιστηρίων, το άρθρο 4 παρ. 1 στην απαγόρευση της δουλείας και το άρθρο 7 στην απαγόρευση καταδίκης για πράξη, η οποία ό-ταν διεπράχθη, δεν αποτελούσε αδίκημα σύμφωνα με το εθνικό ή διεθνές δίκαιο.

(57) Βλ. Γ. Μάνο, Οι έκτακτες περιστάσεις στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Εκδ. Παπαζήση Αθήνα, 1977, σ. 24 επ., όπου και αναφορά και στις λοιπές περιπτώσεις επίκλησης της ρήτρας παρεκκλίσεως: στην κυπριακή υπόθεση, στην ιρλανδική υπόθεση και στην υπόθεση Lawless, με εκτενή βιβλιογραφία.

Κατά του ελληνικού καθεστώτος κατέθεσαν αιτήσεις-προσφυγές στις 20 Σεπτεμβρίου 1967 οι κυβερνήσεις της Δανίας, της Νορβηγίας, της Σουηδίας και της Ολλανδίας (58), υποστηρίζοντας ότι το ΒΔ 280 και τα συνακόλουθα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα αποτελούσαν παραβιάσεις πολλών όρων της Σύμβασης. Εξετάζοντας το θέμα αν υπήρχε στην Ελλάδα στις 21 Απριλίου 1967 δημόσιος κίνδυνος κατά την έννοια του άρθρου 15, η Επιτροπή δέχτηκε ότι η πολιτική κρίση του 1965 είχε συντελέσει στη δημιουργία μιας περιόδου αστάθειας, πολιτικής έντασης και διαταράξεως της δημόσιας τάξης, απέρριψε όμως το επιχείρημα ότι τα συλλαλητήρια, οι απεργίες κλπ. είχαν πάρει τέτοιες διαστάσεις ώστε να αποτελούν δημόσιο κίνδυνο, κατά την έννοια του άρθρου 15, τονίζοντας ότι σοβαρότερες απεργίες και ταραχές έγιναν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, χωρίς οι κυβερνήσεις τους να βρεθούν στην ανάγκη να επικαλεσθούν τη ρήτρα παρεκκλίσεως. Η Επιτροπή έκρινε γενικά ότι "καμιά άμεση απειλή ικανή να υλοποιηθεί πριν ή μετά τις εκλογές του Μαΐου 1967, που θα ήταν δυνατό να προκαλέσει πολιτικές ανωμαλίες και αστάθεια με συνέπεια να καταστήσουν αδύνατη την οργανωμένη ζωή του συνόλου, δεν συνέτρεχε στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1967" (59). Συνεπώς για να υφίσταται "δημόσιος κίνδυνος"

(58) Κατά το άρθρο 21 της Σύμβασης: "Έκαστον συμβαλλόμενον μέρος δύνοται να φέρει ενώπιον της Επιτροπής διά του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης οιαδήποτε παράβασιν των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως, διά την οποίαν ήθελε θεωρήσει υπεύθυνον έτερον υψηλόν συμβαλλόμενον μέρος".

(59) Βλ. Γ. Μάνο, *op.cit.* σ. 64.- Πρβλ. και την απόφαση της Επιτροπής στην υπόθεση *Lawless* του 1957: η Επιτροπή έκρινε ότι τον Ιούλιο του 1957 υπήρχε στην Ιρλανδία "μία κατάσταση αμέσου δημοσίου κινδύνου, η οποία έθιγε όχι μόνο ορισμένες ειδικές κατηγορίες αλλά το σύ-

κατά το άρθρο 15, πρέπει:

1. Να είναι άμεσος,
2. Οι συνέπειές του να αφορούν ολόκληρο το Έθνος,
3. Να απειλείται η συνέχιση της οργανωμένης ζωής της Κοινότητας,
4. Να μην είναι δυνατό να αντιμετωπισθεί μετά τα συνήθη μέτρα.

Αυτή η έννοια του δημοσίου κινδύνου περιλαμβάνει κατ'

νολο του πληθυσμού και αποτελούσε απειλή για την υπόσταση της κοινότητας που απαρτίζει το Κράτος". Η Επιτροπή έλαβε υπόψη τρία στοιχεία κρίσεως: την ύπαρξη παρανόμων οργανώσεων, τις δραστηριότητές τους και τους κινδύνους που συνεπάγεται η ύπαρξή τους για την υπόσταση της Δημοκρατίας. Βλ. Γ. Μάνοου, *op.cit.* σ.30 επ. και 62.- Για την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο οποίο παραπέμφθηκε η υπόθεση στις 12 Απριλίου 1960 βλ. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Απόφαση Lawless εις ΤοΣ 1979, σ. 150, Επεξεργασία-Μετάφραση υπό Π. Παυλοπούλου.- Από την πλουσιωτάτη αλλοδαπή βιβλιογραφία σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 15 βλ. ενδεικτικά: Die Menschenrechte in der Praxis des Europarates, Nachschlagewerk, Universitäts-Verlagsbuchhandlung, Wien-Stuttgart, σ. 121 επ.· R. Beddard, Human Rights in Europe, Sweet and Maxwell, London, 1973, σ. 43 επ.·

H. G u r a d z e, Die Europäische Menschenrechtskonvention, Verlag F. Vahlen, 1968, σ. 195 επ.· K.J. P a r t s c h, Die Rechte und Freiheiten der europäischen Menschenrechtskonvention, Duncker und Humblot, Berlin, σ. 72 επ.· L. S o h n and Th. B u e r g e n t h a l, International Protection of Human Rights, σ. 1151 επ.· H. S c h o r n, Die Europäische Konvention zum Schutze der Menschenrechte u. Grundfreiheiten, Frankfurt, σ. 286 επ.· A. H. R o b e r t s o n, Human Rights in National and International Law, Manchester Univ. Press, 1965 σ. 59 επ..

αρχήν, την "κατάσταση ένοπλης σύρραξης όχι διεθνούς χαρακτήρα", δηλαδή τον εμφύλιο πόλεμο. Στην περίπτωση αυτή ένα τμήμα του πληθυσμού ή των ενόπλων δυνάμεων ή και τα δύο μαζί, παίρνουν τα όπλα εναντίον της κυβέρνησης του Κράτους, το οποίο είναι άμεσο υποκείμενο του Διεθνούς Δικαίου. Στη σύρραξη αυτή τίθενται αντιμέτωπες ένοπλες και οργανωμένες δυνάμεις και ομάδες, ικανές να πραγματοποιούν συστηματικές στρατιωτικές επιχειρήσεις με την καθοδήγηση ενός υπεύθυνου αρχηγείου (60) αφ' ενός και οι τακτικές δυνάμεις αφ' ετέρου. Άλλη μορφή "δημοσίου κινδύνου" αποτελεί η εξέγερση, κατά την οποία οι δυνάμεις που εστράφησαν κατά της κρατικής εξουσίας χαρακτηρίζονται από την έλλειψη μιας υπεύθυνης και σταθερής ηγεσίας, καθώς και μιας εσωτερικής πειθαρχίας, αυτό δε παρά την ένταση και τη διάρκεια της σύγκρουσης, που παρεμποδίζει ουσιαστικά τη λειτουργία των κρατικών θεσμών (61).

Οι λοιπές περιπτώσεις ταραχών και μεμονωμένων πράξεων βίας, οι οποίες είναι εντοπισμένες στο χώρο και περιορισμένες στο χρόνο, εφόσον μπορούν να αντιμετωπισθούν με συνήθη μέτρα κρατικής καταστολής (αστυνομία κλπ), δεν μπορεί να θε-

(60) Βλ. Γ. Μάνοϋ, σ. 70 επ. με διεξοδική αναφορά στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, οι οποίες ρυθμίζουν θέματα σχετικά με τη μεταχείριση ομήρων, αιχμαλώτων πολέμου κλπ.- Για την ανάγκη εφαρμογής του δικαίου του πολέμου και στις περιπτώσεις εμφυλίου πολέμου βλ. A. B l e c k m a n n, Allgemeine Grundrechtslehren, Carl Heymanns Verlag, σ. 304-305.- Για την τελευταία εξέλιξη στο θέμα της προστασίας των μετεχόντων σε εμφύλιες συγκρούσεις βλ. Géza Herczegh, The Extension of the Notion of Combatants in the Light of the First Geneva Protocol of 1977 εις New Directions in International Law, Festschrift W. Abendroth, Campus Verlag, Frankfurt / N.Y., 1982, σ. 447 επ.

(61) Βλ. Γ. Μάνοϋ, op.cit.σ. 72.

ωρηθεί ότι υπάγονται στην έννοια του "δημόσιου κινδύνου", ο οποίος επιτρέπει λήψη εξαιρετικών μέτρων, κατά παρέκκλιση των όρων της Σύμβασης.

Με βάση τα παραπάνω νομίζουμε ότι οι όροι "σοβαρά διαταραχή ή έκδηλη απειλή κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας" πρέπει να ερμηνευθούν παράλληλα προς τον όρο "δημόσιος κίνδυνος" του άρθρου 15 της Σύμβασης και να θεωρηθεί ότι αναφέρονται στις περιπτώσεις της ένοπλης σύρραξης και της εξέγερσης. Υπέρ της άποψης αυτής συνηγορούν και πολλές διατάξεις του νόμου 1481 της 1/8.10.1984 (Οργανισμός Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, ΦΕΚ Α' 152), με τις οποίες ορίζεται ότι αποστολή του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης είναι να κατοχυρώνει και να διατηρεί τη δημόσια τάξη, να προστατεύει τη δημόσια και κρατική ασφάλεια, και να εξασφαλίζει την πολιτική άμυνα της χώρας (άρθρο 1) (62). Συνεπώς οι διαταραχές της δημόσιας τάξης θα πρέπει να είναι τέτοιας έκτασης και σοβαρότητας, ώστε να μην επαρκεί το κατ'εξοχήν αρμόδιο όργανο για την αντιμετώπισή τους και να απαιτείται κήρυξη του στρατιωτικού νόμου κλπ. Χαρακτηρήρα τόσης σοβαρότητας παρουσιάζουν οι μορφές της ένοπλης σύρραξης και της εξέγερσης. Με την ερμηνεία αυτή του όρου αποφεύγεται η "χρησιμοποίησή" του από την Κυβέρνηση για ιδιοτελείς στόχους, σημαντικώτερος των οποίων είναι η με

(62) Πρβλ. και το άρθρο 5 παρ. 5 διατ. γ.: "Στην άσκηση της αστυνομίας κρατικής ασφάλειας περιλαμβάνονται: "... η προστασία, σύμφωνα με το Σύνταγμα, του Κράτους και του δημοκρατικού πολιτεύματος από κάθε υπονομευτική ενέργεια". επίσης το άρθρο 3 παρ. 2: "Όλες οι Υπηρεσίες και το προσωπικό του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης τελούν σε διαρκή ετοιμότητα... για την περιφρούρηση του δημοκρατικού πολιτεύματος και της έννομης τάξης ... πάντοτε σύμφωνα με τους νόμους και τις εντολές της εκλεγμένης από το λαό Κυβέρνησης".

κάθε τρόπο διατήρηση της εξουσίας και η καταστολή οποιασδήποτε κίνησης κοινωνικού ή οικονομικού χαρακτήρα.

2. Τυπικές Προϋποθέσεις

Η αναστολή των ατομικών δικαιωμάτων, η κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας και η σύσταση εξαιρετικών δικαστηρίων γίνεται με προεδρικό διάταγμα, το οποίο προσυπογράφεται στην περίπτωση πολέμου από το Υπουργικό Συμβούλιο και στην περίπτωση των εσωτερικών ταραχών από τον Πρωθυπουργό. Οι δύο αυτές περιπτώσεις θα εξετασθούν κατωτέρω αναλυτικά.

α. Διάταγμα προσυπογραφόμενο από το Υπουργικό Συμβούλιο

Στην περίπτωση της προσυπογραφής του διατάγματος από το Υπουργικό Συμβούλιο το σύνταγμα καθιερώνει ένα σύνθετο όργανο (63): τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και το Υπουργικό Συμβούλιο. Η πρωτοβουλία όμως, για την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας ανήκει στο τελευταίο.

Ο χρησιμοποιούμενος όρος "προσυπογραφομένου υπό του Υπουργικού Συμβουλίου" θεωρείται ότι έχει την αυτή έννοια με τον όρο "προτάσει του Υπουργικού Συμβουλίου", ο οποίος αναφέρονταν στο άρθρο 91 του Συντάγματος του 1952 (64), σημαίν-

(63) Για τη διάκριση των οργάνων σε απλά και σύνθετα Βλ. Α. Μάνηση, Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, ΙΙ, σ. 124-125. Α. Σβώλου, Συνταγματικόν Δίκαιον, τ. Α', σ. 225.

(64) Ο Κ. Ζηλέμενος, Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Αφορ. Σάκουλα, Αθήναι, 1978, σ. 263, υποστηρίζει ότι η διαφορά μεταξύ των όρων "πρότασης" και "προσυπογραφής"

νει δε ότι το Υπουργικό Συμβούλιο θα φέρει ευθύνη για την έκδοση του διατάγματος. Αυτό προκύπτει από τη διάταξη του άρθρου 35 παρ. 1 του Συντάγματος, η οποία ορίζει ότι: "Ουδμία πράξις του Προέδρου της Δημοκρατίας ισχύει, ουδέ εκτελείται, άνευ της προσυπογραφής του αρμοδίου Υπουργού, όστις διά μόνης της υπογραφής του καθίσταται υπεύθυνος, ως και διά της δημοσιεύσεως αυτής εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως". Η διάταξη αυτή έχει διατύπωση περιληπτική και αναφέρεται και στην περίπτωση όπου πρέπει να συμπράξουν με τον αρχηγό της εκτελεστικής εξουσίας και οι Υπουργοί σαν μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου (65).

Επίσης κατά τη διατύπωση του άρθρου 2 του ν. 1558 της 18/26 Ιουλίου 1985, περί της Κυβέρνησης και των κυβερνητικών οργάνων ορίζεται ότι οι αρμοδιότητες του Υπουργικού Συμβουλίου είναι οι ακόλουθες:

"α. Καθορίζει και κατευθύνει κατά το άρθρο 82 παρ. 1 του Συντάγματος, τη γενική πολιτική της χώρας σύμφωνα με τους όρισμούς του Συντάγματος και των νόμων.

β. Αποφασίζει για πολιτικά θέματα γενικότερης σημασίας.

είναι ουσιαστική, "γιατί με την απόκρουση της υιοθετήσεως της κυβερνητικής προτάσεως οριογραφείται η αποκλειστική πρωτοβουλία του Προέδρου της Δημοκρατίας". Αντίθετη άποψη εκφράζουν οι Α. Μά ν ε σ η ς, *op.cit.*, τ.ΙΙ σ. 488: "η υπουργική προσυπογραφή έχει πάντοτε την έννοια της εισηγήσεως-προτάσεως" και ο Π. Πα ρ α ρ ά ς, Αι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου ..., ο οποίος χαρακτηρίζει τους δύο όρους "ταυτοβαθείς". Θεωρούμε ότι η δεύτερη άποψη είναι ορθότερη, επειδή ανταποκρίνεται στις αρχές του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, που καθιερώνει το Σύνταγμα στο άρθρο 1. Στην αντίθετη περίπτωση η Κυβέρνηση εμφανίζεται σαν εκτελεστικό όργανο των αποφάσεων του Προέδρου.

(65) Π. Πα ρ α ρ ά, *op.cit.* σ. 95.

γ. Αποφασίζει για κάθε θέμα αρμοδιότητας συλλογικών κυβερνητικών οργάνων ή για κάθε θέμα αρμοδιότητας ενός ή περισσοτέρων υπουργών που παραπέμπει σ' αυτό ο Πρωθυπουργός.

Οι σχετικές αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου υποκαθιστούν τις αποφάσεις των αρμοδίων οργάνων.

δ. Ασκει κάθε άλλη αρμοδιότητα που προβλέπει το Σύνταγμα και οι νόμοι" (66).

Το Υπουργικό Συμβούλιο και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ενεργούν σαν ένα σύνθετο νομοθετικό όργανο γιατί η βούληση και των δύο είναι απαραίτητη για να αποκτήσει νομική υπόσταση - δηλαδή να παραχθεί, να ισχύσει και να εκτελεσθεί - η συγκεκριμένη κρατική πράξη (67), δηλαδή το διάταγμα περί αναστολής ατομικών δικαιωμάτων, κήρυξης στρατιωτικού νόμου κλπ., το οποίο εκδίδει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπό την ι-διότητά του ως αρχηγού της εκτελεστικής εξουσίας.

Ζήτημα γεννάται ως προς τα εξής θέματα: εάν το διάταγμα πρέπει να προσυπογράφεται από όλα τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, εάν μπορεί να προσυπογραφεί από Κυβέρνηση, η οποία δεν απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής και εάν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αρνηθεί την υπογραφή του.

1. Η π ρ ο σ υ π ο γ ρ α φ ή
τ ο υ δ ι α τ ά γ μ α τ ο ς :

Τα Συντάγματα του 1911, 1925 και 1927 όριζαν ότι το δι-

(66) Το ν. 1558 της 18/26.7.1985 βλ. εις ΦΕΚ α' 137.

(67) Βλ. Α. Μά ν ε σ η, Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγ -
ματος, ΙΙ, σ. 472.

άταγμα έπρεπε να προσυπογράφεται από ολόκληρο το Υπουργικό Συμβούλιο. Πρώτο το Σύνταγμα του 1952 δεν περιλαμβάνει σχετική δέσμευση και ορίζει ότι το διάταγμα πρέπει να εκδίδεται προτάσει του Υπουργικού Συμβουλίου. Με τον Α.Ν. 1671/1951 "Περί Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργείων" οριζόταν ότι τα εκδιδόμενα προτάσει του Υπουργικού Συμβουλίου βασιλικά διατάγματα έπρεπε να φέρουν τις υπογραφές τουλάχιστον του ημί-σος πλέον ενός των μελών του (άρθρο 6 παρ. 2) (68).

Ο ν. 1558 δεν αναφέρεται στον απαραίτητο αριθμό προσυπογραφών των προεδρικών διαταγμάτων, αλλά ρυθμίζει μόνο τα της απαρτίας και πλειοψηφίας γενικά, όταν το Υπουργικό Συμβούλιο ενεργεί σαν συλλογικό όργανο της Διοίκησης. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 3: "Το Υπουργικό Συμβούλιο συγκαλείται από τον Πρωθυπουργό ή τον αναπληρωτή του και βρίσκεται σε απαρτία όταν είναι παρόντα τουλάχιστον τα μισά μέλη (69). Οι αποφάσεις λαμβάνονται με την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών. Σε περίπτωση ισοψηφίας υπερισχύει η γνώμη υπέρ της οποίας ψήφισε ο Πρωθυπουργός". (70) Βάσει αυτών των διατάξεων

(68) Όπως επισημαίνει ο Π. Παράς, *op.cit.* σ. 92, με την διάταξη αυτή οριζόταν ότι η επιχειруεμένη ρύθμιση έπρεπε να έχει τύχει της αποδοχής εκ μέρους των περισσότερων μελών του Υπουργικού Συμβουλίου, ανεξάρτητα από τον ειδικότερο τρόπο με τον οποίο θα διαμορφωθεί και εκδηλωθεί αυτή η βούληση, επειδή είναι δυνατόν να μην συγκληθεί καν Υπουργικό Συμβούλιο, αλλά με "περιφορά" του διατάγματος να συγκεντρωθεί ο απαραίτητος αριθμός υπογραφών.

(69) Το αντίστοιχο άρθρο 3 παρ. 2 του προΐσχύσαντος ν. 400/1976, ΦΕΚ Α'203, όριζε ότι η απαρτία επιτυγχάνεται εάν ήταν παρόν το ήμισυ πλέον ενός των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου.

(70) Η σύνθεση του Υπ.Συμβ. καθορίζεται από το άρ.1 παρ.1 και 22 παρ.2 του ν.1558/85. Το Υπ.Συμβ. αποτελείται (άρθρο 81 παρ. 1 Συντ.) από τον Πρωθυπουργό και τους υπουργούς (περιλαμβάνονται και οι αναπληρωτές και οι χωρίς χαρτοφυλάκιο Υπουργοί). Οι αντιπρόεδροι της Κυβερν. είναι μέλη του Υπ.Συμβ. και όταν απαλλάσσονται από τα καθήκοντα

η νόμιμος απαρτία, επί 26 μελών του Υπουργικού Συμβουλίου είναι 13, εκ των οποίων αρκεί να συμφωνήσουν τα 7 (70α). Νομίζουμε όμως ότι για θέματα τόσο ζωτικής σημασίας θα πρέπει να προβλέπεται η σύμφωνη γνώμη της πλειοψηφίας των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου δηλ. 14 μέλη. Υπέρ της άποψης αυτής συνηγορεί και η μέχρι τώρα πρακτική, η οποία επέβαλλε την προσυπογραφή των διαταγμάτων από ολόκληρο το Υπουργικό Συμβούλιο ή από την πλειοψηφία των μελών του, με εξαίρεση τα συνταγματικά κείμενα του 1968 και 1973.

2. Δ υ ν α τ ό τ η τ α π ρ ο σ υ π ο γ ρ α φ ή ς
τ ο υ δ ι α τ ά γ μ α τ ο ς α π ό Κ υ β έ ρ ν η -
σ η , η ο π ο ί α δ ε ν α π ο λ α μ β ά ν ε ι
τ η ς ε μ π ι σ τ ο σ ύ ν η ς τ η ς Β ο υ λ ή ς .

Διακρίνουμε τρεις περιπτώσεις κυβέρνησης, η οποία δεν απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής:

- 1) Κυβέρνηση, η οποία δεν έχει λάβει ακόμη ψήφο εμπιστοσύνης
- 2) Κυβέρνηση, η οποία τελεί υπό παραίτηση
- 3) Υπηρεσιακή κυβέρνηση.

Η πρώτη περίπτωση αφορά Κυβέρνηση, η οποία έχει δώσει το νόμιμο όρκο, δεν έχει ακόμη όμως εμφανισθεί στη Βουλή για να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης, όπως ορίζει το άρθρο 84 του Συντάγματος, σε χρονικό διάστημα 15 ημερών. Κατά την άποψη των Π. Παραρά (71) και Δ. Αποστολίδη (72) η εμπιστοσύνη της

Υπουργού (άρ.15 παρ.4). Προβλέπονται 2 θέσεις Αναπλ. Υπουργ. στο Υπουργ. Εξωτερ., 1 θέση στα Υπουργ.Εθν.Αμυνας και οικονομικών και 3 θέσεις Υπουργ.χωρίς χαρτοφυλάκιο. (70α) Πρβλ. Α.Ρ α ί κ ο υ, Παραδόσεις Συντ.Δικ.τ.Α',σελ.252. (71) Ορ. cit. σ. 10.- Ο συγγραφέας επικαλείται και την ΣΕ

Βουλής δεν αποτελεί όρο ή προϋπόθεση του εγκύριου διορισμού Κυβέρνησης ή της νόμιμης άσκησης της κυβερνητικής εξουσίας. Αντίθετη άποψη εκφράζουν οι Α. Ραΐκος (73) και Α. Μάνεσης (74): κατά τον πρώτο η εμπιστοσύνη της Βουλής είναι η δεύτερη προϋπόθεση νομιμότητας της Κυβέρνησης (η πρώτη είναι ο διορισμός της από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας). Κατά τον δεύτερο η εμπιστοσύνη της λαϊκής αντιπροσωπείας και εμμέσως του λαού - εκλογικού σώματος είναι προσόν αναγκαίο, αλλά και επαρκές τόσο για το διορισμό της Κυβέρνησης όσο και για την παραμονή της στην εξουσία σε πολιτεύματα, τα οποία διέπονται από τη δημοκρατική αρχή και απ' ότου ιδίως το κοινοβουλευτικό σύστημα έχει καταστεί νομικός κανών (όπως συμβαίνει με το άρθρο 84 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι η Κυβέρνηση οφείλει να απολαύει της εμπιστοσύνης της Βουλής).

Η έρευνα της δημοκρατικής αρχής (75) και του κοινοβου-

138/46 κατά την οποία "το υπουργικόν συμβούλιον, αποτελούν όργανον φέρον κυρίως κυβερνητικόν χαρακτήρα, λειτουργεί εγκύρως άμα ως η κυβέρνηση δώσει τον νόμιμον όρκον και αναλάβει τα καθήκοντά της...". Θεωρούμε ότι αποφάσεις, οι οποίες εκδόθηκαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και αναφέρονται στο αμφιλεγόμενο νομικό καθεστώς των μεταπολεμικών κυβερνήσεων, δεν θα πρέπει να αποτελούν σήμερα σημείο επιστημονικής αναφοράς.

(72) Βλ. άρθρο του: "Τινά περί των υπηρεσιακών Κυβερνήσεων, ως και των πολιτικών τοιούτων, προ της εις αυτάς παροχής ψήφου εμπιστοσύνης εις Ελλάδα (1959), σ. 149.

(73) Βλ. Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. Α', σ. 314.

(74) Βλ. Εγγυήσεις, τ. ΙΙ, σ. 447 και Η νομιμοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, Νοβ 1975, τ.5., σ. 456.

(75) Για τα εννοιολογικά στοιχεία και τις συνέπειες της δημοκρατικής αρχής βλ. την ανάλυση του Γ. Κ α σ ι μ ά - τ η, Περί των θεμελιωδών αρχών του Συντάγματος. ΤοΣ 1975, σ. 5 επ. "Η προσδιοριστική δύναμη της δημοκρατικής αρχής είναι μόνον γενική, δι' όλας τας συνταγματι-

λευτικού συστήματος, το οποίο θεωρείται ότι αποτελεί ουσιώ-
δες στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος (76) εκφεύγουν
από τα πλαίσια αυτής της εργασίας. Σημειώνουμε ενδεικτικά
την αντίστοιχη άποψη του Α. Σβώλου (77): "Τα ανωτέρω οργανι-
κά στοιχεία (αντιπροσωπευτικό σώμα ή σώματα, αρχηγός της εκ-
τελεστικής εξουσίας και υπουργείον -Cabinet - συνδέονται
διά της κοινοβουλευτικής σχέσεως, η οποία συνιστά την βάση
του όλου συστήματος και έχει, γενικώς, ως κύριον και ουσιώ-
δες περιεχόμενον την εξάρτησιν των κυβερνήσεων από τας Βου-
λάς".

Παρατηρούμε ότι μέσα στην προθεσμία του άρθρ. 84 παρ. 1
του Συντ.η Κυβέρνηση νόμιμα ασκεί όλες τις συνταγματικές αρ-
μοδιότητές της μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και εκείνες
του άρθρου 48. Νομίζουμε όμως ότι το σχετικό διάταγμα πρέ-
πει να προσυπογράφεται από Κυβέρνηση, η οποία έχει την εμπι-
στοσύνη της Βουλής για να αποτραπεί η δυνατότητα καταχρη-
στικής εφαρμογής του άρθρ. 48 από τον Πρόεδρο της Δημοκρα-
τίας με προσυπογραφή του Διατάγματος από Κυβέρνηση η οποία
θα έχει διοριστεί ad hoc (78) όπως οι Κυβερνήσεις οι οποίες

κάς αρχάς και συνίσταται εις το ότι όλαι αι αρχαί θα
πρέπει να εξυπηρετούν το κύκλωμα μετουσιώσεως της λαϊ-
κής θελήσεως εις κρατικήν εξουσίαν και της κρατικής
εξουσίας εις έργον χάριν του κοινωνικού συνόλου". Επί-
σης Γ. Ρ α ῖ κ ο υ, op.cit. σ. 84 επ.· Δ. Τ σ ά τ σ ο υ
Συνταγματικό Δίκαιο Εκδ. Σάκουλα, 1981, σ. 201 επ.

(76) Γ. Κ α σ ι μ ά τ η , op.cit. σ. 25

(77) Συνταγματικόν Δίκαιον, op.cit. σ. 343.

(78) Για τη δυνατότητα νομιμοφανούς "παράκταμψης" του Συντάγ-
ματος βλ. Σ. Γ ι α τ α γ ά ν α, Η καταστρατήγηση του
Συντάγματος, op.cit. σ. 29 επ.: "Η πίστη στον τύπο του
νόμου με παράλληλο εκτροχιασμό από την ουσία του, η τή-
ρηση του γράμματος του Συντάγματος και η ταυτόχρονη
στρέβλωση του πνεύματός του, αποτελεί ένα ιδιαίτερο

είναι δυνατόν να προκύψουν βάσει των άρθρ. 37 παρ. 4 και 38 παρ. 2 του Συντάγματος : κατά το άρθρο 37 παρ. 4 εάν δεν είναι δυνατό να σχηματισθεί κυβέρνηση από το σχετικώς πλειοψηφούν κόμμα ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αναθέσει νέα διερευνητική εντολή στον αρχηγό του δευτέρου σε κοινοβουλευτική δύναμη κόμματος ή να διορίσει Πρωθυπουργό, μετά γνώμη του Συμβουλίου της Δημοκρατίας μέλος ή μη της Βουλής, δυνάμενο κατά την κρίση του να τύχει ψήφου εμπιστοσύνης της Βουλής. Με τη ρύθμιση αυτή, η οποία αλλοιώνει τον κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος, είναι δυνατός ο διορισμός "προεδρικού" πρωθυπουργού. Σοβαρότερη απόκλιση από την αρχή της δεδηλωμένης εμφανίζει το άρθρο 38 παρ. 2 σε συνδυασμό με την παρ. 1 διάτ. β', το οποίο επιτρέπει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας να παύσει κυβέρνηση, η οποία απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής και να αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε μέλος της Βουλής. Οι διατάξεις αυτές έγιναν αντικείμενο οξυτάτης κριτικής από το σύνολο της θεωρίας (78) και η σημασία τους στην ερμηνεία του άρθρου 48 είναι

φαινόμενο που χαρακτηρίσθηκε προσφυστάτα σαν καταστρατήγηση του Συντάγματος" και σ. 39 επ.

- (78) Βλ. κυρίως Γ. Α ν α σ τ α σ ι ά δ η, Ο διορισμός και η παύση των κυβερνήσεων στην Ελλάδα, Διδασκ. Διατριβή, 1981, σ. 184 επ.· Ε. Β ε ν ι ζ έ λ ο υ, Η λογική του πολιτεύματος και η δομή της εκτελεστικής εξουσίας στο Σύνταγμα του 1975, Παρατηρητής 1980, σ. 72 επ.· Α. Μ ά ν ε σ η, Η νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, σ. 454 επ.· Α. Ρ α ί κ ο υ, ορ.cit.σ. 316 επ.· Δ. Τ σ ά τ σ ο υ, ορ.cit. σ. 313.- Βλ. επίσης στην έρευνα του περιοδικού Οικονομία και Κοινωνία, τ.13, Ιούν. Ιουλίου 1980, Επτά Απόψεις για το Σύνταγμα τις προτάσεις για αναθεώρηση των σχετικών άρθρων των: Ν. Α λ ι β ι ζ ά τ ο υ, σ. 7· Κ. Μ α υ ρ ι ά, σ. 15 και Δ. Τ σ ά τ σ ο υ, σ. 20.

προφανής: ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει κυβέρνηση της αποκλειστικής επιλογής του, με την οποία κηρύσσει τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, ουσιαστικά χωρίς κανένα κυβερνητικό έλεγχο.

Ακανθώδες είναι και το θέμα της προσυπογραφής του διατάγματος από κυβέρνηση, η οποία τελεί υπό παραίτηση. Μία κυβέρνηση θεωρείται ότι τελεί υπό παραίτηση από του χρόνου της υποβολής της παραίτησης στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και μέχρις ότου δημοσιευθεί το διάταγμα περί αποδοχής της παραίτησης στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (79). Η υποβολή της παραίτησης μπορεί να οφείλεται σε καταψήφιση της Κυβέρνησης στη Βουλή (μη αποδοχής από τη Βουλή της πρότασης εμπιστοσύνης ή αποδοχής της πρότασης δυσπιστίας), σε παύση της Κυβέρνησης (αν και απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής, με επίκληση του άρθρου 38 παρ. 2 του Συντάγματος) και σε παραίτηση λόγω λήξεως της βουλευτικής περιόδου, για να διορισθεί υπηρεσιακή κυβέρνηση προς διεξαγωγή εκλογών. Επίσης είναι δυνατό να υπάρξει εκούσια παραίτηση κυβέρνησης κατά τη διάρκεια της βουλευτικής περιόδου, ανεξάρτητα από τη δεδομένη εμπιστοσύνη της Βουλής.

Στο ισχύον Σύνταγμα όπως και στο Σύνταγμα του 1952 δεν υπάρχει πρόβλεψη σχετικά με τις αρμοδιότητες της υπό παραίτηση Κυβέρνησης. Έχει διατυπωθεί τόσο η άποψη περί περιορισμένων εξουσιών της υπό παραίτηση Κυβερνήσεως όσο και περί του αντιθέτου (80). Νομίζουμε ότι κυβέρνηση η οποία τελεί υπό παραίτηση λόγω απώλειας της κοινοβουλευτικής εμπιστοσύνης, δεν νομιμοποιείται να αποφασίσει για την κήρυξη

(79) Σε περίπτωση καταψήφισης της Κυβέρνησης θεωρείται ότι τελεί υπό παραίτηση από της ημέρας της αποδοκιμασίας της Βουλής και ότι από της υποβολής της παραίτησεως. Βλ. Π. Παράρ, op.cit. σ. 104 σημ. 194.

(80) Κατά τον Α. Μάνη, Εγγυήσεις, II, σ. 465 σημ.88 :

της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας, δεδομένης της τεραστίας πολιτικής ευθύνης που αυτή συνεπάγεται, ιδιαίτερα στην περίπτωση των εσωτερικών κινδύνων.

Τις ίδιες επιφυλάξεις έχουμε και για την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας από υπηρεσιακή κυβέρνηση (81), η οποία

(80) Κατά τον Α. Μάνηση, Εγγυήσεις, ΙΙ, σ. 465 σημ.88 : "αι εξουσίαι της υπό παραίτησιν Κυβερνήσεως είναι, λόγω ακριβώς της προσωρινότητός της, περιωρισμέναι. Αύτη δεν δικαιούται πέραν της διεισπεραιώσεως των καθημερινής φύσεως υποθέσεων να λάβη αποφάσεις μείζονος σπουδαιότητος είτε εκ των θεωρουμένων ως "διοικητικού" χαρακτήρος (όπως είναι π.χ. ο διορισμός ανωτάτων κρατικών λειτουργών) είτε ως "κυβερνητικού"-πολιτικού χαρακτήρος (τόσον επί εσωτερικών όσον και επί εξωτερικών υποθέσεων του κράτους) και δη δεσμευτικής της διαδόχου Κυβερνήσεως, εκτός εάν πρόκειται περί όλως εκτάκτων περιπτώσεων κατεπείγουσης φύσεως, η μή άμεσος αντιμετώπισις των οποίων θα συνεπήγετο σοβαράς ζημίας εις ουσιώδη συμφέροντα του κράτους". Αντίθετα ο Π. Παράρας, *op.cit.* σ.104 θεωρεί ότι πρέπει να θεωρηθεί ως ισχύουσα η νομολογιακή αρχή, κατά την οποία "εξ ουδεμιός συνταγματικής ή νομοθετικής διατάξεως ή γενικής αρχής του δικαίου προκύπτει ότι οι Υπουργοί παραιτηθείσης Κυβερνήσεως περιορίζονται, κατά το από της υποβολής της παραιτήσεως μέχρι της αποδοχής αυτής χρονικό διάστημα, εις το να υπογράφουν μόνον έγγραφα τρεχούσης υπηρεσιακής φύσεως χωρίς να έχουν την εξουσίαν να εκδίδουν εκτελεστάς διοικητικές πράξεις εντός των ορίων της κειμένης νομοθεσίας", συμπληρώνει όμως ότι "η υπό παραίτησιν Κυβέρνησις δεν δύναται να εκδώσει πράξιν νομοθετικού περιεχομένου, η οποία ως εκ του κειμένου της, θα ερμηνεύετο ως πολιτική πράξις, δεσμεύουσα οριστικώς και κυρίως προς τα έξω την χώραν".- Την άποψη για τη δυνατότητα κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας από υπό παραίτηση Κυβέρνηση δέχεται ο J. H e c k e l, *op. cit.* σ. 287-288, σημ.127.

(81) Για τις δυνατότητες σχηματισμού υπηρεσιακής κυβέρνησης υπό το καθεστώς του Συντάγματος του 1975 βλ. Γ. Α ν α σ τ α σ ι ά δ η, *op. cit.* σ. 192 επ., με εκτενή βιβλιογραφία.- Για τις εξουσίες της υπηρεσιακής κυβέρνησης βλ. γενικά Δ. Α π ο σ τ ο λ ί δ η, Τινά περί των υπηρεσιακών κυβερνήσεων ως και των πολιτικών τοιούτων προ

ενδέχεται να καλείται να διενεργήσει εκλογές μετά από ανώμαλες διαδικασίες παύσης της νόμιμης Κυβέρνησης (82).

Στο σημείο αυτό πρέπει να παραδεχθούμε ότι τελειώνει η σφαίρα των νομικών σκέψεων και αρχίζει η σφαίρα των πολιτικών εκτιμήσεων. Η αναγνώριση μόνο στην Κυβέρνηση που απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής του δικαιώματος κήρυξης της κατάστασης πολιορκίας βασίζεται στην πρωταρχική σημασία της κοινοβουλευτικής αρχής στο πολιτικό σύστημα που καθιερώνεται από το Σύνταγμα του 1975: η παραδοχή της άποψης αυτής όμως δεν επιτρέπεται να οδηγήσει στην ακραία θέση της αδυναμίας άμεσης λήψης των αναγκαίων μέτρων σε περίπτωση κρίσεως, η οποία ενδέχεται να εκδηλωθεί κατά τη διάρκεια διακυβερνήσεως της χώρας από κυβερνήσεις των ανωτέρω κατηγοριών. Σε περιπτώσεις όπως οι παραπάνω νομίζουμε ότι πρέπει να προβλέπεται ο σχηματισμός κυβερνήσεως εθνικής ενότητας, στην οποία θα μετέχει οπωσδήποτε και ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολιτεύσεως, ουτως ώστε να ελαχιστοποιείται ο κίνδυνος καταχρήσεως εξουσίας.

της εις αυτάς παροχής ψήφου εμπιστοσύνης, ΕΔΔΔ, 1959, σελ. 52 : "(η υπηρεσιακή κυβέρνηση) οφείλει να ενεργή μόνον όσας πολιτικές πράξεις είναι απολύτως αναγκαίαι διά την εκπλήρωσιν της ανατεθείσης αυτή αποστολής και φέρουν τον χαρακτήρα του "κατεπείγοντος".

- (82) Πρβ. όμως και την άποψη του Α. Παντελή, Τρεις προεδρικές αρμοδιότητες: ο διορισμός πρωθυπουργού, η παύση της κυβερνήσεως και η κήρυξη της καταστάσεως πολιορκίας, ΤοΣ 1981, σ. 257, κατά την οποία "ο Πρωθυπουργός της προεκλογικής περιόδου δεν μπορεί να προσυπογράψει το διάταγμα για την κατάσταση πολιορκίας, παρά μόνον αν αναβιώσει η Βουλή. Αν είναι λοιπόν υπηρεσιακός πρέπει να παραχωρήσει προηγουμένως τη θέση του στον αρχηγό της πλειοψηφίας της Βουλής". Η άποψη αυτή όμως δεν αναφέρεται στο άμεσο "δέον γενέσθαι", στην περίπτωση δηλαδή της ανυπερθέτου ανάγκης λήψεως μέτρων.

3. Υποχρέωση του Προέδρου της
Δημοκρατίας να υπογράψει το
Διάταγμα.

Εάν νόμιμη κυβέρνηση εισηγηθεί στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την αναστολή των συνταγματικών διατάξεων κλπ., ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας οφείλει, εάν διαβλέπει ότι το διάταγμα δεν αποσκοπεί στην καταπάτηση ατομικών ελευθεριών και ότι φέρει όλα τα τυπικά εξωτερικά στοιχεία εγκυρότητας, δηλαδή υπογραφή πρωθυπουργού και των περισσότερων μελών του υπουργικού συμβουλίου, να το υπογράψει (83). Ο Α. Παντελής (84) υποστηρίζει ότι "ο Πρόεδρος δύναται να έχει γνώμη για τη σκοπιμότητα της (κήρυξης της κατάστασης πολιορκίας) και δεν υποχρεώνεται νομικά να υπογράψει, αν ο Πρωθυπουργός επιμένει" (85). Θεωρούμε ότι η άποψη αυτή είναι σύμφωνη με το ρόλο, τις αρμοδιότητες και τις ευθύνες που επιφυλάσσει το ισχύον Σύνταγμα στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ως ρυθμιστή του πολιτεύματος. Ο "πολιτικός δικεντρισμός" που καθιερώνει το Σύνταγμα, κατά την έκφραση του Π. Λαγτόγλου, σκοπεύει ακριβώς στον έλεγχο της Κυβερνήσεως, από τον άλλο "πόλο" της εκτελεστικής εξουσίας. Η σημασία του ελέγχου αυτού, ειδικά στην περίπτωση του άρθρου 48, είναι προφανής. Κατά την άποψη του Α. Μανιτάκη (86) : "Όταν λέμε ότι ο αρχηγός του κράτους σ' ένα κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης ασκεί ρυθμιστικό ρόλο δεν σημαίνει ότι δεν δικαιούται να έχει άπο-

(83) Ανάλογη η άποψη του Π. Παρά, *op cit.* σ. 109 επ., για τις πράξεις του άρθρου 44 παρ. 1.

(84) *op cit.* σ. 258

(85) Ανάλογη άποψη για τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας σχετικά με την κήρυξη της κατάστασης άμυνας βλ. παραπάνω σ. 73 σημ.31.

ψη για την πολιτική κατάσταση της χώρας, δεν σημαίνει ότι δεν δικαιούται να προειδοποιεί, να νουθετεί, να συμβουλεύει, ή να προτρέπει την υπεύθυνη κυβέρνηση της χώρας. Οι αρμοδιότητες αυτές είναι συνυφασμένες με το ρυθμιστικό ρόλο ενός αρχηγού του κράτους με κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης. Εκείνο που δεν δικαιούται ένας αρχηγός κράτους κοινοβουλευτικής δημοκρατίας είναι ν' αντιπαραθέτει τη δική του πολιτική άποψη σ' εκείνη της κυβέρνησης. Ή ν' αντιδικεί πολιτικά με την κυβέρνηση ή να θέλει να διαμορφώνει μαζί με την κυβέρνηση τη γενική πολιτική της χώρας. Αυτό δεν δικαιούται να το κάνει. Αν το κάνει παραβαίνει συνταγματικό κανόνα".

Η άποψη αυτή, όμως, νομίζουμε ότι αναφέρεται σε περιόδους ομαλής πολιτικής ζωής. Σε περιόδους κρίσεως, όταν π.χ. μία κυβέρνηση ετοιμάζεται να πραγματοποιήσει ένα πραξικόπημα ή να προβεί σε περιορισμό των ατομικών ελευθεριών χωρίς πειστική αιτιολογία, δεν μπορεί να μην αναγνωρίζεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας το δικαίωμα "να αντιδικήσει πολιτικά μαζί της".

β. Δ ι α τ α γ μ α π ρ ο σ υ π ο γ ρ α φ ό μ ε ν ο
α π ό τ ο ν Π ρ ω θ υ π ο υ ρ γ ό .

Και στην περίπτωση αυτή, κατά μείζονα λόγο θα πρέπει να πρόκειται για Πρωθυπουργό, ο οποίος θα απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής. Για τους κινδύνους της ρύθμισης αυτής είναι κατηγορηματικός ιδιαίτερα ο Α. Μάνεσης (87): "Διότι ενδέχεται να πρόκειται για Πρωθυπουργό έμπιστο αποκλειστικά του Προέδρου της Δημοκρατίας, μη έχοντα την εμπιστοσύνη της Βουλής (άρθρ. 84 παρ. 1 και 2 Συν.) ή διορισμένο ad hoc από τον Πρόεδρο ύστερα από την παύση Κυβέρνησης πλειοψηφίας (άρ-

(86) ΑΝΤΙ, τευχ. 274/9.11.1984, σ. 13.
(87) Ατομικές Ελευθερίες, σ. 94 επ.

θρο 38 παρ. 2 Συντ.) ή τη διάλυση της Βουλής που τη στήριζε (άρθρο 41 παρ. 1 Συντ.), για να καταστεί ακριβώς δυνατή η ανεμπόδιστη κήρυξη της "κατάστασης πολιορκίας", με την προσυπογραφή οποιουδήποτε πρωθυπουργού (βλ. και άρθρο 38 παρ. 1 εδ. β' Συντ.) και μάλιστα πριν ακόμη αυτός σχηματίσει την Κυβέρνηση του (πρβλ. άρθρο 37 παρ. 1 Συντ.). Εξάλλου αυτή η διάταξη διασπά την ενότητα της Κυβέρνησης, ως συλλογικού οργάνου του κράτους που είναι αρμόδιο να καθορίζει και κατευθύνει τη γενική πολιτική της χώρας (άρθρα 81 παρ. 1 και 82 παρ. 1 Συντ.). Σε περίπτωση δε Κυβερνήσεων "συνασπισμού" (δύο ή περισσότερων κομμάτων) ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας θα έχει την ευχέρεια να αγνοεί το συσχετισμό πολιτικών δυνάμεων που υπάρχει, όχι μόνο στη Βουλή, αλλά και μέσα στην ίδια την Κυβέρνηση, αρνούμενος στην αφοσίωση του διορισμένου υπ' αυτού Πρωθυπουργού (του). Έτσι η προσυπογραφή του Πρωθυπουργού δεν αποτελεί μεν εγγύηση για την αποτροπή καταχρηστικών εφαρμογών του άρθρου 48 παρ. 1, εγγυάται όμως την άμεση αντιμετώπιση των "εσωτερικών κινδύνων".

Εξαιτίας αυτής της ενδεχόμενης καταστρατήγησης του Συντάγματος θεωρούμε ότι επιβάλλεται η επιβολή των μέτρων από Πρωθυπουργό, που θα έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής.

IV . ΠΡΟΒΛΕΠΟΜΕΝΑ ΜΕΤΡΑ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 48

Στην πρώτη παράγραφο το άρθρο 48 περιλαμβάνει τα ίδια "μέσα" αντιμετώπισης των κρατικών κρίσεων όπως και τα προηγούμενα Συντάγματα. Διαφοροποίηση παρουσιάζει η δεύτερη παράγραφος, η οποία αναγνωρίζει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την αρμοδιότητα να λαμβάνει "υπό τις αυτές προϋποθέσεις" και πάντα τα νομοθετικής και διοικητικής φύσεως μέτρα προς αντι-

μετώπισιν της καταστάσεως και την ταχύτεραν αποκατάστασιν της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών".

1. Τα μέτρα του άρθρου 48 παρ. 1

Οι δυνατότητες επέμβασης της εκτελεστικής εξουσίας στο σύστημα προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων γίνονται αντιληπτές από την απλή ανάγνωση των διατάξεων του άρθρου 48 παρ. 1, όπου ορίζεται ότι είναι δυνατή η αναστολή των διατάξεων των άρθρων 5 παρ. 4, 6, 8, 9, 11, 12 παρ. 1 έως και 4, 14, 19, 22, 23, 96 παρ. 4 και 97 ή ορισμένων από αυτά, η θέση σε εφαρμογή του εκάστοτε ισχύοντος νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας και η σύσταση εξαιρετικών δικαστηρίων.

Κατά τις συζητήσεις στη Βουλή για το ν. 566/1977 ο Κ. Στεφανάνης (88), Υπουργός Δικαιοσύνης, ισχυρίσθηκε ότι η εφαρμογή των μέτρων μπορεί να γίνει σε τρία στάδια, ανάλογα με το βαθμό σοβαρότητας της κρίσης. Η μέχρι σήμερα όμως εφαρμογή των αντιστοίχων άρθρων απέδειξε ότι το συνήθως συμβαίνον είναι η συνδυασμένη "χρησιμοποίηση" και των τριών. Εξ άλλου ανακύπτει το πρακτικό πρόβλημα, στην περίπτωση αναστολής του άρθρου 8, της ύπαρξης των αρμοδίων δικαστηρίων, εάν δεν προβλεφθεί η ταυτόχρονη σύσταση των εξαιρετικών δικαστηρίων και η εφαρμογή του ν. 566/1977.

(88) Πρακτικά Βουλής, Περίοδος Α΄ Προεδρευομένης Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση 4Η΄/16 Μαρτίου 1977, σ. 3996 "Σύμφωνα με τη θεωρία της αμύνης χρησιμοποιούμε τα απολύτως αναγκαία μέσα, διά να αποτρέψωμε τον κίνδυνον και εάν δεν το επιτύχομεν διά της αναστολής προχωρούμε εις τον στρατιωτικόν νόμον".

~~2~~ (α.) Η αναστολή των άρθρων του
Συντάγματος

Η αναστολή της ισχύος των κατωτέρω άρθρων ή μερικών από αυτά αναφέρεται ως το πρώτο μέσο αντιμετώπισης του κινδύνου:

5 παρ. 4 (που απαγορεύει κατ' αρχήν τα ατομικά διοικητικά μέτρα, σχετικά με την ελευθερία διακίνησης κλπ) *

6 (που προστατεύει την προσωπική ασφάλεια)*

8 (που απαγορεύει την αφαίρεση του νόμιμου δικαστή και τη σύσταση δικαστικών επιτροπών και εκτάκτων δικαστηρίων)*

9 (άσυλο κατοικίας)*

11 (δικαίωμα συναθροίσεων)*

12, παρ. 1-4 (δικαίωμα συνεταιρισμού, σύστασης ενώσεων και σωματείων (89) *

14 (ελευθερία γνώμης και τύπου)*

19 (απόρρητο επιστολών κλπ.)*

22 (προστασία δικαιώματος εργασίας και απαγόρευσης αναγκαστικής εργασίας)*

23 (συνδικαλιστική ελευθερία και δικαίωμα απεργίας)*

96 παρ. 4 (απαγόρευση υπαγωγής ιδιωτών στη δικαιοδοσία των στρατοδικείων)*

97 (εκδίκαση κακοουργημάτων και πολιτικών εγκλημάτων από μικτά ορκωτά δικαστήρια).

(89) Σχετικά με την αναστολή του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι βλ. την ΣτΕ 3567/1978 (Τμ.Α΄) ΤοΣ 1979, σ. 299, "Μόνη ή διά διατάγματος θέσις εν ισχύϊ του ν. ΔΞΘ΄ "περί καταστάσεως πολιορκίας" και η συνεπεία ταύτης αναστολή της ισχύος των περί ατομικών ελευθεριών άρθρων του Συντάγματος δεν επάγεται την διάλυσιν των νομίμως υφισταμένων λειτουργουσών ενώσεων και σωματείων, αιρομένης μόνον της συνταγματικής αυτών προστασίας.

Σε περίπτωση αναστολής ορισμένων από τα άρθρα αυτά (πχ. περί προσωπικής ασφαλείας, περί ασύλου κατοικίας) οι διοικητικές αρχές (δηλαδή η αστυνομία) θα μπορούν να προβαίνουν στις σχετικές ενέργειες χωρίς την τήρηση των εγγυήσεων που προβλέπει το Σύνταγμα. Εάν η αναστολή γίνει σε συνδυασμό με την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου, τότε στις ενέργειες αυτές μπορεί να προβαίνει η στρατιωτική αρχή. Πάντως η προσβολή των ατομικών δικαιωμάτων επιτρέπεται αποκλειστικά και μόνο σε περιπτώσεις που έχουν σχέση με την ασφάλεια του κράτους, του πολιτεύματος και της δημόσιας τάξης, όπως ορίζεται άλλωστε ρητά και στις αντίστοιχες διατάξεις του στρατιωτικού νόμου (90).

X (β.) Η σύσταση εξαιρετικών δικαστηρίων

Τα εξαιρετικά ποινικά δικαστήρια, τα οποία προβλέπονται για την εκδίκαση των υπό κατάσταση πολιορκίας τελουμένων αξιολογικών πράξεων είναι τα έκτακτα στρατοδικεία, ναυτοδικεία, και αεροδικεία (91).

(90) Βλ. Α. Μάνηση, op.cit. σ. 103. Πρβλ. και Γνωμοδ. 1652/12.8.1967, Εισαγγ. Πλημμ. Ρόδου (Αλ. Φλώρου), Ποιν. Χρ. ΙΗ' σ. 380.

(91) Βλ. Χ. Δέδε, Ποινική Δικονομία, Εκδ. Δ', 1975 σ.159. Παρά την αυτοτελή πρόβλεψη σύστασης εξαιρετικών δικαστηρίων το άρθρο 48 περιέλαβε στα αναστελλόμενα άρθρα και το άρθρο 8, το οποίο απαγορεύει τη σύσταση εκτάκτων δικαιοτηρίων και δικαστικών επιτροπών, δηλαδή δικαστηρίων, τα οποία συνιστώμενα εκ των υστέρων, ad hoc ή ad personam θα επιληφθούν ορισμένης υποθέσεως. Με τη δυνατότητα αναστολής του άρθρου 8 προκύπτει το θέμα της ενδεχόμενης δυνατότητας σύστασης εκτάκτων δικαστηρίων,

Για συστηματικούς λόγους θα εξετάσουμε εν συντομία τον τρόπο οργανώσεως των διαρκών στρατοδικείων και εν συνεχεία τις περιπτώσεις σύστασης και τον τρόπο λειτουργίας των εκτάκτων στρατοδικείων.

Δικαιολογία σύστασης των τακτικών στρατοδικείων θεωρήθηκε ότι είναι η ανάγκη εκδίκασης των παραπτωμάτων των στρατιωτικών από δικαστές, οι οποίοι θα ήταν προσαρμοσμένοι στο

της δυνατότητας δηλαδή παρέγκλισης από την αρχή του νομίμου δικαστή. Το θέμα αυτό είχε εμφανισθεί και υπό το καθεστώς του άρθρου 91 του Συντάγματος του 1952, το οποίο επίσης, εκτός από την πρόβλεψη σύστασης εξαιρετικών δικαστηρίων, προέβλεπε και τη δυνατότητα αναστολής του αντιστοίχου άρθρου 8. Οι Σ β ώ λ ο ς - Β λ ά χ ο ς σπ.ε.ι.τ. Β'σ. 150, υποστηρίζουν ότι "διά της δυνατότητας αναστολής του άρθρου 8 υποδηλούται απλώς και μόνον το επιτρεπτόν συστάσεως διά νόμου "εξαιρετικών δικαστηρίων" ήτοι εκτάκτων στρατοδικείων. Εν τοιαύτη περιπτώσει θα επρόκειτο περί απλής ταυτολογίας, ισοδυναμούσης προς ουσιαστικήν ανυπαρξίαν της περί αναστολής του άρθρου 8 διατάξεως, όπως επίσης και εάν ο ενεργήσας την παρεμβολήν ενόμισεν, ανακριβώς, ότι αι έννοιαι των "εξαιρετικών δικαστηρίων" αφενός και των "δικαστικών επιτροπών και εκτάκτων δικαστηρίων" αφετέρου, είναι ταυτόσημοι, οπότε το δυνατόν της αναστολής του άρθρου 8 θα υπεδήλου πάλιν, αποκλειστικώς και μόνον την πρόθεσιν όπως εκ της διατάξεως της §2 του άρθρου 8 μη κωλύεται η κατά νόμον σύστασις "εξαιρετικών δικαστηρίων", ήτοι εκτάκτων στρατοδικείων". Ανάλογη άποψη βλ. και σε Α. Μ ά ν ε ση, Ατομικές Ελευθερίες, σ. 221: "Διότι αυτό το ενδεχόμενο (σύστασης δικαστικών επιτροπών και εκτάκτων δικαστηρίων) δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται προς την αληθινή θέληση του συντακτικού νομοθέτη, έστω και αν κατά την ψήφιση του άρθρου 48 δεν αντιμετωπίσθηκε το ζήτημα (μόνον ο εισηγητής της πλειοψηφίας στην αρμόδια υποεπιτροπή επισήμανε το θέμα του άρθρου 8, αλλά ύστερα κανείς δεν το ξαναέθεσε)". Α. Ρ α ῖ κ ο υ, Παραδόσεις Συντ. Δικαίου, τ. Α', σ. 372-373.

πνεύμα της στρατιωτ. νομοθεσίας και πειθαρχίας (91α). Οι σχέσεις Συντάγματος και στρατιωτικής δικαιοσύνης ρυθμίζονται από το πλέγμα των διατάξεων των άρθρων 96 παρ. 4 και 5 και 93 παρ. 2 έως 4. Κατά το άρθρο 96 παρ. 4 ορίζεται ότι στην αρμοδιότητα των στρατοδικείων, ναυτοδικείων και αεροδικείων, τα της λειτουργίας των οποίων ρυθμίζει ειδικός νόμος (ο Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας) δεν δύνανται να υπαχθούν ιδιώτες. Τα δικαστήρια αυτά είναι αρμόδια για την εκδίκαση αξιωματικών πράξεων, που τελούνται από αξιωματικούς, είτε προβλέπονται από το ΣτρΠΚ είτε από τον κοινό ΠΚ. Τα στρατοδικεία συγκροτούνται κατά πλειοψηφία από μέλη του δικαστικού σώματος των ενόπλων δυνάμεων, και πρέπει να απολαμβάνουν των εγγυήσεων προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας του άρθ. 87 παρ. 1. Για την έκδοση των αποφάσεών τους και για τις συνεδριάσεις τους εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθ. 93 παρ. 2 έως 4, δηλαδή επιβάλλεται η δημοσιότητα των συνεδριάσεων, πλην των εξαιρέσεων που προβλέπονται από το Σύνταγμα, είναι υποχρεωτική η αιτιολόγηση της δικαστικής απόφασης και η καταχώρηση της γνώμης της μειοψηφίας και ισχύει η υποχρέωσή τους να μην εφαρμόζουν νόμο, το πριεχόμενο του οποίου αντίκειται προς το Σύνταγμα. Κατά το άρθρο 96 παρ. 5 τα θέματα αυτά πρέπει να ρυθμισθούν με νόμο, ο νόμος αυτός όμως δεν έχει εκδοθεί ακόμη, παρά το γεγονός ότι κατά τη συζήτηση του άρθρου στη Βουλή ο τότε υπουργός Δικαιοσύνης Κ. Στεφανάνης είχε διατυπώσει την αισιόδοξη άποψη ότι η έκδοση του νόμου θα συντελείτο εντός του 1975 (92). Η καθυστέρηση της έκδοσης

(91α) Τον τρόπο συστάσεως του Δικαστικού Σώματος των Ενόπλων Δυνάμεων προβλέπει το Ν.Δ. 657 της 28.8/7.9.1970.

(92) Βλ. Επίσημα Πρακτικά Βουλής, Συνεδριάσεις ΠΒ' / 11 Μαΐου 1975, σ. 702.- Κατά της ρύθμισης των θεμάτων αυτών με νόμο και υπέρ της απευθείας διευθετήσεώς τους από το Σύνταγμα τάχθηκαν κυρίως οι Βουλευτές Θ. Μανανής,

αποκτά ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι είχε δημιουργηθεί συνταγματικό ζήτημα σχετικά με το θέμα της άσκησης αναιρέσεως, σε περίπτωση μη αιτιολογίας της αποφάσεως. Με βάση το άρθρο 426 του ισχύοντος Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα η έλλειψη αιτιολόγησης της απόφασης δεν συνιστά λόγο αναιρέσεως, κατά προφανή αντίθεση προς τη συνταγματική επιταγή του άρθρου 96 παρ. 5 (93).

Παρέκκλιση από την συνταγματική αρχή της ισότητας συνιστά η υπαγωγή αδικημάτων του κοινού Π.Κ, που διαπράττονται από στρατιωτικούς, στη δικαιοδοσία των στρατοδικείων, στην οποία ο ιδιώτης παθών δεν έχει δικαίωμα να παραστεί σαν πολιτικός ενάγων (94).

Καιά το άρθρο 180 του Στρ. Π.Κ. το στρατιωτικό δικαστήριο συντίθεται από τον Πρόεδρο και τέσσερις δικαστές (στρατοδίκες, ναυτοδίκες), τον επίτροπο και το γραμματέα. Ο πρόεδρος, επίτροπος, αντεπίτροπος, ανακριτής και οι παρόντες διατάσσουν την ποινική δώξη σύμβουλοι λαμβάνονται από τους εν ενεργεία συμβούλους του σώματος της στρατιωτικής ή ναυτικής δικαιοσύνης και διορίζονται με Π.Δ/μα (άρθρο 184 του Στρ. Π.Κ.). Τους στρατοδίκες ορίζουν οι αρμό-

ορ.cit. σ. 700-701, Ι. Σ ε ρ γ ά κ η ς, ορ.cit. σ. 703, και Α. Κ α τ σ α ο ύ ν η ς, ορ.cit. σ. 706-707.

- (93) Του θέματος αυτού έχει ήδη επιληφθεί η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, η οποία έκρινε ότι η έλλειψη αιτιολογίας δεν αποτελεί λόγο αναίρεσης κατά των αποφάσεων των στρατιωτικών δικαστηρίων, κατά το άρθρο 426 Στρ. ΠΚ, το οποίο εξακολουθεί να ισχύει εφόσον δεν έχει εκδοθεί ο νόμος που προβλέπεται στη διάταξη 96 παρ. 5 του Συν/τος. Βλ. ΑΠ 531, 532, 533, 534, 535/1984. (Ολομ.) εις ΝοΒ 1984 τευχ. 32, σ. 1070 και ΑΠ 169/1984 (Ολομ.) ΝοΒ 32 σ. 539.

- (94) Βλ. ιδιαίτερα την αγόρευση του Γ.-Α. Μ α γ κ ά κ η, εις Πρακτικά, ορ.cit.σ. 700.

διοι διοικητές σωμάτων στρατού ή μεραρχιών από τους εν ενεργεία αξιωματικούς όπλου, οι οποίοι υπηρετούν στη φρουρά της έδρας του στρατοδικείου (άρθρο 188). Η σύνθεση του δικαστηρίου, για να ευρίσκεται σε συμφωνία με το άρθρο 96 παρ. 5 του Συντάγματος θα πρέπει να περιλαμβάνει τουλάχιστον τρία μέλη (Πρόεδρο και δύο δικαστές) από το σώμα της στρατιωτικής δικαιοσύνης (95), οι οποίοι θα πρέπει να απολαμβάνουν προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας. Στην αντίθετη περίπτωση η σύνθεση των Στρατοδικείων αντιβαίνει στην επιταγή του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης της Ρώμης, ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικαστεί η υπόθεσή του από "ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο" (96).

Εκτός από τα προβλήματα αυτά, τα οποία αφορούν τη συγκρότηση των στρατοδικείων, και τα οποία επεσήμαναν ομιλητές όλων των κομμάτων κατά τις σχετικές συζητήσεις στη Βουλή,

(95) Βλ. Πρακτικά, ορ.cit.σ. 695 επ., 697, 700 επ. τις αγορεύσεις των Γ.Α. Μαγκάκη, Α. Κουτσόγιωργα, Θ. Μανabah και Γ. Χιονίδη, οι οποίοι επεσήμαναν ότι οι στρατιωτικοί δικαστές, μη απολαμβάνοντας των εγγυήσεων της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας (δεν είναι ισόβιοι αλλά μόνιμοι δημόσιοι υπάλληλοι) και υποκείμενοι σε κρίσεις εκ μέρους των μαχίμων αξιωματικών μεταβάλλοντας σε όργανα σκοπιμότητας. Πρβλ. και την άποψη του Α. Κανελλόπουλου, ορ.cit. σ. 704, ο οποίος επεσήμανε ότι και η παροχή των εγγυήσεων του άρθρου 87 δεν είναι δυνατόν να μετατρέψει τους στρατιωτικούς δικαστές από όργανα σκοπιμότητας σε όργανα νομιμότητας, επειδή στερούνται ανεξαρτησίας και κριτικού πνεύματος και τόνισε ότι "οι στρατιωτικοί είναι τα μόνα άτομα που μπορούν να δικάζουν ποινικά. Σε καμία άλλη κατηγορία πολιτών δεν αναγνωρίζεται το δικαίωμα να έχει ιδιαίτερη ποινική δικαιοδοσία, εκτός από τους στρατιωτικούς".

(96) Βλ. Πρακτικά ορ.cit. σ. 697, 705, τις αγορεύσεις των Α. Κουτσόγιωργα και Κ. Κάππου.

προβλήματα συνταγματικότητας εμφανίζουν και πολλές διατάξεις του ΣτρΠΚ σχετικά με την προανάκριση και γενικότερα τη θέση του κατηγορουμένου κατά τη στρατιωτική προανάκριση (96α). Συγκεκριμένα την ποινική δίωξη των υπαγομένων στο στρατοδικείο διατάσσει ο διοικητής της μονάδας, στην οποία έχει ιδρυθεί (άρθρο 269 παρ. 2) και όχι ο επίτροπος. Η άσκηση, όμως, ποινικής δίωξης απαιτεί ειδική νομική κατάρτιση και εμπειρία, την οποία ο μάχιμος αξιωματικός δεν μπορεί να έχει. Επίσης όσον αφορά τη στρατιωτική προανάκριση επισημαίνουμε ότι δεν υπάρχει στο Στρ. Π.Κ. διάταξη που να καθιερώνει την αρχή της νομιμότητας, όπως συμβαίνει με το άρθρο 43 παρ. 1 του Κ.Π.Δ. (97). Υπάρχουν μόνον διατάξεις που ορίζουν ποιοί διατάσσουν, ποιοί ενεργούν προανάκριση και ποιές είναι οι διατυπώσεις της (άρθρο 273, 276, 277 Στρ. Π.Κ.). Χαρακτηριστική είναι η διαφορά των σκοπών της ανακρίσεως μεταξύ των άρθρων 239 παρ. 1 Κ.Π.Δ. και 274 παρ. 1 του Στρ. Π.Κ. Κατά το άρθρο 239 παρ. 1 Κ.Π.Δ. : "Σκοπός της ανακρίσεως είναι η συλλογή των αναγκαίων αποδεικτικών στοιχείων, ί ν α β ε β α ι ω θ ε ί η τ έ λ ε σ ι ς ε γ κ λ ή μ α τ ο ς και α-ποφασισθή αν πρέπει να εισαχθή τις εις δίκην επί τούτω" ενώ (96α) Βλ. Α. Ν ι κ ο π ο ύ λ ο υ, Η θέση του κατηγορουμένου από άποψη ατομικών δικαιωμάτων κατά τη στρατ. προανάκριση, Α. Συν. Ένωσης Ελλ. Συντ/λόγων, Οκτωβρ. 1983.

- (97) Το άρθρο 43 παρ. 1 του Κ.Π.Δ. ορίζει: "Ο εισαγγελεύς, λαμβάνων την μήνυσιν ή την αναφοράν, υποχρεούται να προβή εις την ποινικήν δίωξιν, παραγγέλλων ανάκρισιν ή προανάκρισιν, ή εισάγων την υπόθεσιν δι' απ' ευθείας κλήσεως του κατηγορουμένου εις το ακροατήριον, οσάκις τοιαύτη εισαγωγή επιτρέπεται. Εάν όμως η μήνυσις ή η αναφορά είναι νόμω αστήρικτος ή προφανώς όλως αβάσιμος κατ' ουσίαν, θέτει ταύτην εις το αρχείον, υποβάλλει δε αντίγραφον εις τον εισαγγελέα των εφετών, εκθέτων τους λόγους, δι' ους δεν προέβη εις την ποινικήν δίωξιν. Ο εισαγγελεύς των εφετών δικαιούται να διατάξη τον παρά πλημμελειοδίκαις εισαγγελέα να προβή εις ταύτην".

κατά το άρθρο 274 παρ. 1 του Στρ. Π.Κ.: "Σκοπός της στρατιωτικής ανακρίσεως είναι η συλλογή των αναγκαίων αποδείξεων, ίνα αποφασισθή εάν πρέπει να εισαχθῇ τις εις δίκην". Από τις ρυθμίσεις του Στρ. Π.Κ. λείπουν τελείως διατάξεις, οι οποίες να αναφέρονται έστω και στοιχειωδώς σε δικαιώματα του κατηγορουμένου, πράγμα που αναιρεί την ιδιότητά του ως υποκειμένου της νομικής αυτής σχέσης που συνιστά την προανάκριση και τον καθιστά αντικείμενό της. Εξάλλου, η μη αναγνώριση από το Στρ.Π.Κ. δικονομιών δικαιωμάτων στον κατηγορούμενο είναι ασυμβίβαστη με τη συνταγματική αρχή της ισότητας και της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (άρθρο 4 παρ. 1 και άρθρο 7) (98). Τα διαρκή στρατοδικεία οφείλουν να εφαρμόζουν τις διατάξεις της Συμβάσης της Ρώμης του 1950 σχετικά με τα δικαιώματα του κατηγορουμένου (άρθρο 6 παρ. 3) προς κάλυψη του κενού αυτού.

Τα προβλήματα σύνθεσης και λειτουργίας των διαρκών στρατοδικείων τονίσθηκαν με ιδιαίτερη έμφαση κατά τις σχετικές συζητήσεις στη Βουλή. Ιδιαίτερα έντονες αντιδράσεις, όμως, προκάλεσε η διατήρηση του θεσμού των εκτάκτων στρατοδικείων, τα οποία δεν διαθέτουν ούτε καν τις σκιώδεις εγγυήσεις απονομής δικαιοσύνης των τακτικών στρατοδικείων, στη δικαιοδοσία τους δε, σε περίπτωση αναστολής του άρθρου 96 παρ. 4 μπορεί να υπαχθούν και ιδιώτες. Η σύσταση εκτάκτων

(98) Βλ. Α. Ρ α ῥ ῆ ο υ, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. Β' τεύχος Β', σ. 28 επ., 42 με εκτενή ανάλυση της έννοιας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των περιπτώσεων προσβολής της.- Βλ. επίσης την αγόρευση του Γ.Α. Μ α γ - κ ᾱ κ η, εις Πρακτικά, ορ. cit. σ. 700: "... θα πρέπει τα δικαιώματα του κατηγορουμένου κατά την προδικασία να είναι τα αυτά και όταν ακόμη διώκεται από την στρατιωτική δικαιοσύνη, όπως είναι και ενώπιον της κοινής Ποινικής Δικαιοσύνης... Είναι δηλαδή ένα κομμάτι ... βαρβαρισμού εις μίαν πολιτισμένην πραγματικότητα αυτή η κατάσταση του κατηγορούμενου κατά την προδικασίαν".

στρατοδικείων θεωρήθηκε απαράδεκτη, εν όψει και της πρόσφατης εμπειρίας της Επταετίας, στην περίπτωση των εσωτερικών ταραχών (99).

Τη σύσταση των εκτάκτων στρατοδικείων ρυθμίζουν τα άρθρα 214 επ. του Στρ. Π.Κ., τα οποία διακρίνουν μεταξύ δύο περιπτώσεων σύστασης εκτάκτων στρατοδικείων: αφ' ενός μεν πρόκειται περί των στρατοδικείων, τα οποία μπορεί να συστήσει σε κάθε μεραρχία και σε κάθε μονάδα ο διοικητής τους, ή περί του στρατοδικείου, το οποίο μπορεί να συστήσει παρ' εαυτώ ο γενικός αρχηγός του στρατού (άρθρο 214) και αφ' ετέρου περί των τοπικών εκτάκτων στρατοδικείων, τα οποία μπορεί να συστήσει ο υπουργός των στρατιωτικών (Εθνικής Αμύνης σήμερα) οπουδήποτε του εσωτερικού της χώρας. Επίσης δε και ο γενικός αρχηγός του στρατού ή ο διοικητής ανεξάρτητης στρατιάς "οπουδήποτε της εις αυτόν υπαγομένης ζώνης" (άρθρο 215). Σχετικά με το προσωπικό των εκτάκτων στρατοδικείων ορίζεται ότι ο υπουργός Εθνικής Αμύνης διορίζει τους προέδρους, επιτρόπους και αντεπιτρόπους, ανακριτές, γραμματείς και υπογραμματείς από το προσωπικό της στρατιωτικής δικαιοσύνης μόνιμο ή έφεδρο. Μετά την ανάληψη όμως των καθηκόντων του γενικού αρχηγού του στρατού, ο υπουργός θέτει στη διάθεσή του το αναγκαίο προσωπικό, το οποίο αυτός κατανέμει στα στρατοδικεία που υπάγονται στην αρμοδιότητά του (άρθρο 217). Ο Πρόεδρος του εκτάκτου στρατοδικείου πρέπει να έχει βαθμό συμβούλου γ' τάξεως τουλάχιστον

(99) Βλ. την αγόρευση του Γ.Β. Μ α γ κ α κ η εις Πρακτικά, ορ.cit. σ. 696: "... η πρότασίς μας ως προουθήκη εις την διάταξιν αυτήν είναι η μεν ακραία "έκτακτα στρατοδικεία ουδέποτε συγκροτούνται", η δ' εγγυτέρα "έκτακτα στρατοδικεία δεν επιτρέπεται να συσταθούν, ειμή μόνον εν καιρώ πολέμου ή εν καιρώ γενικής επιστρατεύσεως, ένεκεν εξωτερικών κινδύνων".

και οι στρατοδίκες μπορούν εν ανάγκη να έχουν βαθμό κατώτερο του προβλεπομένου για τη σύνθεση των διαρκών στρατοδικείων εν καιρώ ειρήνης, όχι όμως και κατώτερο από το βαθμό του κατηγορουμένου (εάν είναι αξιωματικός) (άρθρο 218 παρ. 2,3) (100). Οι διατάξεις αυτές του Στρ.Π.Κ. νομίζουμε ότι πρέπει να προσαρμοσθούν στις απαιτήσεις των άρ.96 παρ.5 και 93 παρ.2,3,4 του Συντ., που ορίζει ότι η σύσταση των στρατοδικείων (και εννοεί, προφανώς και των εκτάκτων) πρέπει να είναι σύμφωνη προς το άρθρο 87 παρ. α' του Συντάγματος, δηλαδή η πλειοψηφία του δικαστηρίου να προέρχεται από μέλη του δικαστικού σώματος των ενόπλων δυνάμεων.

Η ανάγκη παρουσίας δικαστών είναι ιδιαίτερα εμφανής εάν ληφθεί υπόψη ότι και αυτά τα δικαιώματα του κατηγορουμένου των τακτικών στρατοδικείων περιστέλλονται κατά τη διαδικασία ενώπιον των εκτάκτων στρατοδικείων. Συγκεκριμένα ο υπό προσωρινή κράτηση κατηγορούμενος του τακτικού στρατοδικείου μπορεί να κάνει αίτηση προσωρινής αποφυλάκισης (άρ.303 παρ. 3 Στρ.Π.Κ.)· οι υπό απομόνωση τελούντες κατηγορούμενοι μπορούν να επικοινωνούν με το συνήγορό τους (άρθρο 304 παρ. 2 Στρ.Π.Κ.)· ο συνήγορος του κατηγορουμένου καλείται μετά το τέλος της ανάκρισης για να λάβει γνώση της δικογραφίας (άρθρο 310 Στρ.Π.Κ.)· η κλήση του κατηγορουμένου, το βούλευμα ή

(100) Κατά τις συζητήσεις στη Βουλή για το ν. 566/1977 ο θ. Μαναβής, υποστήριξε ότι η σύσταση εκτάκτων στρατοδικείων από στρατιωτικούς και όχι εξαιρετικών δικαστηρίων από τακτικούς δικαστές είναι αντισυνταγματική, διότι καταργεί τα άρθρα 26 και 87 του Συντάγματος, δηλαδή καταργεί την Τρίτη Εξουσία και ανατρέπει άρθρη τη διάρθρωση των Εξουσιών της Πολιτείας. Βλ. Πρακτικά, Συνεδρίαση 4Η'/16 Μαρτίου 1977, σ. 3983. Ανάλογη άποψη εξέφρασε και ο Α. Κ α κ λ α μ ά ν η ς, *op.cit.* σ. 3985.

η διαταγή περί παραπομπής του του επιδίδονται επί ποινή ακυρότητας της διαδικασίας τρεις τουλάχιστον ημέρες προ της δικασίμου, εφόσον διαμένει στην έδρα του δικαστηρίου και δέκα ημέρες σε κάθε άλλη περίπτωση (άρθρο 327 Στρ.Π.Κ.). τέλος κατά την αποδεικτική διαδικασία η εξέταση του κατηγορουμένου γίνεται παρουσία συνηγόρου, ο οποίος μπορεί να υποβάλει ερωτήσεις έστω και μέσω του Προέδρου. Κατά τη διαδικασία ενώπιον των εκτάκτων στρατοδικείων δεν προβλέπεται η ύπαρξη καμιάς από αυτές τις εγγυήσεις. Ειδικά ως προς τη δυνατότητα συνηγόρου να λάβει γνώση της δικογραφίας το άρθρο 385 ορίζει ότι η τήρηση της διάταξης αυτής δεν είναι υποχρεωτική. Επιπλέον με το άρθρο 386 παρ. 1 ορίζεται ότι η εισαγωγή της δίκης στο ακροατήριο γίνεται απ' ευθείας χωρίς πορηγούμενη ανάκριση ή προανάκριση. Η κλήση κοινοποιείται στον κατηγορούμενο 24 ώρες προ της δικασίμου και όπως ανέφερε στη Βουλή ο Γ.Β. Μαγκιάης: "Εκεί που κάθεσθε εις την φυλακήν παίρνετε την κλήσιν ότι αύριο το πρωί δικάζεσθε. Άντε να βρεις το δικηγόρο, άντε να δει τη δικογραφία, άντε να υπερασπίσεις τον εαυτό σου. Στερείσαι του ιεροτέρου και μεγαλύτερου δικαιώματος το οποίον έχει πας πολίτης, να υπερασπίση εαυτόν" (101).

Ο Στρ.Π.Κ προβλέπει ιδιαίτερα αυστηρές ποινές, εάν ορισμένα αδικήματα διαπραχθούν από στρατιωτικούς εν καιρώ πολέμου, ενόπλου στάσεως καταστάσεως πολιορκίας ή γενικής επιστρατεύσεως (102). Συγκεκριμένα προβλέπονται οι εξής ποινές :

(101) Βλ. Πρακτικά επί των Συζητήσεων του Συντάγματος, op.cit. σ. 696.

(102) Επισημαίνουμε ότι και εν καιρώ ειρήνης πολλοί έφεδροι που εργάζονται σε τομείς βασικούς για την εθνική άμυνα θεωρούνται αν και παραμένουν στη θέση του, ως επιστρατευμένοι σε κατάσταση γενικής επιστρατεύσεως : είναι στατιώτες με πολιτικά και δεν τους καλύπτει η απαγό-

για τη βλάβη συγκοινωνιών θάνατος και καθάρωση (άρθρο 31 Στρ.Π.Κ.) · για βλάβη στρατιωτικών πραγμάτων, δηλ. κτίρια, αποθήκες τεχνικές εγκαταστάσεις, ναυπηγεία κλπ., θάνατος και καθάρωση (άρθρο 32 Στρ.Π.Κ.) · για ανυποταξία θάνατος (άρθρο 43 Στρ.Π.Κ.) · για τη λιποταξία οπλίτη θάνατος και καθάρωση (άρθρο 47 Στρ.Π.Κ.) · για τη λιποταξία αξιωματικών θάνατος και καθάρωση (άρθρο 48 διατ. β' Στρ.Π.Κ.) · για την απείθεια κάθειρξη (άρθρο 64 παρ. 2 Στρ.Π.Κ.) · για την ανυπακοή θάνατος (άρθρο 70 διατ. β' Στρ.Π.Κ.) · για την παράβαση στρατιωτικής εντολής κάθειρξη μέχρι 10 ετών (άρθρο 72 παρ. 1 διατ. β' Στρ.Π.Κ.) · για την εγκατάλειψη θέσεως σκοπού κάθειρξη (άρθρο 79 διατ. β' Στρ.Π.Κ.) · για την κλοπή, υπεξαίρεση στρατιωτικών πραγμάτων και πλαστογραφία ισόβιος κάθειρξη (άρθρο 115 παρ. 8 Στρ.Π.Κ.) · και για την εκμετάλλευση διαπεπιστευμένων ισόβιος κάθειρξη (άρθρο 120 παρ. 3 Στρ.Π.Κ.). Δηλαδή με τη διαφοροποίηση αυτή μετατρέπονται τα πλημелήματα σε κακουργήματα και οι ποινές από φυλάκιση σε κάθειρξη, ισόβια και θάνατο.

γ. Η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου

Για την κήρυξη του νόμου 566/1977 αναφερόμεθα κατωτέρω εν εκτάσει, δεδομένου ότι αποτελεί ουσιαστικά τη νομοθετική ρύθμιση του θεσμού της κατάστασης πολιορκίας.

ρευση παραπομπής πολιτών στα στρατοδικεία. Βλ. Μ. Ζούβελου, ANTI, τ. 211-212/6.8.1982, σ. 20.

2. Η νομική φύση του διατάγματος του άρθρου 48 παρ. 1 και η δυνατότητα ελέγχου του.

Κατά την κρατούσα άποψη το διάταγμα περί κηρύξεως της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας είναι κατ' ουσία νομοθετική, με την ευρεία έννοια της λέξης, πράξη καθόσον με αυτή αναστέλλεται η ισχύς ουσιαστικών διατάξεων του Συντάγματος, η οποία περιβάλλεται τον τύπο του διατάγματος (103). Ο έλεγχος όμως του διατάγματος από το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν είναι δυνατός, επειδή θεωρείται ότι ανήκει στην κατηγορία των "κυβερνητικών πράξεων" (104) και κατά το άρθρο 45 παρ. 5 του ν.δ. 170/1973, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 27 του ν. 702/1977: "... δεν υπόκεινται εις αίτησιν ακυρώσεως αι κυβερνητικά πράξεις και διαταγαί αι αναγόμεναι εις την διαχείρισιν της πολιτικής εξουσίας".

Η έρευνα του φαινομένου των κυβερνητικών πράξεων δεν ανήκει στα πλαίσια της μελέτης αυτής, για λόγους πληρότητας όμως θα κάνουμε μια σύντομη επισκόπηση.

Η θεωρία των κυβερνητικών πράξεων έχει βασισθεί κυρίως

(103) Α. Μάνηση, Εγγυήσεις, τ. II, σ. 126-127. Π. Παράρα, *op.cit.* σ. 307. Α. Ραϊκού, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.Α, σ. 291. Ν.Ν. Σαριπόλου *op.cit.* σ. 216, σημ. 3. Χ. Σγουρίτσα, Συνταγματικόν Δίκαιον, τ. Β', τευχ. Α', σ. 108.

(104) Βλ. κυρίως Μ. Δένδια, Το κράτος δικαίου και αι πράξεις Κυβερνήσεως, Θεσσαλονίκη, 1932, σ. 142 επ.· Η. Κυριακόπουλου, *op.cit.* § 108, σ. 98 επ.· Μ. Στασινοπούλου, Δίκαιον των Διοικητικών Διαφορών, Αθήναι, 1964 σ. 176 επ.· Ε. Σπηλιωτοπούλου, Εγχ. Διοικητικού Δικαίου, Β' Εκδ., Αθήνα σ. 98 επ.

στα δεδομένα της νομολογίας του Conseil d'Etat, όπως τα επεξεργάσθηκαν γάλλοι δημοσιολόγοι. πρώτο κριτήριο για τη διάκριση των κυβερνητικών από τις λοιπές διοικητικές πράξεις χρησιμοποιήθηκε αρχικά το κίνητρο και το περιεχόμενο της συγκεκριμένης πράξης και θεωρήθηκαν κυβερνητικές οι πράξεις εκείνες που αφορούσαν τη λύση ενός πολιτικού θέματος. Αργότερα το κριτήριο αυτό εγκαταλείφθηκε και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ακολούθησε την τακτική της απαρίθμησης των κυβερνητικών πράξεων, χωρίς να φανερώνει κάθε φορά και το θεωρητικό υπόβαθρο της ad hoc επιλογής του. Οι κυβερνητικές πράξεις που αναγνωρίζει η νομολογία αυτή κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες: η πρώτη περιλαμβάνει τις πράξεις που αναφέρονται στις σχέσεις Βουλής και Κυβέρνησης και η δεύτερη εκείνες που αναφέρονται σε διακρατικές σχέσεις ή σχέσεις του κράτους με διεθνείς οργανισμούς (105).

Την τακτική της απαρίθμησης των κυβερνητικών πράξεων, χωρίς συγκεκριμένη αναφορά σε αντίστοιχες θεωρητικές κατασκευές ακολουθεί και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (106), που χαρακτηρίζει ως κυβερνητικές κυρίως τις πράξεις που αφορούν στις διεθνείς σχέσεις του κράτους ή στις σχέσεις μεταξύ εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας (π.χ. το δ/μα περί διαλύσεως της βουλής και προκηρύξεως εκλογών), και στην εξωτερική και εσωτερική ασφάλεια του κράτους. Κατ' αναλογία πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει χαρακτήρα πράξεως Κυβερνήσεως και η κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας (107).

(105) Η επισκόπηση αυτή προέρχεται από την εμπεριστατωμένη ανάλυση των κυβερνητικών πράξεων στην ελλ. και γαλλ. νομολογία και θεωρία του Π. Παυλοπούλου, Η συνταγματική κατοχύρωση της αιτήσεως ακυρώσεως, Σάκουλας, 1982, σελ. 259 επ.

(106) Αρμόδιο για να κρίνει περί της φύσεως των πράξεων κυβερνητικών είναι αποκλειστικά το ΣτΕ. Ο υπό του νόμου χαρακτηρισμός πράξεως σαν κυβερνητικής είναι αντί-

Η έννοια των κυβερνητικών πράξεων δημιουργεί ρήγμα στην έννοια του Κράτους Δικαίου και για το λόγο αυτό η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας τείνει στον περιορισμό του αριθμού τους. Υπό το ισχύον Σύνταγμα η εξαίρεσή τους από τον δικαστικό έλεγχο δεν προβλέπεται ούτε από τη γενική διάταξη του άρθρ. 20 παρ. 1 ούτε από την ειδική διάταξη του άρθρ. 95 παρ. 1 στ. α'. Για το λόγο αυτό θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί ότι η διάταξη του άρθρ. 45 παρ. 5 του Ν.Δ. 170/1973 έχει καταργηθεί (άρθρ. 111 παρ. 1 του Συντάγματος) (107α). Η μόνη λογικά ορθή και νομικά αποδεκτή θεμελίωση της μη αντίθεσης του απαραδέκτου της προσβολής των κυβερνητικών πράξεων προς το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα άσκησης αιτήσεως ακυρώσεως στηρίζεται στην άποψη, είτε ότι οι πράξεις αυτές δεν είναι δυνατόν να υπαχθούν στην κατηγορία των εκτελεστών διοικητικών πράξεων, είτε γιατί πρόκειται για εξωνομικές αξιολογήσεις, που δεν υπόκεινται στον δικαστικό έλεγχο, είτε γιατί πρόκειται για πράξεις που δεν προσβάλλουν αμέσως τα έννομα συμφέροντα του ιδιώτη, ώστε η δικαστική προστασία να προσκόπτει στην έλλειψη εννόμου συμφέροντος (108).

-
- σχυρος και δεν καθιστά απαράδεκτη την αίτηση ακυρώσεως (ΣτΕ 2438/1966).- Βλ. και Δ. Κ ό ρ σ ο υ, Εισηγήσεις Διοικητικ. Δικονομικού Δικαίου, τ.β' τευχ.α' σελ.96 επ.
- (107) Π. Παυλοπούλου, *op. cit.* σ.262 σημ. 170-171. Επίσης Ε. Σπηλιωτοπούλου, *op. cit.* σ.100. Μ. Στασινοπούλου, *op. cit.* σελ. 170.
- (107α) Βλ. Π. Δαγτόγλου Γενικό Διοικητικό δίκαιο, γ' /I, 1981, σ. 270. Π. Παυλοπούλου, *op.cit.* σ. 263. Α. Ραϊκού, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. Β', τεύχ Α', σ. 133.
- (108) Π. Δαγτόγλου, *op.cit.*σ. 271. Π. Παυλοπούλου *op.cit.* σ. 263-264.

Ήδη ο Μ. Δένδιας (109) είχε επισημάνει ότι: "Τα στοιχεία εκτιμήσεως της πράξεως κηρύξεως της καταστάσεως πολιορκίας ούτε δύναται λεπτομερώς να γνωρίζει ο δικαστής, ούτε και τας απαιτούμενας γνώσεις κέκτηται ούτε ως, και αν τυχόν κατέχη τα στοιχεία ταύτα, να είμεθα βέβαιοι ότι η εκτίμησις αυτού θα είναι ακριβής. Και τούτο συμβαίνει φυσικώτατα, αφού τα εν λόγω στοιχεία είναι πολύ ολίγον νομικά και πάρα πολύ πολιτικά, αυτός δ' ακριβώς είναι ο κυριώτερος λόγος διὰ τον οποίον φρονώ ότι ο ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας έλεγχος καθίσταται αδύνατος, ως εκ της φύσεως των στοιχείων αυτών".

Νομίζουμε ότι ο μόνος δυνατός δικαστικός έλεγχος είναι ο έλεγχος της νομιμότητος του διατάγματος, δηλ. ο έλεγχος της τήρησης των διατυπώσεων έκδοσής του (110). Ο έλεγχος αυτός, βέβαια μπορεί να έχει μόνο "παραπληρωματικό" ρόλο, δεδομένου ότι ο κυρίως έλεγχος είναι ο κοινοβουλευτικός.

3. Τ α μ έ τ ρ α τ ο υ ά ρ θ ρ ο υ 48 παρ. 2

Η δευτέρα παράγραφος του άρθρου 48 επιτρέπει "υπό τας αυτάς προϋποθέσεις", δηλαδή με προεδρικό διάταγμα προσυπογραφόμενο από το Υπουργικό Συμβούλιο ή τον Πρωθυπουργό ανάλογα με την προέλευση του κινδύνου, τη λήψη των αναγκαίων νομοθετικής ή διοικητικής φύσεως μέτρων, προς αντιμετώπιση της κατάστασης και την ταχύτερη αποκατάσταση της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών. Ως διοικητικής φύσεως μέτρα νοούνται τα ατομικά διοικητικά μέτρα που κανονικά ανήκουν στην αρμοδιότητα άλλων οργάνων της Διοικήσεως (111).

(109) Ορ.cit. σ. 146.

(110) Ανάλογη άποψη της γαλλικής νομολογίας βλ. παραπάνω σ. 50 σημ. 52.

(111) Πρβλ. την άποψη του Π. Παρά, ορ.cit. σ.252, σημ.82

α. Περιεχόμενα των "νομοθετικών ή φύσεως μέτρων"

Με τη διάταξη αυτή παρέχονται στην εκτελεστική εξουσία (Πρόεδρο της Δημοκρατίας / Κυβέρνηση ή Πρωθυπουργό) πρόσθετες εξαιρετικές νομοθετικές αρμοδιότητες, τις οποίες μπορεί να ασκήσει παράλληλα με εκείνες του άρθρου 44 παρ. 1 (έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου σε περιπτώσεις εξαιρετικώς επείγουσας και απροβλέπτου ανάγκης) (112). Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δηλαδή μπορεί να νομοθετεί με διάταγμα για θέματα γενικής ή ειδικής φύσεως (όπως συνάγεται από την χρησιμοποίηση του όρου "μέτρα").

Με τα μέτρα αυτά θα μπορεί να τροποποιεί ή να καταργεί διατάξεις νόμων ή να αναστέλλει την εφαρμογή τους ή να εξαιρεί ορισμένα πρόσωπα από την εκτέλεσή τους ή να θεσπίζει νέους κανόνες δικαίου, πάντοτε σε σχέση με τα άρθρα περί ατομικών δικαιωμάτων την αναστολή των οποίων επιτρέπει το Σύνταγμα. Αυτή η εξαιρετική νομοθετική αρμοδιότητα ασκείται χωρίς κανένα προληπτικό έλεγχο, γιατί το διάταγμα αυτό δεν υπόκειται σε επεξεργασία από το Συμβούλιο της Επικρατείας, βάσει του άρ. 95 παρ. 1 διατ. δ', εφόσον δεν είναι κανονιστικού χαρακτήρος (112α). Ούτε και εκ των υστέρων έλεγχος εκ μέρους της Βουλής προβλέπεται, η οποία ενδέχεται να είναι και παρούσα κατά το χρόνο έκδοσης των μέτρων, οπότε θα μπορεί να νομοθετεί παράλληλα.

Η διάταξη αυτή συνιστά τη σπουδαιότερη απόκλιση της αρχής της διακρίσεως των εξουσιών, που καθιερώνει το Σύνταγμα στο άρθρο 26 και ορθώς θεωρείται ότι καθιερώνει τη δικτα-

(112) Α. Μάνηση, *ορ. cit.* σελ. 98. Π. Παπαρά, *ορ. cit.* σελ. 292, 293 σημ. 71.

(112α) Δ. Κόρσο, *ορ. cit.* σελ. 39.

τορία του Προέδρου κατά το χρόνο της εφαρμογής του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας, δεδομένου ότι αυτό συγκεντρώνει κατά το χρόνο αυτό και τις τρεις λειτουργίες (νομοθετική, εκτελεστική και κατ'ουσία δικαστική λόγω της δυνατότητός του να συνιστά εξαιρετικά δικαστήρια) (113).

β. Έλεγχος των μέτρων

Όσον αφορά τα διοικητικής φύσεως μέτρα είναι σαφές ότι επιτρέπεται ο ακυρωτικός έλεγχός τους από το Συμβούλιο της Επικρατείας, επειδή ανήκουν στις μονομερείς, κυριαρχικές πράξεις, που αποτελούν διοικητικές πράξεις υπό την τεχνική έννοια του όρου, πράξεις δηλαδή που ο νόμος χαρακτηρίζει ως εκτελεστές (114).

Τα νομοθετικής φύσεως μέτρα θεωρούνται πράξεις πρωτογενούς νομοθετικής εξουσίας, ίσης τυπικής ισχύος με τους τυπικούς νόμους, τους οποίους μπορούν να τροποποιούν, αναστέλλουν ή καταργούν. Κατά την έκδοσή τους ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ενεργεί ως νομοθετικό όργανο και επομένως δεν υπόκειται στον απ' ευθείας έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας. Ενώ όμως ο απ' ευθείας ακυρωτικός έλεγχος είναι απαράδεκτος, είναι παρεπιμπτόντως ελεγκτή και ελεγκτέα η συνδρομή των προϋποθέσεων υπό τις οποίες το Σύνταγμα επιτρέπει την έκδοση των μέτρων του άρθρου 48 παρ. 2 (115).

Αντίθετα νομίζουμε ότι είναι δυνατός ο έλεγχος των νομοθετικής φύσεως μέτρων από τα κοινά δικαστήρια. Ο έλεγχος

(113) Βλ. Α. Ρ α ῖ κ ο υ ορ. cit. σελ. 293· στο ίδιο πνεύμα οι παρατηρήσεις των Γ.Κ. Β λ ά χ ο υ, ορ. cit. σελ. 28 και Α. Μ ά ν ε σ η, ορ. cit. σελ. 98.

(114) Π. Δ α γ τ ό γ λ ο υ, ορ.cit.σ. 263.

(115) Π. Δ α γ τ ό γ λ ο υ, ορ.cit.σ. 262.

αυτός, βέβαια, μπορεί να είναι μόνο έλεγχος ακραίων ορίων, γιατί η ύπαρξη της ανάγκης έκδοσής τους για την ταχύτερη αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών είναι εξωνομική εκτίμηση, και δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο κρίσης. Μπορεί να κριθεί όμως, εάν κατά την κοινή αντίληψη, υφίστατο πλήρης δυσαναλογία μεταξύ του ληφθέντος μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού (116).

Χ γ. Χ ρ ο ν ι κ η Ι σ χ ύ ς τ ω ν Μ έ τ ρ ω ν

Προβλήματα δημιουργεί η σιωπή του Συντάγματος σχετικά με το θέμα της ισχύος των μέτρων του άρθρου 48 παρ. 2.

Αντίστοιχα προβλήματα είχαν δημιουργηθεί και το 1961 στη Γαλλία, λόγω της παράτασης πολλών από τις "Αποφάσεις" του Στρατηγού De Gaulle για μεγάλο χρονικό διάστημα μετά την ομαλοποίηση της κατάστασης (117).

Νομίζουμε ότι η ισχύς των μέτρων ευρίσκεται σε απόλυτη συνάρτηση με το χρόνο ισχύος του αρχικού διατάγματος περί κηρύξεως της καταστάσεως πολιορκίας δεδομένου ότι τα μέτρα κατατείνουν στη θεραπεία της ίδιας ανάγκης η οποία προκάλεσε και την έκδοση του αρχικού διατάγματος. Συνεπώς με τη λήξη

(116) Ανάλογη άποψη για τα μέτρα του Προέδρου της Δημοκρατίας του άρθρ. 48 του Συν/τος της Βαϊμάρης βλ. εις A n - s c h ü t z - T h o m a , Handbuch d. deut. Staatsrechts, τ. Β', 1932, σ. 309· επίσης R. G r a u , op. cit.σ.294: "den Gerichten muss das Recht zugebilligt werden, absolut ungeeignete Massnahmen ausserhalb der äussersten Grenzendes diktatorischen Ermessens liegend für unrechtmässig zu erklären"· αντίθετη γνώμη είχε εκφράσει μόνο ο A p e l t , JW, 1931, σ. 701, ο οποίος υποστήριξε ότι τα δικαστήρια έπρεπε να ελέγχουν και"εάν τα μέτρα είναι πράγματι αναγκαία".

(117) Βλ. παραπάνω σ. 52 επ.

της ισχύος του αρχικού διατάγματος θα πρέπει να αίρεται αυ-
τοδίκαια και η ισχύς των μέτρων, για τα οποία γίνεται δεκτό
ότι εκδόθηκαν υπό την *clausulam rebus sic stantibus* (118).
Εκτός αυτού, όμως η διατήρηση της ισχύος των νομοθετικής φύ-
σεως μέτρων σε περίοδο κανονικής λειτουργίας του Κοινοβουλί-
ου είναι αντίθετη και προς την αρχή της διάκρισης των εξου-
σιών. Παράτασή τους θεωρούμε δυνατή μόνο αν η Βουλή ψηφίσει
νόμο με αυτό το περιεχόμενο (119).

X 4. Π ε ρ ι ο ρ ι σ μ ο ί τ ο υ Π ρ ο έ δ ρ ο υ τ η ς
Δ η μ ο κ ρ α τ ί α ς κ α τ ά τ η ν ε φ α ρ μ ο -
γ ή τ ο υ ά ρ θ ρ ο υ 4 8.

Παρά την ιδιαίτερα ευρεία διατύπωση του άρθρου 48 ο
Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπόκειται σε ορισμένους περιορι-
σμούς :

(118) Βλ. Γ.Κ. Β λ ά χ ο υ, *op. cit.* σ. 29· Μ. Β ρ ο ν τ ά -
κ η, Το πρόβλημα της χρονικής ισχύος των νόμων-μέτρων,
εις ΤοΣ 1977, σ. 394 επ.- Ανάλογες απόψεις βλ. εις R.
G r a u, *op. cit.* σ. 280· J. H e c k e l, *op. cit.* σ.
293.

(119) Ο G. A n s c h ü t z, *Die Verf. d. deut. Reichs*, σ.
280, σχολιάζοντας την αρμοδιότητα του Προέδρου της Δη-
μοκρατίας να εκδίδει ανάλογα μέτρα βάσει του άρθρου 48
παρ. 2 του Συν/τος της Βαϊμάρης υποστηρίζει ότι με τη
λήξη της κρατικής κατάστασης ανάγκης "ο Πρόεδρος υπο-
χρεούται να άρει τα υπ' αυτού εκδοθέντα διατάγματα· εξ
ίσου υποχρεούται η Κυβέρνηση να συμβάλει στην άρση
τους...". Επισημαίνει όμως, σχετικά με αυτές τις υπο-
χρεώσεις, ότι ουσιαστικά πρόκειται περί "δεοντολογικών
επιταγών" (*Sollvorschriften*), η εκπλήρωση των οποίων
επαφίεται στη συνείδηση και στην πίστη στο Σύνταγμα
του Προέδρου της Δημοκρατίας, της Κυβέρνησης και της
Βουλής. Η επισήμανση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία και
για τις αντίστοιχες διατάξεις του ελληνικού Συντάγμα-
τος.

1.- Όσον αφορά στην αναστολή των συνταγματικών διατάξεων το Σύνταγμα αναφέρει περιοριστικά τα άρθρα που μπορούν να ανασταλούν. Ο Πρόεδρος, συνεπώς, δεν μπορεί με καμμιά δικαιολογία να προβεί σε αναστολή και άλλων άρθρων και πολύ περισσότερο, σε αναθεώρηση συνταγματικών διατάξεων (120).

2.- Όσον αφορά στα μέτρα διοικητικής ή νομοθετικής φύσεως της β' παραγράφου, το Σύνταγμα επιτάσσει να έχουν ως αποκλειστικό στόχο την αντιμετώπιση της κατάστασης και την ταχύτερη αποκατάσταση της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών. Συνεπώς, μέτρα τα οποία δεν ανταποκρίνονται στη συνταγματική αυτή επιταγή και ρυθμίζουν άσχετα θέματα πρέπει να θεωρηθούν από τα δικαστήρια ως αντισυνταγματικά και να ακυρωθούν (121).

3. Από τη διατύπωση του άρθρ. 48 παρ. 2 (: ο ΠτΔ... δύναται να λαμβάνη προσέτι και πάντα τα αναγκαία νομοθετικής ή διοικητικής φύσεως μέτρα) δεν προκύπτει οποιοσδήποτε περιορισμός ως προς το αντικείμενο ρύθμισης των μέτρων αυτών· ορίζεται μόνο ότι πρέπει να τείνουν στην αντιμετώπιση της κατάστασης και στην ταχύτερη αποκατάσταση της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών. Νομίζουμε όμως ότι ορισμένα θέματα, για τα οποία ο συντακτικός νομοθέτης λόγω της ιδιαίτερης σημασίας τους ρητά προβλέπει νόμο, ψηφιζόμενο μάλιστα με ηυξημένη πλειοψηφία, δεν επιτρέπεται να ρυθμισθούν με τα μέτρα του

(120) Βλ. και J. H e c k e l, op. cit. σ. 270, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι δικτατορικές εξουσίες δεν επιτρέπεται να επέμβουν στο "κατ' ουσίαν" Σύνταγμα, το οποίο περιλαμβάνεται όχι μόνο στο Συνταγματικό κείμενο αλλά και στους νόμους ηυξημένης τυπικής ισχύος· C.S c h m i t t Verfassungslehre, σ. 242 επ.

(121) Ανάλογη άποψη βλ. εις G. A n s c h ü t z, op. cit. σ. 281.

άρθρου 48 παρ. 2 (122).

Ο G. A n s c h ü t z (123), σχολιάζοντας το αντίστοιχο πρόβλημα στο Σύνταγμα της Βαϊμάρης υποστηρίζει ότι ο καθορισμός του αριθμού των θεμάτων, τα οποία δεν μπορούν να ρυθμισθούν με τα "μέτρα" του Προέδρου της Δημοκρατίας είναι θέμα ερμηνείας (Auslegungsfrage) και πρέπει κάθε φορά να εξετάζεται εάν υφίστανται "εσωτερικοί λόγοι" (innere Gründe), οι οποίοι επιβάλλουν την εξαίρεσή τους. θεωρεί ότι η κήρυξη πολέμου και η σύναψη ειρήνης πρέπει να ρυθμίζονται μόνο με νόμο, όπως ρητά επιτάσσει το άρθρ. 45 παρ. 2 Συν. Βαϊμάρης· επιπλέον από τις προπαρασκευαστικές εργασίες συνάγεται ότι μόνο αυτή τη ρύθμιση θέλησε ο συντακτικός νομοθέτης. Την ίδια άποψη έχει για το θέμα της παροχής αμνηστίας (άρθρ. 49 Συν/τος Βαϊμ.) και για την ψήφιση του Προϋπολογισμού (άρθρ. 85 παρ. 2 Συν/τος Βαϊμ.) (124).

(122) Ανάλογα προβλήματα είχαν ανακύψει στη γερμανική θεωρία και νομολογία σχετικά με τον καθορισμό της έννοιας "μέτρα", του άρθρ. 48 παρ.2. Αρχικά οι A u s c h ü t z (βλ. πρώτη έκδοση του έργου του, Die Verf. d. deut. Reichs), G i e s e (Κομμ., Σημ. 5) και ο Poetzsch-Heffter (Κομμ., Σημ. 11, σ. 237) υποστήριξαν ότι δεν υπήρχαν τομείς που δεν θα μπορούσαν να ρυθμισθούν με τα "μέτρα" αυτά του Προέδρου της Δημοκρατίας. Αντίθετα οι C. S c h m i t t και E. J a c o b i (Συνέδριο της Ένωσης Γερμανών Συνταγματολόγων 1/1924, σ. 65 επ. 110) υποστήριζαν ότι δεν επιτρέπεται να ρυθμισθούν με διατάγματα θέματα, για τα οποία στο Σύνταγμα προβλέπεται ρητά η ψήφιση νόμου (Gesetz ή Reichsgesetz).

(123) Die Verf. d. deut. Reichs, 14η έκδ. 1933, σ. 286.

(124) G. A n s c h ü t z, op. cit. σ. 287. Ο Προϋπολογισμός δεν μπορεί να ρυθμισθεί με τα "μέτρα" του άρθρου 48 Συντ. Βαϊμ., γιατί η ψήφισή του πρέπει να στηρίζεται στη θέληση και των δύο οργάνων (Βουλής και Κυβέρνησης) εφόσον η Κυβέρνηση είναι υπεύθυνη για το θέμα αυτό ενώπιον της Βουλής. Συνεχώς μπορεί να εκδίδεται με τη μορφή τυπικού νόμου και μόνον.- Την άποψη αυτή συμμερίσθηκε η πλειοψηφία των γερμανών συνταγματολόγων της

Υπό το καθεστώς του Ελλ. Συντάγματος του 1975 νομίζουμε ότι δεν ανήκε στις προθέσεις του συντακτικού νομοθέτη η παραχώρηση στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τόσο εκτεταμένων εξουσιών ώστε να λαμβάνει μέτρα ιδιαίτερης εθνικής σημασίας, για τα οποία απαιτείται νόμος ψηφιζόμενος με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα θέματα για τα οποία προβλέπεται αποκλειστική αρμοδιότητα της Ολομέλειας της Βουλής βάσει του άρθρου 27, δηλ. μεταβολή των ορίων της Επικρατείας και διαμονή ή δίοδος στην ελληνική επικράτεια ξένης στρατιωτικής δύναμης. Επίσης νομίζουμε ότι δε θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο της ρύθμισης του άρθρου 48 παρ. 2 θέμα, για το οποίο απαιτείται πλειοψηφία τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών, όπως είναι τα θέματα των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 (η διά συνθήκης ή συμφωνίας αναγνώριση αρμοδιοτήτων κατά το Σύνταγμα σε όργανα διεθνών οργανισμών ή ο περιορισμός στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας). Υποστηρίζουμε ότι δεν επιτρέπεται να τροποποιηθεί, κατά το χρόνο εφαρμογής του άρθρου 48, ο ισχύων νόμος περί καταστάσεως πολιορκίας όπως άλλωστε όριζαν ρητά όλα τα προηγούμενα Συντάγματα, για να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο αυθαιρεσίας. Το ίδιο νομίζουμε ότι πρέπει να γίνει δεκτό και για τον νόμο περί ευθύνης των υπουργών, για να μην περιορισθεί η δυνατότητα άσκησης ελέγχους εκ μέρους της Βουλής. Ορθότερο θα ήταν να ρυθμίζονται οι εξαιρέσεις αυτές *expressis verbis*.

εποχής. Βλ. T h o m a, HdbDStR 2, σ. 255· H e c k e l, op. cit σ. 272 και HdbDStR 2, σ. 387, 392, 393· Nawias-
ky ArchÖffR 9 σ. 53· κατά τον R. Grau, op. cit. σ. 285:
"Στις περιπτώσεις αυτές συνάγεται από τη συνοχή του
Συντάγματος ότι απαιτείται οπωσδήποτε η συμμετοχή της
Βουλής για την ολοκλήρωση της κρατικής πράξης, την ο-
ποία προβλέπει το Σύνταγμα".

4. Κατά την αναστολή των συνταγματικών διατάξεων, την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου και την έκδοση των μέτρων θα πρέπει να ισχύει η συνταγματική αρχή της αναλογίας, μεταξύ του περιορισμού του ατομικού δικαιώματος ή της έκτασης του μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού. Η αρχή της αναλογίας απορρέει από την έννοια του κράτους δικαίου και έχει την έννοια ότι οι περιορισμοί που επιβάλλει ο νομοθέτης και η Διοίκηση στην άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να είναι μόνον οι αναγκαίοι και να συνάπτονται με το σκοπό που επιδιώκει ο νόμος (125). Ειδικότερα η αρχή της αναλογίας επιτάσσει, όπως ο περιορισμός του ατομικού δικαιώματος είναι το πρόσφορο (κατάλληλο), αναγκαίο και ανάλογο μέσο για την πραγματοποίηση του δημοσίου σκοπού. Τα τρία εννοιολογικά στοιχεία της αρχής της αναλογίας είναι η προσφορότητα (Geignetheit), αναγκαιότητα (Erforderlichkeit) και η αναλογία υπό στενή έννοια (Verhältnismässigkeit im engeren Sinne).

Σχετικά με το άρθρο 48 παρατηρούμε ότι την τήρηση της αρχής της αναλογίας επιβάλλει ρητά η ίδια η διατύπωσή του (παρ. 1 : "Ὁ ΠτΔ ... δύναται να αναστείλει καθ' άπασαν την Επικράτειαν ή τμήμα αυτής την ισχύ των διατάξεων των άρθρων ... ή τινών εξ αυτών" και παρ. 2 : "Ὁ ΠτΔ... λαμβάνει πάντα τα αναγκαία μέτρα") όπως και η διατύπωση του άρθρ. 15 της Σύμβασης της Ρώμης του 1950 (: "... έναστον υψηλόν συμβαλλόμενον μέρος δύναται να λάβη μέτρα... εν τω απαιτουμένω υπό της καταστάσεως απολύτως αναγκαιώ ὀρίω... ") (126).

(125) Βλ. ΣτΕ 2112/1984, Τμ. Δ', Εισηγητής Π. Παραράς, ΕΔΔΔ, τ. 28/1984.

(126) Α. Ρ α ῖ κ ο υ, Παραδόσεις, τ. Β', τευχ. Α', σ. 180-182, 187-188. Ανάλογες απόψεις βλ. εις G. A n s - c h ü t z, op. cit. σ. 288· R. G r a u, op. cit. σ. 280· R. S c h i k o w s k i, Rechtsfragen der Abwehr einer drohenden Gefahr für den Bestand oder die freiheitliche demokratische Grundordnung des Bundes oder eines

5. Δ υ ν α τ ό τ η τ α ε λ έ γ χ ο υ τ ω ν μ έ -
τ ρ ω ν τ ο υ ά ρ θ ρ ο υ 4 8.

Ο δικαστικός έλεγχος των μέτρων του άρθρου 48 εμφανίζει εκτός από τις δυσκολίες καθορισμού των "ακραίων ορίων" των νομοθετικής φύσεως μέτρων και το μειονέκτημα της καθυστέρησης, αφού μέχρις ότου εκδοθεί μία απόφαση ενδέχεται να παρέλθει μεγάλο χρονικό διάστημα, κατά το οποίο η εκτελεστική εξουσία θα μπορεί να συνεχίζει να νομοθετεί ανενόχλητη. Αποτελεσματικότερος από αυτή την πλευρά, καθότι άμεσος, νομίζουμε ότι είναι ο κοινοβουλευτικός έλεγχος (127). Η υποχρέωση σύγκλησης της Βουλής, και αν ακόμη έληξε η περίοδός της ή διελύθη, καθιστά δυνατή την άσκηση αυτού του ελέγχου (128). Το Σύνταγμα δεν επιτρέπει ερμηνεία, η οποία θα κατέληγε στον περιορισμό των δικαιωμάτων αυτών της Βουλής, αντιθέτως η σοβαρότητα της κατάστασης επιβάλλει να της αναγνωρισθεί, ως το αντιπροσωπευτικό όργανο του λαού, πλήρως ο ρόλος του ελεγκτικού οργάνου (129).

Συνεπώς πρέπει να θεωρηθεί ότι επιτρέπεται η κατάθεση

Landes, Diss. Würzburg, 1972 · M. V o i s s e t, L' article 16, σ. 62-63,

(127) Για τη σημασία του πολιτικού ελέγχου βλ. αναλυτικά R. G r a u, op. cit. σ. 292· J. H e c k e l, op. cit. σ. 289.

(128) Ορθότερο θα ήταν να προβλεπόταν η αυτοδίκαιη σύγκληση της Βουλής, όπως ορίζει το άρθρο 16 του γαλλ. Συν/τος, όπως επίσης και η δυνατότητα σύγκλησης της Βουλής σε άλλο τόπο, εκτός της Πρωτεύουσας, εάν η σύγκληση εκεί είναι ανέφικτη, όπως ορίζει το σουηδικό Συν/μα. Βλ. παραπάνω σ. 47 και 118.

(129) Υποδειγματική ρύθμιση στο σημείο αυτό είναι εκείνη του ελβετικού δικαίου, με πρόβλεψη κοινοβουλευτικών Επιτροπών ελέγχου των μέτρων της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, (βλ. παραπάνω σ. 110 επ.)

επερωτήσεων, σχετικά με τα ληφθέντα μέτρα και η υποβολή πρότασης δυσπιστίας προς την Κυβέρνηση, με όλες τις συνέπειες που αυτή συνεπάγεται. Εφόσον δεν προβλέπεται ανακοίνωση των μέτρων στη Βουλή, όπως θα ήταν συνεπέστερο προς την Κοινοβουλευτική αρχή, ούτε υφίσταται η δυνατότητα να ζητήσει η Βουλή την άρση τους, ο μόνος τρόπος ελέγχου είναι ο κοινοβουλευτικός (130).

Στα πλαίσια του ελέγχου αυτού είναι δυνατό να ζητηθεί και η άσκηση ποινικής δίωξης κατά των μελών της Κυβέρνησης και να στοιχειοθετηθεί ποινική ευθύνη του Προέδρου της Δημοκρατίας βάσει του άρθρου 49 του Συντάγματος σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του ν. 365/1976 (131).

Τέλος ως τελευταίο μέσο ελέγχου μπορεί να θεωρηθεί το δικαίωμα αντιστάσεως, το οποίο κατοχυρώνει το ισχύον Σύνταγμα στο άρθρο 120 παρ. 4 υπέρ όλων των Ελλήνων (132).

(130) Ανάλογη και η άποψη της γαλλικής θεωρίας κατά την περίοδο εφαρμογής του άρθρου 16 το 1961 (βλ. παραπάνω σ. 55).- Σημειώνουμε ότι το Συν/μα της Βαϊμάρης επέβαλλε στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας να άρει τα μέτρα μετά από απόφαση της Βουλής (άρθρ. 48 παρ. 3).

(131) Για το θεσμό της ποινικής ευθύνης των Υπουργών βλ. διεξοδικά Ε. Μ π έ σ ι λ α - Β ή κ α, Ο θεσμός της ποινικής ευθύνης των υπουργών στο ελληνικό και συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο, Αθήνα 1985, σ. 176 επ., κυρίως 189· επίσης Α. Ρ α ῖ κ ο υ ο ρ. c i t. τ. Α', σ. 274 επ.

(132) Κατά το άρθρο 120 παρ. 4 : "Η τήρησις του Συντάγματος επαφίεται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων, δικαιουμένων και υποχρεουμένων εις την διά παντός μέσου αντίστασιν κατά οιοδήποτε επιχειρούντος την βιαίαν κατάλυσιν αυτού".

§ 2.- Η ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ
ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ

Ο νόμος 566/1977 (1) περί καταστάσεως πολιορκίας, ο οποίος προβλέπεται από το άρθρο 48 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος, ψηφίσθηκε από τη Βουλή κατά τη συνεδρίαση ΡΑ΄ της 19ης Μαρτίου 1977, μετά από οξύτατες συζητήσεις μεταξύ συμπολιτευομένων και αντιπολιτευομένων βουλευτών, οι οποίες είχαν σαν συνέπεια την αποχώρηση πριν από την ψηφοφορία, των βουλευτών της ΕΔΗΚ, του ΠΑΣΟΚ, της Δημοκρατικής Πρωτοβουλίας του ΚΚΕ εσ. και του ΚΚΕ.

Στις επόμενες σελίδες θα εξετάσουμε τις βασικές διατάξεις του νόμου και θα ελέγξουμε αν οι αιτιάσεις για αντισυνταγματικότητα, την οποία επικαλέσθηκαν πολλοί από τους αποχώρησαντες βουλευτές, είναι ακριβείς.

I. ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΟΥ Ν. 566/1977

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει ο ν. 566/77 επαναλαμβάνει στα βασικά του σημεία τις ρυθμίσεις του ν. ΔΣΘ΄/1912 και του ΝΔ 798 του 1970/1971. Οι τροποποιήσεις, όπου υπάρχουν, συνήθως επαυξάνουν τον αυταρχικό χαρακτήρα των μέτρων και οπλίζουν ακόμη περισσότερο την ήδη ιδιαίτερα ισχυρή στρατιωτική εξουσία, της οποίας οι αρμοδιότητες επεκτείνονται σε όλους τους τομείς της ζωής.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του ν. 566 του 1977 είναι:

α) Η διάταξη του άρθρου 1 ορίζει ότι από της δημοσιεύ-

(1) Βλ. το ν. 566/28.3.1977 εις ΦΕΚ Α΄ 90· επίσης εις Α.Ρ α-
τ' η ο υ, Κείμενα Ελληνικού Δημοσίου Δικαίου σ. 589 επ.

σεως του Προεδρικού Διατάγματος, με το οποίο τίθεται σε εφαρμογή ο νόμος περί καταστάσεως πολιορκίας, εφαρμόζονται οι διατάξεις του ν. 566/1977 σε ολόκληρη την επικράτεια ή σε τμήμα της. Ο νόμος ισχύει μέχρις ότου ανακληθεί το διάταγμα ή αρθεί αυτοδίκαια η ισχύς του (2).

β) Το άρθρο 2 προβλέπει ότι οι εξουσίες των πολιτικών αρχών, οι οποίες ανάγονται στην προστασία της ασφαλείας του Κράτους, στην τήρηση της τάξης και στην αστυνομία αναλαμβάνονται και ασκούνται από τη στρατιωτική αρχή "καθ' ο μέρος ήθελε θεωρηθεί υπό ταύτης αναγκαίον". Η ανάληψη των εξουσιών των πολιτικών αρχών σχετικά με την τήρηση της τάξης κλπ. από τις στρατιωτικές αρχές προβλεπόταν και από τα άρθρα 4 του ν. ΔΕΘ' και 5 του ΝΔ 798. Καινοτομία αποτελεί η ανάθεση της κρίσης για το αναγκαίο ή μη της ανάληψης των εξουσιών αυτών στην στρατιωτική αρχή.

γ) Στο άρ. 3 απαριθμούνται ενδεικτικά τα δικαιώματα της στρατιωτικής αρχής, στην περίπτωση αναστολής των αντιστοίχων διατάξεων του Συντάγματος: το δικαίωμα να ενεργεί κατ' οίκο έρευνα κατά την ημέρα και τη νύκτα χωρίς να παρίσταται εκπρόσωπος της δικαστικής εξουσίας· να απομακρύνει κάθε ύποπτο διατάραξης της δημόσιας τάξης από τον τόπο της διαμονής του, να επιβάλει υποχρεωτική διαμονή σε ορισμένο τόπο ή να απαγορεύει την απομάκρυνση από ορισμένο τόπο· να ενεργεί κάθε απαραίτητη πράξη για την άμυνα ή την ασφάλεια της χώρας ή για την τήρηση της δημόσιας τάξης, για το σκοπό αυτό δε να προβαίνει σε συλλήψεις χωρίς δικαστικό ένταλμα· να διατάσσει την παράδοση όπλων και εφοδίων και να προβαίνει σε αναζήτηση και αφαίρεσή τους· να απαγορεύει και να διαλύει οποιαδήποτε

(2) Ανάλογες οι διατάξεις των άρθρων 12 του ν. ΔΕΘ' και 16 του ΝΔ 798.

συνάθροιση· να διαλύει σωματεία και ενώσεις προσώπων μη κερδοσκοπικού σκοπού· να απαγορεύει την ανακοίνωση ή δημοσίευση πληροφοριών με οποιοδήποτε τρόπο και διά του τύπου και να προβαίνει σε κατάσχεση εφημερίδων και άλλων εντύπων είτε προ της κυκλοφορίας τους είτε και μετά και να απαγορεύει την έκδοση εφημερίδων για ορισμένο χρόνο· να απαγορεύει την άσκηση του δικαιώματος της απεργίας.

Οι εξουσίες αυτές είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος τους ανάλογες προς εκείνες του άρθρου 9 του ν. ΔΕΘ' και του άρθρου 7 του ΝΔ 798. Οι διαφοροποιήσεις αφορούν: 1. στο επιτρεπτό της εκτόπισης που καθιερώνει το άρθρο 3, ενώ οι προϋσχύσασες ρυθμίσεις προέβλεπαν μόνο την απομάκρυνση των καταδικαστέων για κακούργημα-πλημμέλημα και των υπόπτων διατάραξης της δημόσιας τάξης (άρθρο 9 διατ. β' του ν. ΔΕΘ' και άρθρο 7 διατ. γ' του ΝΔ 798) και 2. στην παράλειψη της υποχρέωσης της εφημερίδας, σε περίπτωση παύσης της, να μισθοδοτεί το συντακτικό και εργατικό προσωπικό της επί δίμηνο (η διάταξη αυτή είχε προστεθεί στο άρθρο 9 διατ. στ' του ν. ΔΕΘ' με το ΝΔ της 9/11.11.1922 και είχε περιληφθεί στη β' παράγραφο της διατ. ε του άρθρου 7 του ΝΔ 798). δ) Το άρθρο 4 επαναλαμβάνει τις διατάξεις των άρθρων 10 του ν. ΔΕΘ' και 9 του ΝΔ 798 σχετικά με τις ποινικές κυρώσεις κατά των απειθύντων στις διαταγές της στρατιωτικής αρχής στις περιπτώσεις των άρθρων 2 και 3, και σε κάθε άλλη διαταγή της στρατιωτικής αρχής, η οποία έχει εκδοθεί στα πλαίσια της αρμοδιότητάς της. Εάν η απείθεια δεν φέρει τα στοιχεία βαρύτερης αξιόποινης πράξης τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών. Την ίδια ποινή επισύρουν, εάν δεν φέρουν τα στοιχεία βαρύτερης αξιόποινης πράξης και δημοσιεύματα του τύπου, με τα οποία εκτίθεται σε κίνδυνο η ασφάλεια ή η δημόσια τάξη της περιοχής, όπου εφαρμόζεται ο ν. 566/77 ή τα ο-

ποία διεγείρουν στην διάπραξη αδικήματος με το οποίο εκτίθεται σε κίνδυνο η ασφάλεια του Κράτους ή διασφαλίζεται η δημόσια τάξη. ε) Το άρθρο 5 παρ. 1, ορίζει ότι, εφόσον έχουν ανασταλεί οι διατάξεις των άρθρων 8, 96 παρ. 4 και 97 του Συντάγματος, αρμόδια δικαστήρια για την εκδίκαση των εγκλημάτων κατά της ασφάλειας του Κράτους, της δημόσιας τάξης κλπ. είναι τα διαρκή ή έκτακτα στρατιωτικά δικαστήρια, τα οποία ορίζονται ή συνιστώνται με το Π.Δ. βάσει του άρθρου 48 § 1, ανεξάρτητα από την ιδιότητα των αυτουργών ή συμμετόχων. Στα δικαστήρια αυτά υπάγεται και κάθε άλλο έγκλημα, ανεξάρτητα από την ιδιότητα των αυτουργών ή συμμετόχων, εάν κατά την κρίση της στρατιωτικής αρχής εκτίθεται με αυτό σε κίνδυνο η ασφάλεια του Κράτους ή διασφαλίζεται η δημόσια τάξη (άρθρο 5 παρ. 2). Οι αντίστοιχες διατάξεις του άρθρου 5 του ν. ΔΞΘ' και του άρθρου 10 του ΝΔ 798 προέβλεπαν επίσης αρμοδιότητα των στρατοδικείων διαρκών ή εκτάκτων, για την εκδίκαση των εγκλημάτων κατά της ασφαλείας του Κράτους, του πολιτεύματος ή της δημόσιας τάξης· όριζαν όμως, ότι στις διατάξεις αυτές υπάγονται και τα κατά προσώπων ή περιουσιών απευθυνόμενα κοινά αδικήματα, εφόσον κατά την κρίση της στρατιωτικής αρχής εκτίθεται με αυτά σε κίνδυνο η ασφάλεια του εν καταστάσει πολιορκίας τόπου, κλπ.

Το άρθρο 5 παρ. 5 του ν. 566/77 ορίζει περαιτέρω ότι η αρμοδιότητα των στρατιωτικών δικαστηρίων είναι δυνατό να περιορίζεται με το Π.Δ. ορισμού ή σύστασής τους του άρθρου 48 παρ. 1 (ανάλογες και οι διατάξεις του άρθρου 5 παρ. 2 του ν. ΔΞΘ' και του άρθρου 10 του ΝΔ 798).

Η μεταβίβαση των εκκρεμουσών ενώπιον των τακτικών ποινικών δικαστηρίων υποθέσεων για τα εγκλήματα κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας συντελείται από τους αρμόδιους εισαγγελείς μετά από αίτηση της Στρατιωτικής Αρχής (άρθρο 5

παρ. 4, ανάλογο με άρθρο 10 του ΝΔ 798). στ) Η διάταξη του άρθρου 6 επιτρέπει την άσκηση των ενδίκων μέσων, σύμφωνα με τις διατάξεις του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα. Με Π. Δ/γμα, όμως, εκδιδόμενο μετά από πρόταση του Υπουργού Εθνικής Αμύνης, μπορεί να απαγορευθεί η άσκηση ορισμένων ή όλων των ενδίκων μέσων. Τα ένδικα μέσα και τις προϋποθέσεις άσκησης τους ρυθμίζει ο Στρ.Π.Κ. στα άρθρα 406-407 επ. Τα επιτρεπόμενα ένδικα μέσα είναι έφεση ενώπιον του αναθεωρητικού δικαστηρίου, αναθεώρηση ενώπιον του αυτού δικαστηρίου και αίτηση αναίρεσως ενώπιον του Αρείου Πάγου.

Κατά τα προηγούμενα νομοθετήματα (άρθρο 6 παρ. 1 του ν. ΔΕΘ' και άρθρο 11 του ΝΔ 798) προβλεπόταν η ίδρυση δύο εκτάκτων δικαστηρίων και ενός αναθεωρητικού: Ο ισχύων νόμος 566/77 δεν ρυθμίζει λεπτομερώς τα θέματα αυτά αλλά παραπέμπει στον κοινό νομοθέτη.

ζ) Το άρθρο 7 ορίζει ότι οι διατάξεις των διαρκών και εκτάκτων Στρατοδικείων εκτελούνται όπως ορίζει ο Στρ.Π.Κ. δηλαδή σύμφωνα με τα άρθρα 428-433. Ειδικά για την εκτέλεση της θανατικής ποινής ορίζει ότι πρέπει να παρέλθουν τουλάχιστον δέκα ημέρες από της απαγγελίας της αποφάσεως (η προθεσμία του άρθρου 8, β' παρ. του ν. ΔΕΘ' ήταν εικοσιτέσσερες τουλάχιστον ώρες και του άρθρου 15 παρ. 2 του ΝΔ 798 ήταν τρεις ημέρες).

η) Από το άρθρο 8 ρυθμίζεται το θέμα της μεταβίβασης των εκκρεμουσών υποθέσεων μετά την άρση της ισχύος του στρατιωτικού νόμου ή την ανάκληση του σχετικού Π.Δ/τος. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι οι υποθέσεις, οι οποίες αφορούν σε ιδιώτες κατηγορούμενους μεταβιβάζονται στα τακτικά ποινικά δικαστήρια, ανεξάρτητα από το εάν ήταν εκκρεμείς ενώπιον διαρκών ή εκτάκτων στρατιωτικών δικαστηρίων. Εάν ήταν εκκρεμείς ενώπιον αναθεωρητικού δικαστηρίου, τότε αρμόδιο είναι το Εφετείο Α-

θηνών ή Θεσσαλονίκης, ανάλογα με την κατά τόπο αρμοδιότητα.

Ως προς τους στρατιωτικούς κατηγορούμενους προβλέπεται ότι εκκρεμείς υποθέσεις ενώπιον των εκτάκτων στρατοδικείων μεταβιβάζονται στα διαρκή. (Αντίθετα το άρθρο 12 του ν. ΔΞΘ' προέβλεπε μόνο κατ' εξαίρεση την μεταβίβαση των εκκρεμούσων υποθέσεων από τα έκτακτα ή διαρκή στρατοδικεία στα τακτικά ποινικά δικαστήρια. Το δε άρθρο 16 παρ. 2 του ΝΔ 798 προέβλεπε τη μεταβίβαση των υποθέσεων των ιδιωτών κατηγορουμένων στα κοινά ποινικά δικαστήρια εκτός αν η αξιόποινη πράξη στρεφόταν κατά της ασφαλείας των ενόπλων δυνάμεων).

Συμπληρωματικά, εφόσον δεν ορίζεται άλλως εφαρμόζονται οι διατάξεις του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (άρθρο 9).

II. Π Ρ Ο Β Λ Η Μ Α Τ Α Τ Ο Υ Ν. 566/1977

Κατά τις συζητήσεις του νομοσχεδίου στη Βουλή αποτέλεσαν αντικείμενο συνεχών παρατηρήσεων οι ευρείες εξουσίες, οι οποίες παραχωρούνται στη στρατιωτική αρχή και οι οποίες περιέχουν τον εγγενή κίνδυνο καταχρήσεων. (2α)

Ήδη ο εισηγητής της πλειοψηφίας Αθ. Δερβέναγας είχε επισημάνει, σαν θέματα επιδεχόμενα βελτιώσεις το επιτρεπτό του θεσμού της εκτοπίσεως, τη δυνατότητα απαγόρευσης της άσκησης των ενδείκνυων μέσων και την παραχώρηση βάσει του άρθρου 2, ουσιαστικά απεριόριστων εξουσιών στη στρατιωτική αρχή (3).

(2α) Βλ. Γ. Κ α ρ ρ ά, Στρατιωτικός νόμος και στρατιωτική δικτατορία, Ο Πολίτης, τ. 10/1977 και Μ. Ζ ο ύ β ε λ ο υ, Το σπαθί του Δαμοκλή, ΑΝΤΙ, τ. 211-12/1982, σ. 20 επ.

(3) Βλ. Πρακτικά Βουλής, Περίοδος Α' Προεδρευομένης Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ', Αθήναι, 1977, Συνεδρίαση 4ΣΤ'/14 Μαρτίου 1977, σ. 3906.- Πρβλ. και τη δήλωση του τότε βουλευτή της Συμπολιτεύσεως Δ. Φράγκου, op.cit. Συνεδρ. 4Η'/16.3.1977: "να καθορισθεί ότι οι εξουσίες της στρατιωτικής αρχής ασκούνται κατά το μέτρο που θα καθορισθεί αναγκάιο από το Προεδρικό Διάταγμα".

Δριμυτάτη κριτική κατά των ιδίων διατάξεων άσκησε και ο Γ.Β. Μαγκιάκης, ο οποίος υποστήριξε ότι το άρθρο 2, με το οποίο οι εξουσίες των πολιτικών αρχών σχετικά με την τήρηση της τάξης μεταβιβάζονται στη στρατιωτική αρχή, και μάλιστα "καθ' ό μέτρον ήθελε θεωρηθεί υπό ταύτης αναγκαίον" αντιστρατεύεται στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, που κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα στο άρθρο 1 παρ. 2. Ο ίδιος ομιλητής υποστήριξε ότι θα έπρεπε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας να ορίζει στο διάταγμα, με το οποίο κηρύσσεται ο στρατιωτικός νόμος, ποιές εξουσίες θα περιέλθουν στους στρατιωτικούς και ποιές όχι. Αντισυνταγματικές επίσης χαρακτήρισε τις διατάξεις: α) των άρθρων 3 παρ. β', με την οποία επιτρέπεται στη στρατιωτική αρχή "να απομακρύνη πάντα ύποπτον διαταράξεως της δημόσιας τάξεως εκ του τόπου της διαμονής του, να απαγορεύη την εξ' αυτού απομάκρυνσίν του ή να επιβάλλη την υποχρεωτικήν διαμονήν του εις ωρισμένον τόπον", διότι με τη διάταξη αυτή επιτρέπεται ουσιαστικά η εκτόπιση ενώ δεν αναστέλλεται ολόκληρο το άρ.5 αλλά μόνο η παράγραφος 4 (3α) και β) του άρθρου 5 παρ. 4, η οποία επιτρέπει τη μεταβίβαση των εκκρεμών υποθέσεων στα στρατιωτικά δικαστήρια, διότι συνιστά παραβίαση της αρχής του φυσικού δικαστού (4). Στο ίδιο πνεύμα ήταν και οι αγορεύσεις των Α. Κ ο υ τ σ ό γ ι ω ρ γ α (5), και του Γ. Α. Μ α γ κ ι ά κ η (6), ο οποίος επέμεινε ιδιαίτερα στο θέμα της αντισυνταγματικότητας του άρθρου 2 επειδή "η Στρατιωτική αρχή, η Διοικητική Αρχή ημπορεί απλώς να είναι εφαρμο-

(3α) Παρατηρούμε όμως ότι η παρ. 4 απαγορεύει κατ' αρχήν την εκτόπιση.

(4) Op.cit. σ. 3909 επ.· επίσης και Συνεδρ. 4Η /16.3.1977, σ. 3992 επ., 3998 επ.

(5) Op.cit. σ. 3912 επ.· επίσης και Συνεδρ. 4Η /16.3.1977, σ. 3991 επ.

(6) Op.cit. σ. 3916 επ.

στής των υπό του Προέδρου αποφασισθέντων περιορισμών, δεν είναι αρχή η οποία αποφασίζει περιορισμούς. Και εδώ με τη διάταξη αυτή μεταβάλλετε την εκτελούσαν Αρχήν εις αποφασίζουσαν Αρχήν... δηλαδή η διάταξη αντιστρατεύεται τη συνταγματική δομή της εξουσίας, όπως την προβλέπει το ισχύον Συνταγμα" (7). Επίσης του Γ. Β α σ ι λ ά τ ο υ, (8) του Δ. Τ σ ά τ σ ο υ (9), ο οποίος επεσήμανε το επικίνδυνο της παραχώρησης απεριορίστων εξουσιών στη στρατιωτική αρχή βάσει του άρθρου 2 και χαρακτήρισε τη σχετική απόφαση της Βουλής

"τις πρώτες προϋποθέσεις για την αυτοανατροπή της", και των Ι. Κ ο υ τ σ ο χ έ ρ α, Α. Γ ι ά ν ν ο υ, Χ. Π ρ ω - τ ο π α π ά, Α. Μ ή ν η, Θ. Μ α ν α β ή, Α. Κ α κ λ α - μ ά ν η, Σ.Α. Π α π α θ ε μ ε λ ή και Α. Κ ύ ρ η ο υ (10)

Υπέρ της συνταγματικότητας των διατάξεων ήταν οι αγορεύσεις των Ν. Κ λ ε ί τ ο υ, Κ. Σ τ ε φ α ν ά κ η, Δ. Φ ρ ά γ κ ο υ και Ε. Ζ α ν ν ή (11).

Είναι προφανές ότι η ιδιαίτερα αυστηρή αυτή κριτική έχει υπαγορευθεί τόσο από τις τραυματικές εμπειρίες του προσφάτου και παλαιότερου πολιτικού παρελθόντος της χώρας όσο και από τη -δικαιολογημένη οπωσδήποτε- πρόθεση να αποτραπεί μελλοντική κατάχρηση των σχετικών εξουσιών από τις στρατιωτικές αρχές και κυρίως να αποκλεισθεί η δημιουργία στρατοπαίδων συγκεντρώσεως για Έλληνες πολίτες. (12)

(7) Ορ.cit.σ. 3917

(8) Ορ.cit.Συνεδρίαση 4Η'/16.3.1977, σ. 3975 επ., 3994 επ..

(9) Ορ.cit.σ. 3978 επ.

(10) Βλ. σ. 3979 επ., 3980, 3981, 3982, 3984, 3986, 3987, 3995.

- (11) Βλ. συνεδ. 4ΣΤ/14.3.79, σ.3910 και 3915 επ. και συνεδρ. 4Η' της 16.3.1977, σ. 3989 επ. και 3996.
- (12) Βλ. την πρόταση του Γ.Β. Μ α γ κ ά κ η, ορ.cit. σ. 3999, η οποία προβλέπει την ανάληψη των εξουσιών από τη στρατιωτική αρχή "καθ' ο μέρος ήθελε επιτραπεί εις αυτήν υπό του κατά το άρθρον 1 Διατάγματος" Παρόμοια είναι και η πρόταση του Θ. Μ α ν α β ή "Η Κυβέρνησις προς τήρησιν της τάξεως και ασφαλείας δύναται να χρησιμοποιεί και τας Ενόπλους Δυνάμεις της Χώρας", ορ.cit. σ. 4000. Επίσης των Α. Μ ί χ α, ορ.cit. σ. 4000, Δ. Ρ ί ζ ο υ, ορ.cit. σ. 4001, Α. Κ ο υ τ σ ό γ ι ω ρ γ α ορ.cit. σ. 4002, Γ. Β α σ ι λ ά τ ο υ, ορ.cit. σ. 4002, Α. Α γ γ ε λ ο ύ σ η, ορ.cit. σ. 4003, Α. Σ ε χ ι ώ τ η, ορ.cit. σ. 4005, Κ. Σ α ψ ά λ η, ορ.cit. σ. 4005, και Α. Κ έ ρ κ ο υ, ο οποίος πρότεινε να προστεθεί η διάταξη: "Η καθ' οιονδήποτε τρόπον υπέρβασίς της κατά τα ανωτέρω αρμοδιότητος της στρατιωτικής αρχής διώκεται μετά την άρσιν της ισχύος ή την ανάκλησιν του Προεδρικού Διατάγματος, δι' ου ετέθη εις εφαρμογήν ο παρών νόμος, αφ' ης άρχεται και η παραγραφή του εγκλήματος, ενώπιον των αρμοδίων τακτικών δικαστηρίων", ορ.cit. σ. 4002. Επίσης οι Λ ρ α κ ό π ο υ λ ο ς και Κ ύ ρ κ ο ς πρότειναν τροπολογία με την οποίαν αντικαθίσταται η φράση "καθ' ο μέτρον ήθελε θεωρηθεί υπό ταύτης αναγκαίον" με τη φράση "καθ' ο μέτρον είναι αναγκαίον βάσει των κρατουσών συνθηκών". Η τροπολογία απορρίφθηκε, ορ. cit. σ. 4006. Γιά το θέμα των στρατοπέδων συγκεντρώσεως βλ. τις ανάλογες παρατηρήσεις των Γ.Β. Μ α γ κ ά κ η, ορ. cit. 4006, Θ. Μ α ν α β ή, ορ.cit. σ. 4007, Α. Α γ γ ε λ ο ύ σ η, ορ.cit. σ. 4008, και του Α. Κ ύ ρ κ ο υ, ο οποίος πρότεινε να προστεθεί διάταξη, με την οποία, θα απαγορεύεται "κατά πάσαν περίπτωσιν η λειτουργία στρατοπέδων συγκεντρώσεως Ελλήνων πολιτών" ορ.cit. σ. 4007. Επειδή μετά τη συζήτηση του άρθρου 3 η αντιπολίτευση ολόκληρη απεχώρησε (εκτός από το Κ.Κ.Ε., το οποίο είχε δηλώσει ότι δε θα μετάσχει καν στην κατ' άρθρο συζήτηση, ορ.cit. σ. 3981), η τροπολογία δεν συζητήθηκε. Η αποχώρηση της αντιπολίτευσης οφειλόταν στην άρνηση της Κυβέρνησης να αποσύρει τη διάταξη β' του άρθρου 3, βλ. ορ.cit. σ. 4009.

Επιβάλλεται όμως να διαπιστωθεί, πριν χαρακτηρισθούν ορισμένες διατάξεις νόμου, ως αντισυνταγματικές, εάν υπάρχει δυνατότητα να ερμηνευθούν σύμφωνα με τις συνταγματικές διατάξεις (Verfassungskonformeauslegung) (13). Τόσο η διάταξη του άρθρου 2 όσο και οι άλλες διατάξεις του ν. 566 θα πρέπει να θεωρηθεί ότι τελούν υπό τους περιορισμούς που επιβάλλει η αρχή της αναλογικότητας (14). Σύμφωνα με την αρχή αυτή, η οποία αποτελεί συγκεκριμενοποίηση της αρχής του κράτους δικαίου, τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν επιτρέπεται να περιορίζονται περισσότερο απ' ό,τι είναι αναγκαίο για την προστασία των δημοσίων συμφερόντων. Η στρατιωτική αρχή, συνεπώς, δεν μπορεί να λαμβάνει μέτρα τα οποία ευρίσκονται σε προφανή δυσαρμονία με τους επιδιωκόμενους σκοπούς ή καλύπτουν περισσότερη έκταση από όσο είναι πραγματικά απαραίτητο (15).

(13) Α. Γ έ ρ ο ν τ α, Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στη Δ. Γερμανία, ΤοΣ 1982, σ. 1 επ.

(14) Του α υ τ ο ύ, Η αρχή της αναλογικότητας στο γερμανικό Δημόσιο Δίκαιο, ΤοΣ 1983, σ.20 επ.· Α. Ρ α ῦ κ ο υ, ορ. cit. τ. Β', τευχ. Α', σελ. 180-182, 187-188.

(15) Η άποψη αυτή διατυπώνεται και στις ρυθμίσεις του Ιταλικού στρατιωτικού νόμου, που ορίζει ότι οι εξουσίες των στρατιωτικών αρχών αυξάνονται στις "ζώνες επιχειρήσεων" και στα άρθρα του γερμανικού θεμελιώδους Νόμου, που προβλέπουν ότι οι ένοπλες δυνάμεις κατ' αρχήν θα ασκήσουν αστυνομικά καθήκοντα και μόνο στην έσχατη ανάγκη θα χρησιμοποιήσουν τον οπλισμό τους. Βλ. παραπάνω σελ. 92-83 και 71 επ. αντίστοιχα.

Σχετικά με το άρθρο 4 παρατηρούμε ότι ανήκει στην κατηγορία των "ποινικών νόμων εν λευκώ" (Blankettstrafgesetz) (16) δεδομένου ότι καθορίζεται η επιβλητέα ποινή για την απείθεια στις διαταγές της στρατιωτικής αρχής, στις περιπτώσεις των άρθρων 2 και 3, και σε κάθε άλλη διαταγή, η οποία εκδίδεται στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων της στρατιωτικής αρχής για την τήρηση της τάξεως και ασφαλείας. Όπως αναφέρει ο Ν. Α ν δ ρ ο υ λ ά κ η ς (17): "Αυτονόητον είναι, ότι και εις την "εν λευκώ" παραπομπήν ταύτην εις έτερον κανόνα, μη φέροντα τον χαρακτήρα τυπικού νόμου, πρέπει να τεθούν ορισμένα όρια, ούτως ώστε να μην αχθή διά της πλαγίας ταύτης οδού εν κινδύνω η αρχή της νομιμότητος". Νομίζουμε ότι στην περίπτωση του άρθρου 4 τα όρια αυτά δεν είναι ευδιάκριτα: ήδη το άρθρο 3 αναφέρει ενδεικτικά τις εξουσίες που μπορεί να ασκήσει η στρατιωτική αρχή, εάν ανασταλούν τα αντίστοιχα άρθρα του Συντάγματος. Ποιές άλλες εξουσίες είναι δυνατόν να ανατεθούν στη στρατιωτική αρχή; De lege ferenda ορθότερη θα ήταν η ρύθμιση, η οποία θα καθόριζε τις αξιόποινες πράξεις, οι οποίες, θα επέσυραν τη συγκεκριμένη ποινή.

Προβλήματα αντισυνταγματικότητας εμφανίζει και η τέταρτη παράγραφος του άρθρου 5, η οποία ορίζει ότι υποθέσεις εκκρεμείς ενώπιον των τακτικών ποινικών δικαστηρίων και οι οποίες αναφέρονται στα εγκλήματα κατά της ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος και της δημοσίας τάξεως μπορούν να μεταβιβάζονται από τους αρμοδίους εισαγγελείς στα στρατοδικεία, εφόσον αυτό ζητηθεί από την Στρατιωτική Αρχή. Ήδη υπό

(16) Βλ. Ν. Α ν δ ρ ο υ λ ά κ η ς, Ποινικόν Δίκαιον, Γενικόν Μέρος, τ. Α', Αθήναι, Εκδ. Σάκουλα, χ.χ. σ. 147

(17) Ορ.cit. σ. 147.

το καθεστώς του Συντάγματος του 1952 ο Χ. Σ γ ο υ ρ ί -
τ σ α ς (18) επισήμαινε ότι: "Αμφιβολίαι γεννώνται περί της
συνταγματικότητας της διατάξεως του άρθρου 5 εδ. 2 του ν.
ΔΞΘ', καθ' ην μεταβιβάζονται εις τα στρατιωτικά δικαστήρια
και αι εκκρεμείς δίκαι, και τούτο, διότι η τοιαύτη μεταβίβα-
σις, καθεστώσα δυσμενεστέρα την θέσιν των υπαιτίων, δυσκόλως
δύνатаι να συμβιβασθή προς τας διατάξεις των άρθρων 7 και 8
του Συντάγματος, ορθώς δε το Σύνταγμα του 1927 εξήρει της
αρμοδιότητος των συνιστωμένων εξαιρετικών δικαστηρίων τα προ
της δημοσιεύσεως του διατάγματος τελεσθέντα αδικήματα".

Την αντισυνταγματικότητα της διατάξεως αυτής επεσήμαναν
κατά τις συζητήσεις στη Βουλή και οι βουλευτές Γ. Παπα-
κωνσταντίνου και Δ. Βρεττάκος (19). Πράγματι η μεταβολή της δικαιοδοσίας σε ήδη εκκρεμείς υποθέ-
σεις αντίκειται προς την αρχή της μη αναδρομικής εφαρμογής
των ουσιαστικών ποινικών νόμων η οποία κατοχυρώνεται από το
Σύνταγμα στο άρθρο 7 παρ. 1, προς την οποία τελεί σε συνάρ-
τηση και η απαγόρευση της μεταβολής των περί δικαιοδοσίας
διατάξεων, δεδομένου ότι γίνεται δεκτό ότι η μεταβολή δικαι-
οδοσίας εξισούται προς μεταβολή του ουσιαστικού περιεχομένου
του δικαίου (20).

(18) Βλ. Χ. Σ γ ο υ ρ ί τ σ α, op.cit.τ. Β', τεύχ. Α', σ.
109.

(19) Op.cit.σ. 4010.

(20) Χ. Δ έ δ ε, Η δικαιοδοσία των εκτάκτων στρατοδικείων,
Ποινικά Χρονικά, τ. ΚΔ' (1974), σ. 322.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Γ'

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑ.ΣΟ.Κ. ΤΗΣ 11ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1985

Την 11η Μαρτίου 1985 κατατέθηκε στη Βουλή πρόταση για την αναθεώρηση του Συντάγματος, η οποία είχε υπογραφεί από 161 Βουλευτές του ΠΑ.ΣΟ.Κ.. Η πρόταση αφορούσε τις διατάξεις, οι οποίες αναφέρονταν κυρίως στις σχέσεις μεταξύ του Προέδρου της Δημοκρατίας αφενός, και της Κυβέρνησης ή της Βουλής αφετέρου. Όπως προκύπτει από την Εισηγητική Έκθεση (1) της πρότασης η αναθεώρηση αποβλέπει στους εξής στόχους:

- Α. Στην ενίσχυση της λαϊκής κυριαρχίας με την εξύψωση του κύρους της Λαϊκής Αντιπροσωπείας, ως εκφραστή της πολιτικής θέλησης του λαού.
- Β. Στην ενδυνάμωση του Κοινοβουλευτισμού, που ο ελληνικός λαός, από την εποχή του Χαρίλαου Τρικούπη, πιστεύει και υπερασπίζεται με πάθος.
- Γ. Στην ανάπτυξη και ισχυροποίηση του ρόλου του Κοινοβουλίου, που καθίσταται π ρ α γ μ α τ ι κ ά κυρίαρχο.

(1) Βλ. την Εισηγητική Έκθεση εις Πρακτικά της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης διατάξεων του Συντάγματος, σ. 20 επ.

- Δ. Στην ενίσχυση της εξουσίας, του ρόλου και του κύρους της λαοπρόβλητης κυβέρνησης.
- Ε. Στην ενίσχυση του ρόλου και του κύρους των πολιτικών κομμάτων μέσα στη Βουλή και στην περιφρούρηση της συνοχής τους από έξωθεν και άνωθεν επιβουλεύσεις.
- ΣΤ. Στην αποδέσμευση του Προέδρου της Δημοκρατίας από τις κοιμματικές αντιθέσεις και στην ανύψωσή του σε πραγματικά υπερκομματικό θεσμό και φορέα εθνικής ομοψυχίας.

{ Ειδικότερα, η προτεινόμενη αναθεώρηση αποβλέπει στο να καταστεί ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αδιαφιλονίκητου κύρους, ρυθμιστής του πολιτεύματος στις περιπτώσεις - και μόνον σ' αυτές - που οι διαδικασίες λειτουργίας του απαιτούν την παρέμβασή του .

Μεταξύ των αναθεωρητέων διατάξεων περιλαμβάνεται και το άρθρο 48, για το οποίο η Εισηγητική Έκθεση αναφέρει:

"Το άρθρο 48, με το θεσπιζόμενο σύστημα κήρυξης της χώρας σε κατάσταση ανάγκης και με τους θεσπιζόμενους λόγους άρσης των συνταγματικών ελευθεριών, εισάγει στο πολίτευμά μας έναν επικίνδυνο δούρειο ίππο σφετερισμού της λαϊκής κυριαρχίας και ανατροπής της δημοκρατίας. Γιαυτό και ο Πρόεδρος του ΠΑ.ΣΟ.Κ. είχε αποκρούσει στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή το σύστημα του άρθρου αυτού και οι συνταγματολόγοι και ο δημοκρατικός κόσμος έχουν επικρίνει τις διατάξεις του.

Κύρια στοιχεία των διατάξεων του άρθρου 48 είναι ότι ο αρχηγός του Κράτους αποτελεί τον αποφασιστικό φορέα της εξουσίας να αίρει τις συνταγματικές ελευθερίες και ότι στους λόγους άρσης των ελευθεριών περιλαμβάνεται και η απειλή της δημόσιας τάξης "εξ εσωτερικών κινδύνων". Το σύστημα αυτό που παρακάμπτει την υπεύθυνη Κυβέρνηση και το Κοινοβούλιο, διχάζει τους Έλληνες πολίτες σε νομιμόφρονες και επικίνδυνους

για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια και παραμερίζει την αποστολή της δικαστικής εξουσίας, έχει την καταγωγή του στη μοναρχία. Γιαυτό και έχει εγκαταληφθεί στα σύγχρονα Συντάγματα.

Η προτεινόμενη αναθεώρηση του άρθρου 48, ακολουθώντας το παράδειγμα πολλών σύγχρονων δημοκρατιών, στηρίζεται σε δύο κεντρικές θέσεις, που είναι και θέσεις της σύγχρονης αντίληψης του δημοκρατικού πολιτεύματος:

- α) Περιορίζει τη δυνατότητα κήρυξης της χώρας σε κατάσταση ανάγκης μόνο στην περίπτωση εξωτερικής απειλής του Κράτους και στην περίπτωση εκδήλωσης ενόπλου κινήματος για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος.
- β) Καθιστά φορέα της κρίσιμης απόφασης για την άρση των συνταγματικών ελευθεριών του λαού τη Βουλή και την υπεύθυνη Κυβέρνηση".

Θεωρούμε σκόπιμο να επισημάνουμε τα κυριώτερα σημεία της προτεινόμενης αναθεώρησης και να αναλύσουμε τις σχετικές διατάξεις, εν όψει του γενικότερου ενδιαφέροντος του άρθρου 48 στα πλαίσια ενός δημοκρατικού Συντάγματος. Επισημαίνουμε επίσης, ότι λόγω της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας και των θεμάτων, τα οποία προκάλεσε, δεν έχει διατυπωθεί ακόμα καμία άποψη πάνω στις αναθεωρητέες διατάξεις είτε από πλευράς συνταγματικού δικαίου είτε πολιτικής επιστήμης.

§ 1. - Η ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 48 ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ

Το Σχέδιο διαφοροποιείται από το ισχύον άρθρο 48 στα εξής σημεία:

- 1.- Διατηρεί τον όρο "κατάσταση πολιορκίας" για να αναφερθεί στο σχετικό νόμο, χαρακτηρίζει όμως γενικά όλα τα μέτρα του άρθρου 48, δηλαδή την αναστολή των άρθρων του Συν-

τάγματος, την εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου και τη σύσταση των εξαιρετικών δικαστηρίων, σαν "μέτρα κατάστασης ανάγκης".

2.- Προβλέπει διαφορετικές ουσιαστικές προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου: Η περίπτωση του πολέμου παραμένει, η επιστράτευση όμως, η οποία μπορεί πάλι να είναι γενική ή μερική, είναι δυνατό να κηρύσσεται είτε λόγω εξωτερικών κινδύνων είτε λόγω αμέσου απειλής της εθνικής ασφάλειας. Η περίπτωση της σοβαρής διαταραχής ή έκδηλης απειλής κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας του κράτους από εσωτερικούς κινδύνους αντικαθίσταται από την περίπτωση "εκδηλώσεως ενόπλου κινήματος προς ανατροπήν του δημοκρατικού πολιτεύματος".

3.- Προβλέπει διαφορετικές τυπικές προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου: Η διαφοροποίηση μεταξύ των εξωτερικών και εσωτερικών κινδύνων καταργείται, ορίζεται όμως ένας άλλος τρόπος λήψεως της απόφασης σε δύο στάδια: κατ' αρχάς αρμόδιο όργανο για τη λήψη της απόφασης είναι η Βουλή, η οποία αποφασίζει μετά από πρόταση της Κυβέρνησης, για την αναγκαιότητα της εφαρμογής των μέτρων κατάστασης ανάγκης. Στη δεύτερη παράγραφο του Σχεδίου ορίζεται όμως ότι: "Εις περιπτώσιν απουσίας της Βουλής ή αντικειμενικής αδυναμίας συγκλήσεως αυτής τα κατά την προηγουμένην παράγραφον μέτρα λαμβάνονται διά Προεδρικού Διατάγματος, εκδιδομένου μετά πρότασιν του Υπουργικού Συμβουλίου. Το διάταγμα υποβάλλεται υπό της Κυβερνήσεως εντός 15 (δεκαπέντε) ημερών προς έγκρισιν εις την Βουλήν, η οποία συγκαλείται προς τον σκοπόν αυτόν ακόμη και αν έληξεν η περίοδος αυτής ή έχει διαλυθεί".

4.- Διάρκεια ισχύος των μέτρων κατάστασης ανάγκης, είτε έχουν ληφθεί με απόφαση της Βουλής είτε με Προεδρικό διάταγμα, ορίζεται το δεκαπενθήμερο. Η προθεσμία αυτή μπορεί να παρατείνεται ανά δεκαπενθήμερο με απόφαση της Βουλής, η ο-

ποία συγκαλείται ακόμη και αν έχει λήξει η περίοδός της ή έχει διαλυθεί.

5.- Οι αποφάσεις αυτές της Βουλής, λαμβάνονται σε μια μόνο συνεδρίαση με απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της, (παρ. 6), δηλαδή με 151 βουλευτές.

6.- Τα μέτρα κατάστασης ανάγκης αίρονται με τη λήξη του χρόνου διαρκείας τους, σε κάθε δε περίπτωση με τη λήξη του πολέμου, εφόσον επεβλήθησαν συνεπεία τούτου (παρ. 4).

7.- Εκτός από τα μέτρα κατάστασης ανάγκης ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να εκδίδει μετά από πρόταση της Κυβέρνησης και Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου "διά την αντιμετώπισιν επειγουσών αναγκών ή διά την ταχύτεραν αποκατάστασιν της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών". Οι Πράξεις αυτές πρέπει να υποβληθούν στη Βουλή προς κύρωση αμέσως μετά την άρση των μέτρων, κατά τις διατάξεις του άρθρου 44 παρ. 1 εδ. β' και γ' του Συντάγματος, δηλαδή πρέπει να υποβληθούν στην Ολομέλεια της Βουλής σε σαράντα ημέρες από την έκδοσή τους ή σε σαράντα ημέρες από τη σύγκληση της Βουλής σε σύνοδο. Εάν δεν υποβληθούν στη Βουλή στις προθεσμίες αυτές ή δεν εγκριθούν από τη Βουλή σε τρεις μήνες από την υποβολή τους, αποβάλλουν εφ' εξής την ισχύ τους (παρ. 5). Με τις Πράξεις αυτές αντικαθίστανται τα αναγκαία νομοθετικής φύσεως μέτρα, τα οποία μπορούσε να λαμβάνει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας "προς αντιμετώπισιν της καταστάσεως και την ταχύτεραν αποκατάστασιν της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών", βάσει του άρθρου 48 παρ. 2 του Συντάγματος.

8.- Η διατήρηση της βουλευτικής ασυλίας κατά τη διάρκεια εφαρμόγής των μέτρων κατάστασης ανάγκης προβλέπεται και από την παρ. 7 του Σχεδίου. Ορίζεται συγκεκριμένα ότι ισχύει εκτός από το άρθρο 62, και το άρθρο 61, το οποίο κατοχυρώνει το ποινικώς ανεύθυνο του βουλευτή.

9.- Δεν περιλαμβάνεται διάταξη, η οποία να ορίζει ότι ο στρατιωτικός νόμος δεν μπορεί να τροποποιηθεί κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του, όπως όριζαν όλα τα προϋσχύσαντα ελληνικά Συντάγματα.]

Παρά τις εκ πρώτης όψεως σημαντικές διαφορές του με την ισχύουσα ρύθμιση, το Σχέδιο διατηρεί βασικά στοιχεία της, με ορισμένους νεωτερισμούς. Αρχικά θα κάνουμε μία σύντομη επισκόπηση των απόψεων που διατυπώθηκαν κατά τις συζητήσεις στην Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή και στη Βουλή και στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με την κριτική των κυριωτέρων καινοτομιών του.

2/- Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 48 ΤΟΥ
ΣΧΕΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥ-
ΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ
ΣΤΗ ΒΟΥΛΗ

Με την υπ' αριθμ. 1630/1316/15.3.1985 απόφαση του Αναπληρωτή Προέδρου της Βουλής Μ. Σ τ ε φ α ν ί δ η συγκροτήθηκε η Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή αναθεωρήσεως διατάξεων του Συντάγματος (2). Στις συνεδριάσεις της ήταν παρών

(2) Στην Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή συμμετείχαν οι εξής βουλευτές: από το κόμμα του ΠΑ.ΣΟ.Κ. οι Ν. Αθανασόπουλος, Ε. Αλεξανδρής, Γ. Κατσιμπάρδης, Α. Κουτσόγιωργας, Ι. Κουτσοχέρας, Ι. Μιχελογιάννης, Χ. Μπασαγιάννης, Ι. Ντεγιάννης, Ν. Παπαϊωάννου, Α. Πεπονής, Αυγ. Πετραλιάς, Ι. Ποττάκης, Ν. Ριζογιάννης, Π. Σαλαμαλίκης, Α. Σεχιώτης, Γ. Χιωτάκης, Α. Χριστοφορίδου· από το κόμμα της Ν.Δ. οι Ι. Βαρβιτσιώτης, Α. Δερβέναγας, Ν. Κατσαρός, Β. Μπενκίρης, Α. Μπενάκη-Ψαρούδα, Α. Ξαρχάς, Μ. Παπακωνσταντίνου, Κ. Παπαρηγόπουλος, Γ. Σταμάτης, Κ. Στεφανόπουλος, Δ. Φράγκος· από το Κ.Κ.Ε. ο Κ. Κάππος· από τους Ανεξάρ-

και ο Υπουργός Δικαιοσύνης Γ.-Α. Μαγκιάκης. Εισηγητής της πλειοψηφίας ορίστηκε ο Α. Πεπονής και της μειοψηφίας η Α. Μπενάκη - Ψαρούδα.

Το άρθρο 48 συζητήθηκε κυρίως κατά τη Συνεδρίαση της 28ης Μαρτίου 1985. Κατά την άποψη της Α. Μπενάκη-Ψαρούδα με τις προτεινόμενες τροποποιήσεις στην πραγματικότητα διατηρείται το ίδιο καθεστώς, στις περιπτώσεις που η Βουλή δεν μπορεί να συγκληθεί και αυτός θα είναι ο κανόνας (δηλαδή η αδυναμία σύγκλησης της Βουλής). Επίσης υποστήριξε ότι το ένοπλο κίνημα, δηλαδή η χρήση όπλων, στενεύει τη δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου (3).

Ο Α. Πεπονής διευκρίνισε ότι σαν "κίνημα" δεν εννοείται μόνο στρατιωτικό κίνημα, προερχόμενο από στρατιωτικά τμήματα ή παράγοντες των Ενόπλων Δυνάμεων. Σχετικά με τον όρο "άμεση απειλή της εθνικής ασφάλειας" ανέφερε ότι είναι δυνατό να αφορά και σε εσωτερικό κίνδυνο: "Εάν υποθέσουμε ότι έχουμε μια σειρά από σαμποτάζ, αυτό είναι εσωτερικό. Όμως μπορεί να είναι σαμποτάζ, τα οποία θα θέσουν πράγματι σε κίνδυνο την εθνική ασφάλεια". Στο θέμα της εθνικής ασφάλειας ο Π. Σαλαμαλίκης θεώρησε σαν εκδήλωση απει-

τητους ο Γ. Πέτσος. Πρόεδρος της Επιτροπής εκλέχτηκε ο βουλευτής Επικρατείας Ι. Ντεγιάννης. Η Επιτροπή συζήτησε το Σχέδιο σε έξι συνεδριάσεις, στις 19, 21, 22, 26, 27 και 28 Μαρτίου 1985.

- (3) Βλ. Πρακτικά της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Συνεδρίαση της 28ης Μαρτίου 1985: "... διερωτώμαι, εάν δε θα είναι εξίσου σημαντική αφορμή για να ληφθούν αυτές οι αποφάσεις και αυτά τα μέτρα, όταν αυτό το κίνημα απειλείται να εκδηλωθεί όχι με όπλα αλλά και με άλλα μέσα, που θα μπορούσαν να ανατρέψουν το πολίτευμα. Η βία εκδηλώνεται όχι μόνο με όπλα αλλά και με άλλες εκδηλώσεις".

λής της το Pronunciamento, δηλαδή περιορισμένο κίνημα με σκοπό να επιβληθούν κάποιες απόψεις στην Κυβέρνηση. Αντίθετα ο Κ. Κ ά π π ο ς ισχυρίστηκε ότι απειλή της εθνικής ασφάλειας νοείται μόνο στην περίπτωση των εξωτερικών κινδύνων, δεδομένου ότι η περίπτωση του σαμποτάζ μπορεί να υπαχθεί στην κατηγορία του ενόπλου κινήματος. Υποστήριξε ότι κατά τη διάρκεια εφαρμογής των μέτρων κατάστασης ανάγκης θα πρέπει να νομοθετεί η Βουλή με τη διαδικασία του κατεπείγοντος. Τέλος πρότεινε να αφαιρεθεί η πρόβλεψη της λειτουργίας των εκτάκτων δικαστηρίων, άποψη που συμμαρίστηκε και ο Ι. Κ ο υ - τ σ ο χ έ ρ α ς .

Στην ανάγκη σύμπραξης και του Αρχηγού της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης, όταν πρόκειται για εφαρμογή του άρθρου 48 με Π.Δ. προσυπογραφόμενο από το Υπουργικό Συμβούλιο αναφέρθηκε ο Μ. Παπακωνσταντίνου, επικαλούμενος και την ανάλογη άποψη του Π. Σ α λ α μ α λ ί κ η .

Τέλος οι Γ. Χ ι ω τ ά κ η ς και Γ. Κατσιμπαρδής ζήτησαν να προβλέπεται αυτοδίκαιη σύγκληση της Βουλής.

Οι προτάσεις αυτές δεν έγιναν δεκτές και η Ειδική Επιτροπή αποφάσισε κατά πλειοψηφία να αποδεχθεί την πρόταση των 161 Βουλευτών του ΠΑΣΟΚ και να εισηγηθεί την έγκρισή της από τη Βουλή.

Η συζήτηση στη Βουλή (4) δεν περιστράφηκε διεξοδικά στο άρθρο 48, το οποίο δεν έγινε αντικείμενο ειδικώτερης έρευ-

(4) Βάσει του άρθρου 110 παρ. 2 του Συντάγματος η ανάγκη για αναθεώρηση του Συντάγματος διαπιστώνεται με απόφαση της Βουλής μετά από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών, σε δύο ψηφοφορίες, οι οποίες απέχουν μεταξύ τους κατά ένα τουλάχιστον μήνα. Απαιτείται πλειοψηφία τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της Βουλής.

νας, αλλά στο όλο πλέγμα των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας, το οποίο ορίζουν τα υπό αναθεώρηση άρθρα 35 παρ. 2, 37 παρ. 4, 38 παρ. 1 εδ. β και παρ. 2 και 3, 39, 41 παρ. 1,2 και 4 εδ. β και γ, 42 παρ. 1,2 και 3, 43 παρ. 3, 44 παρ. 2 και 3, 47 παρ. 3, και οι οποίες είχαν αποτελέσει αντικείμενο οξύτατης κριτικής ήδη κατά τις συζητήσεις του Συντάγματος του 1975.

Ο Εισηγητής της Πλειοψηφίας Α. Πεπονής και ο Πρωθυπουργός Α. Παπανδρέου τόνισαν τη σημασία της αναθεώρησης σαν μέσου τόνωσης του κυριαρχικού ρόλου του Κοινοβουλίου, στο οποίο αποδίδονται σημαντικώτερες αρμοδιότητες μετά την αφαίρεση των "Υπερεξουσιών" από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος, εφόσον δεν προέρχεται από άμεση εκλογή από το λαό, δεν μπορεί και να τις ασκεί, χωρίς να εμπλέκεται στην κομματική διαμάχη (5). Στο ίδιο πνεύμα ήταν και οι αγορεύσεις των Ι. Ντεγιάννη, Α. Τρίτση Μ. Γλέζου, Γ. Κουτσοχέρα (6), και των Ι. Μιχελogiάννη, Γ. Κατσιμπάρδη, Α. Σεχιώτη, Α. Κουτσόγιωργα, Ν. Αθανασόπουλου, (7) και κυρίως του Γ. Α. Μαγκάκη (8).

Αντίθετα, κατά την άποψη των ομιλητών του κόμματος της Ν. Δημοκρατίας η αναθεώρηση, και ιδιαίτερα ο χρόνος που εκφράστηκε, εξυπηρετούσε πολιτικές σκοπιμότητες, και συγκεκριμένα την αλλαγή του προσώπου του Προέδρου της Δημοκρατίας

(5) Βλ. Πρακτικά Βουλής, Γ' Περιόδου, Δ' Συνόδου, Συνεδρίαση ΡΙΖ'/3 Απριλίου 1985, σ. 5850 επ. και 5858 επ.

(6) Βλ. op.cit. σ. 5863 επ., 5868 επ., 5870 επ., 5872.

(7) Op. cit. Συνεδρίαση ΡΙΗ'/ 4 Απριλίου 1985 σ. 5886 επ., 5888 επ., 5890 επ., 5902 επ., 5921 επ.,

(8) Op. cit.σ. 5911 επ.

και έτεινε στην αύξηση της δύναμης της Κυβέρνησης, με απώτερο σκοπό τη μετάβαση σε μονοκομματικό τύπο Κράτους (9). Με τις νέες ρυθμίσεις ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παύει να είναι το όργανο που μπορεί να εναρμονίσει τις σχέσεις μεταξύ Λαού και Βουλής, Βουλής και Κυβέρνησης και μετατρέπεται σε όργανο υποταγμένο στις θελήσεις της κυβερνητικής πλειοψηφίας. Τους κινδύνους αυτής της ενίσχυσης της Κυβέρνησης τόνισαν κυρίως οι Α. Μ π ε ν ά κ η - Ψ α ρ ο ύ δ α, Κ. Μ η τ σ ο τ ά κ η ς, Μ. Παπακωνσταντίνου, Α. Δερβεναγας, Κ. Παπαρρηγόπουλος (10); Κ. Στεφανόπουλος, Ι. Λαυρεντίδης, Ν. Κατσαρός, Β. Μπεκίρης, Α. Ταλιαδούρος, Στ. Αλλαμάνης και ο Π. Κανελλόπουλος (11), ο οποίος συμφώνησε για την αναγκαιότητα της κατάργησης πολλών από τις υπό κρίση διατάξεις (αναπομπή νομοσχεδίων, προκήρυξη δημοψηφίσματος, έκδοση διαγγέλματος, ύπαρξη Συμβουλίου της Δημοκρατίας), όχι όμως και την απαίρεση από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας των αρμοδιοτήτων, οι οποίες του προσδίδουν την ιδιότητα του εγγυητή των δημοκρατι-

(9) Προβλ. όμως και τη δήλωση του Π. Κανελλόπουλου, *op. cit.* σ. 5892: "Δεν θα εξετάσω αν είναι υπερ-εξουσίες ή όχι. Είναι πράγματι αρμοδιότητες, οι οποίες ξεπερνούν τα όρια τα συνήθη των Πολιτευμάτων που διέπονται από την αρχή της Προεδρευομένης και όχι της Προεδρικής Δημοκρατίας".

(10) *Op. cit.* Συνεδρίαση/3 Απριλίου 1985, σ. 5853 επ. 5860 επ., 5874 επ., 5876 επ., 5878 επ.,

(11) *Op. cit.* Συνεδρίαση/4 Απριλίου 1985, σ. 5897 επ., σ. 5908 επ., σ. 5915 επ., σ. 5917 επ., σ. 5920 επ., σ. 5926 επ., σ. 5892 επ.,

κών ελευθεριών (π.χ. διάλυση της Βουλής, σε περίπτωση προφανούς δυσαρμονίας με το λαϊκό αίσθημα) και την παραχώρησή τους στο Κοινοβούλιο, το οποίο προέρχεται από εκλογές που έγιναν με ενισχυμένη αναλογική: "Οι εξουσίες αυτές πρέπει να δοθούν στη Βουλή, αλλά θα πρέπει να συνδυασθούν με την καθιέρωση της απλής αναλογικής, ώστε να είναι δυνατόν πράγματι να αποτραπεί ο κίνδυνος, ένα κόμμα το οποίο εκπροσωπεί το 40% ή 42% να κάνει χρήση αυτών των υπερεξουσιών... Αδυνατίζετε τον κοινοβουλευτισμό και ενισχύετε το κόμμα, που βρίσκεται στην κυβέρνηση, δηλαδή ένα τμήμα του Κοινοβουλίου, που στις πιο πολλές περιπτώσεις, είναι ένα τμήμα που δεν εκπροσωπεί την πλειοψηφία του Ελληνικού Λαού".

Οι αγορητές του Κομμουνιστικού Κόμματος, Κ. Κ ά π π ο ς και Μ. Δ α μ α ν ά κ η, επέκριναν την Κυβέρνηση, γιατί περιόρισε την αναθεώρηση στις διατάξεις των υπερεξουσιών και δεν έδωσε ακόμη περισσότερες αρμοδιότητες στη Βουλή, και κυρίως γιατί δεν προχώρησε στην αναθεώρηση και των διατάξεων σχετικά με την προστασία ξένων κεφαλαίων, τη δυνατότητα εκχώρησης αρμοδιοτήτων ελληνικών οργάνων στην ΕΟΚ κλπ. (12).

Σχετικά με το άρθρο 48 ο Κ. Κάππος επεσήμανε την αοριστία του όρου "επιστράτευση λόγω απειλής της εθνικής ασφάλειας" και εξέφρασε το φόβο ότι "μια μεγάλη απεργία ή μια μεγάλη συγκέντρωση, μπορεί να δώσει τη δυνατότητα να κηρυχθεί ο στρατιωτικός νόμος". επέκρινε επίσης την προθεσμία των 15 ημερών σύγκλησης της Βουλής, η οποία, με τα σημερινά μέσα συγκοινωνίας κρίθηκε δυσανάλογα μεγάλη και πρότεινε τον

(12) Συνεδρίαση/13 Απριλίου 1985, σ. 5856 επ.· Συνεδρίαση/4 Απριλίου 1985 σ. 5907 επ., 5922 επ., όπου και η κατάθεση στα Πρακτικά των Τροπολογιών-Προσθηκών του ΚΚΕ στην Ειδική Επιτροπή για την Αναθεώρηση του Συντάγματος.

περιορισμό της σε 48 ώρες (13). Το θέμα της ασάφειας επέκρινε και η Α. Μ π ε ν ά κ η-Ψ α ρ ο ύ δ α και κυρίως την αφαίρεση της διάταξης, η οποία απαγορεύει την τροποποίηση του στρατιωτικού νόμου κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του (14). Η προθεσμία των 15 ημερών κρίθηκε υπερβολική και από το βουλευτή του ΠΑΣΟΚ Γ. Κ α τ σ ι μ π ά ρ δ η (15), ο οποίος πρότεινε την άμεση σύγκληση της Βουλής. Τέλος, για την περίπτωση της κήρυξης των μέτρων κατάστασης ανάγκης με απόφαση Προέδρου της Δημοκρατίας και Υπουργικού Συμβουλίου ο Μ. Γ λ έ ζ ο ς πρότεινε να λαμβάνεται η σύμφωνη γνώμη του Προέδρου της Κεντρικής Επιτροπής της Ενώσεως Δήμων και Κοινοτήτων (της Κ.Ε.Δ.Κ.Ε.), του Προέδρου της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (Γ.Σ.Ε.Ε.) και του Προέδρου της Γενικής Συνομοσπονδίας Αγροτικών Συλλόγων Ελλάδας (ΓΕ.Σ.Α.Σ.Ε.) (16). Κατά την πρώτη ψηφοφορία της 6ης Απριλίου 1985 ψήφισαν υπέρ της αναθεώρησης του Συντάγματος 182 βουλευτές. Αυτό ήταν το αποτέλεσμα και της δεύτερης ψηφοφορίας της 7ης Μαΐου 1985 (17), με την οποία τελείωσε η πρώτη φάση της διαδικασίας αναθεώρησης.

(13) Ορ. cit. σ. 5857. Βλ. επίσης τις παρατηρήσεις του Κ. Κ ά π π ο υ και στη Συνεδρίαση ΡΚ/6 Απριλίου 1985, σ. 5986 επ., για το άρθρο 48.

(14) Ορ.cit. Συνεδρίαση/6 Απριλίου 1985, σ. 6017.

(15) Ορ.cit. Συνεδρίαση/4 Απριλίου 1985, σ. 5889

(16) Ορ.cit. Συνεδρίαση/6 Απριλίου 1985, σ. 6017 "Μόνο με αυτή την πλήρη και ουσιαστική λαϊκή συμμετοχή μπορεί να κατασφαιλισθεί ο έλληνας πολίτης, έως ότου συνέλθει η Βουλή".

(17) Τις αγορεύσεις πριν από τη δεύτερη ψηφοφορία, οι οποίες βασίστηκαν στις θέσεις των κομμάτων που έχουμε ήδη αναφέρει βλ. εις Πρακτικά, Συνεδρίαση ΡΚΘ/6 Μαΐου 1985 σ. 6408 επ.

§ 3.- ΤΟ ΑΡΘΡΟ 48 ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ:
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ Ή ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ;

Η ανάλυση και ερμηνεία του άρθρου 48 δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρης, αν δε συνδυάζεται με την ερμηνεία του όλου πλέγματος διατάξεων, οι οποίες αφορούν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και, γενικώτερα, στη μορφή του Πολιτεύματος. Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν επιδιώκουν να υπογραμμίσουν τόσο τη συμφωνία όσο και τις ανακολουθίες της προτεινόμενης ρύθμισης ως προς τις γενικές αρχές του πολιτεύματος της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και ως προς τους ίδιους τους στόχους της αναθεώρησης.

Ι. Ο ρ ο λ ο γ ί α

Το Σχέδιο διατηρεί τον όρο "κατάσταση πολιορκίας", ο οποίος αναφέρεται στο στρατιωτικό νόμο, χαρακτηρίζει όμως το σύνολο των μέτρων του άρθρου 48 (αναστολή συνταγματικών διατάξεων, στρατιωτικός νόμος, σύσταση εξαιρετικών δικαστηρίων) σαν "μέτρα κατάστασης ανάγκης". Για τους λόγους, τους οποίους έχουμε αναφέρει παραπάνω, κατά την ερμηνεία του ισχύοντος άρθρου 48, (18) θεωρούμε ότι θα πρέπει να διευκρινίζεται ότι το σύνολο των μέτρων αφορούν στην κρατική κατάσταση ανάγκης ή στην κατάσταση κρατικής κρίσης. Ο απηρχαιωμένος όρος "κατάσταση πολιορκίας" θα πρέπει να αντικατασταθεί με κάποιον από τους όρους αυτούς.

(18) Βλ. παραπάνω σ. 25ό επ.

II. Ουσιαστικές προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου.

Το σχέδιο προβλέπει τις εξής περιπτώσεις εφαρμογής των μέτρων του άρθρου:

α. Πόλεμο.

β. Επιστράτευση (γενική ή μερική). Η επιστράτευση είναι δυνατό να κηρύσσεται λόγω:

α.α. εξωτερικών κινδύνων ή

α.β. αμέσου απειλής της εθνικής ασφαλείας.

γ. Εκδήλωση ενόπλου κινήματος προς ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Σχετικά με τον πόλεμο και την επιστράτευση λόγω εξωτερικών κινδύνων ισχύουν όσα αναφέραμε παραπάνω (19). Προβλήματα δημιουργεί η προσθήκη της περίπτωσης κήρυξης επιστράτευσης λόγω αμέσου απειλής της εθνικής ασφάλειας (20).

Κατά τις συζητήσεις της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής υποστηρίχθηκε ότι θα ήταν δυνατό να υπαχθούν στον όρο αυτό εκτός από τις περιπτώσεις εξωτερικών κινδύνων και μορφές εσωτερικών ταραχών, όπως ένα σαμποτάζ ή ένα Pronunciamento, τα οποία όμως αποτελούν ουσιαστικά εκδηλώσεις ενόπλου κινήματος. Δεδομένου ότι οι μορφές της εξωτερικής απειλής υπάγονται στις περιπτώσεις του πολέμου και της επιστράτευσης λόγω εξωτερικών κινδύνων, δεν αντιλαμβανόμεθα ποιες μορφές απειλής της εθνικής ασφάλειας είναι δυνατό να υπονο-

(19) Βλ. παραπάνω σ. 263 επ.

(20) Βλ. παραπάνω τις διευκρινίσεις των Α. Πεπονής, Π. Σαλαμαλίκη σ. 335

οούνται στη σχετική πρόβλεψη. Εξ αιτίας αυτής της αοριστίας θεωρούμε ότι ο όρος αυτός είναι εξίσου επικίνδυνος, όσο και ο όρος "σοβαρά διαταραχή ή έκδηλος απειλή κατά της δημοσίας τάξεως και ασφαλείας" του ισχύοντος άρθρου 48, και είναι δυνατό να ερμηνευθεί, κατά το δοκούν, ως : απεργία, κινητοποίηση ευρείας κλίμακος κλπ. De lege ferenda η προϋπόθεση αυτή πρέπει να απαλειφθεί. Εάν τελικώς παραμείνει, πιστεύουμε ότι θα πρέπει επίσης να ερμηνευθεί σε συνδυασμό με το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (21). Η τρίτη περίπτωση (εκδήλωση ενόπλου κινήματος προς ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος) είχε προταθεί από το ΠΑΣΟΚ ήδη το 1975 (22), μετά την οδυνηρή εμπειρία της επταετίας. Κατά τη συζήτηση στην Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή ο Α. Π ε π ο ν ή ς υποστήριξε ότι το κίνημα είναι δυνατό να μην προέρχεται μόνο από τις Ένοπλες Δυνάμεις. Νομίζουμε ότι η εκτίμηση αυτή παραβλέπει και τα δεδομένα της ελληνικής πολιτικής ιστορίας και τη σημερινή πολιτική πραγματικότητα, στην οποία η δυνατότητα κατ' αρχήν εξοπλισμού τμημάτων του λαού με όπλα, εμφανίζεται σαν απίθανη (23).

(21) Βλ. παραπάνω σ. 265 επ.

(22) Βλ. παραπάνω σ. 244 σημ. 8. Πρβλ. και την αντίστοιχη πρόβλεψη του άρθρου 91 του θεμ.Ν. της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας: "Κίνδυνος που απειλεί την ύπαρξη ή την ελεύθερη δημοκρατική πολιτειακή τάξη της Ομοσπονδίας ή μιας χώρας".

(23) Βλ. παραπάνω σ. 88 σημ. 65 την αντίστοιχη άποψη του συντηρητικού σχολιαστή του θεμ. Ν. D ü r i g για την αβάλογη διάταξη του άρθρου 87α παρ. 4 του θεμ.Ν.

III. Τυπικές προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου

Η απόφαση για την επιβολή των μέτρων κατάστασης ανάγκης λαμβάνεται κατ' αρχήν από τη Βουλή, μετά από πρόταση της Κυβέρνησης, σε μια συνεδρίαση, με απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της, δηλαδή με 151 μέλη (άρθρο 48, παρ. 1 και 6). Σε περίπτωση όμως απουσίας της Βουλής ή αντικειμενικής αδυναμίας σύγκλησής της τα μέτρα λαμβάνονται με Προεδρικό Διάταγμα, μετά πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου (άρθρο 48 παρ. 2).

α. Με απόφαση της Βουλής

Η διάταξη αυτή του Σχεδίου θεωρήθηκε, δίκαια, ότι αποτελεί τομή στο μέχρι σήμερα ισχύον σύστημα εφαρμογής των εξαιρετικών μέτρων, επειδή αναθέτει, για πρώτη φορά, στη Βουλή την αρμοδιότητα να αποφασίσει για την αναστολή των σχετικών άρθρων του Συντάγματος, για την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου και για τη σύσταση των εξαιρετικών δικαστηρίων.

1. Στοιχεία της ρύθμισης

Η απόφαση της Βουλής για την εφαρμογή ενός ή και όλων των μέτρων, τα οποία αναφέρονται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 48 δεν αποτελεί, όσον αφορά στο δικαιοϊκό της χαρακτήρα, νόμο, αλλά, κατ' ουσία κυβερνητική πράξη (24): είναι α-

(24) Βλ. όσα αναφέραμε παραπάνω σ. 303 για τη φύση του δια-

πόφαση για την ύπαρξη της πολιτικής αναγκαιότητας εφαρμογής των μέτρων. Η απόφαση αυτή λαμβάνεται μετά από πρόταση της Κυβέρνησης. Νομίζουμε ότι πρέπει να ισχύσουν και στην περίπτωση αυτή όσα αναφέραμε για την προσυπογραφή του διατάγματος του άρθρου 48, δηλ. η πρόταση να υποβάλλεται από την πλειοψηφία των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου (25). Με την απόφαση της Βουλής ορίζεται και η διάρκεια ισχύος των επιβαλλομένων μέτρων, η οποία δεν μπορεί να υπερβεί τις 15 ημέρες, είναι δυνατόν όμως να υπάρξουν δεκαπενθήμερες παρατάσεις, με νέες αποφάσεις της Βουλής. Όλες οι αποφάσεις λαμβάνονται με απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της Βουλής.

2. Κ ρ ι τ ι κ ή

Οι συντάκτες του Σχεδίου προσπάθησαν να αναθέσουν στη Βουλή την αρμοδιότητα για τη λήψη της απόφασης εφαρμογής του άρθρου 48, η προσπάθεια όμως, έμεινε ημιτελής: η Βουλή αποφασίζει μόνο, εάν είναι σε σύνοδο ή εάν έχει ήδη συγκληθεί. Είναι πολύ πιθανό όμως να χρειασθεί να αντιμετωπισθεί ένα εθνικό θέμα κατά τη διάρκεια απουσίας της Βουλής ή πριν προλάβει να συγκληθεί ή χωρίς να είναι σε θέση να αποφασίσει με την απαιτούμενη απαρτία. Επιπλέον δεν προβλέπεται καν η σύσταση Επιτροπής Ελέγχου Εξωτερικής Πολιτικής ή Εθνικής Αμύ-

τάγματος του άρθρου 48· επίσης την αντίστοιχη άποψη του Herzog, για την απόφαση της Γερμανικής Βουλής, στην περίπτωση του άρθρου 115α εις M - D - H. Art. 115a Rdnr 38, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.
(25) Βλ. παραπάνω σ. 278.

νης (26), με συνέπεια η ενημέρωση της πλειοψηφίας των Βουλευτών στα θέματα αυτά να είναι ανεπαρκής ή ανύπαρκτη.

Τα προβλήματα αυτά είναι δυνατό να αντιμετωπισθούν με πολλούς τρόπους. Ειδικά για την περίπτωση απουσίας, ή αδυναμίας σύγκλησης της Βουλής, νομίζουμε ότι θα πρέπει να προβλέπεται αυτοδίκαιη σύγκλησή της, όπως ορίζει το γαλλικό Σύνταγμα στο άρθρο 16, το οποίο δεν αναγνωρίζει στη Βουλή τόσο αποφασιστική αρμοδιότητα όπως το Σχέδιο (27).

Στα Συντάγματα, στα οποία προβλέπεται να αποφασίζει η Βουλή λαμβάνεται πρόνοια για τη δημιουργία μιας μόνιμης Επιτροπής, η οποία θα υποκαθιστά τη Βουλή, σε περίπτωση κρατικού κινδύνου, σε όλες της τις αρμοδιότητες και θα λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα ή με απλοποιημένη διαδικασία ή με το θεσμό των εξουσιοδοτήσεων προς την Κυβέρνηση. Τη ρύθμιση αυτή, παρά τις αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν, έχουν υιοθετήσει ο θεμελιώδης Νόμος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας για την περίπτωση των εξωτερικών κινδύνων (άρθρο 53α σε συνδυασμό με το άρθρο 115α) και το Σουηδικό Σύνταγμα του 1975 (Κεφ. 13 άρθρο 1 επ.) (28).

Για να μπορέσει να ανταποκριθεί στους στόχους της "ενδυναμώσεως του Κοινοβουλευτισμού" και της "ανάπτυξης και ισχυροποίησης του ρόλου του Κοινοβουλίου" η ρύθμιση του αρ-

(26) Την έλλειψη αυτών των Επιτροπών επεσήμανε ο Κ. Κ ά π ο ς κατά τη Συνεδρίαση της 6 Μαΐου 1985, βλ. Πρακτικά Βουλής, σ. 6411.

(27) Βλ. παραπάνω σ. 47

(28) Βλ. παραπάνω σ. 73 επ., για την Κοινή Επιτροπή του θεμελιώδους Νόμου. Κατά το άρθρο 53α παρ. 2 του θεμ. Ν. η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση υποχρεούται να πληροφορεί την Κοινή Επιτροπή για τα σχέδιά της όσον αφορά την Εθνική Άμυνα.- Για την Επιτροπή Πολέμου του Σουηδικού Συντάγματος βλ. παραπάνω σ. 118 επ.

θρου 48 του Σχεδίου θα πρέπει να συμπληρωθεί ανάλογα. Θα πρέπει, δηλαδή, να προβλέπεται, σε περίπτωση απουσίας της Βουλής, αδυναμίας σύγκλησής της ή αδυναμίας σχηματισμού απαρτίας, να λαμβάνει τη σχετική απόφαση μία Μόνιμη Επιτροπή από Βουλευτές, η οποία θα έχει συγκροτηθεί στην αρχή της βουλευτικής περιόδου κατ' αναλογία της δυνάμεως των κομμάτων, θα είναι ενημερωμένη για τα προβλήματα της εξωτερικής πολιτικής και θα αποφασίζει με πλειοψηφία δύο τρίτων των ψηφισάντων, τουλάχιστον δε με πλειοψηφία των μελών της (29). Νομίζουμε ότι και στην περίπτωση που αποφασίζει η Βουλή, η διαπίστωση για την ανάγκη εφαρμογής των μέτρων θα πρέπει να χρειάζεται πλειοψηφία δύο τρίτων των ψηφισάντων και, εάν αυτή η πλειοψηφία δεν επιτυγχάνεται, να απαιτείται η απόλυτη πλειοψηφία (30). Την ύπαρξη πλειοψηφίας δύο τρίτων των ψηφισάντων θεωρούμε απαραίτητη γιατί με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται ευρύτερη συναίνεση και αποφεύγεται ο κίνδυνος εφαρμογής των μέτρων από μία Κυβέρνηση, η οποία θα διαθέτει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία και θα είναι σε θέση να προβεί σε πραξικοπηματική, αλλά νομιμοφανή "χρησιμοποίησή" τους, με απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας της Βουλής (31). Επίσημαί-

(29) Η βασική ιδέα της δημιουργίας αυτής της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής εκφράζεται επιγραμματικά από τον H. E m m e l i u s, op. cit. σ.135: " Es soll auch in Ausnahmesituationen immer ein parlamentarisches Gegenüber der Exekutive geben, das die Bildung eines Machtmonopols der Exekutive verhindert".

(30) Βλ. την ανάλογη πρόβλεψη του άρθρου 115α του θεμ. Ν.

(31) Βλ. τις ανάλογες παρατηρήσεις του H e r z o g για την ανάγκη ύπαρξης αρχικής πλειοψηφίας των δύο τρίτων των ψηφισάντων στην περίπτωση που αποφασίζει η Βουλή ή η Κοινή Επιτροπή για την ύπαρξη του εξωτερικού κινδύνου εις M - D - H, Art. 115a RdNr 43.

νουμε, επίσης, ότι το Σχέδιο δεν προβλέπει δημοσίευση της απόφασης της Βουλής στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, όπως προβλέπει το άρθρο 115α παρ. 3 του θεμελιώδους Νόμου (32). Νομίζουμε ότι η α' παράγραφος του άρθρου 48 του Σχεδίου θα πρέπει να συμπληρωθεί με διάταξη, η οποία να ορίζει την υποχρεωτική δημοσίευση της απόφασης της Βουλής στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η συμπλήρωση αυτή θα ήταν σύμφωνη και με το στόχο της αναθεώρησης, όπως εκφράσθηκε στην Εισηγητική Έκθεση του Εισηγητή της πλειοψηφίας Α. Πεπονής, για την "αποκατάσταση του Προέδρου της Δημοκρατίας με δικαιοδοσίες ανόθευτα ανταποκρινόμενες στη λειτουργία του ως ρυθμιστή του Πολιτεύματος".

β. Μ ε Π ρ ο ε δ ρ ι κ ό Δ ι ά τ α γ μ α

Για την περίπτωση εφαρμογής των μέτρων με Προεδρικό Διάταγμα, προσυπογραφόμενο από το Υπουργικό Συμβούλιο ισχύουν όσα αναφέραμε για την υπάρχουσα ρύθμιση (33). Όσον αφορά την προθεσμία υποβολής του διατάγματος στη Βουλή εντός δεκαπέντε ημερών, θεωρούμε ότι η προθεσμία πρέπει να συντομευθεί σε δύο ή πέντε ημέρες, δεδομένου ότι η προθεσμία που προβλεπόταν ήδη από το Σύνταγμα του 1911, όταν υπήρχαν ατελέστερα μέσα συγκοινωνίας ήταν πέντε ημέρες.

(32) Βλ. H e r z o g, op. cit. Art. 115a, Rdnr 52. Σύμφωνα με τη γνώμη του έγκυρου σχολιαστού του θεμ. Ν. ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει δικαίωμα ελέγχου της συνταγματικότητας όλων των κρατικών πράξεων στην έκδοση των οποίων συμμετέχει και συνεπώς και της διαπίστωσης της Βουλής για την ύπαρξη κρατικού κινδύνου.

(33) Βλ. παραπάνω σ.278.

IV. Η πρόβλεψη αντιμετώπισης της
κρατικής κρίσης

Στο θέμα της πρόβλεψης το Σχέδιο αντέγραψε τις προηγούμενες ρυθμίσεις σχετικά με τα "κλασσικά" μέσα αντιμετώπισης των κρατικών κρίσεων (στρατιωτικό νόμο κλπ.). Αντικατέστησε μόνον τα "νομοθετικής ή διοικητικής φύσεως μέτρα" της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 48 με τις Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου της πέμπτης παραγράφου του Σχεδίου.

α. Μεταμέτρα Κατάστασης
Ανάγκης

Το Σχέδιο προβλέπει για την αντιμετώπιση των εσωτερικών ή εξωτερικών κινδύνων τα μέτρα που αναφέρονται ήδη στο ισχύον άρθρο 48, δηλαδή την αναστολή των ίδιων άρθρων του Συντάγματος, την εφαρμογή του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας και τη σύσταση εξαιρετικών δικαστηρίων.]

Δεν μπορούμε να αντιληφθούμε το λόγο παράλειψης της διάταξης όλων των προηγούμενων Συντάγματος, η οποία όριζε ότι ο στρατιωτικός νόμος δεν μπορεί να τροποποιηθεί κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του. Η σημασία της διάταξης αυτής για την προστασία των ατομικών ελευθεριών σε περίοδο εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου είναι αυτονόηση.

Τέλος, επειδή η εφαρμογή των μέτρων του άρθρου 48 συνάπτεται άμεσα με το νόμο 566/77, του οποίου τις αντισυνταγματικές διατάξεις έχουμε επισημάνει (34), νομίζουμε ότι θα

(34) Βλ. παραπάνω σ. 322 επ.

πρέπει να ψηφισθεί ένας νέος νόμος περί καταστάσεως πολιορκίας, ο οποίος θα προβλέπει την περίπτωση κήρυξής του μετά από απόφαση της Βουλής και θα προσαρμόζει τις ήδη αντισυνταγματικές διατάξεις προς τις επιταγές του Συντάγματος και ιδίως προς την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.

β. Με τις Πράξεις Νομοθετικού
Περιεχομένου του Προέδρου
της Δημοκρατίας

(Το Σχέδιο, ορθώς, παρέλειψε τον ατυχή όρο "διοικητικής φύσεως μέτρα", τον οποίο χρησιμοποιεί το ισχύον άρθρο 48 (35) και μετέτρεψε τα "νομοθετικής φύσεως μέτρα" σε Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου, όρο που συναντάμε και στο άρθρο 44 παρ. 1 (36).

1. Στοιχεία της ρύθμισης

Οι Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου εκδίδονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, μετά από πρόταση της Κυβέρνησης. Σαν λόγος έκδοσης των πράξεων αναφέρεται:

α. η αντιμετώπιση επειγουσύν αναγκών

β. η ταχύτερα αποκατάσταση της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών.)

(35) Βλ. παραπάνω σ. 290.

(36) Βλ. το σχόλιο του Π. Παράρα, ορ. cit. σ. 252, σημ. 82: "Ήτοι διά της φράσεως "νομοθετικής φύσεως μέτρα" εις το άρθρον 48 παρ. 2 ο συντακτικός νομοθέτης εννοεί εκείνο, το οποίον εις το άρθρο 44 παρ. 1 εκφράζει διά του όρου "πράξεις νομοθετικού περιεχομένου".

θεωρούμε περιττή την αναγραφή του πρώτου λόγου, δεδομένου ότι η έκδοση Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου εις "εκτάκτους περιπτώσεις εξαιρετικώς επειγούσης και απροβλέπτου ανάγκης", επιτρέπεται ήδη βάσει του άρθρου 44 παρ. 1. Σχέτικα με την έκδοσή τους για την αποκατάσταση της λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών νομίζουμε ότι ισχύουν οι παρατηρήσεις μας επί των νομοθετικής φύσεως μέτρων (37).

(Περαιτέρω ορίζεται ότι οι Πράξεις υποβάλλονται προς κύρωση στην Ολομέλεια της Βουλής αμέσως με τ ά τ η ν ά ρ - σ η των μέτρων κατά τις διατάξεις του άρθρου 44 παρ. 1 εδ. β και γ του Συντάγματος, δηλαδή "εντός τεσσαράκοντα ημερών από της εκδόσεώς των ή εντός τεσσαράκοντα ημερών από της συγκλήσεως της Βουλής εις σύνοδον. Εάν δεν υποβληθούν εις την Βουλήν εντός των ανωτέρω προθεσμιών ή δεν εγκριθούν υπ' αυτής εντός τριών μηνών από της υποβολής των, αποβάλλουν εφ' εξής την ισχύν των" (38).)

(Η διάταξη εμφανίζει ορισμένες βελτιώσεις ως προς τη ρύθμιση της β' παραγράφου του ισχύοντος άρθρου, όπου δεν λαμβάνεται πρόνοια υποβολής των διαταγμάτων στη Βουλή προς κύρωση ούτε καθορίζεται η χρονική διάρκεια της ισχύος τους.)

(Η πρόβλεψη όμως, για υποβολή των Πράξεων στη Βουλή μετά την άρση των μέτρων, δηλαδή μετά την πάροδο αρκετά μεγάλου χρονικού διαστήματος, εξακολουθεί να αφήνει ευρύτατο πεδίο δράσεως στην εκτελεστική εξουσία, ειδικά στην περίπτωση που

(37) Βλ. παραπάνω τις παρατηρήσεις μας σχετικά με τον τρόπο έκδοσης και τους περιορισμούς των νομοθετικής φύσεως μέτρων, σ. 306 επ.

(38) Σχετικά με την προβληματική και τη διαδικασία της κύρωσης των Πράξεων βλ. την εντελεχή έρευνα του Π. Παράρα, *op.cit.* σ. 127 επ.

και η εφαρμογή των μέτρων κατάστασης ανάγκης έχει κηρυχθεί με Προεδρικό Διάταγμα, προσυπογραφόμενο από την Κυβέρνηση. Στην περίπτωση αυτή η Βουλή παρακολουθεί τις πρωτοβουλίες της εκτελεστικής εξουσίας χωρίς να μπορεί να παρέμβει και η μόνη δυνατότητα "αντίδρασης" που έχει είναι να καταψηφίσει την Κυβέρνηση.)

2. Κ ρ ι τ ι κ ή

Επισημαίνουμε ότι η ρύθμιση αυτή της έκδοσης των Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου με Προεδρικό Διάταγμα δεν ανταποκρίνεται στους στόχους της αναθεώρησης "περί ενίσχυσης των κοινοβουλευτικών θεσμών". Εφ' όσον αναγνωρίζεται στη Βουλή η αρμοδιότητα να αποφασίζει για την αναστολή συνταγματικών διατάξεων κλπ., θα πρέπει να της αναγνωρίζεται και η δυνατότητα να ψηφίζει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την ταχύτερη αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών. Άλλωστε ήδη υπό την ισχύουσα ρύθμιση γίνεται δεκτό ότι τα μέτρα αυτά μπορεί να τα λάβει και η Βουλή, τη νομοθετική λειτουργία της οποίας δεν αποκλείει η εφαρμογή του άρθρου 48 (39). Η άποψη αυτή για τη δυνατότητα άσκησης νομοθετικής εξουσίας από τη Βουλή κατά την περίοδο κρατικών κρίσεων εκφράζεται και στις ανάλογες διατάξεις του θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (40) και του Σουηδικού Συντάγματος του

(39) Βλ. παραπάνω σ. 310· επίσης Π. Παρά, *op. cit.* σ. 293 σημ. 71.- Για την "γκωλλική" αντίληψη περί αδυναμίας της Βουλής να νομοθετεί κατά τη διάρκεια εφαρμογής του άρθρου 16 και να κρίνει τα βάσει αυτού ληφθέντα μέτρα βλ. παραπάνω σ. 53 επ.

(40) Βλ. ιδιαίτερα το άρθρο 115δ παρ. 2: "Προτάσεις νόμων της Ομοσπονδιακής Κυβερνήσεως, τις οποίες αυτή χαρακτη-

1975 (41), όπου κατοχυρώνεται με ιδιαίτερη προσοχή η δυνατότητα της Βουλής να νομοθετεί με απλοποιημένη διαδικασία ή με το θεσμό των εξουσιοδοτήσεων, σαν απόρροια της καθιέρωσης του κοινοβουλευτικού συστήματος και της διατήρησης των ουσιωδών στοιχείων του κατά τη διάρκεια κρατικών κρίσεων.

Εάν δεν προβλέπεται άμεση νομοθετική αρμοδιότητα της Βουλής, τότε μπορεί τουλάχιστον να προβλέπεται η μέθοδος των εξουσιοδοτήσεων. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, τόσο στη Μεγάλη Βρεταννία όσο και στην Ελβετία (42) η Κυβέρνηση λαμβάνει τα μέτρα για την αντιμετώπιση κρίσεων μετά από παροχή εξουσιοδότησης. Τα διατάγματα, τα οποία εκδίδονται βάσει της εξουσιοδότησης πρέπει να υποβάλλονται στις αρμόδιες επιτροπές της Βουλής για έγκριση εκ των προτέρων. Εάν η Βουλή καλείται να κυρώσει εκ των υστέρων τις Πράξεις, τότε δεν μπορεί να ασκήσει ούτε τη λειτουργία του ελεγκτικού οργάνου (Kontrollorgan), η οποία γενικά της αναγνωρίζεται κατά την περίοδο κρίσεων (43), και ενδέχεται να κληθεί να αποφασίσει για μέτρα, όταν πλέον οι συνέπειές τους δε θα είναι δυνατόν να επανορθωθούν.

ρίζει ως επείγουσες πρέπει να διαβιβάζονται στο Ομοσπονδιακό Συμβούλιο ταυτόχρονα με την υποβολή τους στην Ομοσπονδιακή Βουλή. Η Ομοσπονδιακή Βουλή και το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο συζητούν πάραυτα από κοινού αυτές τις προτάσεις νόμων. Εφόσον για ένα νόμο είναι απαραίτητη η συναίνεση του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου, η οριστική ψήφιση του νόμου χρειάζεται τη συναίνεση της πλειοψηφίας των μελών του...".

(41) Βλ. παραπάνω σ. 119 επ.

(42) Βλ. παραπάνω σ. 31 για τη Μ. Βρεταννία και 110 επ. για την Ελβετία.

(43) Βλ. παραπάνω σ. 110 επ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στο παράρτημα περιλαμβάνονται τα κείμενα του ν. ΔΞΘ'/1912, του Δ/τος 18 της Προσωρινής Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, του Ν.Δ. 798 της 31.12.1970/1.1.1971 και του ν.566/1977.

Νόμος ΔΞΘ' (υπ' αριθμ. 4069)
Περί καταστάσεως πολιορκίας
της 6ης Οκτωβρίου 1912 ΦΕΚ Α' 317

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισάμενοι ομοφώνως μετά της Βουλής, αποφασίσαμεν και διατάσσομεν:

Άρθρον 1.

Υπό τους όρους και τας εγγυήσεις του άρθρου 91 του Συντάγματος, εν περιπτώσει εμπολέμου καταστάσεως ή γενικής, έκεν εξωτερικών κινδύνων, επιστρατεύσεως, δύναται να κηρυχθή εις κατάστασιν πολιορκίας όλη η Επικράτεια ή μέρος αυτής και ν' ανασταλή προσκαίρως εν όλω ή εν μέρει η ισχύς των διατάξεων των άρθρων 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 και 95 του Συντάγματος.

Άρθρον 2.

Η κατάσταση πολιορκίας κηρύσσεται διά Β. Διατάγματος αδεία της Βουλής εκδιδομένου, ή, εν απουσία της Βουλής, προσηγογραφούμενου υπ' ολοκλήρου του Υπουργικού Συμβουλίου, συγκαλουμένης άμα της Βουλής, κατά τα εν άρθρω 91 του Συντάγματος οριζόμενα.

Εν τω αυτώ Β. Διατάγματι ή ετέρω κατά τον αυτόν τρόπον εκδιδομένω διατάσσεται και η προσωρινή εν όλω ή εν μέρει αναστολή της ισχύος των εν άρθρ. 1 αναφερομένων άρθρων του Συντάγματος.

Άρθρον 3.

Το Βασιλικόν Διάταγμα καθορίζει το μέρος της χώρας, όπερ κηρύσσεται εις κατάστασιν πολιορκίας και εν ω διατάσσεται η ως άνω αναστολή, ως και την διάρκειαν των μέτρων τούτων εντός των ορίων του άρθρ. 91 του Συντάγματος. Παρελθόντος του ωρισμένου τούτου χρόνου, η κατάσταση της πολιορκίας

και η αναστολή αίρεται αυτοδικαίως, πλην εάν ήθελεν ανανεωθεί κατά τον αυτόν ως άνω τρόπον.

Άρθρον 4

Άπό της δημοσιεύσεως του περί κηρύξεως εις κατάστασιν πολιορκίας Β. Διατάγματος πάσαι αι εξουσίαι των πολιτικών αρχών, αι αναγόμεναι εις την τήρησιν της τάξεως και την αστυνομίαν, μεταβαίνουν εις την στρατιωτικήν αρχήν.

Αι πολιτικάί αρχαί εξακολουθούσιν εν τούτοις την άσκησιν των εξουσιών εκείνων, αίτινες δεν απεσπάσθησαν υπό της στρατιωτικής, εν αις και της δικαστικής αστυνομίας, επί των μη υπαχθέντων εις την στρατιωτικήν δικαιοδοσίαν αδικημάτων.

Άρθρον 5.

Τα στρατιωτικά δικαστήρια επιλαμβάνονται της καταδίωξεως πάντων των κατά της ασφαλείας του Κράτους, του πολιτεύματος και της δημοσίας τάξεως και ειρήνης αδικημάτων, οιαδήποτε και αν η ιδιότης των αυτουργών ή συνεργών.

Μεταβιβάζονται δε εις αυτά και αι ειδικεμείς τοιαύται δίκαι, εάν μη ήθελε διαταχθή άλλως εν τω περί κηρύξεως της καταστάσεως πολιορκίας Β. διατάγματι, δι' ου δύναται εν γένει να περισταλή η δικαιοδοσία των στρατιωτικών δικαστηρίων επί μέρους μόνον των εν τω παρόντι άρθρω περιλαμβανομένων αδικημάτων.

Εις τας διατάξεις ταύτας υπάγονται και τα κατά προσώπων ή περιουσιών απευθυνόμενα κοινά αδικήματα, οσάνκις κατά την κρίσιν της στρατιωτικής δικαστικής αρχής εκτίθεται δι' αυτών εις κίνδυνον η ασφάλεια του εν καταστάσει πολιορκίας τόπου ή διασαλεύεται η αυτόθι δημοσία τάξις.

Άρθρον 6.

Εάν δεν υπάρχωσι στρατιωτικά δικαστήρια εν τω εις κατάστασιν πολιορκίας κηρυσσομένω τόπω, η Κυβέρνησις ή, εν ανάγκη, ο ανώτερος στρατιωτικός άρχηγός συνιστά εν εκάστω τοιούτω τόπω ανά δύο έκτακτα στρατοδικεία και εν αναθεωρητικόν, κατά τας διατάξεις της στρατιωτικής ποινικής νομοθεσίας και υπό τας εξής τροποποιήσεις.

Επί στρατού εν εκστρατεία, εντός ή εκτός του Κράτους, τα ειρημένα στρατιωτικά δικαστήρια συνιστώνται υπό του Γενικού αρχηγού του Στρατού ή του αρχηγού του μεμονωμένως ή ανεξαρτήτως ενεργούντος σώματος στρατού, κατά τας διατάξεις τας διεπούσας την συγκρότησιν τοιούτων δικαστηρίων εν περιπτώσει αποκλεισμού ή πολιορκίας, εφαρμοζομένης αναλόγως (άρθρ. 34-37 Στρατ. Ποιν. Νομοθ.). Γραμματείς των ειρημένων δικαστηρίων διορίζονται, ως άνω, στρατιωτικοί ή πόλλται, ορκιζόμενοι κατά το άρθρον 23 της Στρατ. ποιν. νομοθεσίας.

Άρθρον 7.

Επί τε των δικαστηρίων τούτων του εν εκστρατεία εντός ή εκτός του Κράτους στρατού και των εν τόπω κηρυχθέντι εις κατάστασιν πολιορκίας λειτουργούντων στρατιωτικών δικαστηρίων εν γένει εφαρμόζονται ως προς την διαδικασίαν αι διατάξεις των άρθρων 144-150 της Στρατ. Ποιν. Νομοθεσίας.

Μετά την κήρυξιν πολέμου ή την έναρξιν των εχθροπραξιών δύνανται διά Β. Διατάγματος να καταργηθώσι τα ένδικα μέσα της αναθεωρήσεως και αναιρέσεως διά τα εντός της στρατιωτικής ζώνης διαπραττόμενα αδικήματα. Εν τοιαύτη δε περιπτώσει αρκεί η σύστασις ενός μόνον στρατοδικείου.

Άρθρον 8.

Αι αποφάσεις των στρατοδικείων, τελεσίδικοι καταστάσαι, ή κατά την περίπτωσιν του δευτέρου εδαφίου του προηγουμένου άρθρου τελεσίδικοι εν τη εκδόσει αυτών ούσαι, εκτελούνται δυνάμει διαταγής των εν άρθροις 146 και 149 της Στρατιωτικής Ποιν. νομοθεσίας αναφερομένων αρχηγών άνευ άλλης τινός διατυπώσεως.

Διά την εκτέλεσιν όμως θανατικής ποινής δέον εν πάση περιπτώσει να παρέλθωσιν εικοσιτέσσαρες τουλάχιστον ώραι από της απαγγελίας της αποφάσεως.

Άρθρον 9.

Η στρατιωτική αρχή έχει το δικαίωμα ιδίως :

α'.) Να ενεργή κατ'οίκον ερεύνας ημέρας τε και νυκτός.

β'.) Ν'απομακρύνη τους υποστάντας καταδίκην επί κακουργήματι ή πλημμελήματι εκ των του άρθρ. 22 του Ποιν. Νόμου, και τους μη έχοντας κατοικίαν εν των υπό κατάστασιν πολιορκίας τόπω.

γ'.) Να διατάσση την παράδοσιν των όπλων και εφοδίων και να προβαίνει εις αναζήτησιν και αφαίρεσιν αυτών.

δ'.) Να ενεργή πάσαν πράξιν σκοπούσαν την άμυναν και ασφάλειαν της χώρας, επί τούτω δε προβαίνει εις συλλήψεις και άνευ των διατυπώσεων του άρθρ. 5 του Συντάγματος.

ε'.) Να απαγορεύη και διαλύη οιανδήποτε συνάθροισιν και πάντα συνεταιρισμόν.

ς'.) Να απαγορεύη την ανακοίνωσιν ή δημοσίευσιν πληροφοριών καθ'οιονδήποτε τρόπον, και δια του τύπου, και να προβαίνει εις κατάσχες εις εφημερίδων και άλλων εντύπων διατριβών είτε προ της δημοσιεύσεως αυτών είτε και μετ'αυτήν.

Άρθρον 10.

Η απείθεια εις τας διαταγάς της στρατιωτικής αρχής κατά τας περιπτώσεις του προηγουμένου άρθρου, ως και εις πάσαν

άλλην διαταγήν εντός της κατά τα ανωτέρω αρμοδιότητος αυτής εκδιδομένην, εάν δεν φέρη τα στοιχεία βαρυτέρας αξιοποιήνου πράξεως, τιμωρείται διά φυλακίσεως, επιβαλλομένης υπό των στρατιωτικών δικαστηρίων. Την αυτήν ποινήν υπό των στρατιωτικών δικαστηρίων ομοίως επιβαλλομένην επισύρουν, εάν δεν φέρωσι βαρύτερον αξιόποινον χαρακτήρα, δημοσιεύματα του τύπου, εξ ων εκτίθεται εις κίνδυνον η ασφάλεια του εν καταστάσει πολιορκίας τόπου ή διασαλεύεται η αυτόθι δημοσία τάξις, ή άτινα διεγείρουν προς αδικήματα υπαγόμενα εις τούς όρους του άρθρου 5.

Άρθρον 11.

Οι πολίται, διαρκούσης της καταστάσεως πολιορκίας, εξακολουθούσι ν' ασκώσι πάντα τα υπό του Συντάγματος ασφαλιζόμενα δικαιώματα, ων η απόλαυσις δεν ανεστάλη ρητώς δυνάμει των ανωτέρων διατάξεων.

Άρθρον 12.

Η κατάστασις πολιορκίας αίρεται, πλην της του άρθρου 3 περιπτώσεως, διά Β. Διατάγματος.

Μετά την άρσιν, τα στρατοδικεία διατηρούσι την εκδίκασιν των ενώπιον αυτών ευρισκομένων εκκρεμών υποθέσεων, πλην αν ήθελεν. ορισθή άλλως υπό του περί άρσεως Βασ. Διατάγματος.

Άρθρον 13.

Η ισχύς του παρόντος νόμου άρχεται από της καταχωρίσεως αυτού εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως.

Ο παρών νόμος ψηφισθείς υπό της Βουλής και Παρ' Ημών σήμερον κυρωθείς, δημοσιευθήτω διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως και εκτελεσθήτω ως νόμος του Κράτους.

Εν Αθήναις τη 6 Οκτωβρίου 1912.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αριθμ. Φύλλου 3

Εν Χανίοις τη 19 Σεπτεμβρίου 1916

Αριθμ. Διατ. 18

Βασίλειον της Ελλάδος

Προσωρινή Κυβέρνησις

Διάταγμα Περί Στρατιωτικού Νόμου

Άρθρον 1.

Διά Διατάγματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως δύναται να κηρυχθή εις κατάστασιν πολιορκίας όλη η επικράτεια ή μέρος

αυτής. Το αυτό δικαίωμα έχει και ο αντιπρόσωπος της Προσωρ. Κυβερνήσεως διά την περιφέρειαν της δικαιοδοσίας του, του Διατάγματος όμως τούτου η ισχύς αίρεται αυτοδικαίως μετά πάροdon οκτώ ημερών, αν μη εντός της διορίας ταύτης εγκριθῇ υπό της Προσωρ. Κυβερνήσεως.

Η κατάσταση πολιορκίας δύναται να κηρυχθῇ ἔνεκα στάσεως, φόνου, ληστείας, εμπρησμού ἢ ἄλλου αδικήματος, διακινδυνεύοντος την χώραν ἢ την δημοσίαν τάξιν, ἢ και ἔνεκεν επικειμένου κινδύνου διασαλεύσεως της δημοσίας τάξεως.

Από της δημοσιεύσεως του διατάγματος, του κηρύσσοντος την κατάσταση πολιορκίας, πᾶσαι αἱ ἐξουσίαι των πολιτικῶν αρχῶν, αἱ αναγόμεναι εἰς την τήρησιν της τάξεως και την αστυνομίαν, μεταβαίνουν εἰς την στρατιωτικὴν αρχήν, εκτός αν το Διάταγμα το κηρύσσον την κατάσταση πολιορκίας ἐξαίρεση ὠρισμένης ἐξουσίας ἢ ὠρισμένα αδικήματα. Αἱ πολιτικάί αρχαί ἐξακολουθοῦσι την ἀσκήσιν των ἐξουσιῶν ἐκείνων, αἵτινες δεν απεσπᾶσθησαν υπό της στρατιωτικῆς, εν αἷς και η της δικαστικῆς αστυνομίας ἐπὶ των ἐξαιρεθέντων του στρατιωτικοῦ νόμου αδικημάτων.

Ἄρθρον 2.

Κηρυχθείσης της καταστάσεως πολιορκίας λαμβάνεται παν μέτρον, τείνον προς παγίωσιν της τάξεως. Ἰδίᾳ δε επιτρέπεται ἡ υπό της στρατιωτικῆς αρχῆς ἄμεσος σύλληψις και προφυλάξεις των ἐνόχων ἢ υπόπτων, ἢ ο περιορισμός αὐτῶν εν ὠρισμένῳ τόπῳ και ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον ἢ μέχρι νεωτέρας αποφάσεως, ἡ απαγόρευσις συναθροίσεων εν υπαίθρῳ ἢ μη, ἡ διάλυσις παντός είδους ἐνώσεων, ἡ κατ'οἶκον ἐρευνα εἰς πᾶσαν ὥραν, ἡ ζήτησις προς παράδοσιν και ἀφαίρεσις ὀπλων και ἐφοδίων, ἡ απαγόρευσις ανακοινώσεων πληροφοριῶν καθ'οιονδήποτε τρόπον, ἡ προληπτική ἐπὶ του τύπου λογοκρισία, ἡ κατάσχεσις και παύσις ἐφημερίδων και ἡ ἐρευνα ἐπιστολῶν. Προς τον αὐτόν σκοπόν ἡ στρατιωτικὴ αρχὴ ἐκδίδει ἐγγράφους διατάξεις και κανονισμούς, ὧν ἡ ισχύς ἄρχεται ἀπὸ της ἐπικυρώσεως αὐτῶν υπό της Προσωρινῆς Κυβερνήσεως ἢ του αντιπροσώπου αὐτῆς. Την ὑπερορίαν υπόπτων προσώπων διατάσσει πάντοτε ἡ Κυβέρνησις ἢ ο αντιπρόσωπος αὐτῆς.

Η ἀπείθεια εἰς τας διατάξεις και τους κανονισμούς της στρατιωτικῆς αρχῆς, αν δεν φέρη τα στοιχεῖα βαρυτέρας ἀξιοποίνου πράξεως, τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως, ἐπιβαλλομένης υπό των στρατιωτικῶν δικαστηρίων. Την αὐτὴν ποινὴν ἐπιούρει και ἡ ἀπείθεια εἰς την διαταχθείσαν ὑπεροψίαν. Την αὐτὴν ποινὴν, υπό των στρατιωτικῶν δικαστηρίων ὁμοίως ἐπιβαλλομένην, ἐπισύρουν, αν δεν φέρουν βαρύτερον χαρακτήρα, δημοσιεύματα του Τύπου, ἐξ ὧν ἐκτίθεται εἰς κίνδυνον ἡ δημοσία τάξις.

Άρθρον 3.

Πάντα τα τελούμενα εν τη περιοχή, όπου ειληρύχθη η κατάστασις πολιορκίας αδικήματα, υπάγονται εις την δικαιοδοσίαν των κατά τον παρόντα νόμον δικαστηρίων, και την κατ'αυτόν διαδικασίαν, εφ'όσον στρέφονται κατά της ασφαλείας της χώρας, της καθεστηκυίας τάξεως, της δημοσίας ειρήνης, ή εφ'όσον στρέφονται μεν κατά προσώπων ή περιουσιών, αλλά κατά την κρίσιν της στρατιωτικής δικαστικής αρχής εκτίθεται δι'αυτών εις κίνδυνον η ασφάλεια του εν καταστάσει πολιορκίας τόπου ή η δημοσία τάξις.

Άρθρον 4.

Το στρατιωτικόν δικαστήριον συγκροτείται διά διατάγματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως, ή του αντιπροσώπου αυτής, ορίζοντος την έδραν αυτού και την περιοχήν της αρμοδιότητός του. Απαρτίζεται δε από πέντε αξιωματικούς μονίμους ή εφέδρους, του κατά γην ή κατά θάλασσαν στρατού, ή της χωροφυλακής. Παρά τω Δικαστηρίω ορίζεται και Επίτροπος της Κυβερνήσεως, οστις δύναται να ληφθή και μεταξύ εισαγγελέων, δικαστών ή δικηγόρων, και γραμματεύς οστις δύναται να είναι πολίτης ή στρατιωτικός, δυνάμενος να τηρή τα πρακτικά. Ομοίως ορίζεται και γραμματεύς παρά τω Επιτρόπω της Κυβερνήσεως.

Διά διατάγματος της Κυβερνήσεως ή του αντιπροσώπου αυτής διορίζονται ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου και ο Επίτροπος της Κυβερνήσεως. Διά πράξεως του Προέδρου του Στρατιωτικού Δικαστηρίου διορίζονται τα λοιπά μέλη αυτού εκ των εν τη περιφερεία αυτού αξιωματικών ανεξαρτήτως βαθμού, και ο γραμματεύς αυτού· διά πράξεως δε του Επιτρόπου της Κυβερνήσεως διορίζεται ο παρ'αυτώ γραμματεύς.

Κατά τους αυτούς τρόπους διορίζονται και αναπληρωταί δια την περίπτωσιν κωλύματος του Προέδρου, του Επιτρόπου, των μελών και των γραμματέων. Δύο εκ των αναπληρωματικών μελών του Δικαστηρίου δύναται να είναι και πολίται.

Οι μη όντες στρατιωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι εκ των κατά τα άνω διοριζομένων προσώπων δίδουσιν ενώπιον του Προέδρου του Στρατιωτικού δικαστηρίου όρκον δημοσίου υπαλλήλου.

Οι αρνούμενοι να υπηρετήσωσιν υπάγονται εις την κατά το άρθρον 2 ποινήν.

Άρθρον 5.

Οι καταστάντες ένοχοι αδικήματός τινος, υπαγομένου εις τον στρατιωτικόν νόμον, δικάζονται, εντός διορίας τριών ημερών, αφ'ης προσαχθούν εις τον παρά τω Στρατοδικείω Κυβερνητικόν Επίτροπον προς εξέτασιν.

Η δε αρμοδιότης του στρατιωτικού δικαστηρίου επεκτείνεται ανεξαιρέτως εις άπαντας τους αυτουργούς, συναιτίους και

συνεργούς οιουδήποτε είδους και παντός βαθμού και επί τας τελεσθείσας πράξεις εφ' όσον το διάταγμα δεν ορίζει τούναντίον.

Άρθρον 6.

Η ανάκρισις διεξάγεται υπό του Επιτρόπου της Κυβερνήσεως, όστις συνάγει τας αποδείξεις, απαγγέλλει την κατηγορίαν και εξετάζει τον κατηγορούμενον και τους κατά την κρίσιν του αναγκαίους προς διαφώτισιν της υποθέσεως μάρτυρας επί παρούσα του γραμματέως, συντασσομένης εκθέσεως, εκδίδει δε εν ανάγκη εντάλματα συλλήψεως ή φυλακίσεως. Εν τη απαγγελία της κατηγορίας γνωστοποιεί εις τον κατηγορούμενον την ώραν της δίκης, ήτις πρέπει να γίνεται εικοσιτέσσαρας τούλάχιστον ώρας μετά την απαγγελίαν της κατηγορίας. Ο Επίτροπος υποβάλλει εις το δικαστήριον τας συλλεγείσας αποδείξεις, υποστηρίζει την κατηγορίαν και μεριμνά περί της ταχίστης εκτελέσεως της αποφάσεως.

Ο Πρόεδρος διευθύνει την συζήτησιν, συλλέγει τας ψήφους και απαγγέλλει τας αποφάσεις.

Ο γραμματεύς του Δικαστηρίου συντάσσει τα πρακτικά των συνεδριάσεων και φυλάττει τα σχετικά έγγραφα.

Άρθρον 7.

Η συνεδρίασις διεξάγεται δημοσία εις τόπον οριζόμενον κατά την απαγγελίαν της κατηγορίας υπό του Επιτρόπου της Κυβερνήσεως προς τον κατηγορούμενον, και υπό την σκέπην αποχρώσης ενόπλου δυνάμεως.

Άρθρον 8.

Ο κηρυσσόμενος ένοχος, διότι συνωμοτεί κατά του καθεστώτος ή ενεργεί πράξεις τεινούσας προς ανατροπήν αυτού ή παροτρύνει άλλους προς επιχείρησιν τοιούτων πράξεων, δύναται να τιμωρηθή και δια της ποινής του θανάτου.

Άρθρον 9.

Πάντες οι υπάλληλοι της δικαστικής και αστυνομικής υπηρεσίας υποχρεούνται να εκτελούν ταχέως τας παραγγελίας του Επιτρόπου και του δικαστηρίου, άλλως επιβάλλεται εις αυτούς υπό του δικαστηρίου χρηματική ποινή μέχρι δισχιλίων δραχμών και φυλάκισις μέχρις ενός έτους, αν δε η απείθειά των φέρη βαρύτερον χαρακτήρα εισάγονται εις στρατιωτικήν δίκην και τιμωρούνται κατά τας διατάξεις του παρόντος νόμου.

Άρθρον 10.

Ο Επίτροπος και ο Πρόεδρος του δικαστηρίου δύνανται να προσκαλούν παραχρήμα δια προφορικών διαταγών τους μάρτυρας,

να διατάσσουν την δια βίας προσαγωγήν των και να κρατούν αυτούς εφ'όσον χρόνον κρίνουν αναγκαίον.

Άρθρον 11.

Εφ'όσον το παρόν Διάταγμα δεν ορίζει τι διάφορον, ακολουθούνται ως προς την διαδικασίαν αι διατάξεις των άρθρων 101, 102, εδ.2, 103, 106, 107, 110, 111, 112, 114, 116, 117, εδ.1, 119 έως 125, 128 έως 130, 132, 135, 150 της στρατ. ποιν. νομοθεσίας, εφ'όσον τούτο είναι δυνατόν και εφ'όσον δεν παρεμβάλλει δυσχερείας δια την ταχίστην έκδοσιν της αποφάσεως.

Μετά το πέρας της διαδικασίας και την απολογίαν του κατηγορουμένου, γίνεται ψηφοφορία περί του αν το αδίκημά υπάγεται εις την δικαιοδοσίαν του στρατιωτικού δικαστηρίου και αν ο κατηγορούμενος είναι ένοχος, μετά τούτο δε περί της εβλητέας ποινής. Τα ζητήματα λύονται κατά πλειοψηφίαν συντασσομένης περί πάντων μιας αποφάσεως. Τα πρακτικά υπογράφονται παρά του Προέδρου και του Γραμματέως, αι δε αποφάσεις υφ'όλων των δικαστών και του γραμματέως.

Άρθρον 12.

Ουδέν απολύτως ένδικοιον μέσον επιτρέπεται κατά των αποφάσεων των κατά τον παρόντα νόμον εκδιδομένων, ούτε δι'αταξίαν της διαδικασίας, ούτε δι'άλλον λόγον. Αν αποφασισθή ποινή θανάτου εκτελείται αύτη υπό της στρατιωτικής αρχής δια τυφεκισμού, τη επιμελεία του Επιτρόπου της Κυβερνήσεως, την πέμπτην ημέραν από της ημέρας της εκδόσεως της αποφάσεως, μη συμπεριλαμβανομένης, εκτός αν η Προσωρινή Κυβέρνησις ή ο αντιπρόσωπος αυτής, ους υποχρεούται παραχρήμα να ειδοποιή ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου, διατάξουν την προ της διορίας ταύτης εκτέλεσιν ή την αναστολήν της εκτελέσεως. Η Προσωρινή Κυβέρνησις δύναται να μετριάξη ή χαρίτζη τας επιβαλλομένας ποινάς.

Άρθρον 13.

Η κατάστασις πολιτορκίας αίρεται διά Διατάγματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως ή του αντιπροσώπου αυτής. Μετά την άρσιν αι εκκρεμείς υποθέσεις δικάζονται υπό των Στρατιωτικών Δικαστηρίων, πλην αν άλλως ορισθή δια του περί άρσεως Διατάγματος.

Άρθρον 14.

Τα της αποζημιώσεως του Επιτρόπου της Κυβερνήσεως και του αναπληρωτού του, εφ'όσον δεν είναι στρατιωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι, ορισθήσονται δι'ιδιαιτέρου διατάγματος. Τας

δε αποζημιώσεις των γραμματέων ορίζουσι διά πράξεων αυτών αυτών ο Πρόεδρος και ο Επίτροπος.

Άρθρον 15.

Η ισχύς του παρόντος Διατάγματος άρχεται από της δημοσίευσέως αυτού.

Εν Χανίοις τη 19 Σεπτεμβρίου 1916.

Η ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ
ΕΛΕΥΘ. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ
Π. ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ
ΠΑΝ. ΔΑΓΚΛΗΣ

ΝΑ. 798 της 31.12.1970/1.1.1971
Περί καταστάσεως πολιορκίας (ΦΕΚ Α΄, 1)

Προϋποθέσεις Κηρύξεως

Άρθρον 1.

Υπό τους όρους και τας εγγυήσεις του άρθρου 25 του Συντάγματος, εν περιπτώσει πολέμου, επιστρατεύσεως ένεκεν εξωτερικών κινδύνων, ή σοβαράς διαταραχής ή έκδηλου απειλής κατά της δημοσίας τάξεως και ασφαλείας του Κράτους εξ εσωτερικών κινδύνων, δύναται να κηρυχθή εις κατάστασιν πολιορκίας όλη ή Επικράτεια, ή τμήμα αυτής και να ανασταλή προσωραίρως, εν όλω ή εν μέρει, η ισχύς των άρθρων 10, 12, 13, 14, 15, 18 19, 111 και 112 του Συντάγματος ή τινών τούτων.

Έκδοσις Βασιλικού Διατάγματος

Άρθρον 2.

Η κατάσταση πολιορκίας κηρύσσεται διά Βασιλικού Διατάγματος, μετά πρότασιν του Υπουργικού Συμβουλίου. Διά του Βασιλικού τούτου Διατάγματος, ή και ετέρου κατά τον αυτόν τρόπον εκδιδομένου, ορίζεται το τμήμα της Επικρατείας, το οποίον κηρύσσεται εις κατάσταση πολιορκίας, διατάσσεται η εν όλω ή η εν μέρει αναστολή της ισχύος των εν τω προηγουμένω άρθρω αναφερομένων άρθρων του Συντάγματος ή τινών τούτων και η τυχόν σύστασις εξαιρετικών δικαστηρίων.

Ανακοίνωσις εις την Βουλήν

Άρθρον 3.

Το κατά το άρθρον 2 Βασ. Διάταγμα και τα κατ'εφαρμογήν

αυτού ληφθέντα μέτρα, ανακοινούνται εις την Βουλήν κατά την πρώτην, μετά την δημοσίευσίν του, συνεδρίασιν αυτής. Εν περιπτώσει όμως σοβαράς διαταραχής ή εκδήλου απειλής της δημοσίας τάξεως και ασφαλείας του Κράτους εξ εσωτερικών κινδύνων, το εκδοθέν Β. Διάταγμα τίθεται υπ' όψιν του Συμβουλίου του Έθνους, εντός εικοσιτεσσάρων ωρών από της εκδόσεως αυτού. Εάν το Συμβούλιον του Έθνους δεν συμφωνή προς έκδοσιν του Β. Διατάγματος, συγκαλείται υποχρεωτικώς η Βουλή εντός εικοσαημέρου, από της δημοσιεύσεως αυτού και αν έτι έχη διαλυθή, ίνα αποφασίση περί της διατηρήσεως ή άρσεως της ισχύος του δι' απολύτου πλειοψηφίας του όλου αριθμού των μελών αυτής εν τη τελευταία περιπτώσει.

Χρονική έκτασις

Άρθρον 4.

Η ισχύς του κατά το άρθρον 2 Β. Διατάγματος, δεν εκτείνεται, εν περιπτώσει πολέμου, πέραν της λήξεως αυτού εν πάση δε άλλη περιπτώσει αίρεται αυτοδικαίως μετά τρίμηνον από της δημοσιεύσεώς του, πλην εάν εν τω μεταξύ παραταθή διά νεωτέρου Β. Διατάγματος αδεία της Βουλής.

Μεταβίβασις εξουσιών εις στρατιωτικήν Αρχήν

Άρθρον 5.

1. Από της δημοσιεύσεως του περί κηρύξεως εις κατάστασιν πολιορκίας Β. Διατάγματος, πάσαι αι εξουσίαι των πολιτικών Αρχών, αι αναγόμεναι εις την τήρησιν της ασφαλείας του Κράτους, της δημοσίας τάξεως και ειρήνης και την αστυνομίαν, μεταβιβάζονται εις την στρατιωτικήν Αρχήν.

2. Αι πολιτικά Αρχαί εξακολουθούν εν τούτοις την άσκηση των εξουσιών εκείνων, αίτινες δεν μετεβιβάσθησαν εις την στρατιωτικήν Αρχήν, εν αις και την της δικαστικής αστυνομίας επί των μη υπαχθεντων εις την στρατιωτικήν δικαιοδοσίαν εγκλημάτων.

3. Ο Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων, ως Ανωτάτη Στρατιωτική Αρχή, ασκεί τας εν τω παρόντι Ν. Διατάγματι αναφερομένας εξουσίας, είτε αυτοπροσώπως είτε διά των κατά τόπους στρατιωτικών διοικητών.

Ανάληψις εξουσιών υπό Αρχηγού Ενόπλων Δυνάμεων

Άρθρον 6.

Ο Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων : 1. Αναλαμβάνει υπό την

εξουσίαν του, μέσω των οικείων Διοικήσεων και Οργανισμών, ό,τι αφορά εις την συμβολήν των εις την άμυναν και ασφάλειαν της Χώρας, τα κάτωθι Σώματα και Υπηρεσίας.

- α) Την Γενικήν Διεύθυνσιν Εθνικής Ασφαλείας.
- β) Τα Σώματα Ασφαλείας (διά του Αρχηγείου Στρατού).
- γ) Το Λιμενικόν Σώμα (διά του Αρχηγείου Ναυτικού).
- δ) Την Γενικήν Διεύθυνσιν Πολιτικής Αμύνης της Χώρας (διά του Αρχηγείου Στρατού).
- ε) Την Πυροσβεστικήν Υπηρεσίαν (διά του Αρχηγείου Στρατού) και
- στ) Την Υπηρεσίαν Πολιτικής Αεροπορίας (διά του Αρχηγείου Αεροπορίας).

2. Κατόπιν αποφάσεως του Πολεμικού Συμβουλίου τη εισηγήσει του Αρχηγού Ενόπλων Δυνάμεων, δύναται να υπαχθούν υπό την εξουσίαν του πάντες οι Οργανισμοί και Επιχειρήσεις δημοσίου ενδιαφέροντος, ων οι σκοποί θεωρούνται ως συμβάλλοντες εις την άμυναν και την ασφάλειαν της Χώρας. Εν τη περιπτώσει ταύτη του Πολεμικού Συμβουλίου μετέχουν μετά ψήφου και οι αρμόδιοι Υπουργοί, εφ' όσον δεν προβλέπεται άλλως η συμμετοχή των.

Εξουσία στρατιωτικής Αρχής.

Άρθρον 7.

Η Στρατιωτική Αρχή έχει το δικαίωμα ιδίως :

- α) Να προβαίνει εις συλλήψεις και άνευ των διατυπώσεων του άρθρου 10 του Συντάγματος.
- β) Να ενεργή κατ' οίκον ερεύνας ημέρας τε και νυκτός.
- γ) Να απομακρύνη πάντα ύποπτον διαταράξεως της ασφαλείας του Κράτους, της δημοσίας τάξεως και ειρήνης εκ του τόπου της διαμονής του.
- δ) Να διατάσση την παραδοσιν των όπλων και εφοδίων και να προβαίνει εις αναζήτησιν και αφάιρεσιν αυτών.
- ε) Να απαγορεύη την ανακοίνωσιν ή δημοσίευσιν πληροφοριών καθ' οιονδήποτε τρόπον και διά τού τύπου και να προβαίνει εις κατάσχες εντύπων, εν γένει, είτε προ της κυκλοφορίας αυτών, είτε και μετ' αυτήν, ως και εις την παύσιν των εφημερίδων εφ' ωρισμένον χρόνον. Κατά την τελευταίαν ταύτην περίπτωση η διεύθυνσις της εφημερίδος υποχρεούται να μισθοδοτή το συντακτικόν και εργατικόν αυτής προσωπικόν διαρκούσης της παύσεως. Η τοιαύτη προς μισθοδοσίαν υποχρέωσις δεν δύναται να υπερβή το όλμηνον.
- στ) Να ασκή πάσαν πράξιν σκοπούσαν εις την διασφάλισιν της αμύνης και ασφαλείας του Κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος, της δημοσίας τάξεως και ειρήνης και
- ζ) Να ασκή την ποινικήν αγωγήν διά τα υπό του παρόντος προβλεπόμενα εγκλήματα και να επιμελήται της εκδικάσεως ταύτης.

Άρθρον 8.

1. Η στρατιωτική Αρχή έχει το δικαίωμα :

α) Να απαγορεύη και διαλύη οιαδήποτε συνάθροισιν και πάντα, υπό την έννοιαν του άρθρου 19 του Συντάγματος, συνεταιρισμόν ή ένωσιν προσώπων, ή να αντικαθιστά τας διοικήσεις αυτών.

β) Να θέτη, διά διαταγών της, υπό μεσεγγύησιν κατά τας διατάξεις του Αναγκαστικού Νόμου 2636/1940 "περί δικαιοπραξιών εχθρών και μεσεγγυήσεως εχθρικών περιουσιών", ως ούτος εκάστοτε ισχύει, εν όλω ή εν μέρει, περιουσίας διαλυθέντων συνεταιρισμών ενώσεων προσώπων ή περιουσίας προσώπων φυσικών ή νομικών, εφ' όσον ήθελε βεβαιωθή εκ των εις χείρας της στοιχείων, ότι αι περιουσίαι αύται χρησιμοποιούνται διά σκοπούς θέτοντας εις κίνδυνον την ασφάλειαν του Κράτους, ή την δημοσίαν τάξιν και ειρήνην. Η περιουσία αυτών περιέρχεται εις το Δημόσιον μόνον εάν εδημεύθη δι' αποφάσεως δικαστηρίου τινός. Εις πάσαν άλλην περίπτωσιν, επιφυλασσομένων των διατάξεων της κειμένης νομοθεσίας, παραδίδεται εις τους δικαιούχους μετά την άρσιν της καταστάσεως πολιορκίας, μετ' αφαίρεσιν των γενομένων δαπανών συντηρήσεως.

2. Η στρατιωτική Αρχή δύναται να άρη την μεσεγγύησιν της περιουσίας και ν' αποδώση αυτήν εις τους δικαιούχους και διαρκούσης της καταστάσεως πολιορκίας, εάν ήθελε πεισθή ότι εξέλιπον οι λόγοι της μεσεγγυήσεως.

Ποινικαί κυρώσεις

Άρθρον 9.

1. Η απείθεια εις τας διαταγάς της στρατιωτικής Αρχής, κατά τας περιπτώσεις των άρθρων 7 και 8, ως και εις πάσαν άλλην διαταγήν, εντός της κατά τα ανωτέρω αρμοδιότητος αυτής εκδιδομένην, εάν δεν φέρη τα στοιχεία βαρυτέρας αξιοποίνου πράξεως, τιμωρείται διά φυλακίσεως επιβαλλομένης υπό των στρατιωτικών δικαστηρίων.

2. Την αυτήν ποινήν, επιβαλλομένην ωσαύτως υπό των στρατιωτικών δικαστηρίων, επισύρουν, εάν δεν φέρουν βαρύτερον αξιόποινον χαρακτήρα, δημοσιεύματα του τύπου, εξ ων εκτίθεται εις κίνδυνον η ασφάλεια του εν καταστήματι πολιορκίας τόπου, ή διασαλεύεται η αυτοθθι δημοσία τάξις, ή άτινα διεγείρουν προς τέλεσιν αδικημάτων, υπαγόμενα εις τους όρους του άρθρου 10 του παρόντος.

Αρμοδιότης στρατιωτικού δικαστηρίου

Άρθρον 10.

1. Τα στρατιωτικά δικαστήρια είναι αρμόδια διά την εκ-

δίκασιν πάντων των εγκλημάτων των στρεφόμενων κατά της ασφαλείας του Κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος, της δημοσίας τάξεως και ειρήνης, οιαδήποτε και αν είναι η ιδιότης των αυτουργών ή συμμετόχων.

2. α) Εις την αρμοδιότητα των στρατιωτικών δικαστηρίων υπάγονται και τα κατά προσώπων ή περιουσιών στρεφόμενα εγκλήματα, οσάνκεις, κατά την κρίσιν της στρατιωτικής δικαστικής Αρχής, εκτίθεται εις κίνδυνον η ασφάλεια του εν καταστάσει πολιορκίας τόπου ή διασαλεύεται η δημοσία τάξις. Εν τη περιπτώσει ταύτη έχει εφαρμογήν η διάταξις του άρθρου 68 παρ. 2 του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας.

β) Διά Βασιλικού Διατάγματος, εκδιδόμενου προτάσει του Υπουργικού Συμβουλίου, δύναται να περιορίζεται η εν τη παρούση παραγράφω αρμοδιότης των στρατιωτικών δικαστηρίων.

3. Εις τα στρατιωτικά δικαστήρια μεταβιβάζονται υπό των εισαγγελέων και εκκρεμείς υποθέσεις δια τινά των εν παραγράφοις 1 και 2 εγκλημάτων, εφ' όσον ήθελε ζητηθή τούτο υπό της στρατιωτικής δικαστικής Αρχής.

4. Δια διαταγών του Αρχηγού Ενόπλων Δυνάμεων καθορίζονται τα της συγκροτήσεως και λειτουργίας των στρατιωτικών δικαστηρίων, ως και πάσα άλλη αναγκαία λεπτομέρεια προς εφαρμογήν του παρόντος άρθρου.

Σύστασις εκτάκτων στρατιωτικών δικαστηρίων.

Άρθρον 11.

Ο Υπουργός Εθνικής Αμύνης, ή εν επείγουση ανάγκη ο Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων δι' αποφάσεως αυτού, εις εκτέλεσιν του κατά το άρθρον 2 Βασιλικού Διατάγματος, δύναται, προς εκδίκασιν των κατά τα άρθρα 9 και 10 του παρόντος εγκλημάτων, να συνιστά, εν εκάστω τόπω, έκτακτα στρατιωτικά δικαστήρια και εν αναθεωρητικόν, ή να αναθέτη την εκδίκασιν των εγκλημάτων τούτων εις λειτουργούντα διαρκή στρατιωτικά δικαστήρια, κατά τας εκάστοτε ισχύουσας διατάξεις του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος.

Απαγόρευσις δημοσιότητος διαδικασίας

Άρθρον 12.

Κατά την εκδίκασιν των εν άρθροις 9 και 10 του παρόντος προβλεπομένων εγκλημάτων δύναται το επιληφθέν της υποθέσεως δικαστήριον να απαγορεύη, δι' αποφάσεώς του, προτάσει του Βασιλικού Επιτρόπου, την δημοσιότητα της διαδικασίας και διατάσση την κεικλειομένων των θυρών διεξαγωγήν της δίκης, εάν κατά την κρίσιν του η δημοσιότης αύτη δύναται να αποβή

επιβλαβής εις τα εθνικά συμφέροντα ή το κοινωνικόν καθεστώς ή τας ενόπλους δυνάμεις ή την δημοσίαν τάξιν.

Παρεπόμεναι ποιναί

Άρθρον 13.

Επί καταδίκης διά τι των εν άρθροις 9 και 10 του παρόντος εγκλημάτων τα στρατιωτικά δικαστήρια δύνανται να επιβάλουν και : α) τας υπό των άρθρων 59 έως 68 του Ποινικού Κώδικος παρεπομένας ποινάς , β) τας, κατά περίπτωσιν, εκπώσεις του άρθρου 10 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος και γ) δήμευσιν της περιουσίας των αυτουργών ή συμμετόχων του εγκλήματος ή της περιουσίας του νομικού προσώπου, επί καταδίκης εκπροσώπου αυτού, εφ' όσον η περιουσία αύτη ή τα δι' αυτής κτώμενα έσοδα εχρησιμοποιούνται, εν όλω ή εν μέρει, δια τους εν άρθρω 8 παράγραφος 1 στοιχ. β' σκοπούς.

Ένδικα μέσα

Άρθρον 14.

Διαρκούσης της εφαρμογής του παρόντος επιτρέπεται η άσκησις κατά των αποφάσεων των στρατιωτικών δικαστηρίων των υπό του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος προβλεπομένων ενδίκων μέσων. Δύνανται όμως διά Βασιλικού Διατάγματος, εκδιδομένου προτάσει του Υπουργού Εθνικής Αμύνης, να απαγορευθή η άσκησις τούτων ή τινών εξ αυτών.

Εκτέλεσις αποφάσεων στρατιωτικών
Δικαστηρίων

Άρθρον 15.

1. Αι αποφάσεις των στρατιωτικών δικαστηρίων εκτελούνται, άμα τη εκδόσει των, κατόπιν διαταγής των εν άρθροις 384, 388 και 389 του Σ.Π.Κ. αναφερομένων στρατιωτικών αρχηγών, άνευ άλλης τινός διατυπώσεως.

2. Διά την εκτέλεσιν της θανατικής ποινής, δέον όπως παρέλθουν τρεις ημέραι από της απαγγελίας της αποφάσεως.

3. Μη απαγορευθείσης, κατά το άρθρον 14 του παρόντος, της άσκήσεως ενδίκων μέσων εφαρμόζονται αι διατάξεις του άρθρου 407 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος.

Άρσις καταστάσεως πολιορκίας

Άρθρον 16.

1. Η κατάσταση πολιορκίας αίρεται, εν όλω ή εν μέρει, πλήν των εν άρθρω 4 περιπτώσεων, διά Βασιλικού διατάγματος,

προτάσει του Υπουργικού Συμβουλίου εκδιδομένου.

2. Μετά την άρσιν της καταστάσεως πολιορκίας, τα διαρκή στρατιωτικά δικαστήρια διατηρούν την εκδίκασιν των ενώπιον αυτών ευρισκομένων εκκρεμών υποθέσεων, μόνον εφ' όσον οι κατηγορούμενοι είναι στρατιωτικοί, των εις ιδιώτας κατηγορουμένους αναφερομένων υποθέσεων μεταβιβαζομένων υπό των στρατιωτικών Αρχών εις τα αρμόδια κοινά ποινικά δικαστήρια, εκτός εάν η αξιόποινος πράξις στρέφεται κατά της ασφαλείας των ενόπλων δυνάμεων.

Ειδικαί διατάξεις.

Άρθρον 17.

Όπου εν τω παρόντι δεν ορίζεται ειδικώς άλλως κατά τα λοιπά εφαρμόζονται συμπληρωματικώς αι διατάξεις του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος και του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας.

Άρθρον 18.

Η ισχύς του παρόντος άρχεται από της άρσεως της εφαρμογής του Ν. ΔΞΘ/1912 "περί καταστάσεως πολιορκίας", του τεθέντος εν ισχύϊ διά της Β/5-6 Μαΐου 1967 Συντακτικής Πράξεως.

Νόμος 566/1977

Περί καταστάσεως πολιορκίας (ΦΕΚ Α' 90)

Άρθρον 1.

Από της δημοσιεύσεως του κατά το άρθρον 48 του Συντάγματος Προεδρικού Διατάγματος, διά του οποίου τίθεται εις εφαρμογήν ο νόμος περί καταστάσεως πολιορκίας και μέχρις ανακλήσεως ή αυτοδικαίας άρσεως της ισχύος αυτού, ισχύουν αι κατωτέρω διατάξεις εις την περιοχήν όπου ετέθη ο νόμος ούτος εις εφαρμογήν.

Άρθρον 2.

Αι εξουσίαι πολιτικών αρχών αι αναγόμεναι εις την προστασίαν της ασφαλείας του Κράτους, την τήρησιν της τάξεως και την αστυνομίαν αναλαμβάνονται και ασκούνται υπό της στρατιωτικής αρχής καθ' ο μέτρον ήθελε θεωρηθή υπό ταύτης αναγκαίον.

Άρθρον 3.

Η στρατιωτική αρχή, εφ' όσον έχει ανασταλή η ισχύς των διατάξεων του Συντάγματος, έχει ιδίως το δικαίωμα : α) να ενεργή κατ' οίκον ερεύνας κατά την ημέραν και την νύκτα άνευ

παρουσίας εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας, β) να απομακρύνη πάντα ύποπτον διαταράξεως της δημοσίας τάξεως εκ του τόπου της διαμονής του, να απαγορεύη την εξ αυτού απομάκρυνσίν του ή να επιβάλλη την υποχρεωτικήν διαμονήν του εις ωρισμένον τόπον, γ) να ενεργή πάσαν πράξιν σκοπούσαν την άμυναν και την ασφάλειαν της χώρας ή την τήρησιν της δημοσίας τάξεως, προς τούτο δε προβαίνη εις συλλήψεις και άνευ δικαστικού εντάλματος, δ) να διατάσση την παράδοσιν των όπλων και εφοδίων και να προβαίνη εις αναζήτησιν και αφάιρεσιν αυτών, ε) να απαγορεύη και να διαλύη οιαδήποτε συνάθροισιν, στ) να διαλύη σωματεία και ενώσεις προσώπων μη κερδοσκοπικού σκοπού ζ) να απαγορεύη την ανακοίνωσιν ή δημοσίευσιν πληροφοριών καθ'οιονδήποτε τρόπον και δια του τύπου και να προβαίνη εις κατάσχες εις εφημερίδων και άλλων εντύπων είτε προ της κυκλοφορίας των είτε μετ' αυτήν ως και να απαγορεύη έκδοσιν εφημερίδων εφ'ωρισμένον χρόνον, η) ν' απαγορεύη την άσκησιν του δικαιώματος της απεργίας.

Άρθρον 4.

Η απείθεια εις τας διαταγάς της στρατιωτικής αρχής κατά τας περιπτώσεις των άρθρων 2 και 3 ως και εις πάσαν άλλην διαταγήν εντός της κατ' ανωτέρω αρμοδιότητος αυτής εκδιδομένην, εάν δεν φέρη τα στοιχεία βαρυτέρας αξιοποιήνου πράξεως, τιμωρείται διά φυλακίσεως τουλάχιστον τριών μηνών. Την αυτήν ποινήν επισύρουν, εάν δεν φέρουν τα στοιχεία βαρυτέρας αξιοποιήνου πράξεως, δημοσιεύματα του τύπου εκ των οποίων εκτίθεται εις κίνδυνον η ασφάλεια ή η δημοσία τάξις της περιοχής όπου εφαρμόζεται ο παρών νόμος ή τα οποία διεγείρουν εις διάπραξιν εγκλημάτων υπαγομένων εις τας διατάξεις του άρθρου 5 του παρόντος.

Άρθρον 5.

1. Διά την εκδίκασιν των εις το άρθρον 4 αναφερομένων εγκλημάτων ως και πάντων των εγκλημάτων των στρέφομένων κατά της ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος και της δημοσίας τάξεως, αρμόδια είναι εφ' όσον έχουν ανασταλή αι διατάξεις των άρθρων 8, 96 παρ. 4 και 97 του Συντάγματος τα υπό Πρόεδρικού Διατάγματος εκδιδόμενα κατά το άρθρον 48 του Συντάγματος οριζόμενα ή συνιστώμενα διαρκή ή έκτακτα στρατιωτικά δικαστήρια, οιαδήποτε και αν είναι η ιδιότης των αυτουργών ή συμμετόχων.

2. Εις την αρμοδιότητα των κατά την παρ. 1 στρατιωτικών δικαστηρίων υπάγεται, εφ' όσον έχουν ανασταλή αι διατάξεις των άρθρων 8, 96 παρ. 4 και 97 του Συντάγματος και παν έτερον έγκλημα οιαδήποτε και αν είναι η ιδιότης των αυτουργών ή

συμμετόχων, οσάκις κατά την κρίσιν της στρατιωτικής αρχής εκτίθεται δι' αυτού εις κίνδυνον η ασφάλεια του Κράτους ή διασαλεύεται η δημοσία τάξις του τόπου όπου εφαρμόζεται ο παρών νόμος.

3. Αι στρατιωτικάί αρχαί είναι αρμόδιαι διά την άσκησιν ποινικής διώξεως και ανάκρισιν επί των κατά τας παραγράφους 1 και 2 του παρόντος άρθρου υπαγομένων εις τα στρατιωτικά δικαστήρια εγκλημάτων.

4. Εγκριμαίς ενώπιον των τακτικών ποινικών δικαστηρίων υποθέσεις διά τινα των εις τας παραγράφους 1 και 2 του παρόντος άρθρου εγκλημάτων μεταβιβάζονται εις τα κατά την παράγραφον 1 στρατιωτικά δικαστήρια υπό των αρμοδίων εισαγγελέων εφ' όσον ήθελε ζητηθή τούτο υπό της Στρατιωτικής Αρχής.

5. Δια Προεδρικού Διατάγματος εκδιδομένου κατά το άρθρον 48 του Συντάγματος δύναται να περιορίζεται η κατά τας παραγράφους 1 και 2 αρμοδιότης των στρατιωτικών δικαστηρίων.

6. Εις πάσαν περίπτωσιν επιφυλάσσεται η εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 214, 215, 219 και 229 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος.

Άρθρον 6.

Κατά των αποφάσεων των κατά το άρθρον 5 του παρόντος στρατιωτικών δικαστηρίων επιτρέπεται η άσκησις των υπό του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος προβλεπομένων ενδίκων μέσων. Δύναται όμως διά Προεδρικού Διατάγματος, εκδιδομένου κατόπιν προτάσεως του Υπ. Εθνικής Αμύνης, να απαγορευθή η άσκησις τούτων ή τινων εξ αυτών.

Άρθρον 7.

1. Αι διατάξεις των κατά το άρθρ. 5 του παρόντος στρατιωτικών δικαστηρίων ως ορίζει ο Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικς.

2. Διά την εκτέλεσιν θανατικής ποινής πρέπει να παρέλθουν τουλάχιστον δέκα ημέραι από της απαγγελίας της αποφάσεως.

Άρθρον 8.

1. Μετά την άρσιν της ισχύος ή την ανάκλησιν του Προεδρικού Διατάγματος διά του οποίου ετέθη εις εφαρμογήν ο παρών νόμος αι ενώπιον των διαρκών ή εκτάκτων στρατιωτικών δικαστηρίων εγκριμαίς υποθέσεις ως προς τους ιδιώτας κατηγορουμένους μεταβιβάζονται εις τα τακτικά ποινικά δικαστήρια. Εάν η υπόθεσις είναι εγκριμαίς ενώπιον αναθεωρητικού δικαστηρίου αρμόδιον καθίσταται το Εφετείον Αθηνών ή το Εφετείον Θεσσαλονίκης, κατά λόγον της τοπικής αρμοδιότητος.

2. Αι ενώπιον των εκτάκτων στρατιωτικών δικαστηρίων εκκρεμείς υποθέσεις μεταβιβάζονται ως προς τους στρατιωτικούς κατηγορουμένους εις τα διαρκή στρατιωτικά δικαστήρια.

3. Εις πάσαν περίπτωσιν επιφυλάσσεται η εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 248 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος.

Άρθρον 9.

Όπου εις τον παρόντα νόμον δεν ορίζεται άλλως, εφαρμόζονται συμπληρωματικώς αι διατάξεις του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος και του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας εις τας οποίας παραπέμπει ούτος.

Άρθρον 10.

Ο νόμος 798/1971 "περί καταστάσεως πολιορκίας" ως και πάσα διάταξις αναγομένη εις θέματα ρυθμιζόμενα εις τον παρόντα νόμον καταργείται.

Άρθρον 11.

Η ισχύς του παρόντος άρχεται από της δημοσιεύσεως αυτού διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως.

- ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ Γ., Ο διορισμός και η παύση των κυβερνήσεων στην Ελλάδα. Από την "αρχή της δεδηλωμένης" στο Σύνταγμα 1975, Θεσσαλονίκη, 1981.
- , Προεδρική εκλογή και Προεδρικός ρόλος, ΑΝΤΙ, τεύχ. 282/ 11 Μαρτίου 1985, σελ. 20 επ.
- ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Ν., Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία, Σημειώσεις πανεπιστημιακών παραδόσεων, τ. Α', (1821 - 1941), Αθήνα - Κομοτηνή, Α. Σάκουλας, 1981.
- , Les institutions politiques de la Grèce à travers les crises 1922 - 1974, Paris. L.G.D.J., Bibliothèque constitutionnelle et de science politique, τ. LX, 1979.
- ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ Δ., Η θεωρία της "κυβερνητικής" νομοθεσίας. (Αι πράξεις του Υπουργικού Συμβουλίου), Αθήναι, 1954.
- , Τινά περί των υπηρεσιακών Κυβερνήσεων, ως και των πολιτικών τοιούτων, προ της εις αυτάς παροχής ψήφου εμπιστοσύνης, εις ΕΔΔΔ 1959, σελ. 43 επ.
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Ι., Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον, τόμ. Β', 1902.
- ΒΑΜΒΕΤΣΟΣ Α., Παρεκβάσεις του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, εις Σύμμεκτα Α. Σβώλου, Αθήναι, 1961.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Κ., Η αναθεώρησης του Συντάγματος, Αθήναι, 1912.
- ΒΕΓΛΕΡΗΣ Φ., Η σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, "Βιβλιοθήκη Δημοσίου Δικαίου", τόμ. 1, 1977.
- , Η διαρρύθμισις της εκτελεστικής εξουσίας κατά το σχέδιον του νέου Συντάγματος, ΤοΣ 1 (1975), σελ. 282 επ.
- , Τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους, εις ΤοΣ. 5 (1979), σελ. 25 επ.
- , Τα Ιουλιανά, Αθήναι, Α. Σάκουλας, 1966.

- ΒΕΓΛΕΡΗΣ Φ., Λόγια της οργής και της ελπίδας, (1967-1974),
Αθήναι, Σάκουλας, 1974.
- , Υπόμνημα για ένα Σύνταγμα του ελληνικού λαού. Το Συν-
ταγματικό χρονικό της δικτατορίας, Αθήναι, Θεμέλιο,
1975.
- BENIZEΛΟΣ Β.Ε., Η λογική του πολιτεύματος και η δομή της ε-
κτελεστικής εξουσίας στο Σύνταγμα του 1975, Θεσσαλονίκη
Παρατηρητής, 1981.
- ΒΕΡΕΜΗΣ Θ., Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πο-
λιτική, 1916-1936, Αθήνα, Εξάντας, 1977.
- ΒΛΑΧΟΣ Κ.Γ., Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου,
1976.
- , Το Σύνταγμα της Ελλάδος. Θεμελιώδη δικαιώματα και ελευ-
θερίες. Το Σύνταγμα της 11 Ιουνίου 1975 και οι νεώτερες
διεθνείς εξελίξεις, Αθήναι, 1979.
- ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ Ε., Αι προτάσεις αναθεώρησης των ελληνικών Συν-
ταγμάτων (1864-1967), εις ΕΕΝ (1974), σελ. 834 επ.
- ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Διπλής Ανα-
θεωρητικής Βουλής, Αθήναι, 1970.
- , Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Β'. Διπλής Αναθεωρητικής
Βουλής, 2 τόμοι, Αθήναι, 1911-1912.
- , Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, Γ'. Συνόδου, ΙΘ'.
Περιοδού, τ. Β', Αθήναι 1914.
- , Πρακτικά Συνεδριάσεων της Γ'. Συντακτικής Συνελεύσεως
1920-1922, τεύχη Α - Ε. Αθήναι, 1922.
- , Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, Δ'. Συντακτική των
Ελλήνων Συνέλευσις, τ. Α - Ε, Αθήναι 1924-1927.
- , Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ'. εν Αθήναις Συντακτι-
κής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Τόμοι Γ' - Ε', Αθήναι,
1924-1926.
- , Επίσημα Πρακτικά της επί της ψηφίσεως του Συντάγματος

Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, της συσταθείσης δυνάμει του από 30 Ιουνίου 1925 Ψηφίσματος της Εθνικής Συνελεύσεως, Δ΄ Συντακτική Συνέλευσις, Αθήναι, 1925.

- , Εισηγητικές Εκθέσεις της επί του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Αθήναι, 1926-1927.
- , Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής Β΄ συνόδου, Κ΄ Περιόδου, Αθήναι, 1929.
- , Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής Δ΄ Συνόδου, Κ΄ Περιόδου, Αθήναι, 1931.
- , Αρχείον της Βουλής της Α΄ Συνόδου της Α΄ Δημοκρατικής Βουλευτικής Περιόδου, τ. Α΄ (Αναθεώρησις του Συντάγματος 26.11.1926 - 2.6.1927), Αθήναι, 1931.
- , Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ε΄ Εθνικής Συνελεύσεως, τ. Α΄, Αθήναι, 1935.
- , Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Δ΄ Αναθεωρητική, Α΄ Σύνοδος, 4 τόμοι, Αθήναι, 1946-1947. Β΄ Σύνοδος, 3 τόμοι, Αθήναι, 1948.
- , Εστενογραφημένα Πρακτικά της Επιτροπής Αναθεωρήσεως του Συντάγματος, (Δ΄ Αναθεωρητική Βουλή), 5 τόμοι, Αθήναι, 1948.
- , Εστενογραφημένα Πρακτικά της Επιτροπής Αναθεωρήσεως του Συντάγματος (Ψήφισμα ΞΗ΄), Αθήναι, 1953.
- , Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Αθήναι, 1975.
- , Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975, Αθήναι, 1975.
- , Επίσημα Εστενογραφημένα Πρακτικά της Ολομελείας της Επιτροπής του Συντάγματος 1975, Αθήναι, 1975.
- , Σύνταγμα 1975, Διάταξις κατ' άρθρον Επισημών Σχεδίων - Τροπολογιών ψηφισθέντος τελικού κειμένου, Αθήναι, 1976.

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, Κρίσιμα κείμενα της πολιτικής ζωής της Ελλάδος, 1843-1967, Αθήναι, 1976.

ΒΡΟΝΤΑΚΗΣ Μ., Το πρόβλημα της χρονικής ισχύος των νόμων-μέτρων, εις ΤοΣ. 3 (1977), σ. 394 επ.

ΒΥΘΟΥΛΚΑΣ Π., Η θεωρία των εξαιρετικών περιστάσεων και το ελληνικό διοικητικό δίκαιο Αθήνα, Α.Σωάνουλας, 1980.

ΓΕΡΟΝΤΑΣ Α., Η σύμφωνη με το Συν/μα ερμηνεία και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στη Δ. Γερμανία, ΤοΣ 1982, σ. 1 επ.

- , Η αρχή της αναλογικότητας στο γερμανικό Δημόσιο Δίκαιο, ΤοΣ 1983, σ. 20 επ.

ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Επίτομον Συνταγματικόν Δίκαιον, 1973.

- , Γνωμοδότησις εις ΝοΒ. 18 (1970), σελ. 646 επ.

ΔΑΒΗΣ Μ., και ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ Γ., Το ιστορικόν της αναθεωρήσεως του Συντάγματος και τα επίσημα κείμενα. Το Νέον Σύνταγμα, Αθήνα, 1911.

ΔΑΓΓΟΓΛΟΥ Π., Γενικό διοικητικό δίκαιο, τόμ. α' 1977, τομ.β' 1978.

- , Επιβάλλεται η τήρηση του Συντάγματος κι όχι η αναθεώρησή του, εις περιοδ. "Οικονομία και Κοινωνία", αριθμ. 13 Ιούνιος-Ιούλιος 1980 σελ. 13-14.

ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ Γ.Δ., Η αναθεώρησις του Συντάγματος και το νόημα του συντακτικού έργου, 1950.

- , Η λειτουργία των θεσμών (1975-1980), εφημερίς ΤΟ ΒΗΜΑ της 19.8.1980.

- , Η Βουλή και το έργο της, εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ της 20.8.1980.

Daskalakis G.D., Die Verfassungsentwicklung Griechenlands, JbR, Bd 24 (1937).

ΔΑΦΝΗΣ Γ., Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940, Αθήναι, Ι-καρος, 1955, τ. 1-2.

ΔΕΚΛΕΡΗΣ Μ., Εξέλιξις και εξαναγκασμός εις το σύγχρονον Κράτος, έκδ. Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, 1973.

ΛΕΝΔΙΑΣ Μ., Το Κράτος Δικαίου και οι Πράξεις Κυβερνήσεως,
Θεσσαλονίκη, 1932.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ (Νομική Σχολή), Πέντε χρόνια
εφαρμογής του Συντάγματος του 1975, Κομοτηνή, 1981.

ΖΗΛΕΜΕΝΟΣ Κ., Μελέτες στο σύνταγμα της Ελλάδος. Τεύχ. Α΄.
Εισαγωγή στο νέο πολίτευμα. Τεύχ. Β΄. Κατανομή των λει-
τουργιών. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Αθήναι, 1976 -
1977.

ΗΛΙΟΥ Η., Το σύνταγμα και η αναθεώρησή του, Αθήνα, Θεμέλιο,
1975.

ΚΑΛΤΣΟΓΙΑ-ΤΟΥΡΝΑΒΙΤΗ Ν., Προβληματική της σύγχρονης ελληνι-
κής συνταγματικής ιστορίας 1935-1975 (Προσπάθεια οριο-
θετήσεως), Αθήνα 1981.

- , Die Verfassungsentwicklung Griechenlands bis 1975, JÖR
NF Bd 32 (1983).

ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Γ., Συνταγματικό Δίκαιο ΙΙ. Τεύχ. Α΄. Οι λειτουρ-
γίες του κράτους. Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Αθήνα,
Α. Σάκουλας, 1980.

- , Παρατηρήσεις και προτάσεις διά το νέον Σύνταγμα, ΤοΣ.
1975, σ. 240, επ..

- , Περί των θεμελιωδών αρχών του Συντάγματος, ΤοΣ, 1975,
σ. 5 επ..

ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ., Μεγάλη ιστορία της Ελλάδας, τ. XI - XIII,
Αθήνα, 1958.

ΚΟΡΣΟΣ Δ., Εισηγήσεις διοικητικού δικονομικού δικαίου, τομ.
Β΄, τεύχ. Α΄, 1976.

- , Εισηγήσεις διοικητικού δικαίου, τομ. Α΄, τεύχ. Α΄, 1977.

ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ Γ., Η ασφάλεια του καθεστώτος, Αθήναι, 1978.

ΚΥΡΙΑΖΗΣ-ΓΟΥΒΕΛΗΣ Δ., Συγκριτικόν Συνταγματικόν Δίκαιον, Πο-
λιτικοί θεσμοί, Αθήναι, 1980

ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η., Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον, Κατά τας Πανεπιστημιακὰς παραδόσεις, Θεσσαλονίκη, Αφοί Π. Σάκουλα, 4η έκδοση, 1961.

ΜΑΝΕΣΗΣ Α., Περί αναγκαστικών νόμων - Αι εξαιρετικά νομοθετικά αρμοδιότητες της εκτελεστικής λειτουργίας, Διδασκ. διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1953.

- , Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος I Εισαγωγή 1956.
- , Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, τόμ. II 1961-1965.
- , Ατομικές ελευθερίες, τόμ. α', 2α έκδ. 1979.
- , La nouvelle Constitution Hellénique, εις Revue Intern. de Droit comparé, 1954.σελ. 301.
- , Η έκτακτος νομοθετική διαδικασία (Συμβολή εις την ερμηνείαν του άρθρου 35 παρ. 2-5 του Συντάγματος) θέμ., ΕΣΤ' (1955), σελ. 113 επ., και 164 επ., ως και εις ανάπτυπον.
- , Η νομιμοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος, ΝοΒ 23 (1975), σελ. 460 επ. και εις ανάπτυπον.
- , Η κρίση των θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας και το Σύνταγμα, εις "Σύγχρονα θέματα", τεύχ. 8 (1980), σελ. 34.

ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ Α., Ο χαρακτηρισμός του πολιτεύματος και οι σχέσεις Προέδρου της Δημοκρατίας και Πρωθυπουργού, ΤοΣ. 1982, σ. 370 επ.

ΜΑΤΖΟΥΡΑΝΗΣ Γ., Σύνταγμα της Γερμανικής Λαοκρατικής Δημοκρατίας, Αθήνα, Α. Σάκουλας, 1979.

ΜΑΞΙΜΟΣ Σ., Κοινοβούλιο ή δικτατορία; Β' έκδ., Αθήνα, Στοχαστής, 1975.

ΜΑΟΥΡΕΡ Γ.Α., Ο ελληνικός λαός. Δημόσιο, ιδιωτικό και εκκλησιαστικό δίκαιο από την έναρξη του αγώνα για την ανε-

- ξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834, επιμ. Τ. Βουρνά, μετ. Ο. Ρομπάκη, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1976.
- ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ Σ., Ο ανώτατος άρχων εις τα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα, 1935.
- ΜΑΥΡΙΑ Κ.-ΠΑΝΤΕΛΗ Α., Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα, Αθήνα, Αντ. Σάκουλας, 1981.
- ΜΕΤΑΞΑΣ Α.Ι., Το δίκαιον της ανάγκης και η διάστασις της νομολογίας Συμβουλίου Επικρατείας και Αρείου Πάγου, Διδασκ. διατριβή, Αθήνα 1979.
- ΜΟΥΖΕΛΙΣ Ν., Modern Greece. Facets of Underdevelopment, London, Macmillan, 1975, βλ. ήδη ελληνική μετάφραση, β' έκδοση, Αθήνα, Εξάντας, 1978.
- ΜΠΕΣΙΛΑ ΕΥΡ., Ο θεσμός της ποινικής ευθύνης των υπουργών στο ελλ. και συγκριτικό συν/κό δίκαιο, 1985
- Nikolopoulos E., Les notions de legitimité et de legalité en Grèce de 1967 à 1974, Thèse, Paris, 1980.
- ΠΑΝΤΕΛΗΣ Α., Τρεις προεδρικές αρμοδιότητες: ο διορισμός του πρωθυπουργού, η παύση της κυβερνήσεως και η κήρυξη καταστάσεως πολιορκίας, ΤοΣ., 1981, σ. 242 επ..
- , Les grands problèmes de la nouvelle constitution hel-lénique, Paris, L.G.D.J., Bibliothèque constitutionnelle et de science politique, . LXIV, 1979.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ., Το Σύνταγμα και η εκουσία αποβολή της ιθαγενείας, εις ΤοΣ. 5 (1979), σελ. 418 επ.
- ΠΑΡΑΡΑΣ Ι.Π., Αι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του Προέδρου της Δημοκρατίας, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Δημοσίου Δικαίου, τ. 5, Α. Σάκουλας 1981.
- , Σύνταγμα 1975- CORPUS. Τόμ. Ι: άρθρα 1-50. Νομολογία, ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ' άρθρον, νομοθεσία, Αθήναι, Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκουλας, 1982.

- ΠΑΡΑΡΑΣ Ι.Π., Το χρονικόν της επανόδου εις την Δημοκρατίαν, ΤοΣ, 1975, σ. 55 επ.
- ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Η αρχή της νομιμότητος και το Σύνταγμα του 1975: Η θεσμοποίηση μιας κρίσεως· εις "Σύγχρονα θέματα" τεύχ. 8, Ιούλιος 1980, σελ. 43.
- , Η συνταγματική κατοχύρωση της αιτήσεως ακυρώσεως, Α. Σάκουλας, Αθήνα 1982.
- ΡΑΙΚΟΣ Α., Παραδόσεις Γενικής Πολιτειολογίας, Αθήναι, 9η έκδοση, 1980.
- , Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου κατὰ το Σύνταγμα του 1975, τ. Α', Αθήναι, 12η έκδοση, 1982, τ. Β' Αθήνα, τεύχ. Α' και Β'.
- , Αι διακηρύξεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της ελληνικής επαναστάσεως, Επιθ. Δημ. Διοικ. Δικαίου, 1971, σελ. 224 επ.
- ΡΩΤΗΣ Ν., Στρατιωτικός νόμος και Δημοκρατία (Η κατάσταση πολιτορχίας στα πλαίσια του νέου Συντάγματος), εις ΤοΣ 2 (1976), σελ. 1 επ.
- ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ Ν.Ι., Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου, τόμ. Γ', 2α έκδ., 1874.
- ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ Ν.Ν., Σύστημα Συν/κού Δικαίου της Ελλάδος τ.Β' Αθήνα 1923
- ΣΒΩΛΟΣ Α., Το νέον Σύνταγμα και αι βάσεις του πολιτεύματος, 1928.
- , Συνταγματικόν δίκαιον, τόμ. Α' 1934
- ΣΒΩΛΟΣ Α., - ΒΛΑΧΟΣ Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος, τόμ. Β', 1955.
- ΣΒΩΛΟΣ Α., Παρατηρήσεις εις υπ' αριθμ. 830/35 πρακτικόν επεξεργασίας ΣτΕ, εις θέμ. ΜΖ' (1936), σελ. 1 επ.
- ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ ΧΡ., Συνταγματικόν δίκαιον τόμ. Α', 1959, τόμ. Β' τεύχ. Α', 1964.

ΣΥΝΤΑΓΜΑ 1975, Προτάσεις για ένα δημοκρατικό Σύνταγμα, Αθήνα, Ερμής, 1975.

ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Εγχειρίδιον διοικητικού δικαίου, 1977.

ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Δίκαιον των διοικητικών πράξεων, 1951.

ΤΑΧΟΣ Α., Σύγχρονοι τάσεις της αρχής της νομιμότητος εις το διοικητικόν δίκαιον, 1973.

ΤΣΑΤΣΟΣ Δ., Εισηγήσεις συνταγματικού δικαίου, 1980.

ΦΑΡΔΗΣ Γ., Επανάστασις, de facto κυβέρνησις, συντακτικά πράξεις, Αθήναι, Σάκουλας, 1945.

- , Η νομοθετική εξουσιοδότησις και τα νομοθετήματα εκτάκτου ανάγκης κατά το αγγλικόν συνταγματικόν δίκαιον, εις ΕΔΔΔ 1957, σελ. 244 επ.

XYDIS S., "Coups and Countercoups in Greece, 1967-1973 (with postscript)" Political Science Quarterly, 1974 σ. 507 κε.

ΨΑΡΟΣ Δ., Η αναθεώρησις του Συντάγματος, 1969.

ABENDROTH, WOLFGANG, Παρέμβασις εις H.Ridder u.a. ., Notstand der Demokratie, 1967, σελ. 152 επ.

ABENDROTH W., Der Notstand der Demokratie in Abendroth/Kogon (Εκδ.), Der totale Notstandsstaat, Stimme-Verlag, Frankfurt/Main, 1965.

- , Verfassungsrecht und Verfassungswirklichkeit in der Weimarer Republik in Verfassungsrecht, Bad Wildunger Beiträge zur Gemeinschaftskunde, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1975.

ANSCHÜTZ G.Lehrbuch des deutschen Staatsrechts, 6. Neudruck d. 3. Aufl., Darmstadt, 1959.

ANSCHÜTZ, Gerhard, Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919, Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis, 14. Aufl., Berlin, 1933.

ARNDT, A., Demokratie, Wertsystem des Rechts, in: Notstandsgesetze- aber wie? Köln, 1962

AUBERT,JEAN-FRANÇOIS, Traité de droit constitutionnel suisse, Bd I-II, 1967.

BAGEHOT W.The English Constitution, London, Oxford University Press, ed. 14, 1974.

BALLREICH H., Das Staatsnotrecht in Belgien, in: Das Staatsnotrecht, hrsg. von Hermann Mosler, bearbeitet im Max-Planck-Institut für Ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Heft 31, Köln-Berlin, 1955.

- , Das Staatsnotrecht in Frankreich,in: Das Staatsnotrecht hrsg. von Hermann Mosler, bearbeitet im Max - Planck-Institut für Ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Heft 31, Köln-Berlin, 1955.

- , Das Staatsnotrecht in der Schweiz, in: Das Staatsnot-

- recht, hrsg. von Hermann Mosler, bearbeitet im Max - Planck - Institut für Ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Heft 31, Köln, Berlin, 1955.
- BARTHELEMY-DUEZ, Traité de droit constitutionnel, 2. edit., 1933.
- BENDA E., Die Notstandsverfassung, München - Wien, 1966, (Notstandsverfassung).
- BETTERMANN K.A., Die Notstandsentwürfe der Bundesregierung, in: Der Staatsnotstand, hrsg.: Ernst Fraenkel, Berlin, 1965, S. 190-229.
- BÖCKENDFÖRDE E.-W., Der verdrängte Ausnahmezustand, NJW, 1978, Heft 38.
- BOLDT H., Der Ausnahmezustand in historischer Perspektive in Der Staat, Heft 4, 1967.
- BRACHER K.-D., Deutschland zwischen Demokratie und Diktatur, München, 1964.
- , Die Auflösung der Weimarer Republik, Willingen, 4.Aufl. 1964.
- BRACHER-SAUER-SCHULZ, Die nationalsozialistische Machtergreifung, Wesdeutscher Verlag, Köln u. Opladen, 1960.
- BRUNNER G. und WESTEN K., Notstandsregelungen im kommunistischen Machtbereich, Archiv des öffentl. Rechts, Bd 92/ Heft 2/1965.
- BRYCE J., Flexible and rigid Constitution in "Studies in History and Jurisprudence" I (Oxford, 1901).
- BUCHHEIM H., Ausnahmezustand und totalitäre Diktatur in: Der Staatsnotstand, hrsg.: Fraenkel, Ernst, Berlin, 1965.
- CHATELAIN J., Ανάλυσις του άρθρου 16, εις Fr. Luchaire/G. Conac, La Constitution de la République Française

- (analyses et commentaires sous la direction de), Bd I 1979.
- CHEVALLIER M., L' article 16 de la Constitution Française, Mythe et Realité in Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Bd 22/1962.
- DICEY A.V., Indroduction to the study of the Law of the Constitution, 9η έκδ. με εισαγωγή Wade, 1948,
- DOEHRING K., Das Staatsnotrecht in den Vereinigten Staaten von Amerika, in: Das Staatsnotrecht; hrsg.: von Hermann Mosler, bearbeitet im Max-Planck Institut für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht, Heft 31, Köln-Berlin, 1955.
- DUBOIS - RICHARD, L'organisation technique de l' 'Etat, 1930
- DUVERGER M., L 'article 16 et ses limites. In: Le Monde, της 9 Mai 1961.
- , Institutions politiques et droit constitutionnel, PUF 15 ed., Paris, 1980.
- EMMELIUS H. H., Der Gemeinsame Ausschuss in: Kritik der Notstandsgesetze, Frankfurt a.M., 1968, S. 118-160.
- EVERS, HANS ULRICH, Die perfekte Notstandsverfassung, in AÖR 91 (1966).
- FISCHER, W., Vorsorge in Rot-Zivilverteidigung im Osten, München, 1966.
- FLEINER, F./GIACOMETTI Z., Schweizerisches Bundesstaatsrecht 1949 (επανέκδοση 1978).
- FOLZ, H.E., Staatsnotstand und Notstandsrecht, Köln, Berlin, Bonn, München, 1962, (Staatsnotsund).
- FRAENKEL E., Der Staatsnotstand, Berlin, 1965.
- , Martial Law und Staatsnotstand in England und USA in E. FRAENKEL (Hrsg), Der Staatsnotstand.

GIACOMETTI Z., Das Vollmachtenregime der Eidgenossenschaft, 1945.

- , Der neue Notrechtsartikel der Bundesverfassung, in SJZ 1950.

- , Rechtsstaat und Notrecht, in SZSG 51 (1950).

GRAU R., Die Diktaturgewalt des Reichspräsidenten in ANSCHÜTZ . / THOMA, Handbuch des Deutschen Staatsrechts Bd 2, 1932.

HAHNENFELD G., Die Sicherstellung von Arbeitsleistungen im Spannungs - und Verteidigungsfall, NJW, 1969.

HAMON L., La defense de l'ordre constitutionnelle: l'article 16 in L. Hamon/H. Delecros ed.: Une République Présidentielle? Bordas Coll. Etudes, Paris, 1975.

HALL K., H., Notstandsverfassung und Grundrechtseinschränkungen, JZ 1968, S. 159 ff.

- , Ausgewählte Probleme des geltenden Notstandsrechts. In: JZ 1970, S. 353 ff.

HAURIOU A., Droit constitutionnel et institutions politiques ed. 4, 1970.

HECKEL J., Diktatur, Notverordnungsrecht, Verfassungsnotstand in AÖR 22 (1932).

HELLER H., Rechtsstaat oder Diktatur? in Mähdli Tohidipur (Hrsg.), Der bürgerliche Rechtsstaat, Bd 1. Suhrkamp, 1978.

HERZOG J.B., et MAUNZ/DÜRIG/HERZOG/SCHOLZ, Grundgesetz, apθp. 115a.

HESSE K., Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Aufl . 6, 1973.

- , Grundfragen einer verfassungsmässigen Normierung des Ausnahmezustandes, in JZ 1960.

HOFFMANN, Innerer Notstand, Naturkatastrophen und Einstatz

der Bundeswehr in D. Sterzel(Hrsg.)Kritik der Notstandsgesetze.

IPSEN K., Der Einsatz der Streitkräfte im Inneren, in DVBI 84 (1969).

JAENICKE G., Das Staatsnotrecht in Gross britannien, in H. BALLREICH/K. DOEHRING,(Hrsg) Das Staatsnotrecht, 1955.

JELLINEK, G., Allgemeine Staatslehre, 6. Neudruck der 3. Aufl., Darmstadt, 1959.

KÁGI W., Die Verfassung als rechtliche Grundordnung des Staates, Zürich, 1945, (Verfassung).

KARPINSKI P.,Öffentlich-rechtliche Grundsätze für den Einsatz der Streitkräfte im Staatsnotstand, Berlin 1974.

KEIDEL D., Polizei und Polizeigewalt im Notstandsfall. Funktion, rechtliche Stellung und Befugnisse der Vollzugskräfte von Polizei, Bundessgrenzschutz und Bundeswehr bei den vom Grundgesetz vorgesehenen Einsätzen im Notstand, Berlin 1973.

KEIR D.L., - LAWSON F.H., Cases in Constitutional Law, ed. 5, Oxford, At the Clarendon Press, 1967.

KELSEN H., Allgemeine Staatslehre, 1925, ανατύπωση 1966.

KEMPEN O.E., Widerstandsrecht, in: Kritik der Notstandsgesetze, Frankfurt a.M. 1968, S. 65-85.

KIRCHHEIMER O.,Weimar-und was dann? Analyse einer Verfassung in Otto Kirchheimer, Politik und Verfassung, suhrkamp, 1981.

KOJA Fr., Der Staatsnotstand als Rechtsbegriff,Pustet Verlag Salzburg 1979.

KRENZLER M., An den Grenzen der Notstandsverfassung. Ausnahmezustand und Staatsnotrecht im Verfassungssystem des Grundgesetzes, Berlin 1974.

- KREUTZER H., Ausnahmezustand, in: Der Staatsnotstand, hrsg.: Fraenkel Ernst, Berlin, 1965.
- LASKI H., A Grammar of Politics, London, 1925.
- LEROY P., L'organisation constitutionnelle et les crises, LGDJ, Paris, 1966.
- LÖWENSTEIN K., Verfassungsrecht u. Verfassungspraxis der Vereinigten Staaten, Springer Verlag, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1959.
- LOHSE, VOLKER-HEINRICH, Streik und Staatsnotstand, unter Berücksichtigung der Rechtslage in der Schweiz, Schriften zum öff. Recht, Bd 80, 1969.
- LÜBTOW, Ulrich von, Die römische Diktatur in: Der Staatsnotstand, hrsg.: Fraenkel, Ernst, Berlin, 1965, S.91-137 (Diktatur).
- LUCHAIRE FR./ CONAC G., La Constitution de la République Française (analyses et commentaires sous la direction de), I-II 1979 (Economica).
- MANGOLD K.-J. Staatsnotstand und Pressefreiheit im schweizerischen Recht, Diss. Mainz, 1972.
- MANGOLDT-KLEIN, Das Bonner Grundgesetz, Kommentar.
- MARTI H., Der Vollmachtenbeschluss vom 30 August 1949, 1944.
- MAUNZ T., Deutsches Staatsrecht 19 Aufl.
- MAUNZ/DÜRIG/HERZOG/SCHOLZ, Grundgesetz, Kommentar, 5 Aufl. 1978
- MENZEL E., in Bonner Kommentar, art. 115a.
- MORANGE G., Le contrôle des décisions prises au titre de l'article 16 in Recueil Dalloz, 1962, Chron., p. 109.
- OBERREUTER H., Notstand u. Demokratie, München, 1978.
- REVERMANN K., Die stufenweise Durchbrechung des Verfassungssystems der Weimarer Republik in den Jahren 1930 bis 1933 - eine staatsrechtliche und historisch-politische Analyse, Münster, 1959.

- REXIN, M., die Notstandsgesetzgebung der DDR, in: Liberal
H. 6, Jg. 6, 1966, S. 446-451
- RIDDER H., u.al., Notstand der Demokratie, 1967.
- RIDDER H./STEIN E., Der permanente Notstand, Göttingen o.J.
(1963).
- RIDDER, H., 1933 findet nicht statt. Über Inhalt und Funktion deutscher Notstandsgesetzgebung am "Ende der Nachkriegszeit", in: Vorbereitung auf den Notstand? 1967, S. 75-89.
- , Notstand, Handwörterbuch der Rechtsgeschichte, 1982, Sp. 1072.
- RIVERO J., Les libertés publiques. Bd. 1, 1973.
- ROSSITER C., Constitutional Dictatorship in the Atomic Age.
In: The Review of Politics, 11 Jf. (1944), S.295-418.
- , Constitutional Dictatorship; Crisis government in the modern democracies, Princeton, 1948, (Constitutional Dictatorship).
- SCHÄFER H., Die lückenhafte Notstandsverfassung. In: AoR 93 (1968). S. 37-80.
- SCHIKOWSKI R., Rechtsfragen der Abwehr einer drohenden Gefahr für den Bestand oder die freiheitliche demokratische Grundordnung des Bundes oder eines Landes, Diss. Würzburg, 1972.
- SCHMID.H.D., Arbeitskampf und Notstand aus der Sicht des Art. 9 Abs. 3 S. 3 GG, Berlin 1972.
- SCHMIDT-BLEIBTREU BR./KLEIN, Fr. Kommentar zum Grundgesetz, Bd.3, 1973.
- SCHMITT C., Verfassungslehre, 1928 (erneuert 1970).
- , Die Diktatur, 2 Aufl. 1928.
- , Politische Theologie, 2 Aufl. 1934.
- , Der Hüter der Verfassung, Tübingen 1931.

SCHMITT C., Legalität u. Legitimität, München-Leipzig, 1932.

SCHMITZ H., Notstandsverfassung und Notstandrecht der DDR, Köln, Verlag Wissenschaft u. Politik, Abhandlungen zum Ostrecht, 1971.

SCHULZ G., Der Artikel 48 in politisch-historischer Sicht. In: Fraenkel, Ernst, Der Staatsnotstand, Berlin 1965, S. 39 ff.

- , Zwischen Demokratie und Diktatur, Bd 1, Berlin, Walter de Gruyter and Co., 1963.

SEIFERT J., Gefahr im Verzuge. Zur Problematik der Notstandsgesetzgebung. Mit einer Einleitung von Fritz Bauer, Frankfurt/Main 3. Aufl. 1965.

- , Der Notstandsausschuss Frankfurt/Main 1968.

STJERNQUIST N., Konstitutionelle Krisenbereitschaft und konstitutionelles Notstandsrecht in: Die moderne Demokratie und ihr Recht, Festschrift für Gerhard Leibholz, Bd. 11, 1966.

- , Die Entwicklung des öffentlichen Rechts Schwedens in den Jahren 1954-1969. In: JÖR, NF. Bd. 18, 1969, S.255 ff.

- , Die schwedische Verfassung, von 1975 in JÖR, NF Bd 29 (1977).

STERZEL D., Zur Entstehungsgeschichte der Notstandsgesetze, in: Kritik der Notstandsgesetze, Frankfurt, 1968, S.7-23

STREBEL H., Das Staatsnotrecht in Italien, in: Das Staatsnotrecht, herausgegeben von Hermann Mosler, bearbeitet im Max-Planck-Institut für Ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Heft 31, Köln-Berlin, 1955.

TWENHÖVEN J., Die Stellung der Legislative im Staatsnotstand, 1972.

- VEROSTA S., Das Staatsnotrecht, in: Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, 1959, N.F., Bd. 9, (Staatsnotrecht).
- VOISSET M., Une formule originale de pouvoirs de crise: l'article 16, in coll. "Pouvoirs" No 10 (1969), p. 105.
- , L'article 16 de la Constitution du 4 octobre 1958, 1969.
- WADE W.R., Administrative Law, ed. 4, At the Clarendon Press Oxford, 1977.
- WADE - PHILIPS, Constitutional Law, ed. 8, 1950.
- WADE E. PHILLIPS G. / BRADLEY A., Constitutional Law, ed. 7, 1966.
- WATKINS F.M., The problem of Constitutional Dictatorship in C.Friedrich/E.Mason ed., Public Policy, A Yearbook of the Graduated School of Public Administration, Harvard University, Cambridge, (Mass.).
- WEISS G.: , Das Staatsnotrecht in den Niederlanden, in: Das Staatsnotrecht, herausgegeben von Hermann Mosler, bearbeitet im Max-Planck-Institut für Ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Heft 31, Köln-Berlin, 1955.
- YARDLEY D.C.M., Introduction to British Constitutional Law, ed. 5, 1978.
- ZIEBURA G., Der Staatsnotstand in Frankreich, in Ernst Fraenkel, Der Staatsnotstand, 1965.
- ZIHLMANN, R., Legitimität und Legalität des Notrechts, in: Abhandlungen zum Schw. Recht, N.F., Diss., Bern, 1950, H. 277, (Legitimität).

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Ω Ν

	Σελίδα
Συντομογραφίες	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

ΘΕΣΜΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ
ΣΤΗΝ ΑΛΛΟΔΑΠΗ

§ 1.- Τ Ο Α Γ Γ Λ Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο	16
I. Οι συνταγματικές αρχές της κυριαρχίας του Κοινοβουλίου και του Κράτους του νόμου	16
α. Η αρχή της κυριαρχίας του Κοινοβουλίου ...	17
β. Η αρχή του κράτους του νόμου	20
II. Η νομοθετική ρύθμιση της αντιμετώπισης των κρίσεων	23
α. Η κατάσταση απρόβλεπτης ανάγκης	24
β. Η εσωτερική κρίση	26
γ. Η κατάσταση άμυνας	27
§ 2.- Τ Ο Γ Α Λ Λ Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο	32
I. Ο θεσμός της κατάστασης πολιορκίας	32
II. Ο θεσμός της κατάστασης επείγουσας ανάγκης' ..	38
III. Το άρθρο 16 του Συντάγματος του 1958	40
α. Ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις εφαρ- μογής του άρθρου 16	41
1. Ουσιαστικές προϋποθέσεις	41
2. Τυπικές προϋποθέσεις	43
β. Έκταση των προεδρικών εξουσιών βάσει του άρθρου 16	44

γ. Έλεγχος της άσκησης των προεδρικών εξουσιών	46
δ. Η προσφυγή στο άρθρο 16 το 1961	47
1. Τα μέτρα του Στρατηγού De Gaulle	47
2. Ο δικαστικός έλεγχος των εξουσιών του άρθρου 16	51
3. Ο ρόλος της Βουλής κατά τη διάρκεια εφαρμογής του άρθρου 16	53
4. Οι απόψεις της θεωρίας	
§ 3.- Τ Ο Γ Ε Ρ Μ Α Ν Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο	59
I. Το γερμανικό δίκαιο πριν από το 1919	59
II. Το άρθρο 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης του 1919	60
α. Η συνταγματική ρύθμιση του θεσμού	61
β. Η πρακτική εφαρμογή του θεσμού	63
γ. Η θεωρία του Carl Schmitt	66
δ. Κριτική του άρθρου 48	68
III. Το δίκαιο της κρατικής κατάστασης ανάγκης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας	70
α. Η κατάσταση άμυνας	71
1. Προϋποθέσεις κήρυξης της κατάστασης άμυνας	72
2. Η Κοινή Επιτροπή	73
3. Οι συνέπειες της κήρυξης της κατάστασης άμυνας	78
β. Η κατάσταση εντάσεως	81
γ. Η εσωτερική κατάσταση ανάγκης	84
§ 4.- Τ Ο Ι Τ Α Λ Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο	92
§ 5.- Τ Ο Ο Λ Λ Α Ν Δ Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο	97
§ 6.- Τ Ο Β Ε Λ Γ Ι Κ Ο Δ Ι Κ Α Ι Ο	100

§ 7.- ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΔΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΡΛΑΝΔΙΑΣ	104
§ 8.- ΤΟ ΕΛΒΕΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ	106
I. Η πρακτική των εξουσιοδοτικών ομοσπονδιακών αποφάσεων	106
II. Το άρθρο 89 δις	113
III. Άλλες δυνατότητες αντιμετώπισης της κρατικής κατάστασης ανάγκης	115
α. Η Ομοσπονδιακή επέμβαση	115
β. Το δικαίωμα έκδοσης διαταγμάτων ανάγκης βάσει του άρθρου 102 στοιχ. 9 και 10 του Ομοσπον- διακού Συντάγματος	117
§ 9.- ΤΟ ΣΟΥΗΔΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ	118
§ 10.- ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΩΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙ- ΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ	122
11.- ΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ	
I. Το δίκαιο των αμερικανικών κρατών	130
α. Η.Π.Α.	130
β. Κράτη της Κεντρικής και Νοτίου Αμερικής.....	137
II. Το δίκαιο των ασιατικών κρατών	140
III. Το δίκαιο των αφρικανικών κρατών	142

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Α΄

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ
ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ

§ 1.- Η ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO	146
I. Το ψήφισμα της 18ης Ιανουαρίου 1828	147
II. Το ψήφισμα της Γερουσίας υπ' αριθμ. 258 της 27ης Σεπτεμβρίου 1831	148
III. Το επαναστατικό έγγραφο του Συμβουλίου της Επι- κρατείας της 3ης Σεπτεμβρίου 1843	149
§ 2.- Ο ΝΟΜΟΣ ΠΕΡΙ ΕΚΤΑΚΤΟΥ ΣΤΡΑ- ΤΙΩΤΙΚΗΣ ΔΙΚΗΣ ΤΗΣ 5/17 ΣΕ- ΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1833	151
I. Προϋποθέσεις και συνέπειες εφαρμογής του νόμου..	151
II. Περιπτώσεις εφαρμογής του νόμου	153
§ 3.- Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓ- ΜΑ ΤΟΥ 1911	155
I. Η συνταγματική ρύθμιση του θεσμού	155
II. Η νομοθετική ρύθμιση του θεσμού	160
α. Ο νόμος ΔΕΘ'/1912	160
β. Το διάταγμα υπ' αριθμ. 18/19.9.1916 περί στρατιωτικού νόμου της "Προσωρινής Κυβέρ- νήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος".....	165

III. Η πρακτική εφαρμογή του θεσμού	168
α. Με το νόμο ΔΕΘ'/1912	168
1. Η περίοδος 1912-1922	168
2. Η περίοδος 1922-1925	179
β. Με το διάταγμα 18/19.9.1916 περί στρατιωτικού νόμου της "Προσωρινής Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος"	184
IV. Η πρόταση αναθεωρήσεως της Ενδεκαμελούς Επιτροπής των Εισηγητών του 1921	186
§ 4.- Ο Θ Ε Σ Μ Ο Σ Τ Η Σ Κ Α Τ Α Σ Τ Α Σ Η Σ Π Ο Λ Ι Ο Ρ Κ Ι Α Σ Κ Α Τ Α Τ Ο Σ Υ Ν Τ Α Γ - Μ Α Τ Ο Υ 1 9 2 5 - 1 9 2 7	189
I. Η συνταγματική ρύθμιση του θεσμού	189
II. Η πρακτική εφαρμογή του θεσμού	191
III. Η πρόταση αναθεωρήσεως του 1932	197
§ 5.- Ο Θ Ε Σ Μ Ο Σ Τ Η Σ Κ Α Τ Α Σ Τ Α Σ Η Σ Π Ο - Λ Ι Ο Ρ Κ Ι Α Σ Κ Α Τ Α Τ Η Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Η Π Ε Ρ Ι Ο Δ Ο Ε Φ Α Ρ Μ Ο Γ Η Σ Τ Ο Υ Σ Υ Ν Τ Α Γ Μ Α Τ Ο Σ Τ Ο Υ 1 9 1 1	203
I. Η εξέλιξη της "διευρυμένης" κατάστασης πολιορκίας	203
II. Η πρακτική εφαρμογή του θεσμού της κατάστασης πολιορκίας και των εκτάκτων μέτρων	213
§ 6.- Ο Θ Ε Σ Μ Ο Σ Τ Η Σ Κ Α Τ Α Σ Τ Α Σ Η Σ Π Ο Λ Ι Ο Ρ Κ Ι Α Σ Κ Α Τ Α Τ Ο Σ Υ Ν - Τ Α Γ Μ Α Τ Ο Υ 1 9 5 2	222
I. Η συνταγματική ρύθμιση του θεσμού	222
II. Η νομοθετική ρύθμιση του θεσμού	228
III. Η πρακτική εφαρμογή του θεσμού	229

§ 7.- Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ	
ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΣΤΑ ΣΥΝΤΑΓ-	
ΜΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ 1968	
ΚΑΙ ΤΟΥ 1973	231
I. Η συνταγματική ρύθμιση του θεσμού	231
II. Η νομοθετική ρύθμιση του θεσμού	234
III. Η πρακτική εφαρμογή του θεσμού	236

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Β´

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975

§ 1.- Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ	
ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ	239
I. Η ψήφιση του άρθρου 48. Πρότυπα και Πρόδρομοι ..	240
α. Το ιστορικό ψήφισης του άρθρου 48 από την	
Ε' Αναθεωρητική Βουλή	240
β. Διαφορές της ρύθμισης του άρθρου 48 από τις	
αντίστοιχες των προηγούμενων συνταγμάτων. .	247
II. Η ιδιαίτερη σημασία του άρθρου 48	250
α. Το άρθρο 48 και η μορφή του Πολιτεύματος	250
β. Το άρθρο 48: "Αντισυνταγματική" διάταξη του	
Συντάγματος;	253
γ. Το άρθρο 48 και το δίκαιο της ανάγκης	256
1. Στοιχεία του δικαίου της ανάγκης	256
2.. Σχέση του άρθρου 48 προς το άρθρο 44 παρ.1	258
3. Προβλήματα ορολογίας του άρθρου 48	260

III. Προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου	262
1. Ουσιαστικές προϋποθέσεις	263
α. Πόλεμος	263
β. Επιστράτευση ένεκεν εξωτερικών κινδύνων ..	265
γ. Σοβαρή διαταραχή ή έκδηλη απειλή κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας	265
1. Προέλευση του όρου	267
2. Προσπάθεια ερμηνείας του όρου σε συν- δυασμό με το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.	268
2. Τυπικές Προϋποθέσεις	276
α. Διάταγμα προσυπογραφόμενο από το Υπουργικό Συμβούλιο	276
1. Η προσυπογραφή του διατάγματος.....	278
2. Δυνατότητα προσυπογραφής του διατάγματος από Κυβέρνηση, η οποία δεν απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής.	280
3. Υποχρέωση του Προέδρου της Δημοκρατίας να υπογράψει το Διάταγμα	287
β. Διάταγμα προσυπογραφόμενο από τον Πρωθυπουργό	288
I V. Προβλεπόμενα μέτρα του άρθρου 48	289
1. Τα μέτρα του άρθρου 48 παρ. 1	290
α. Η αναστολή των άρθρων του Συντάγματος ...	291
β. Η σύσταση εξαιρετικών δικαστηρίων	292
γ. Η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου	302
2. Η νομική φύση του διατάγματος του άρθρου 48 παρ. 1 και η δυνατότητα ελέγχου του	303
3. Τα μέτρα του άρθρου 48 παρ. 2.	306

	Σελίδα
α. Περιεχόμενο των νομοθετικής φύσεως μέτρων ..	307
β. Έλεγχος των μέτρων	308
γ. Χρονική ισχύς των μέτρων	309
4. Περιορισμοί του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά την εφαρμογή του άρθρου 48	310
5. Δυνατότητα ελέγχου των μέτρων του άρθρου 48 ...	315
§2. Η ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ	317
Ι. Οι βασικές ρυθμίσεις του ν. 566/1977	317
ΙΙ. Προβλήματα του ν. 566/1977	322

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Γ '

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑ.ΣΟ.Κ. ΤΗΣ 11ης ΜΑΡΤΙΟΥ 1985

§ 1.- Η ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 48 ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ	331
§ 2.- Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 48 ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΒΟΥΛΗ.	334
§ 3.- ΤΟ ΑΡΘΡΟ 48 ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ: ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ Ή ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ;	341
I. Ορολογία.	341
II. Ουσιαστικές προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου ..	342
III. Τυπικές προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου	344
α. Με απόφαση της Βουλής	344
1. Στοιχεία της ρύθμισης	344
2. Κριτική	345
β. Με Προεδρικό Διάταγμα	348
IV. Η πρόβλεψη αντιμετώπισης της κρατικής κρίσης ...	349
α. Με τα Μέτρα Κατάστασης Ανάγκης	349
β. Με τις Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου του Προέδρου της Δημοκρατίας	350
1. Στοιχεία της ρύθμισης	350
2. Κριτική	352
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	354
Βιβλιογραφία Ελληνική	372
" Αλλοδαπή	381
Πίνακας περιεχομένων	390

